

Gondolatok a fenntartható fejlődésről

Riportkötet a téma ismert gondolkodóival, gyakorlati művelőivel és közéleti személyiségekkel

Szerkesztette:

**DEMETER ZOLTÁN
GONDOS GÁBOR
HONTI SZABOLCS
ÖKO-AN BT.**

Az interjúkat készítették:

**APRÓ GERGELY
GONDOS GÁBOR
GYULAI IVÁN
HARGITAI KATALIN
HONTI SZABOLCS
HORVÁTH BALÁZS
TÓTH PÉTER**

**Kiadta a
Zöld Akció Egyesület, Miskolc
2003**

**A kiadvány megjelenését támogatta a
Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium**

Köszönjük mindazok részvételét, akik megosztották velünk tudásukat, véleményüket, tapasztalataikat és ezzel hozzájárultak a hazai fenntartható fejlődési stratégia megfogalmazásához. Kötetünk e beszélgetésekből ad válogatást.

Interjúalanyaink voltak:

Almássy Tamás, Andrásfalvy Bertalan, Ángyán József, Baló György, Balogh Péter, Bíró András, Borsos Béla, Bulla Miklós, Csányi Vilmos, Czumpf Attila, Enyingi Tibor, Éri Vilma, Faragó Tibor, Fleischer Tamás, György Lajos, Matthew Hayes, Hegyi Gyula, Illés Zoltán, Karátson Gábor, Kerekes Sándor, Kiss Ferenc, Kopátsy Sándor, Láng István, Lantos Tamás, Lányi András, Makovecz Imre, Molnár Géza , Molnár Györgyné, Poós Ferenc, Pócze Vilmos, Sárvári Attila, Síklaky István, Szilágyi Szilvia, Tombácz Endre, Tóthné Szita Klára, Tömösváry Tibor, Varga Csaba , Varga Géza, Varga Zoltán, Vass Csaba, Végh László, Vitray Tamás, Zaja Péter

A riportok háttére, módszertana

Napjainkban a környezeti viták domináns metaforájává vált a *fenntartható fejlődés* fogalma. Miről is van szó?

Az ENSZ „Közös Jövők” jelentése 1987-ben így fogalmaz: „a fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, amely a jelen szükségleteinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”.

A fogalmat Brundtland Bizottság vezette be újra az Egyesült Nemzetek Szövetsége Környezet és Fejlődés Konferenciáján 1992-ben Rio de Janeiróban.

A fenntartható fejlődést megjelenése óta számosan megpróbálták értelmezni, magyarázni, újradefiniálni. Herman Daly szerint „a fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekednénk. A növekedés azt jelenti, hogy nagyobbak leszünk, a fejlődés pedig azt, hogy jobbak.” Ez a meghatározás egyértelművé teszi, hogy a társadalom fenntartása a fenntartható fejlődés célja, a gazdaság a jólét megvalósításának az eszköze, a környezet pedig feltétele, illetve egyszerre lehetősége és korlátja a fejlődésnek.

A Johannesburgban rendezett világkonferencia után világossá vált, hogy elérkezett a cselekvés ideje. Magyarországon sem halogatható tovább a fenntartható fejlődés stratégia elkészítése, az operatív lépések megtétele. Ám semmilyen stratégia nem megvalósítható, ha a társadalom nem tud azzal azonosulni, sőt azt sem tudja, hogy mi is voltaképpen a fenntartható fejlődés. Ez fordítva is igaz, azaz ha nem ismerjük a különböző társadalmi rétegek fenntartható fejlődésről alkotott képét, vagy éppen cselekvési hajlandóságát, akkor nem lehetséges megalapozott stratégiákat, terveket, cselekvési programokat készíteni.

Szervezetünk e megismerésre tett kísérletet, a nemzeti fenntartható fejlődés stratégia megalapozását szem előtt tartva.

Célkitűzéseink az alábbiak voltak:

- Megismerni a fenntarthatóság területén évek óta tevékenykedő vezető gondolkodók véleményét és elképzeléseit a fenntarthatóság értelmezéséről, megvalósulásának esélyeiről és hogyanjáról.
- Megismerni a környezetvédelemmel foglalkozók véleményét a fenntarthatóságról.
- Megismerni és megismertetni a hazai fenntarthatósági helyi kezdeményezéseket, illetve kielemezni e kezdeményezések sikereinek, kudarcainak, nehézségeinek okait.
- Megismerni mértékadó, közéleti személyiségek, politikusok, írók, művészek, újságírók véleményét, viszonyát a fenntarthatósághoz. Mit jelent számukra a fenntarthatóság?
- Megismerni a társadalom különböző rétegeiben a fenntarthatósággal kapcsolatos ismereteket, véleményeket.
- Szintetizálni és hasznosítani a megismerés eredményeit.

A különböző társadalmi rétegekre kiterjedő kérdőíves felmérés eredményei a nemzeti stratégia elkészítésénél hasznosulnak, míg a személyes beszélgetések gondolatait jelen válogatás révén szeretnénk az érdeklődőkkel megosztani.

Kérdéseink és kérdezetteink

A riportalanyokat három csoportra osztottuk:

- a fenntartható fejlődés vezető gondolkodói
- közéleti személyiségek
- helyi, fenntarthatósági programok művelői

Az egyes csoportokhoz igazodó kérdéseket dolgoztunk ki. A beszélgetések során az alapkérdésektől indokolt esetekben eltértünk. Több interjú kötetlen formában zajlott, főleg egyes közéleti személyiségekkel és a fenntarthatósági programok művelőivel.

A csoport: A fenntartható fejlődés vezető gondolkodói:

Alapkérdéseink:

- Milyen jövőkép él önben a világról, Európáról, Magyarországról?
- Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?
- Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?
- Ha nem, miben látja a fenntarthatatlanság okait?
- Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?
- Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?
- Lát e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?
- Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?
- Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?
- Hogyan képzelel el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?
- Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?
- Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?
- Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?
- Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?
- Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?
- Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?
- Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?
- Mit tehet Ön a fenntartható fejlődés érdekében?

Dr. Bulla Miklós (tanszékvezető főiskolai tanár, Széchenyi István Egyetem Környezetmérnöki Tanszék, Győr)

Fleischer Tamás (tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézete, Budapest)

György Lajos (öko-filozófus, Egyetememes Létezés Természetvédelmi Egyesület, Budapest)

Dr. Kerekes Sándor (egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék)

Dr. Kiss Ferenc (tanszékvezető főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Környezettudományi Tanszék)

Dr. Láng István (akadémikus, az Országos Környezetvédelmi Tanács elnöke)

Dr. Tombácz Endre (szakmai igazgató, ÖKO Rt., Budapest)

Varga Csaba (szociológus, Stratégiakutató Intézet Kht., Budapest)

Dr. Varga Zoltán (tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék)

Dr. Vass Csaba (szociológus, filozófus, Budapest)

Dr. Végh László (fizikus, Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete, Debrecen)

B. csoport: Közéleti személyiségek:

Alapkérdéseink:

- Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?
- Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?
- Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?
- Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?
- Mit gondol a globalizációról?
- Mit gondol a fenntartható fejlődésről?
- Megvalósíthatónak vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?
- Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megeremtése érdekében?
- Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?
- Milyen értékrendet képzel el egy fenntartható társadalomban?
- Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?
- Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?
- Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődésért?
- Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Andrásfalvy Bertalan (néprajztudós, volt művelődési és közoktatási miniszter)

Baló György (újságíró)

Csányi Vilmos (biokémikus, biológus, etológus, akadémikus)

Hegyi Gyula (újságíró, országgyűlési képviselő)

Illés Zoltán (biológus, országgyűlési képviselő)

Karátson Gábor (képzőművész, író, műfordító)

Kopátsy Sándor (közgazdász, író, címzetes egyetemi tanár)

Makovecz Imre (építész)

Vitray Tamás (újságíró)

C. csoport: Helyi, fenntarthatósági programok művelői:

Alapkérdéseink:

- Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?
- Mi volt az oka a kezdeményezésnek?
- Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?
- Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?
- Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?
- Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket?
- Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.,) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?
- Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.,) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?
- Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról? (a program megbecsültsége, elismertsége)
- Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?
- Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Borsos Béla (Gyűrűfű Alapítvány, Ibafa - Gyűrűfű)

Czumpf Attila (Természetes Életmód Alapítvány, Agostyán - Ágoston-liget)

Matthew Hayes (Nytott Kert Alapítvány, Gödöllő)

Lantos Tamás (Ormánság Alapítvány, Drávafok)

Molnár Géza (BOKARTISZ Kht., Bodrogköz)

Pócze Vilmos (Krisnavölgyi Indiai Kulturális Központ és Biofarm, Somogyvamos)

Sárvári Attila (CÖTKÉNY - Borsodi Mezőség Térségfejlesztési Szövetség, Tiszavalk)

Dr. Tóthné dr. Szita Klára (A fenntartható háztartással kapcsolatos SusHouse projekt résztvevője, Miskolci Egyetem)

Tömösváry Tibor (Somogy Természetvédelmi Szervezet, Somogyfajsz)

Varga Géza (Galgafarm Első Magyar Organikus Mezőgazdasági Szövetkezet, Galgahévíz)

Zaja Péter (Visnyeszéplaki Faluvédő és Közművelődési Egyesület, Bárdudvarnok-Visnyeszéplak)

Beszélgetések

A fenntartható fejlődés vezető gondolkodói

Beszélgetés Dr. Bulla Miklóssal a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

A környezetvédelem terén szerzett két vagy inkább már – sajnos – három évtizednyi tapasztalat alapján nem vagyok túl optimista. Egy ideig – a tárca első, magyarországi megalakulását követően, 1988 és 1992 között - foglalkoztam a Környezetvédelmi Minisztériumban a környezetvédelmi politikák megvalósítási oldalával is. A jelenlegi helyzetet úgy látom, hogy az erőforrások használata ostobán folyik; egyes területeken pazarolnak, míg másutt még az életfeltételek sem adóttak. Holott egyre többen tisztában vagyunk avval, hogy e helyzet megváltoztatásához nem juthatunk közelebb, tekintve, hogy az eljárások, amelyeket alkalmazni tudunk, láthatóan alkalmatlanok az ellátandó ügyekre. Folyamatosan nő a diszkrepancia a megoldandó problémák és a használható, kidolgozott hatalmi, döntési, megvalósítási technikák között. Márpedig, ha ezek a megállapítások – csak részben is - igazak, akkor indokolt az aggodalom a jövőt illetően.

A népesség növekedése ugyan lelassult, de még nem állt meg. Az újonnan születettek több mint 90%-a a fejlődésben elmaradt országokban születik majd, jóllehet ezek a társadalmak már most komoly gondokkal küzdenek. Vajon hol van teherbírásunk határa? Nem teszi-e tönkre a civilizáció működését az erőforrások aránytalan és fenntarthatatlan használata?

Az aggodalmat a folyamatos elemzések alátámasztják, ennek ellenére valamelyest lehet bizakodni. Minden bonyolult rendszer értékelése nehéz, számos tényező nem ismert, s nem lehet tudni, a rendszer mely pontján alakul ki éppen valami, ami továbblendítheti azt. Lehetséges, már formálódik a változás a civilizáció működésében, az erőforrások használatában, melyet még nem látunk világosan. A jövőt illetően tehát nagy a bizonytalanság.

Éppen ezért nem követünk el hibát, ha saját hatókörünkben az ésszerű, gondos, a korlátokra tekintettel lévő „fenntartható” igényekkel próbáljuk élni életünket, szervezni a kompetenciánkba tartozó területeken/viszonylatokban. Annak lehetősége is adott, hogy (tanítás, kutatás, véleménynyilvánítás útján) javasoljuk az ésszerűség és a környezet irányában megfontolt bánásmódot. Legalább erkölcsileg bizonyosak lehetünk benne, hogy jó ügyet próbálunk képviselni. Félő ugyan, hogy a fő trend megváltoztatásában nem sikerül azonnal, vagy hamarosan eredményt elérni, mégis, ha (el)terjesztjük ezt a gondolkodásmódot, magatartást, az esélyt jelent a változás megindítására. Jelenleg verseny folyik, melynek tétje, hogy gyorsabban érjük-e el a fenntartható fejlődés elfogadásának tömegessé tételét, mint ahogyan az erőforrásainkat elhasználjuk. Ma nem tudjuk megmondani, hogy a két, egymással szembemenő folyamat közül, melyik határozza meg majd egy-két generációval később az emberek helyzetét. Mindezen bizonytalanság miatt helyes, ha az ésszerű környezetbiztonságot és a fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelő magatartást tömegessé kívánjuk tenni. Ez az egyetlen esélyünk.

Érdekes kérdés, hogy vajon a 25 tagúvá bővülő Európai Unió miként lesz irányítható. Az is elgondolkodtató, hogy miért lett ilyen hirtelen kész az EU ennyi tagország egyszerre történő felvételére, miközben még saját döntési mechanizmusának átalakítása sem történt meg annak érdekében, hogy alkalmassá váljon egy ilyen méretű közösség irányítására. Láthatóan verseny folyik a nagy gazdasági terek (EU, USA, Délkelet-Ázsia) között elterülő szürke zónák „felosztása”, gazdasági kiaknázása érdekében. A döntéshozás újjászervezése az Unión belül nem lesz könnyű, mert nagyon erősek a jelenlegi célok és elosztási mechanizmusok fenntartását igénylő erők. Ez a rendszer azonban nem fenntartható a belépés után, elég csak a Közös Mezőgazdasági Politikára gondolni, amely akár csak Lengyelország belépésével is

finanszírozhatatlanná válna a jelen működés feltételei között. Előnyös viszont, hogy ezeket az átalakításokat most belülről szemlélhetjük majd, sőt részt is vehetünk bennük. Világosan látnunk kell azonban, hogy ez az EU már nem lesz azonos avval a régivel, amelyre annyira vágyakoztunk. Ám nincs alternatíva egy olyan nagyságú ország számára, mint hazánk. Érdeemes egyébként onnan is megközelíteni a kérdést, hogy mi történnék akkor, ha nem csatlakoznánk az EU-hoz. Ez a fajta kérdésföltevés segít a dilemmák föloldásában.

Egy-két emberöltőn belül eldől sok kérdés, ha folytatódik még egyáltalán a történelem. Mert esetleg az a variáció is elképzelhető, hogy mire tudni fogjuk, miként kell fenntarthatóan élni, már késő lesz. Egyelőre nem látni eszközöket az alulfejlett DÉL országainak felemelésére. S még az sem világos, hogy hová "emelkedjenek"? Hiszen nem föltétlen az európai, vagy észak-amerikai életformára vágnak. Miért gondolja vajon a „fehér emberek társadalma”, hogy az ő modelljét kell az egész világon alkalmazni? Úgy tűnik épp ellenkezőleg, a jelenlegi kerékvágásból kellene kilépni. Talán van megoldás, de egyáltalán nem biztos, hogy ezzel a modellel. Az embereknek valódi választási lehetőséget kell kínálni, de főképp engedni és támogatni, avval is, hogy ismerjék a választás föltételeit és következményeit.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Többféle definíció van manapság forgalomban, de számomra ez a fogalom, ez a cél azt jelenti, hogy nem használjuk el az erőforrásokat addig, míg nem tudunk pótlásukról vagy helyettesítésükéről valamilyen formában gondoskodni. Nem éljük fel a készleteket sem magunk, sem az utánunk jövők elől.

Nem hiszek a technológia mindenhatóságában, annak ellenére, hogy az eddigi történetről valóban azt is gondolhatjuk, hogy az mindent vagy csaknem mindent megoldott, a jövő szempontjából fontos minden kérdésre választ adott. Ám a technológia nem csupán eljárások célszerű sorrendje, hanem kulturális teljesítmény és kollektív tudat is egyszerre, alkalmazása, eredménye és feltétele is egyben a közösségnek. Ezt bizonyítják a segélyprogramok kudarcai is, amelyek addig fenntartható közösségeket tettek tönkre külső megoldásokkal. „Az embert meg kell védeni a fogyasztás imádatától, a tudomány eredményeibe vetett föltétlen hittől.”

Egyébként - véleményem szerint - örökös fenntarthatóság nem létezik, mert az termodinamikai nonszensz (volna a jelenlegi tudásunk szerint). Ha néhány évszázadon át fennmarad egy közösség, az már jó. Ezen a léptéken túl nem kell, hogy érdeklődjünk a kérdés iránt. Leszűrhető tehát az a következtetés, hogy a fenntarthatóság jelentése kultúra és civilizációfüggő. A legnehezebb helyzetben a fejlett civilizációk vannak, mert a növekvő jövedelemtől és fogyasztástól sokan gondolják, hogy föltétlen szükségük van rá. E tévhit fenntartása pedig a tőketulajdonosok érdeke. Ezáltal a társadalmak működésének célfüggvénye nem a hosszú időre kiszámítható és fenntartható egyéni, illetve közösségi boldogulás, hanem a tőkehatékonyság maximalizálása. Így pedig a társadalom működésének alapgondolata nem a harmonikus és kiegyensúlyozott, hosszú távú közösségi sorsok menedzselése, hanem a profitmaximalizálás. Ennek következményei miatt kell(ett) létrehozni számos elkülönült politikát, mint amilyenek a szociál-, a kultúr-, környezet-, vagy az oktatáspolitikák, amelyeket a fenti célfüggvény nem tud kezelni. A kapitalizmus valóban nagyon hatékonyan képes tőkét átcsoportosítani a nagyobb hozamú területekre, azonban számos terület és kérdés kezelésére nem alkalmas. Ezek érdekében van szükség beavatkozásra, ezért kellenek az elkülönült politikák. Ugyanígy, ebben a rendszerben a fenntarthatóság sem magától értetődő, hanem külön kell avval foglalkozni.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Hiszek az időt álló szellemi, kulturális, viselkedésbeli igazodási pontok nélkülözhetetlenségében, az anyagi fogyasztáson túli értékekben, de a jelenlegi működési trend

nem az ennek megfelelő irányba vezet. Ha valóban, - a fõnti korlátozásokkal meghatározott fenntartható világban, társadalomban kívánunk élni, akkor változtatni szükséges. De vajon ki képviseli ezt eléggé hatékonyan? Nem csupán a szegények felemelésérõl van szó, hanem a jelenlegi fogyasztási szokások (önkéntes) változtatásáról is. Ilyen programmal azonban nem lehet választásokat nyerni.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Nem egyes intézkedésekre van csupán szükség, hanem új paradigma rendszer elfogadására és honosítására. A problémák - általában - nem oldhatók meg abban a struktúrában, melyben keletkeztek. Más alapelvekbõl és elemekbõl épülõ társadalmi mechanizmusokra volna szükség, s azt követhetik majd az intézkedések. A jelenlegi folyamatokat kellene másokkal helyettesíteni. Nem (volna) megengedhetõ, hogy – pláne hamis – ideológiák vagy gazdasági rendszerek az embert alattvalójukká tegyék. Ugyanakkor azonban a nagy ugrások általában nem szoktak sikerülni, erre utal legalábbis a történelmi tapasztalat. A társadalmakban végrehajtott erõltetett állapotváltozások nagy áldozatokkal járó kudarcairól tanúskodik például a XX. század. Nincs megfelelő eszköz, de ha volna is, veszélyes a társadalmat bármi, így akár a fenntarthatóság felé is kényszeríteni. A történelem leginkább egységes tapasztalata, hogy mindenkinek joga van/lehet a véleményéhez, valamint annak képviseléséhez is, de megengedhetetlen, hogy azokat másokra kényszeríteni próbálja. Erre tanít az üdvtanok sikertelensége és borzalmas pusztításai.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlõdés megvalósítását erõsítik?

Nem látok ilyeneket.

Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlõdés megvalósításában?

Vannak ilyen hagyományok, bár nem dominánsak már és még a mi társadalmunkban. Olyan gondolkodásmódok például, melyek a szándékosan gerjesztett fogyasztói társadalmat megelőző idõszakból maradtak itt. Ezek olyan értékek, melyekre lehet építeni. Ezek nem föltétlen jelentenek lemondást, vagy szegénységet, hanem olyan célokat, melyek a jól-lét forrásaként nem kizárólag a növekvõ fogyasztást határozzák meg. Ezeknek az értékeknek a támogatására volna szükség, azonban jelenleg éppen ennek az ellenkezõje történik. Látható ennek hatása például sajnos már az iskolákban, vagy más gyermekközösségekben, miként tesz fontossá a reklámok hatása azt, hogy milyen márkájú ruhát viseljenek, milyen játékokkal játszanak, kinek a szülei milyen kocsikon járnak. Maguktól ez nem jutna eszükbe.

A mostani generációkban még számos érték, hagyomány van bevésõdve, amelyeket gõzhenger módjára próbál megszüntetni a globális kapitalizmus reklámja és programja. A médiában vélt, vagy valódi egydimenziós üzleti érdekbõl, számos fölösleges, erõszakos, fölként pedig ostoba dolog mesterséges kultuszát látni, hallani, olvasni. Elég rosszak a morális, szerény, de harmonikus törekvések egyszerűen szólva: a normális életvezetési, természetes gondolatok esélyei. Az ellenséges, pazarló és fenntarthatatlan reklámok támogatásához képest semmilyen, vagy alig számottevõ a támogatottságuk/képviselésük az efféle értékeknek.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Az egész társadalmat nehéz, de közösségeket lehet jellemezni. Minden egyes embernek megvan a maga helye a közösségben, a maga dolga és feladata, amit el tud látni, s ennek fejében a közösség kialakult hagyományainak megfelelő színvonalon biztosított számára a javakhoz való hozzáférés. Ebben a rendszerben a teljesítmény és a javakban való részesülés között kiegyensúlyozott a viszony, s világos a társadalom tagjainak egymás közötti

kapcsolatrendszere is. Mindez olyan anyagi bázison valósul meg, mely belátható ideig biztosítható, s nem kell a természeti erőforrások kifogyásától félni. Minél több csoport van egy közösségben, annál több az interakció. Természetesen egy társadalom attól még nem lesz fenntartható, ha pusztán a tőkehatékonyság növelésének elsődlegessége ellen foglal állást. Tény viszont, hogy a tőkehatékonyság a munkaerő helyettesítésére törekszik. A munkanélküli kiesik az áttekinthető viszonyrendszerű társadalomból, s ellátásához szükséges egy újabb önálló politikai ág, a szociálpolitika létrehozása, mely gondoskodni próbál arról, akit a hatékonyság oltárán feláldoztak, s így a társadalmon kívül rekedt, eltartottá vált.

Van-e vajon jobb, valamilyen másféle demokrácia, ahol nincs ennyi torzulás az értékek megjelenítésében és az emberek akaratának kifejezésében? A közvetlen demokrácia sem old meg persze mindent, és pláne nem automatikusan, ráadásul éppen ez az, amelynek rossz közeg a „médiatársadalom”.

Hogyan képzeled el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Az igazi kérdés persze az átmenet. Át kellene kerülni (valami módon) egy más paradigmarendszerbe nyilván megléphető lépésenként, ám egyelőre nem látni az oda vezető utat. Sokan egyetértenek abban, hogy a jelenlegi rendszer nem fenntartható, sokféle módszer irányul annak kimunkálására, hogy milyen volna egy fenntartható társadalom. Ha vezet oda e lépésekből kikövezett út egyáltalán. Ez a helyzet hasonlít az éghajlatváltozás problémájára. Hasonlóképpen bizonyos tehát, hogy szükséges volna az ésszerűség, a felelősség és a részvétel összekapcsolása, amely ihletője és modellje lehet a fenntartható fejlődést megvalósítani célzó „ökológiai demokráciának”. „Alacsonyabb” (helyi, regionális) szinteken kell tehát kezdeni, s majd az ott kimunkált fenntarthatósági programok szolgálhatnak mintául és tanulságul. A részvétel a legjobb tanulási módszer. Ha azonban a makroökonómiai környezet fenntarthatatlan, akkor a helyi és regionális csoportok kezdeményezései abban deviánsnak fognak minősülni a fenntarthatóság megcélozása esetén, s nehéz küzdelmekre számíthatnak. Legalább a versengés esélye, a megmérettetés esélye volna megteremthető.

Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?

Annak népszerűsítésével, hogy a fenntartható fejlődés a legjobb törekvés morálisan és gyakorlatilag is. Az emberi értékek torzítatlanabb képviselőre volna szükség. A képviselői demokráciánál egyelőre nincsen jobb, hiszen mind a hatmilliárd ember nem hozhat döntést közvetlen formában. A valódi képviselőnek azonban valós akaratot kell megfogalmaznia, s versengenie érvényesüléséért, a választókért. A jelenlegihez képest ezek megjelenését kellene legalább megkönnyíteni, bemutatva az összefüggéseket és a problémákat is. A változtatáshoz szükséges, hogy a többség felismerje a problémát, (például azt, hogy: „a tulajdon, és a piac egyre gyatrábban és romlottabban látja el, szervezi meg, és tartja össze a társadalmi anyagcserét”) és ezért akarhassa a változást.

Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?

Erről már volt szó a korábbiakban. Nagyok az ellenérdekek. A jelen rendszert a tőkehozadék motorja működteti, s ez nehezíti, rendszeridegen ostobaságként kezeli más megoldások alkalmazását. A fenntartható társadalom nem biztos, hogy gazdasági értelemben a jelenlegi „main stream” gondolkodás szerint eléggé hatékony. Hosszú távon azonban a közösség számára átlátható és harmonikus viszonyokat teremt.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

Ha teljesen megvalósulna a globalizáció, akkor önértelmezése szerint hosszú időre működőképes rendszer volna, mert minden ennek keretein belül működne. Minden részletet

azonban nem tud homogenizálni a folyamat. Ellene hat számos követelmény, mint például a nemzeti érzelmek, a helyi és regionális kötődések, vagy szokások.

A globalizációnak számos diszfunkciója van a fenntarthatóság szempontjából. A „minden kapható mindenhol” következtében sokszorosára nő a szállítás, s ezáltal a környezet terhelése; ám az emberek ettől még nem lesznek boldogabbak, még jobban ellátottak sem. „A modern fogyasztói társadalom csábítása, a globalizációnak csak az erőket támogató hatása veszélyes.”

A civilizáció jelentősen globalizálódott, bár most sem csak a fehér ember kultúrája létezik ebben a világban. Vannak a globalizációnak ugyan kaput nyitott, de más célokat, életviszonyokat és hagyományokat őrző kultúrák.

Sokat emlegetjük a jövedelemtermelés mértékét, a GDP-t, holott a globalizáció korában erről beszélni abszurd dolog. Egy ország GDP-je nem az adott ország jövedelme. A jelenlegi helyzet egyébként a 22-es csapdájához hasonlítható, mert ugyan nem fenntartható, ám egyelőre működésképes(nek) mutatkozik, emiatt tehát úgy tűnik, mint alapvetően kívánatos társadalompolitika.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Nemzetközi feltétel annak a közmegegyezésnek a megszületése, melyben világunk és a civilizációk folyamatait meghatározó döntéshozók, illetve intézmények kinyilvánítják szándékukat, hogy közösen és együtt akarnak áttérni valamely átmeneti folyamaton keresztül a fenntartható fejlődésre. A kis államok, közösségek elhatározása ehhez nem elegendő. A magyarországi társadalom például hiába határozná el, hogy a fenntarthatóság újtára lép, csak 0,5%-ot képvisel a világ fogyasztásából és termeléséből, döntési lehetőségéből, hatalmából. A kérdés tehát újra: hogyan lehet elérni, hogy az egész világ közösen akarja a kereteket meghatározni? A Rio és Johannesburg között eltelt tíz év tanulságai nem adnak okot túlzott optimizmusra, hiszen látszik, hogy merre kellene menni, de nem erősödnek azok a képviseleti, döntési mechanizmusok, melyek az erre a pályára való átállást segítenék.

Milyen nemzeti és helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Erről a kérdéstről (is) esett már szó a korábbiakban. Ez a szint könnyebbnek látszik, mint a megelőző, de az áttekinthetőség és érintettség mégiscsak a regionális és helyi szinten a leginkább nyilvánvaló. A helyi és regionális projektek megvalósítása viszonylag egyszerűbb, bár ha a befogadó keret nem kedvező, akkor kérdéses az adott projekt tartós működése.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Egyes lépéseket mindenképpen tehet. Minden olyan dolgot meg kell tenni és mindenütt kezdeményezni, amiről, és ahol úgy gondoljuk, hogy közelebb visz a fenntarthatósághoz.

Mit tehet Ön a fenntartható fejlődés érdekében?

Gondjaim vannak evvel, de azt remélem, hogy amit teszek tanárként, kutatóként, egy szervezet vezetőjeként, ennek az ügynek a szolgálatát jelenti, s legalább belső ellentmondásokkal nem kell megküzdenem. Nagy szerencsémnek tartom, hogy azzal kereshetem a kenyerem, aminek a helyességében hiszek.

Beszélgetés Fleischer Tamással a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Fleischer Tamás vagyok. Egyetem után építőmérnök lettem, sokáig kutatóintézetben dolgoztam, közben elvégeztem a gazdaságmérnöki szakot. Az érdeklődésem közben eltolódott a gazdaság irányába, majd a környezet irányába, pontosabban nem eltolódott, hanem befogta ezeket a területeket. Ma is foglalkozom közlekedési, gazdasági kérdésekkel, valahogy próbálom ezeket integrálni. Tapasztalatom az, hogy a zöldek számára túl technokratának, a mérnök kollegáim számára túl zöldnek számítok. Egyébként a környezetvédelemmel már volt kapcsolatom a VÁTI-ban is, ahol 10 évig dolgoztam. Ott egy nagyon jól integrált, együttműködő munkaközösség alakult ki, ami ugyan nem a környezet, hanem a területfejlesztés, vagy inkább területrendezés témájában dolgozott. Ott megszoktuk, hogy különböző szakterületekről érkező embereknek együtt kell valamit kitalálniuk. A kertészekkel, tájrendezőkkal is együtt dolgoztunk, de az integrált megközelítés még fontosabb.

Magába a mozgalomba akkor kerültem be, amikor már a Vízgazdálkodási Intézetben dolgoztam, (később a Környezetgazdálkodási Intézetbe olvadt bele). 1988-ban megkeresett Vargha János, hogy lesz egy konferencia, ahol a Duna ügyről lesz szó és egy előadásra kért fel. Tulajdonképpen ott gondolkoztam el, hogy magamnak nem tudnám megmagyarázni, ha erre nemet mondtam volna, tudniillik, hogy itt ülök a Vízgazdálkodási Intézetnek a Környezetgazdálkodási Főosztályán, és ha én erre azt mondom, hogy ehhez nem értek, akkor utólag magammal nem tudok elszámolni, hogy akkor minek ülök ott. Így belekerültem a dolgokba, a Duna ügybe. Akkoriban tetőzött a mozgalom és utána is rajtam maradt. Az utóbbi időben inkább a környezeti hatásvizsgálatokkal, pontosabban a stratégiai környezeti vizsgálatokkal foglalkozom, ami a környezeti gondolkodásnak az ágazatokba való behatolását jelenti. Itt adódik számomra egy lehetőség a közlekedési és a környezeti ágazat integrált megközelítésére.

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

Erre könnyen felelek, mert pár hónapja megkértek, hogy írjak egy cikket a Budapesti Nap számára arról, hogy milyen lesz fővárosunk száz év múlva. Nagyon optimista nem vagyok, azt tudom, hogy ha semmi nem történik, akkor nagyon nagy bajok lesznek. Sajnos nagyon szomorú dolog, hogy a katasztrófáknak kell tanítani az embereket, de úgy tűnik nem elég okos az emberiség ahhoz, hogy ne így történjen.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Maradnék a Brundtland jelentésben található definíciónál, miszerint úgy éljünk és fogyasszuk a javakat, hogy a jövő generációinak is jusson. Itt azért szeretném hozzátenni - nem én találtam ki, de fontos-, hogy ez a definíció elsősorban az időbeli jellegét hangsúlyozza a fenntarthatóságnak. Ez valóban a legfontosabb eleme, de a fenntarthatóságnak emellett egy térbeli összefüggése is van, tehát az *intergenerációs* szolidaritás mellett fontos az *intragenerációs* szolidaritás is a fenntarthatósághoz. Ráadásul ez bonyolultabb, mert míg az intergenerációs szolidaritás egyirányú, tehát mi tehetünk valamit a jövő generációiért, addig viszont a velünk együtt élőkkel kölcsönös ez a kapcsolat. Tehát nekik is szolidárisan, minket nem veszélyeztetve kellene élniük. Ez nem mindig van így, és akkor bejön az *önvédelem*, hogy ha ők nem viselkednek az elvárásnak megfelelően, akkor mi hogyan viselkedjünk, hogy azért mégiscsak fenntartható legyen a világunk?

Manuel Castells-re érdemes itt hivatkozni, aki két kulcsfogalmat vezetett be ebben a témában: a helyek terét és az áramlások terét. A helyek alatt a fizikai teret értjük, ami körülvesz bennünket, amihez kötődünk, ami jelentéssel bír számunkra stb. Az áramlások tere viszont egy erőter, ami hat kívülről erre a terre. Castells azt mondja, hogy a helyek tere védelemre szorul az

áramlások terével szemben. De nem azt mondja, hogy el kell zárkózni a helyek terének, sőt ő nagyon is tudja, hogy a helyek terében belső fejlődés van, amihez nagyon fontos összetevő a külső hatás. Azt mondja, hogy ha túl gyorsan, túl hirtelen érik a helyek terét a külső hatások, és az felkészületlen erre, akkor széttörnek az ott meglévő struktúrák, vagyis nem lesz fenntartható. Egy hely fenntarthatósága úgy is megközelíthető, hogy a túl gyors külső hatásoktól védje magát. A *túl* az persze egy relatív fogalom; legyen felkészült arra, hogy fogadja ezeket a hatásokat. Amikor mi a csatlakozás kapcsán a jövőnket elsősorban a nagy autópályák és nagy tengelyek megépítéséhez kötjük, akkor elfeledkezünk a belső struktúrákról és a belső kapcsolat rendszerekről, amelyek a helyet meghatározzák. Ha ezzel nem foglalkozunk, és azt gondoljuk, hogy a külső kapcsolatok révén minden megoldódik, és a fejlődés arra fölfűzhető, akkor valójában kiszolgáltatjuk, védtelenül tesszük ki a helyet, a mi környezetünket a külső hatásoknak. A belső hálózatokkal legalább annyira foglalkozni kell, mint a külsőkkel.

Gyakorlati javaslatot is tesz Castells arra, hogy miként történjék ez a védekezés?

Adaptációs készség, tanulási készség. Én a *medence* metaforában találtam meg egy lehetséges választ erre. A Kárpát-medencénél adódik, de a botanikában is egy fontos fogalom a medence. Erről Dr. Varga Zoltán egy előadása alapján mondanám: a medence egyfajta jellegzetessége, hogy a medencébe viszonylag nehezen jutnak be kívülről dolgok, de amelyek bejutnak azok nehezen is tudnak kimenni, tehát ott honosodnak, van idő arra, hogy adaptálódjanak. Ez a szűrő hatás a dolog kulcsa: ami nem azt mondja, hogy nem lehet bejönni, hanem azt, hogy csak lassan, és ezalatt az újak meg a régiek adaptálódnak egymáshoz.

Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

Ha a jelenlegi alatt azt a gazdasági főáramlatot értjük, ami most folyik, akkor nyilvánvalóan nem a válasz. Tehát ha a fenntarthatóságot nem rövidtávon nézzük, hanem mondjuk kétszáz évre előretételezve, akkor az energia és nyersanyag használatnak ez a módja, ami a véges forrásokat elég gyorsan kimeríti, nem fenntartható. Ez persze bonyolultabb, mert azt tudni kell, hogy a határok nem élesek. Ha elérünk egy határt, akkor utána nem a semmi következik, hanem egy másik fajta egyensúlyi állapot, ami most, innen nézve persze rosszabb. De azt is mondhatnám, hogy ha a fenntarthatóságot nem az emberre értjük, hanem az egész bolygóra, akkor nincs ilyen probléma, – mivel az egész bolygó nem fog kipusztulni, csak az ember, utána az élet vidáman folytatódik a Földön, csak újra mikrobákból kell felépülnie.

Miben látja a fenntarthatatlanság okait?

A rendszerben lezajló folyamatok visszacsatolása nagyon lassan ér el azokhoz, akik valamit elkövetnek. Túl nagy a puffer idő, ami más szempontból meg jó, mert valószínűleg már összeomlott volna a világ, ha nem lenne valami puffer benne. De túlságosan sokáig háríthatóak másra a következmények, és ezért nem igazán tudatosul az, hogy ha most valamit csinálok, akkor annak következményei vannak. Tehát, hogy a lépésemmel tulajdonképpen saját magam, és a gyerekeim alatt vágom a fát. Ez a legfőbb ok.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Ha ez alatt azt értjük, hogy most kitűzünk valamilyen programot és megvalósítjuk, azaz politikai programról beszélünk, akkor nem. Az előbb utaltam rá, hogy katasztrófák révén, – szerencsés esetben közepes és nem nagyon nagy katasztrófák révén – tudunk tanulni. Ha túl nagy katasztrófák jönnek, és mindenki elpusztul, akkor nincs kit tanítani. A probléma tanításnak a módjában is van, abban hogy hogyan lehet tanítani. A lemondásról való prédikáció biztos, hogy nem hatásos. Az, hogy Te mondj le erről meg erről, az nem elég, csak akkor, ha valami pozitív üzenetet sikerül ehhez kapcsolni. Nyilván Amerikában a dohányzásról való lemondás mögött az egészséges élet jelszava, tehát egy pozitív hívó szó jelent meg, mert

önmagában az, hogy tudórak, és hogy az milyen ronda, nem hat. A pozitív kampányok mögött persze sokszor ugyancsak üzleti érdekek vannak, és előbb-utóbb kiderül, hogy ez is a jelenlegi rendszert tartja fenn, mert egy olyan érdekcsoport áll mögötte, ami esetleg egy hasonlóan fenntarthatatlan dolgot nyújt a korábbi helyett.

A másik probléma a beágyazódás kérdése. Az autó kérdésköre. Teljesen nyilvánvaló, hogy nincs olyan politikus a világban, aki gyökeresen neki merne menni az autókérdésnek, hiszen az autózás az nem csak az autózókat jelenti, hanem az acélipart, az útépitést, a betonipart stb. Gyakorlatilag az érintett szektorok a gazdaság fő pilléreit alkotják, és azt senki nem teheti meg, hogy megrendíti a gazdaságot. Ugyanakkor tudjuk, hogy ha kevésbé támaszkodnánk a nagy utakra és gyors autókra, akkor az egész struktúra átalakulna egy a régebbihez hasonló rendszerré. Sűrűbb, könnyen elérhető célpontokká, persze ez lassan megy. Fől kell mérni ennek a változásnak az időigényét, és megtalálni a kulcslépéseket, amelyek valóban elősegítik a további lépéseket és ilyen értelemben fel lehet építeni valamit, ami fenntarthatóbb. Először nem tökéletesen fenntartható, de a jelenlegi trendek ne romoljanak tovább, hanem legalább stabilizálódjanak. A kérdés az, sikerül-e vajon átbillenteni a dolgot, vagy maradunk rossz irányban? Először fékezni kell az autónkkal, mielőtt elindulnánk az ellenkező irányba.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Nem tudom, mert itt szoktak ilyeneket mondani, hogy az oktatás, de én ebben elég szkeptikus vagyok. Akár az óvodában való oktatás. Az persze kell, hogy az óvó néni, a szülők, meg mindenki példa legyen. De nem egy olyan világban, ahol valójában a példaadás nem szükségképpen esik egybe az érvényesülés útjával. Ez adott esetben erkölcsi kérdésekre is vonatkozik, hogy ha egy társadalomban egyébként etikailag nem díjazott tulajdonságokkal lehet érvényesülni, és ez az érvényesülés elfogadottá válik, akkor nagyon nehéz azt mondani, hogy de hát mégis úgy kell viselkedni. Ha a gazdaságban valaki úgy gazdagodik meg, hogy áthágja ezeket a szabályokat, de jogi értelemben elfogadható módon teszi, akkor egy tekintélyes ember lesz.

Nem tudom, hogy majd egykor a Fenntarthatósági Minisztériumnak mi lesz a teendője. Nyilván nagyon sok mindent el lehet itt mondani, ide tartozik a költségvetés megváltoztatása, amit a Levegő Munkacsoport mindig meg is próbál alternatív módon felállítani. Vagy például az anyag és az energia nagyobb mértékben legyen terhelve a munkához képest.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Persze. Lehet egyrészt külföldön, másrészt itthon is látni. Egyáltalán azt, hogy ez már téma. A '73-as olajválság idején kezdtek először erről sokat beszélni, és akkor voltak olyan demonstratív lépések – mert megijedtünk, hogy elfogy az olaj – hogy Angliában éjszakára nem volt szabad kivilágítani a reklámokat. Mára látjuk ennek az eredményét is, hogy nem történt semmi lényeges és az energiaipar ugyanúgy működik tovább. De azért mégsem egészen ugyanúgy, mert a különféle energiapolitikáknak már kötelező része, hogy az energiafelhasználásnak fajlagosan csökkennie kell. Miközben persze épülnek az erőművek, mert maga az iparág fenn akarja tartani a profitját. Persze ezt többféleképp lehet értékelni, tehát úgy, hogy nem történt semmi, vagy úgy, hogy legalább bekerült a gondolkodásba. Sok más helyen is tapasztalható ez, tehát közlekedésben, ipar- és városszerkezeti kérdésekben, szóval biztos, hogy legalább felmerül a fenntarthatóság kérdése. Miközben tudjuk, hogy a városban egész más dolgok épülnek.

Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?

Természetesen vannak ilyen hagyományok. Amihez persze én nem értek, de úgy gondolom, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodásnak rettentő sok része volt fenntartható, például, hogy nem hagyott hulladékot, hanem mindent felhasznált, ez ugye így működött. Csak erre eszembe jut az, hogy Farkas János egy konferencián idézett valakit, aki azt mondta, hogy a maják gazdálkodása menyire fenntartható volt, és beszélt arról, hogy a maja mezőgazdaság milyen volt. És akkor én megkérdeztem, hogy hol vannak most a maják? Hasonlóan a paraszti gazdaság is elvben egy lehetőségnek tűnik, de a gyakorlatban eltűnőben van. Abban az értelemben nem tartotta fenn magát, hogy ő vált volna uralkodóvá, igaz, hogy nem is akart. Ezzel csak a dolog bonyolultságát szemléltetem, azt hogy úgy tűnik, agresszív, de nem fenntartható kultúrák át tudják venni az uralmat, és ha egy kis metszetet nézünk, akkor ezek tünnek fenntarthatónak, de ha egy nagyobb időszakot nézünk, akkor nem. Tehát vannak fenntartható hagyományok, csak éppen ezeket védeni kell, mert maguktól nem képesek bizonyítani, hogy ők képviselnék a fenntarthatóságot.

Zsolnai László szokott beszélni a különböző vallások környezettel kapcsolatos megközelítéséről, ami szintén erre válasz, hogy nagyon sok, szinte minden vallásnak a gondolatrendszerébe nagyon is belefér, vagy megtalálhatóak azok a jegyek, amelyek a fenntarthatósággal összhangban vannak. Nehéz kérdés, ugyanis ha valami már *csak* hagyomány, akkor az valami miatt mégsem működött, és most hogyan lehet kiszűrni, mi az, ami miatt nem működik már, és mi az, amit viszont át kellene venni belőle. S most megint egy példa az én területemről. A középkori város az olyan nagyon romantikus és vonzó számunkra, mert közel van minden és mindenki ismeri a másikat. De ha most odamennénk, akkor a tűzveszély, a járványveszély, a bűz és zaj miatt nem bírnánk ki ott, nem tudnánk ott élni; tehát közlőrl nem volt olyan vonzó.

De biztos lehet valahogy a régít az újakkal ötvözni?

A középkori városban, az elmondott sűrű városi szövetben fontos, hogy ott az utca még az élet színtere, a boltívek azok még boltok. A célpontok még ott vannak az utcában, vagyis mindaz, amit ma kiviszünk a bevásárlóközpontba, akkor még ott volt a közelben. Valójában ezeket a viszonyokat kellene visszahozni a városba, nem pedig kiüresíteni a hagyományos várost. Csak az a vicces, hogy a bevásárlóközpont az egy őrzött, védett hely, ahonnan ki lehet tessékélni azokat, akikről az őrző-védők úgy gondolják, hogy nem oda való. A városban ezt nehezebb megtenni. Ezzel együtt, a kérdésre válaszolva, például a gyalogosan elérhető sűrű célpontrendszer visszahozható a városba.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Részben ezt elmondtam az elején, az egymás iránti szolidaritás. Az, hogy az valamiféle együttműködési társadalom. Nem lehet úgy fenntartható valami, hogy a többiek rovására én magam fenntartható vagyok. A görög demokrácia óta mindig kiderül, hogy valaminek a rovására valósul meg a az adott rendszer fenntartása. Mások, és még ráadásul a természet rovására is. Pont az lehet a fenntartható társadalom, ahol a fejlődés nem ilyen nagy mértékben egymás és a természet rovására megy végbe. Ez persze ellentmond annak a tapasztalatnak, ahogy a zebra társadalom és az oroszán társadalom együtt él. Mert hát ott is csak a gyakorlatban alakult ki az egyensúly. Ebbe itt gyakran belekeveredünk, hogy amikor a fenntarthatóságot elképzeljük, akkor az a zebrák által elképzelt szavanna képe. Vajon lehet-e a zebrák nagyobb jólétére elképzelni egy szavannát, mikor tudjuk, hogy a selejtezésnek nagyon fontos funkciója van, pont a hosszú távú fenntarthatóság miatt? Amit a zebrák elképzelnének maguknak, abba az oroszán nyilván nem férne bele, és ez egy nagyon békés társadalom lenne, de nem lenne fenntartható. Ezek a veszélyek itt is megvannak; mi nagyon szépen kiiktatjuk a veszélyforrásokat, de nem biztos, hogy ez hosszú távon működőképes.

Hogyan képzelem az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Csak úgy tudom elképzelni, hogy a működőképes és vonzó dolgoknak nagyobb teret kell adni, ezekre kicsit rá is kell segíteni. De önmagában az, hogy rásegítünk, nem vonzó, nem elég. Ami társadalmilag is elfogadhatóvá tehető, azt hamar meg lehet értetni: nem csak azért nem szabad valamit csinálni, mert az másoknak rossz, hanem aki a szabályt betartja, annak is ez előbb-utóbb előnyös lesz.

Hogyan fogadjuk hozzá a megvalósításhoz?

A bemutatkozásakor említett, egyes ágazatpolitikákban feloldódó környezetpolitikát kulcskérdésnek tartom. Ezt nem a környezetvédelmi szakemberek csinálják, hanem az adott ágazat-politikusok, akiknek tulajdonképpen közeledni kell a környezeti nézőponthoz. Ha maga az ágazatpolitika készítésének folyamata jól működik, akkor kineveli ezeket a szakembereket. Ami persze egy nagyon távoli pont, hiszen akkor még mindig csak ott vagyunk, hogy van jó ágazati politika.

Milyen akadályokkal számolsz a megvalósítás során?

Eddig sok szó esett a megértetés problémájáról. A másik nagy akadály az, hogy vannak ellenérdekelte csoportok, amelyek effektív abból élnek, hogy a dolog nem így működik. Aki fakitermeléssel foglalkozik, és úgy gondolja, hogy a leggazdaságosabb a tarvágás, azt nagyon nehéz erről lebeszélni. A mókás ebben az, hogy általában nincs arról szó, hogy ne lehetne más munkát találni azoknak az ipari, szolgáltató egységeknek, amelyeknek jobb lenne leállniuk a jelenleg végzett tevékenységükkel. Utakra szükség van, tehát elvben például a nagy utak építői kis utakat is építhetnének. (Persze a géppark is már specializálódott a nagy utakra.) Biztos, hogy vannak emellett tényleges ellenérdekeltek is.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

A fenntarthatóság mellett a globalizáció a másik gumifogalom. A fenntarthatóság kapcsán nem volt még róla szó, hogy a fogalmat kisajátították és egész mást is értenek rajta. A globalizációt én – talán önkényesen – úgy értem, hogy valaki valamit tudatosan tesz azért, hogy a dolgok globálisan történjenek. Tehát ez mondjuk a multinacionális nagyvállalatok működés módját jelenti. Ezekkel az az igazi baj, hogy amikor a globalizációról beszélnek, akkor a globális összefüggésekre utalnak, ami egy tény, ha úgy vesszük közhely, hogy a különféle tevékenységeknek távolra ható hatásai lehetnek, tehát sehol sem lehet elbújni és ott csinálni valamit. De valójában az, hogy létezik egy ilyen összefüggés, amihez hasonló a környezetvédelemben is sokszor szerepel, ez össze van mosva, és úgy jelenik meg, mintha a globalizáltság magában egy pozitív jelenség lenne. Holott én úgy gondolom, hogy a multinacionális vállalatok tevékenysége pont a fordítottja annak, mint amit a környezetvédők elképzelnek, ahol ugye a jelszó az, hogy 'gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!'. A multiknál ez pont fordítva van, hisz ők lokálisan gondolkoznak, és globálisan cselekednek. Ez is globalizáció kétségtelenül, csak látni kell, hogy pont fordítva működik. Ez a fő összefüggés szerintem.

Kiegészíteném azzal, amit a legelején Castells kapcsán mondtam, hogy ez egy létező erőter, elzárkózni előle teljesen nem tudunk, (nem is lenne cél), a hatásait magunkra vonatkozóan lassíthatjuk. Átgondolhatjuk, hogy a hatásait hogyan tompíthatjuk, vagy ami elkerülhetetlen, azt hogyan viselhetjük el, erre hogyan kell felkészülnünk.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Egyrészt a jelenlegi helyzetben, ami egy egypólusú világ, jó lenne, hogy aki ennek a pólusnak az élén van, az felvilágosult lenne és ennek megfelelően cselekedne. Másrészt

nyilvánvaló, előbb-utóbb a fenntarthatóság meg fog kívánni valamiféle világbírárságot, aminek ez az egy pólus nem hajlandó alávetni magát.

A felülről alkalmazott koordinációra állami szinten van példa: a Keynes-i gazdaságpolitika. Egy lüktető hat-hét éves válságciklus van minden kapitalista fejlődésben és Keynes arra jött rá, hogy maguk a résztvevők, akik spontán módon reagálnak, azok erősítik fel ennek a hatásait. Ezt az államnak kell megelőznie azzal, hogy anticiklikusan avatkozik be, azaz éppen fordítva, mint a spontán reakciók. Ezzel át lehetett hidalni a válságot. Az más kérdés, hogy ez a rendszer nem vette figyelembe a természeti korlátokat, és ennek rovására valósította meg a jóléti társadalmat 1945 és 1970 között. Most, amikor nem egy nemzetállamon belül kell kompenzálni a vállalkozók gondolkodását, hanem a nemzetállami gondolkodásokat, vagy a regionális gondolkodásokat kellene racionalizálni földi szinten, akkor valami hasonló lépésre lenne szükség, amit egy közös földi kormányzat tudna megvalósítani. Ennek persze nagyon gyengék a politikai lehetőségei.

Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Ez egy nehéz kérdés. Az, hogy most a nemzeti szintet erősíteni kell, vagy gyengíteni, az nem egy magától értetődő dolog, sem Európában, sem máshol. Tehát, hogy mi az a természetes egység, ami a globális alatt van, illetve a család és a település fölött? Ez mozog kistérségtől a régióig, megyéig, nemzetig. Melyik az a szint, aminek ezt az összefogást segítenie kell? Persze ha rövidebb távon nézzük akkor nyilván az ország és annak a minisztériumai a nemzeti politika letéteményesei. De ez nem egy olyan kérdés, amit, ha országon belül megoldunk, és a problémákat kitoljuk a határokon kívülre, akkor a kérdés meg lenne oldva.

Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Nyilván az önkormányzati törvénynek vannak hibái, amit nagyon nehéz megváltoztatni. Úgy tűnik, hogy itt néha ütközik az elképzelt települési önállóság és a szélesebb közérdek. Akár nemzeti szinten, akár itt a fővárosban a kerületek közötti koordináció során, sok esetben ellentét alakul ki.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Nyilván azt, hogy tisztességes próbál maradni, ez már önmagában egy fontos lépés. Ha a mások rovására történő előnyszerzést az ember az ambícióiból kiküszöböli, akkor ezzel általában a fenntarthatóságot is növeli. Hiszen nagyon benne van a nem-fenntartható fejlődés motorjában ez a fajta küzdelem. Ez egy elég fontos alapelv. Azt nem szeretem, amikor az egyénre akarnak terhelni olyan dolgokat, ami nem rajta múlik, de ennek a fordítottja sem jó, amikor fölmentve érzi magát az egyén, mintha semmi dolga sem volna a kérdésben. Mindenkinek a maga területén kell végiggondolnia, hogy mit tehet.

Mit tehetsz a fenntartható fejlődés érdekében?

Magánemberként ugyanazt, mint amit bárki megtehet, hogy takarékos vagyok, a papír hátoldalára is írok. Kérdés, hogy ez számít-e egyáltalán, vagy értelmetlennek tartom.

Nálam a sok „jó lesz majd valamire” mondattal félre rakott tárgy már úgy felgyülemlött, hogy néha nem találok meg egyiktől a másikat, kérdés, hogy ez fenntartható-e? Szerintem ilyen apró életvezetési dolgokat kell átgondolni, vagy hogy kell-e ezt vagy azt megvenni? Kell-e ezt így használni, stb. Ez valószínűleg tényleg nevelési kérdés.

Beszélgetés György Lajossal a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él benned a világról, Európáról, Magyarországról?

Gyakran megesett, ha a jövőképemet említettem, azt válaszolták, hogy az utópia. Egy latin-amerikai teológus-filozófus tanulmányában azt olvastam egyszer, hogy ne féljünk az utópiáktól, az utópisztikus gondolatoktól, mert azok vezetnek bennünket. Az utópiák célkitűzéseket jelentenek. Ezeket néha a múltba vetítjük. Végh Attila szerint, amikor Hamvas Béla az Aranykorról írt, akkor vágyainkat, célkitűzéseinket fogalmazta meg.

Az én jövőképem Theodore Roszak jelszavával jellemezhető: „Lassíts, kicsinyíts, vegyél részt a folyamatokban, és ne központosíts.” Ennek a megvalósítása *fejlődés* lenne. A jövőképem a kicsi, a schumacheri „a kicsi szép” gondolat. Ez egy tájegység, egy kisközösség együttélését jelenti, az együttgondolkodást, és az együttes cselekvését. Tehát az igazi részvételi demokráciát. Azt gondolom, hogy csak az lehet jó, vagy az lehet fenntartható, az az életmód, vagy az a közösség, ahol mindent maguk a közösség tagjai döntenek el.

Természetesen a közösségek sokfélék és változnak. Minden közösségnek el kell fogadni a többi másságát, de azt nem, ha egy másik meg akarja változtatni az én saját hagyományomat, erkölcsömet, szokásaimat. Egy példa: a francia iskolákban egyre több a mohamedán gyerek, akik le akarják venni a falról a keresztet, illetve beleszólnak a történelem órába, hogy az kérem nem úgy volt, ők másként tudják. Erről azt gondolom, hogy semmi gond nincsen, ha megvannak a külön mohamedán iskolák, és vannak külön iskolák, ahol nincsenek mohamedánok. Persze vegyes és türelmes iskolák is lehetnek. Egy dolog fontos, hogy legyen meg az átjárás, a választási lehetőség. Tehát legyen természetes dolog, hogy ebben az iskolában van kereszt, a másikban nincs, hanem más jelkép van a falon, ez ne legyen vita tárgya. Nem lehet zárt gettókat csinálni. Tudomásul kell venni, hogy a közösség minden szinten (kerület, falu stb.) saját törvényei, szokásai és erkölcsi szerint él. Persze, nem a végletekig, mert vannak ezeket korlátozó nagy általános, mindenkire vonatkozó szabályok. De minden egyes közösség élje a maga életét, legyen meg a saját iskolája, gazdasága, ipara, sörgyára, piaca stb. Szóval ez a *harmadik út*, a régióknak, a tájegységeknek az Európája. A falvakban a kisközösségnek nagyobb a szerepe. Ezek, ideális, néhány tízezer lakosú kisvárosokkal vannak kapcsolatban, amelyek kulturális központok. (Mert nyilván nem lehet egy bizonyos szintű iskolánál magasabb képzés egy kis faluban.)

Mit jelent számodra a fenntartható fejlődés fogalma?

Először is azon kell elgondolkodnunk, hogy mi a *fejlődés*? Van egy világfolyamat, ami a tudatosodás felé megy. Egyre összetettebbek a rendszerek. Egy sziklának még nincs tudata. Bár olvasható zöld bölcselőknél olyasmi, hogy „hegy módjára gondolkodni”, de ez csak azt jelenti, hogy éljük bele magunkat, azonosuljunk vele. Ez persze még nem jelent tudatot. De Skolimowski azt mondja, hogy az evolúcióban az élet során egyre fokozódó mértékben jelentkezik a tudat. Szóval nem csak az embernél, nem csak az emlősöknél van valamilyen tudatszint, hanem sokkal korábbi időszakban is. A *fejlődés* a tudatosodás. Teilhard de Chardin azt mondja, hogy kialakul a nooszféra, a tudati szint, tudati réteg, amelyik végső soron közelít Istenhez, az Omega ponthoz, amikor egyesülünk Istennel. De ha valaki ateista, akkor is el kell fogadnia azt, hogy a tudatszintje emelkedik. A baj akkor van, amikor a *fejlődésről* beszélnek, és egyáltalán nem erre gondolnak, hanem az anyagi *fejlődésre*. *Fejlődés-e* ha nő a GDP? A tudatosodásban benne van a szellemi *fejlődés*, a kultúra növekedése, szóval sok minden hozzá tartozik. Az ember tudata számomra nem azt jelenti, hogy tudok valamilyen gépet fabrikálni, hanem valami egészen más, valami spirituális. A *fenntartható fejlődés* számomra azt jelenti, hogy az adott eseten biztosítani tudjuk a tudati lét, a szellemi lét kibontakozását.

Szerinted a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

Egyáltalán nem beszélhetünk *fejlődésről*, csak *visszafejlődésről*. Én nem tudom, hogy ényleg volt-e Aranykor, vagy csak elképzeljük, de biztos vagyok abban, hogy léteztek olyan közösségek, amelyek a maiaknál sokkal fejlettebbek voltak. El tudok képzelni indián közösségeket, amelyek fejlettebbek voltak, de mondok más példát. Egy olasz közgazdász, Orio Giarini, akinek van egy könyve: „Párbeszéd a jólétről és gazdagságról”. Ez egy Római Klub jelentés volt, ahol felsorolja és rangsorolja a GDP vagy GNP szerint az országokat, és ezt összeveti egy másik, „életminőségi” mutatóval: „Life Quality index.” Ez három dologból tevődik össze: a csecsemőhalandóságból, a születéskor várható élettartamból, és az írni-olvasni tudásból. Kiderül, hogy a hihetetlen alacsony GDP-vel rendelkező Sri Lanka életminőségi mutatója az első húsz között van, vagy az Egyesült Államokon belül Washington államnak nagyon rossz a GDP-je, de nagyon jó az életminőségi mutatója. Amelyik a közgazdászok szerint egy fejletlen állam.

Miben látod a fenntarthatatlanság okait?

Elsősorban a haszonra való irányultság, a birtokolni akarás, ezt Fromm fogalmazza meg legjobban, a vetélkedés. Létezik egy egyensúly az evolúció során, ezzel Fritjof Capra sokat foglalkozott. A neodarwinizmus az mindig csak a vetélkedésről beszél, holott az evolúció az nem pusztán a vetélkedés, hanem az együttélés és vetélkedés egyensúlyának következtében jön létre. Tehát a természetben van egy egyensúly, a vetélkedés és együttélés között. (Most jelent meg a szimbiózisról Lynn Margulis könyve). Van egy egyensúly, harmónia, mind a kettőre szükség van. Egy olyan társadalom, amiben csak vetélkedés van, az rossz, nem fejlődőképes, szétbomlik.

Hiszel-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Igen. Illetve nehéz a válasz. Mert ha meghallgatod Végh Attilát, aki szerintem az egyik legjobb szellemiség a mai magyar kultúrában, akkor biztos, hogy nem hihetünk ebben. Volt egy beszélgetés, Varga Klára (Magyar Nemzet) volt a vitázó társa, aki minduntalan szerette volna egy derűátó irányba terelni a beszélgetést, de Attila nem hagyta. Valóban az a helyzet, hogy nem nagyon hiszek, de erre csak Luthert tudom idézni, aki azt mondta, hogy „Ha vége is lenne holnap a világnak, ma még elültetnék egy almafa csemetét.” Nem tudom, hogy hiszek-e, vagy nem hiszek. Ha mélyen belegondolok, akkor nem nagyon hiszek, de csak akkor tudom elültetni az almafa csemetét, ha van egy kicsi reményem.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

„Lassíts, kicsinyíts...” nem mondom újra.

Látsz-e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Igen. Most jelent meg egy könyv (Guy Dauncey: Összeomlás után), ez ilyen apró kezdeményezésekről szól. Donella Meadows is állandóan ilyeneket keresett, egy kis kötetben Simonyi Gyusziék kiadták sok írását.

Melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?

Kocsis Tamásnak nemrég jelent meg a „Gyökereink” című könyve, abban nagyszerű példák vannak. Nagyon kedves, amikor elmondja, hogy melyek azok a gyökereink, és a végén elmondja, hogy „hát én sem vagyok ilyen.” Ha akarod utópia, ilyennek kellene lenni, ezek és ezek a gyökerek ott vannak az emberekben. Nekem az jutott eszembe, amikor ezt a könyvet olvastam, amit Theodore Roszak úgy fogalmaz, hogy létezik egy ökológiai tudattalan. Van

bennünk, mert az élővilágból hozzuk magunkban. Lovelock azt mondja, hogy ha nem lenne meg a mi génjeinkben is egy nézőpont, szemlélet, amelyik a körülötte levő élet egyensúlyát, szépségét pozitívan ítéli meg, akkor nem lenne evolúció, akkor nem lenne semmi. Tehát ez az ökológiai tudattalan, amit elnyomunk.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Minél kevésbé központosított, minél inkább a kisebb közösségeket támogató, színes, sokféle. Erre azt szokták mondani, hogy ez az anarchia, de létezhetnek olyan megoldások, amikor az embereket erre nevelik, kicsi koruk óta. Amikor így nevelik, az olvasmányok, a televízió, vagy épp az utóbbi hiánya. Amikor ez az együttműködő szemlélet az egész oktatás egészét átjárja. Én így képezem el.

Hogyan képezed el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Erre szoktam mondani, hogy a radikális konzervativizmus útján. Van Garrett Hardinnak egy kifejezése a humán ökológiára: az a felforgató konzervativizmus tudománya. Azt gondolom, hogy nagyon sok dolgot el kell törölni, meg kell semmisíteni. De elsősorban példamutatással. Az emberekben van egy törekvés, azt kell támogatni. Dauncey is írt a bangladeshi Grameen bankról. Ez nagyszerű kezdeményezés volt. Erre a Monsanto megpróbált benyomulni Bangaladeshbe, de szerencsére Vandana Shiva elkezd kiabálni, hogy ne hagyják ezt, és azóta is élnek a maguk életét Monsanto nélkül.

Hogyan fognál hozzá a megvalósításhoz?

Nem tudom. Majd a végén fogok erre kérdezni valamit, amiből kiderül, hogy miért nem tudom. Most csak annyit kérdezek: eladó a zöld mozgalom? Ezt a kérdést tettem fel, ezért mondom, hogy nem tudom. Mert a nemzetek feletti olyan erősek, hogy ha a zöld mozgalom eladó, akkor baj van.

Milyen akadályokkal számolsz a megvalósítás során?

Főleg ez a zöldre festés, a mozgalom megvásárolása, a civil szervezetek kisajátítása, az öntevékenység felszámolása, mindennek a megvásárlása. Ennyi. Agymosás.

Mit gondolsz a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

Volt erről egy vitánk Scheiring Gáborral, akkor abban egyeztünk meg, hogy nem vagyunk a globalizáció ellenségei, de a világgymarmatosításnak mindenképpen ellenfelei vagyunk. Amikor a globalizáció révén felszámolják a nyelveket, a kultúrát, az önálló tevékenységet, felszámolják mindazt, ami fenntartható volt, akkor én ennek ellensége vagyok.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Furcsa, hogy annak ellenére, hogy nem szeretem az Európai Uniót, mert az én *harmadik utamnak* ellentmond, az hogy Brüsszelben döntsenek el mindent, ami egy falu életében fontos, vagy a kultúránkra vonatkozik, mégis azt hiszem, hogy egyetlen pozitívuma lehet az Európai Uniónak, hogy talán összeomlik az Amerikai Egyesült Államok gazdasága. Az, hogy egyelőre ez a háború sem tudta megerősíteni a dollárt, ami háromszázzal lement 226-ra. A koszovói háború alatt a New York-i tőzsde index meredeken emelkedett. Most pang ez a gazdaság és arra az egy kis ötletre, hogy április 15-én egy napot bojkottáljuk az amerikai árukat, egy amerikai magyar dühös levelet írt, hogy miért akarjuk tönkretenni azt a szegény amerikai népet. Tehát a nemzetközi politikai feltétel az, hogy omoljon össze az Egyesült Államok gazdasága.

Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Sokszínűség, én a Fideszre szavaztam, de ellene vagyok ennek a pártuniós históriának írtam is egy cikket erről a Heti Válaszba, nem is hozták le. Igenis létezzon egy Kereszténydemokrata Párt, egy Fidesz, egy kisgazda párt, és még 8 ilyen párt de zöld párt ne létezzon, mert eddig még nagyon nem működött. Egy normális országban van 6-8 párt, leszállítanám 5 %-ról 4 %-ra a bejutási küszöböt, igenis legyen ott a Munkáspárt is és a MIÉP is a Parlamentben.

Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Ugyanez helyiben, az egész kerületben, meg egész Budapesten. Az az érdekes, hogy Budapesten meg is volt a választási lehetőség. Mert tulajdonképpen volt négy-öt jelölt.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Gondolkodni, beszélni, tájékozódni, tájékoztatni, hatni. Ezt körülbelül húsz éve mondogatom. Mert elmondhatnám a buddhista nyolcérteű ösvényt is.

Mit tehetsz Te a fenntartható fejlődés érdekében?

Olvasok, fordítok, levelezek.

Beszélgetés Kerekes Sándorral a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

Kérdés, hogy milyen hosszú jövőképre gondol? Hamarosan csatlakozunk Európához, egységesülünk, az európai piac közben némileg globalizálódik. A világgazdaságban három fő erő verseng egymással: az amerikai, a távol-keleti (Japán, Kína) és az európai. A nagy kérdés, hogy a következő ötven évben ez a verseny hogy dől el, milyen mértékben tör előre Kína, milyen mértékben veszíti el pozícióját az Egyesült Államok és vajon Európa ebben a játszmában képes lesz-e a jelenlegi pozícióját legalább megtartani, vagy ha úgy tetszik egyértelműen háttérbe sorolódik. Ez a nagy kérdése a jövőnek. Szerintem a bővülő Európának van minimális esélye, hogy tartsa a pozícióit. Ha környezeti jövőképet kellene vázolni, akkor úgy érzeltem, hogy Magyarországon is megoldjuk környezeti problémáknak azt a részét, ami szemmel látható és egyre nagyobb mértékben generáljuk azokat a problémákat, amelyek nem annyira szembetűnőek, de a fenntarthatóság szempontjából kifejezetten előnytelenek. A fogyasztás továbbra is következményekkel jár, a már ma is megváltozott ökoszisztémák még jobban megváltoznak a természetes állapothoz képest. Magyarországon az urbanizáció folytatódik, és bizonyos értelemben romlik az esélyünk, hogy a természetvédelmi előnyünket Európával szemben megőrizzük.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Létezik egy szigorúan és egy kevésbé szigorúan vett fenntarthatóság. Egy közgazdász, környezetgazdász számára, nem szigorú fenntartható fejlődés, az ha a természetpusztítást körülbelül ugyanolyan mértékű környezet- és természetépítés kíséri. Ez a nem szigorú kritérium megengedi a visszafordíthatatlan változásokat is. Ez a felfogás elismeri az ember jogát arra, hogy a természet javait felhasználja saját érdekében, amennyiben a felhasználásból képződik annyi haszon, amennyiből pótolható a természeti tőkében elszenvedett értékvesztés.

A szigorú fenntarthatóság nagyobb védelmet követelne. Ezen kritérium alapján elő lehetne írni, hogy olyan károkat ne okozzunk, amelyek irreverzibilisek. E kritérium alapján például az élővilág sokszínűségének csökkentése nem megengedhető. Ehhez az emberiség jelenlegi költség-haszon elvű értékrendje helyett értékelvű társadalmaknak kellene kialakulniuk, ahol az emberek nem individualisták és nem saját anyagi jólétükkel azonosítják az életszínvonalukat. Egy ilyen társadalmi alakulásának jelenlegi kicsi az esélye.

Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

A Föld el tud tartani egy ekkora emberi népességet is hosszú távon, nem feltétlenül ilyen politikai határok között és ilyen erőforrás vagy jövedelem-jólét elosztással, mint ami most jellemző. Nyilván nem fenntartható, hogy 800 millió ember éhezik, és él napi kevesebb, mint egy dollárból és nem normális, hogy a Föld lakóinak kb. 5%-a fogyasztja el a Föld javainak kb. 75 %-át. Ez óriási feszültségeket okoz a világ különböző régiói között, ami hosszútávon társadalmi értelemben nem fenntartható. Ezzel szemben úgy vélem, hogy környezeti értelemben még igen.

Ha nem, akkor miben látja a fenntarthatatlanság okait?

Mint mondtam, környezeti szempontból egyelőre fenntarthatónak tartom a földi életet. Jelen helyzet társadalmi fenntarthatatlansága világosan látszik a háborús konfliktusok, helyi háborúk magas számából, a terrorizmus fokozott veszélyéből. (Hogy ezek egy bizonyos hatalmi rendszer befolyásának növeléséért, vagy a természeti erőforrások birtoklásáért folynak-e, ebben megoszlanak a vélemények.) Nemzetközi tendencia, hogy a gazdasági növekedésből származó bevételek egyre növekvő hányadát vagyunk kénytelenek a saját (vagyon és fizikai)

biztonságunk megőrzésére fordítani. Úgy gondolom, hogy ez csökkenti a jólétünket, és a társadalmi különbségek növekedése miatt személyes és anyagi biztonságunk romlik. Ez Magyarországon is látszik, az emberek leginkább attól félnek, hogy kirabolják, megerőszakolják őket, vagy valaki felgyűjtja a lakásukat.

Leegyszerűsítve: a szociális szakadék egyik oldalán az anyagi többletük védelmére egyre több pénzt és idegrendszert áldozók, másik oldalon a szabadság jegyében utcán alvók találhatók. Összességében tehát a környezetbiztonság romlik.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Erre eszmetologatóként azt kell mondanom, hogy semmi sem tarthat örökké, tehát az emberi civilizációnak az a formája, ahogy most létezik, az sem. Kérdés, hogy milyen időhatárok között vizsgálódunk? Az az idő dimenzió, amiben általában az ember gondolkodik, az kb. három-négy emberöltő, ebben egészen biztos hihető a fenntartható fejlődés. De ez alatt az idő alatt sok minden változik. Van egy társadalmi-kulturális evolúció, ami jelentős változásokat idézhet elő. Ha állandóságot (statikus egyensúlyt) ért valaki a fenntarthatóságon, akkor nincs fenntarthatóság. Ha a fenntarthatóságot az értelmező szótár szerinti értelmében nézzük, akkor ahogy eddig is, háborúkkal, betegségek által tizedelve, de összességében a legújabb korban nagy katasztrófák nélkül létezik és még sokáig létezni fog az emberiség. De ez egy nagyon komplex folyamat. Számomra az is beletartozhat a fenntarthatóságba, hogy fejlődik a világ és paradigmaváltások következnek be. A Föld és az emberiség története nem egyenes ívű fejlődési pályán fut. Nagy váltások, esetenként vargabetűk jellemzik. Én hiszek benne, hogy az emberi társadalom képes lesz megújulni és létezni a Földön, megőrizni egyfajta humán kultúrát.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Kinek kellene intézkedni?

Az államnak.

Én ebben kicsit különleges nézőponton vagyok, szerintem az állam azt teszi, amit a társadalom akar, és ebben az értelemben a beavatkozási képessége, mozgásszabadsága lényegesen kisebb, mint amit tulajdonítanak neki. Ez így van még a demokráciákban is, amelyek egyébként nem biztos, hogy a leghatékonyabb rendszerek. Tehát, ha most valaki komolyan gondolná, hogy mit kell tenni az államnak a fenntartható fejlődés érdekében, akkor sajnos azt kellene mondanom, hogy egy bölcs diktatúrát kellene létrehoznia. Természetesen én is gyűlölöm a diktatúrát, még a bölcslet is. A fogyasztás korlátozását, amire szükség volna a gazdag demokráciákban, csak egy „bölcs diktátor” volna képes véghezvinni. Neki nem kellene olyan pazarló és fogyasztást serkentő rendszereket működtetnie, amiben a hasznot szétosztják a döntésben résztvevők között. A demokráciákban verseng egymással az üzleti lobb, aminek az az érdeke, hogy minél kevesebben legyenek és e kevesek között osszák szét a profitot. És verseng a társadalomnak az a része is, amelyik úgy gondolja, hogy ebben a versengésben nincs esélye arra, hogy morzsákat szerezzen a gazdagságból, ezért arra törekszik, hogy korlátozza a tőke étvágyát és egyebek mellett harcol a jobb környezet minőségért.

De ezek az állam szintjén egy demokráciában elég nehezen érvényesíthetőek. Mivel nem lehetünk biztosak a mindenkori diktátor bölcsességében, úgy gondolom mégis a demokráciát kell választani. Meglehet idegenül hangzik, de a társadalom működtetésében az állami hatalom növelésére lenne szükség ahhoz, hogy a környezeti érték hatékonyan képviselhető legyen.

A környezet jó állapotban való megőrzéséhez egy erős államra van szükség, és egy gyenge állam, vagy ha úgy tetszik, egy be nem avatkozó állam, vagy egy liberális gazdaságfilozófia mentén vezető állam esetében a környezet állapota, mint hosszú távú érdek,

szükségszerűen háttérbe szorul. Ez azt jelenti, hogy Magyarország, ha egy európai demokrácia irányába fejlődik, akkor szükségszerűen nem fogja tudni a természetvédelmi érdekeket érvényesíteni, mint ahogy zömében nem voltak rá képesek az európai tagállamok sem. Ilyen értelemben akár szkeptikus is lehetnék. A gyenge fenntarthatóság érdekében biztosítani kellene, hogy azokat a környezetpusztításokat, amelyeket a gazdaság fejlődése miatt a vállalkozói szektor és a lakosság okoz, az állam az adóbevételekből természeti investíciókkal pótolja. Minimálisan ennyit kellene tennie az államnak, ha ehhez van elegendő ereje. Ehhez szükséges lenne, hogy egy ilyenfajta magatartásnak legyen társadalmi támogatottsága. Jelen pillanatban ez nincs meg. Jelenleg arra van társadalmi támogatottság, hogy építsenek minél több autópályát és mikrohullámú átjátszó tornyokat.

De ez nem a gazdaság támogatása?

Nem. Annyiban a gazdaságé, hogy a gazdaság generál szükségleteket, amelyeket aztán kielégít, de az egyértelmű, hogy az emberek azok, akik szavaznak, amikor elmennek vásárolni. Ennek kompenzálását egy erős állam nagyobb eséllyel valósítja meg, akkor ha a környezeti kérdések terén a jelenleginél jóval igényesebb társadalom támogatja.

A jelenlegi magyar társadalom a rendszerváltás előtti korlátozott fogyasztás alól felszabadulva egy ezt kompenzáló fokozott fogyasztói magatartással jellemezhető és értetlenül fogadja a fogyasztás csökkenésre bízató felhívásokat. Annál inkább mivel az EU környezetében vannak olyan államok, ahol 42-43000 eurós az egy főre jutó GDP, Magyarországon pedig a vásárlóerő paritáson mérve is legfeljebb 8000, ami az egy ötöde, egy harmada az Európában elérhetőnek. Ilyen viszonyok között egyszerűen nincs „piaca” egy fogyasztáscsökkentést célzó kezdeményezésnek, hisz a mintaként tekintett államokban az ötszörös GDP a megszokott, ezért egy ilyen „zöld” ideológiát képviselő pártnak sincs választási esélye.

A rendszerváltás óta minden párt kifejezetten neoliberális gazdaságpolitikát valósított meg, függetlenül attól, hogy mit kommunikált. A kormányzatok viselkedését inkább meghatározzák a gazdaság aktuális fejlődési lehetőségei, mint valamilyen ideológia. Egy határozott ideológia mentén politizáló pártnak ma Magyarországon sok esélye volna arra, hogy bekerüljön a Parlamentbe.

Milyen utak maradnak?

Az egyik nagyon jó hír, hogy –ha tetszik ha nem- a gazdaság kezd olyan irányba fejlődni, hogy a tényező (anyag, energia, munkaerő) árak magasak, ami takarékosagra ösztönöz. Ez nem feltétlenül jelenti az emberi munka feleslegessé válását, a foglalkoztatást úgy is lehet növelni, hogy több embert foglalkoztatnak rövidebb ideig. Magasak kezdenek lenni a hulladékártalmatlanítási költségek, vízdíjak stb. ezekkel a gazdaság elkezdett takarékoskodni. Az probléma, hogy a takarékoskodás által elért eredményeket meghaladó mértékben nő az összefogyasztás.

A hatékonyságjavulás ellenére, a következő évtizedben Magyarországnak nőni fog az anyag- és energiahasználata. A fenntartható fejlődés szempontjából tehát sok dimenzióban romlik a helyzetünk, de javulni fog minden olyan dimenzióban ami például az emberi egészséget érinti.

Javulni fog a víz minősége, javulni fognak a higiéniés feltételek. A vízbázisokat kevésbé fogjuk veszélyeztetni, a levegőben kevesebb lesz a rákkeltő anyag, egészségesebbek lesznek az élelmiszerek, sterilebb lesz az élet és természetesen egyre csökken a természetes kiválasztódás szerepe és hosszú távon ez sem fenntartható.

Egy sokdimenziós problémáról van szó, és hogy mit válaszolunk a kérdésre, azon múlik, hogy a súlyokat milyen módon helyezzük el. Ha úgy választom a súlyokat, mint ahogy egy közönséges humán létező, tehát emberközpontúan, akkor sok vonatkozásban javulni

fognak a feltételek. Kevésbé lesz talán hajszolt az élet, csökkenthető a stressz, a fejlődésnek van egy csomó pozitív hatása. Ha komplexebben szemlélem és a bioszféra, vagy egy ökoszisztéma stabilitása szempontjából nézem az egészet, akkor valószínűleg romlani fog a helyzet. Nem véletlenül használtam a környezeti biztonság kifejezést, nem a személyre, hanem a rendszer stabilitására, a rendszer sebezhetőségére vonatkoztatva. Sebezhetőbb lesz a bioszféra, miközben egyre javítjuk bizonyos vonatkozásokban. Csak a javításnak is ára van.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Ez ismét súlyozás kérdése. Az a tény, hogy az öko-hatékonyság nő, elvileg a fenntartható fejlődés malmára hajtja a vizet. Nyilván nem lehet rajta vitatkozni, hogy ha adott szükségletet kevesebb természeti teherrel állítunk elő, akkor az jó. De sajnálatos módon ezt rendszerint az ember fogyasztási mániája túlkompensálja. Tehát végső eredményként nem csökken a terhelés. Az öko-hatékonyság a fenntarthatóság irányába ható folyamat, a növekvő fogyasztás miatt mégsem így hat. Ennek ellenére nem mondhatom azt sem, hogy ne támogassuk azokat, akik javítják az öko-hatékonyságot.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Hangsúlyozni szeretném, azt mondtam, hogy a társadalom, mint olyan a világon egy ideig létezik. Úgy tudom elképzelni a fenntartható társadalmat, hogy egy jóléti állam gondoskodik a lemaradókról és nem engedi, hogy a társadalom tagjai közötti távolság nőjön, bizonyos észszerű mértéken túl. Tehát ha úgy tetszik, ez egyfajta egalitáriánus állam, ami újra eloszt. Erre azonban olybá tűnik, hogy a társadalom azon tagjai, akiknek az érdekérvényesítő képessége jobb, nemet mondanak. Ők azt szeretnék, ha az önkiteljesítés, önmegvalósítás, a képességek szerinti differenciák nőnének. Ez nem fenntartható. Jelen pillanatban a világ amerikanizálódik, ami nem fenntartható. A jóléti állam megszűnőben van, most számolják föl az utolsó jóléti intézményeket. Például ma a világ egyik leggyorsabban fejlődő övezete a Mexikó és az Egyesült Államok között húzódó határsáv. Amikor sorolják, hogy melyek ennek az okai, akkor első vagy második helyen sorolják a szakszervezetek hiányát. Vagyis nem számít más, mint a gazdasági racionalitás. Mert az eszméletlen gazdasági fejlődést képes indukálni.

A magyar társadalom jelenleg európai jövedelem színvonalat szeretne elérni. Ez szintén társadalmi közakarát, tehát nem én döntöm el, de nem is a politikusok. Egy-egy történelmi személyiségnek lehet rá pozitív vagy negatív hatása, mutathat példát.

A népességfogyást például, a négy-öt gyermeket nevelő család mintájának vállalásával ösztönözhetnék az elit képviselői. Európában az utolsó 5 évben például legalább két hivatalban lévő miniszterelnököknek született gyermeke, ami bármi furcsa, de hatással van például az értelmiség több gyermekvállalására.

A spanyol társadalomnak lassan 80%-a 70 év fölötti, vagy eltartott. Ez nyilván nem fenntartható, hisz ilyen kis számú produktív népesség nem tudja eltartani a társadalmat, tehát be kell engednie az emigránsokat, ugyanígy nagy valószínűséggel Magyarország is erre a sorsra jut.

Hogyan képzeli el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Egyelőre úgy látom, hogy a közeljövőben Magyarországon, azok a mutatók, amelyeket fenntarthatósági indikátorokként számon tartanak, romlani fognak. Majd ha már eleget fogyasztottunk, tele lesz a bendőnk, megcsömörlöttünk a fogyasztástól akkor majd lehet, hogy javítjuk az indikátorokat. Feltéve, hogy fenntarthatóbbnak tekinti valaki Hollandiát, vagy Svájcot. Én nem.

Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?

Nincsenek ilyen ambícióim. Naponta hozzáfogok egyébként, és arra tanítom a hallgatóimat, hogy alakítsák ki a saját értékrendjüket és a szerint cselekedjenek és ne kövessenek semmilyen próféta, vagy politikus vagy ilyesvalaki által hirdetett elveket. Ne csatlakozzanak se pozitív, se negatív csordaszellemekhez, hanem döntsenek a saját életükről bölcsen és ha mindenki ezt tenné, akkor nem kéne félnünk tőle, hogy az éppen uralkodó paradigmarendszer árt a világnak. Mert a sokféleség stabilizál. Így, hogy állandóan vannak, akik úgy gondolják, hogy ők a bölcsök köve és aki nem úgy gondolkodik, mint ők, az rosszul gondolkodik, garantáltan nagyobb veszélyben van a fenntarthatóság. Én minden hallgatót próbálok arra tanítani, hogy még azt se higgye el, amit én tanítok neki, csak akkor, ha meggyőződött róla, hogy neki az úgy jó, egyébként pedig kételkedjen. Körülbelül ennyit teszek, de ha kell, még elmondhatom, hogy a tömegközlekedést használom, nem vagyok kétszáz kilogramm, és a hedonizmusom viszonylag könnyen kielégíthető fogyasztási szerkezetre terjed ki. A boldogságomhoz inkább tartoznak emberi kapcsolatok, mint tárgyak. De ez nem azt jelenti, hogy elhinném például, hogy ha mindenki úgy viselkedne, ahogy én, akkor fenntartható lenne a világ, mert már akkor sem lenne fenntartható.

Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?

Úgy érzem, hogy erre már válaszoltam. Mindaddig, amíg mi emberek kulturálisan több ezer éve arra vagyunk berendezkedve, hogy megszerezzük a magántulajdont, és ez a legfőbb érték, addig...

Számos kérdés van, amiben nagyjából egyetért az emberi civilizáció, senki sem ellenzi ebben a kultúrában a magántulajdont és a gazdagságot. Mindaddig, amíg nem tagadja a gazdagságot, mindaddig amíg a pénzből kincset lehet képezni, föl lehet halmozni, át lehet örökíteni az utódoknak, addig értelme van a harácsolásnak, az önzésnek, a javak megszerzésének, szemben mondjuk az állatvilággal, ahol mondjuk a hörcsög maximum annyi kukoricát gyűjt össze, amennyit a télen megeszik. De nem jut eszébe annyi kukoricát gyűjteni, ami még az unokájának is elég. Az embereknek eszükbe jut, ennél fogva garantáltan tönkretesszük a világot. Az embernek ez immanens természete, hogy ezt meg lehet-e változtatni, nem tudom, de attól tartok, hogy nem lehet.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

Árt a globalizáció a fenntartható fejlődésnek. Helyi gazdaságokat kellene létrehozni, és nem kellene elhinni azt, hogy a globalizáció öko-hatékonyság javulással jár, vagy gazdaságilag racionális. Ez annak a néhány tízezer embernek racionális, aki ebből él, de az emberiség egészének garantáltan káros, irracionális. Legfeljebb annyi használható belőle, mint régen, amikor mesterlegények járták a világot és hazavitték a tudást. Most is kell a kultúrák közötti kommunikáció, de a hangsúlynak inkább a tudás és nem a tárgyak cseréjén kellene lenni. A gazdaság elsősorban azért nem fenntartható, mert az emberek nem onnan élnek, ahová születtek, ahol laknak, hanem az egész világból él egy részük a nagy többség kárára. Előbb beszéltünk a kormányokról, államról, de nem beszéltünk a korporációkról, holott az a helyzet, hogy a globalizáció hatására kevés ember kezében (vállalati vezetők, csúcsmenedzserek, stb.) eszméletlen, ellenőrizetlen hatalom összpontosul, olyan pénzek fölött rendelkeznek, amivel a gondolkodást olyan mértékben képesek befolyásolni, hogy esély nincs arra, hogy ezt kompenzálni lehessen.

Vissza lehet-e szorítani a korporációk hatalmát?

Nem. Két szélső megoldás létezhetne. Az egyik az, hogy lenne egy világállam, egy bölcs diktátorral és az irányítana, a másik opció, hogy a nagyokat szétszabdalnánk apróra és mindenki maga döntene, hogy ő mit csinál. Kis legelők, kis marhák, kis marhaságok. Most a nagy legelők nagy marhák, nagy marhaságok felé tartunk. Ennek is lehetne következménye,

hogyan lesz egy diktátor, de most nem ez fog következni. Sok vérbe, fáradtságba fog kerülni a világnak, és a fenntarthatóságot egyáltalán nem szolgálja semmilyen háború, semmilyen acsarkodás. Ha tetszik, ha nem mégis ez van.

Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Konszenzusra volna szükség, arra, hogy a társadalom egyetértsen az alapvető értékrendben és ezek az értékek a fontossági sorrendben előbbre kerüljenek.

Ha egyszer eljutnánk oda, hogy ebben mindenki egyetért, akkor volna rá esély. Nem tudom, például, hogy a britek történelmi sikerében milyen szerepe van annak, hogy VIII. Henrik megalapította az anglikán egyházat és legalább egy dologban minden brit egyetértett néhány száz éven keresztül, szemben mondjuk Európával, aki már ebben sem értett egyet.

Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

A helyi ellátó rendszerek, a szubszidiaritás maradéktalan megvalósítása, helyi intézmény rendszer, helyi civil társadalom, helyi vállalkozások, helyi fogyasztás, minden ami helyi.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Definiálja a saját jóléti függvényét, és nem hagyja magát befolyásolni a média, reklám, divatáramlatok és egyéb számárságok által. Ha úgy tetszik öntudatára ébred, tiszteli saját magát annyira, hogy nem akarja mások véleményét visszhangozni, hanem a sajátját követi.

Beszélgetés Dr. Láng István professzorral a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világgal, Európával és Magyarországgal kapcsolatban?

Legalább 100, de inkább 150 éves történelmi visszatekintésre van szükség a jövőkép felvázolásához. Azok a hihetetlen változások, amelyek az utóbbi 150 évben – azon belül az utóbbi 50 évben - végbementek, s ezek következményei illetve terhei fogják meghatározni a XXI. század alakulását.

Mikre gondolok? Csak néhány kiragadott adat!

Az első a világ népességének a növekedése. 1950-ben 2,5 milliárd, 2000-ben 6 milliárd felett alakult a Föld népessége. A különbség 50 év alatt több mint, amennyi ember született az azt megelőző 1000 évben. S erre a világ nem volt felkészülve. Javult az egészségügyi szolgáltatás, javultak az általános emberi jogokkal kapcsolatos feltételek, tehát mindenki megkövetelheti azt, hogy élhessen és boldogulhasson. Ez hihetetlen erőforrás felhasználást váltott ki.

A másik ilyen nagyon mellbevágó adat az a gazdasági különbség, amely az egyes kontinensek, országok között alakult ki. Az USA 1 főre számított bruttó nemzeti összterméke 33 ezer dollár, Afrikában átlagosan 1700. A különbség majdnem hússzoros. A népesség szaporodása, a növekvő szociális különbségek hihetetlen nyomást gyakorolnak a természeti erőforrásokra, természeti környezetre, amely egy általános degradációnak a folyamatát váltotta ki. Erre nagyon sok adat van, - melyeket most nem akarok idézni – ezek közismertek (a talajpusztulás, légkörszennyeződés, vízkészlet, élővilág csökkentése, stb.) Nem véletlen, hogy a '80-as években felerősödött egy új filozófia, amelyet most fenntartható fejlődésnek nevezünk.

Talán ez ellenválasz volt – és ez személyes értékelés – a Római Klub '70-es évek legelején megfogalmazott, egyébként nagyon tisztességes problémafelvetésére, amely figyelmeztetett a növekedés természet adta hatáira. A megállapítás ellen a fejlődő világ fellázadt, mert egy új típusú gyarmatosítástól félték. Talán tudatosan jött létre a fenntartható fejlődés gondolata, amely a korlátozottsággal szemben azt ígérte, hogy mindenki kielégítheti az alapvető emberi szükségleteit, sőt olyan fejlődést kell biztosítanunk, hogy még a következő generációk számára is fennmaradjon a lehetőség szükségleteik kielégítésére. Ezek az ígéretek a fejlődő világ félelmét igyekeztek csillapítani, hogy nem kell lázongani, mert ugyan ma szegénység van, de meghirdettünk egy olyan új eszmét, egy olyan koncepciót, egy olyan „új vallást” – én még ezt a szót is le merem írni, idézőjelbe teszem persze -, hogy van remény arra, hogy mindenki életben maradjon. Közben az emberiség létszáma átlépte a kritikus – az én általam kritikusnak tartott- 5 milliárd főt. Azért tartom ezt az értéket kritikusnak, mert, ha az ökológiai eltartó képességről szóló számításokat elemezzük, – amelyet ma már globálisan meghaladtunk - akkor kb. mintegy 5 milliárd főnél volt az a határ, amelyet a világ természetes ökológiai eltartó képessége azon a technikai színvonalon ki tudott elégíteni.

Amennyiben marad a jelenlegi ütem, úgy szinte elkerülhetetlen a népesség további növekedése, minimum nyolcmilliárdos, vagy még azt is meghaladó méretre. Ilyen szempontból a jövő kétségkívül nagyon komor – legalábbis globális vonatkozásban. Könnyen lehet, hogy egyes kontinensek a maguk jóléte, gazdagsága érdekében különleges intézkedéseket kell, hogy hozzanak majd. Ez a létért való küzdelem sajnos biztonságpolitikai kérdéssé is válik a jövőben. A XXI. század ilyen szempontból elég sötét jövőképet mutat. Úgy az igények kielégíthetősége vonatkozásában, mint az általános globális biztonságpolitikai kérdések terén.

A fenntartható fejlődés egyik nagy csapdájának tartom azt, hogy ha tényleg mindenki kielégíthetné alapvető életszükségleteit, akkor még 5 milliárd ember számára sem elegendő a Föld eltartó képessége; megint hozzáteszem, hogy a jelenlegi technológiák ismeretében. Ilyen szempontból a jövőt magam is nagyon borúlátóan kezelem, de azok közé tartozom, akik nem állnak meg annál, hogy sötét, borús képet fessenek, erről hangzatos előadásokat tartsanak,

amire a sajtó is odafigyel, s a hallgatóság is nagyon megtapsolja. Azoknak az irányvonalához szeretnék tartozni, akik azt mondják, hogy ennek ellenére meg kell próbálni megoldást találni.

Európa előnyösebb helyzetben van. Kultúrája, adottságai, fejlettsége, maga az európai integráció is képessé teszik arra, hogy az Egyesült Államoknak egyetlen komoly vetélytársa legyen. Ha belép a csatlakozó 10 új ország, akkor a világ összes bruttó termeléséből az EU 25 országának összeadott értéke eléri az Egyesült Államokét. Nincs más olyan csoportosulás a világon, amely képes lenne versenyre kelni az USA-val; Kína még messze van attól, hogy gazdasági téren versenytárs legyen.

Ez nem jelenti azt, hogy mindenben versenyképes lesz, pl. a haditechnikában, vagy a hadsereg ütőképességében. Amerika fölényesen vezet a technológiákban, tudományos kutatásokban. De mégis a világ bruttó termelésének kb. 25 %-a az amerikai, és ugyanennyit fog az Európai Unió is produkálni. Igaz, lélekszámban többen élnek majd az Unióban, mint az USA-ban.

Ez azt jelenti, hogy az Európai Uniónak gazdasági téren valószínűleg nagyobb mozgástere lesz majd, ami egyaránt segítheti és gátolhatja a fenntartható fejlődést Európában. A nagyon erős USA – Európa versengés lehetséges, hogy háttérbe szorítja majd Európában a fenntartható fejlődés követelményeinek megtartását.

Magyarországra is ugyanaz érvényes, mint a világra, vagy Európára. Nagyon leegyszerűsítve kb. négy olyan tényező van - amelyet nem tudunk gyorsan megváltoztatni még, ha akarnánk akkor sem –, amely fékezi a fenntartható fejlődés megvalósítását.

Ez a négy a következő:

Az elektromos áram felhasználásának rabjává vált a civilizációnk. Nagyfeszültségű elektromos áram rendszer és ennek lebontott alrendszerei nélkül a mai kialakult európai civilizáció, de mondhatnám azt, hogy a magyar társadalom is működésképtelen. Meg lehet ezt változtatni, csak az a kérdés, hogy mennyi idő alatt. Ma ez egy korlát.

A másik az olaj és az olajszármazékok, amire elsősorban a közlekedésben és az erőműrendszerekben van szükség. Ezt az igényt sem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni.

A harmadik a globalizáció, és ami ezzel jár, az infrastruktúra fejlődése, terjeszkedése, s az urbanizáció. Világviszonylatban 48-49 % körül van ma a városokban élő lakosság száma. Magyarországon 60 %. Nyugat-Európában 80 %. Ez egy olyan tény, ami gátolja az olyan megoldásokat, amelyeket a fenntartható fejlődés eszmerendszerében szeretnénk megvalósítani.

A negyedik az emberek tudata: Nehogy azt higgyük, hogy pl. a civil társadalom a fenntartható fejlődésben egyértelmű szerepet játszik. Biztosan üdvözli a gondolatot, szereti a természetet, nem szereti a szemetet, de szereti a kényelmet, a nyugalmat, a komfortot és az egész életmódja, kialakult szokásrendje olyan, hogy ráállt egy fogyasztói modellre, amit legfeljebb egy kicsit tud korlátozni, de nagyon nem akar. Ráállt egy olyan komfortrendszerre, olyan mobilitási szintre, ami szintén nehezen változtatható meg. Mondok egy példát, amely lehet, hogy nem jó és rögtön ellenpéldát lehet mondani. A zöldmozgalmak eléggé következetesen ellene vannak az autópálya építésnek. Helyette más megoldásokat javasolnak. Ha ma lenne Magyarországon egy referendum, hogy egyetért-e azzal, hogy Magyarországon autópályákat építsenek, akkor meg merem kockáztatni azt, hogy a lakosság túlnyomó többsége az autópályákat szavazná meg. Mert utazni akar, mert járműve van, mert ezt biztonságosabbnak tartja mint más közlekedési módokat, stb.

A civil társadalom zöme konzervatív, környezetvédelmi szempontból is. A civil társadalmon belül vannak nagyon élenjáró aktivista csoportok, ezeknek is különbözik a felfogása. A szürke köznép konzervatív, akkor lázad fel, ha a kertje végében egy szemétkerakó talál. Akkor kivonul az utcára, tiltakozik: átmenő forgalom ne legyen, szemétkerakó ne legyen, szemétkerakó ne legyen, semmi ne legyen, de egyébként közömbös. Szerintem ezek a tényezők mindenképpen gátolják Magyarországon a fenntartható fejlődés megvalósításának lehetőségét.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Közismert, hogy tagja voltam a Brundtland Bizottságnak. Ott hallottam először ezt a fogalmat. Sokáig nagyon nem tetszett. Két ok miatt. Sose tudtam megfelelő, szép angolsággal kiejteni a fenntartható fejlődést, másodszer pedig hosszabb időn keresztül nem nagyon értettem a dolog lényegét. Nyilván azonosulok a bizottsági megfogalmazással, és azt elsősorban politikai üzenetnek tartom. Közismert, hogy abban egy szó sincs se erőforrásról, se környezetvédelemről, se ökológiai eltartó képességről. Ott az ember van a középpontban, az ő, és a jövő generációk szükségleteinek kielégítése. A jelen és a jövő közötti híd jelenti mindazokat az eszközöket, amelyek végül is elvezetnek környezetvédelemhez, erőforrás védelemhez, természetvédelemhez, gazdasági és szociális intézkedésekhez.

Egy könyv megírásával kapcsolatban sikerült áttanulmányozni a Stockholmi Világkonferencia határozatait, s bár a szó, hogy fenntartható fejlődés, nem jelenik meg, viszont az elemei már benne vannak. Pl. a jövő generációk iránti felelősség benne van, s nemcsak környezeti, hanem szociális és gazdasági elemekkel is tarkított. Ez utóbbiak elsősorban a fejlődő országokra voltak „kihegyezve” 1972-ben, de ez a későbbiekben is tendenciává vált.

Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

A jelenlegi fejlődés a most ismert technológiákkal, termelési és fogyasztási szokásokkal hosszú távon nem fenntartható. A fenntarthatatlanság okát elsősorban az ökológiai eltartó képességet meghaladó erőforrás-fogyasztásban, környezetterhelésben látom, s a már említett nagymérvű népességrobbanásban. Megjegyzem, nézetemben van egy kis különbség az ökológiai eltartó-képesség klasszikus megközelítésével szemben, véleményem szerint az dinamikusabb, sem mint merev határokhoz köthető. Egységnyi földterületről különböző mennyiségű és minőségű biológiai produkció többféle módon is származtatható, pl. környezetbarát módszerekkel, amelyek növelik az eltartó képességet. (Genetikai kapacitás jobb kihasználása, rovarkártevők, kórokozók elleni biológiai védelem korszerűbb módszerei, erőforrások, pl. a víz racionálisabb felhasználása, vagy az ipar területén szinte egyik hónapról a másikra tisztább technológiák bevezetése.)

Úgy hiszem, hogy valamilyen racionális, folyamatos vizsgálat szükséges az eltartó képesség kiszámítására vonatkozó eddigi módszereknél.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósításában?

Ha egy orvos nem hisz abban, hogy a páciense meggyógyítható, akkor ne menjen el orvosnak. Én nem vagyok orvos, de környezetvédelemmel foglalkozom, s ezt azért teszem, mert szeretném, hogy ebből az emberiség – ezen belül a magyar állampolgárok számára is - jobb életminőség szülessen.

Válaszom az, hogy igen.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

A fenntartható fejlődés esetében a „transition” híve vagyok. Az, aki beismeri azt, hogy nem tud változtatni mindent azonnal, hanem átmeneti időszakban gondolkodik. Egyébként ez, eléggé gyakran megjelenik a szakirodalomban is, elég pl. a világ tudományos akadémiáinak fenntarthatósággal kapcsolatos nyilatkozatára utalnom. Itt átmeneti időszakban kell gondolkodnunk, amelynek az a nehézsége, hogy az átmenetre mindenki képes mindent megígérni, utána pedig nem teljesíteni. Nagyon nehéz egy olyan politikai közegben megvalósítani még egy hosszabb távú elképzelést is, ahol a politikai szereplők 4 évenként minden valószínűség szerint változnak.

A megoldás nem az, hogy vezessük be a diktatúrát, mert akkor, mondjuk 25 évig politikai stabilitás van, különböző eszközök felhasználásával. Biztosan nem ez a megoldás, de

az is látszik, hogy még nem találtuk meg a megvalósítás eszközrendszerét. Nem sikerült - azt hiszem - a politikusokat sem rávenni a hosszú távban való gondolkodásra. Nagyobb a valószínűsége, hogy a civil társadalomnak arra a természetes ösztönére támaszkodhatunk, amelyben kifejeződik a gyermekekért, unokákért való aggódás, gondoskodás. Az unokámért mindent megteszek, gyűjtök neki lakásra, autóra, már amikor megszületett teszek félre öneki is valamit. Ezekre, a jövő generációkra vonatkozó természetes gondoskodásra, talán jobban lehetne építeni, mint eddig tettük.

Emellé persze kell egy nagyon tudatos tervezőmunka, amely ma leginkább a közgazdászok részvételét hiányolja vagy igényli. A környezetvédők mondhatnak szép dolgokat, ha nincsenek olyan szakemberek, akik a nemzetgazdasági tervezés kérdéseiben járatosak, és tudják azt, hogyan lehet egymásra építeni tudatos lépéseket, amelyek meg is valósíthatók.

S itt jön elő a sokat emlegetett gazdasági növekedés kérdése is. Én nem szeretem a túl leegyszerűsített és túl általánosított válaszokat. Nem szeretem azt, amikor többen azt mondják, hogy a gazdasági növekedés az egy csúnya dolog és nem növekedés kell, hanem minőségi fejlődés. Azért nem hiszem el, mert gazdasági növekedésre is szükség van.

Most nem beszélek az egész fejlődő világról, ahol ezt már régen elfogadták minden politikai szinten, még a környezetvédelmi szinteken is, hiszen különböző nemzetközi egyezmények, pl. az üvegházhatású gázok kibocsátására vonatkozó is, megkülönbözteti a fejlődő országokat, s legfeljebb ajánlásokat fogalmaz meg feléjük.

A gazdasági növekedés az ilyen közepesen fejlett országok esetében is – mint Magyarország – elengedhetetlen. Nem az a kérdés, hogy legyen-e gazdasági növekedés, vagy sem. Ennek van egy olyan plafonja, ameddig az elkerülhetetlen. A plafon felett lehet azon gondolkodni, hogy érdemes-e és szabad-e tovább hajszolni a növekedést, avagy ez után a gazdasági növekedés minőségi vonatkozásain kell elgondolkodni. Én inkább azt javaslom, hogy erre kell fektetni a hangsúlyt. Semmilyen komolyabb politikai erő nem támogat meg olyan zöld filozófiát, amelyik a gazdasági növekedést ellenzi Magyarországon. Legyen világos, mert a FIDESZ-től kezdve az MSZP-ig, az MDF-től az SZDSZ-ig mindenki gazdasági növekedésben gondolkodik. Ezt nem lehet megváltoztatni, és a társadalmat sem lehet meggyőzni, hogy erre nincs szükség.

A kérdés az, hogy akkor milyen minőségi elemeket vigyünk a gazdasági növekedésbe? Nagyon érdekesnek találtam a Népszabadság Kornai Jánossal készített interjúját, aki akkor 75 éves volt. A beszélgetés kiemelt főcíme az volt, hogy folyamatos gazdasági növekedésre van szükség. Kornai János, aki a világ egyik vezető közgazdászának számít, modern gondolkodású, az egész interjúban egyszer említette meg ezt a szót, hogy környezetvédelem. A folyamatos gazdasági növekedéssel összefüggésben inkább a monetáris egyensúly kérdései domináltak megnyilatkozásában. Egyáltalán még említés sem történt arról, hogy a növekedésnek lennének feltételei, hogy pl. kevesebb energiával, kevesebb anyaggal, kevesebb hulladékkal, kevesebb szabad terület felhasználással történjen.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amelyek már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Igen. Ha nem lennének ilyenek, akkor azt hiszem, hogy mi, akik 10-20 vagy több éve foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel, bezárhatnánk a kaput, és azt mondhatnánk, hogy menjünk haza, nem tettünk semmi olyat, amiből hasznos dolog született volna. Azért mégis csak kialakult Magyarországon egy-két olyan irányzat – igaz, hogy az EU nyomására, ahol egyébként nagyon nagy gondok vannak a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés megvalósításával -, amelyek azért mégis a helyes irányba visznek.

Ha nézzük az érvényben lévő kormányrendeleteket, akkor az energiahatékonysággal kapcsolatos kormányrendelet kimondja azt, hogy egységnyi GDP növekedés nem egységnyi energianövekedéssel kell, hogy járjon, hanem annál lényegesen kevesebbel.

1999-ben megjelent a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program. Igaz, hogy két évig el sem kezdték, de azért most már kezd végre valami megvalósulni. A vállalatoknál ma már a minőségbiztosítás mindenhol kötelező, és ezt akkreditáltatni is kell. A környezettudatos irányítási rendszer terjedőben van, nagyobb (jobb) vállalatoknál ez ma már nemcsak hírnév, hanem a piaci versenyképesség kérdése is. Azt hiszem, hogy a lakosság tudata is javult, változott, bár nem alapvetők ezek a változások. Most már politikusaink egy része sem csak fenntartható gazdasági növekedést ért a fenntartható fejlődés alatt, hanem valami mást is sejtet mögötte. Vannak szerintem jó kezdeményezések, beindult irányzatok, de döntő változást nem látok sem a politika szintjén, sem a megvalósítás – de hozzáteszem – még a társadalom szintjén sem.

Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?

A magyar ember szereti a természetet. Százezrek mennek ki a természetbe tavasszal, ősszel, nyáron pihenni, szórakozni. Ott persze szemetelnek, rongálnak is. Ez sajnos nem új, már Jókai is megírta az 1870-es években, hogy milyen szörnyű pusztítást végeznek a turisták a Húvös-völgyben. Mégis, a természet szeretetével az emberek megfoghatók bizonyos mértékben.

A másik a tisztaság kérdése. Mindenki igyekszik a lakását jól karbantartani (vagy legalább is a lakosság döntő többsége), még a házra, a ház környékére is kiterjed ez a gondoskodás. Ezen határon túl, már nem érzik, hogy az övük lenne, hiányzik a közösségi érzés. De azért a tisztaságra való hajlamnak mély gyökerei vannak, falun különösen. Azt hiszem, hogy az a régi mozgalom – „Tiszta udvar, rendes ház” – mindenképpen felújításra, ösztönzésre szorul.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Van egy vicces elméletem, amely szerint Magyarországon úgy kellene megvalósítani a fenntarthatóságot, hogy a lakosságot decentralizálnánk, és minden négytagú család kapna egy 4 hektáros területet. Akkor az ország lakosságát elhelyeznénk ezen a sakkjárában, csak informatikai eszközökkel tartanánk a kapcsolatot. Mindenki megszervezné a maga saját kis életét. Illúzió. Ilyen nincs. Ezt meg lehet tenni néhány kisebb faluközösségben, példaként, érdekességként, kuriózumként. De ma már nem lehet ilyen modellt létrehozni 10 millió emberrel, vagy 100 millióval vagy 5-6 milliárddal. Tény az, hogy az emberek többsége ma városokban él, és ez már önmagában is gerjeszti bizonyos értelemben a fenntarthatatlanságot. Lehet, hogy a fenntarthatóságról elképzelt nézeteinket bizonyos mértékig korszerűsíteni kell, és hozzá kell idomítani, alakítani olyan tényezőkhöz, amelyek valószínűleg soha nem változtathatók meg.

Nem hiszem azt, hogy valaha is visszaáll az a helyzet, hogy a lakosság 80 %-a vidéken fog élni. Egyszerűen nincs ennyi terület.

Egy dolog az, hogy ma mi mit hiszünk a fenntarthatóságról, más dolog az, hogy vajon amit mi elképzélünk az realitás-e vagy sem. Kell-e további nagyon komoly elméleti eszmefuttatásokat végezni? A reális korlátok és a reális lehetőségek hogyan egyeztethetők össze?

Hogyan képzeled el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Erről már beszéltünk az előbb, talán még néhány gondolatot ehhez. Ha egy stratégiai munka elkészül, akkor talán arra kellene koncentrálni, hogy a következő 10 évre mi legyen az a néhány kritikus intézkedési csomag, ami az átmenetet segíti. Mi legyen az azt követő 10 évre előkészítendő újabb tízes csomag. Az hogy 10 – most csak a hasamra ütöttem, mondtam egy számot – azt jelenti, hogy nem 2 és nem 100. Ezek között mindenképpen ott kell, hogy legyen

olyan tétel, mint a hulladékgazdálkodás, ami legnyomasztóbb problémája jelenleg a magyar társadalomnak is.

Azután a közlekedés, egyáltalán a mobilitás kérdése. Benne kellene, hogy legyen a természetvédelem is, mert erre mozgósíthatóak az emberek. Környezet-egészségügy mindenképpen, szintén mozgósítja a társadalmat ilyen vonatkozásban, vagy az ipari technológiák korszerűsítése. Talán hozzáteszem a mezőgazdaságot is. Az egyéb pillérek vonatkozásában pedig nagyobb, átfogóbb közgazdasági és jogi reformra lenne szükség. Pl. az ökoadórendszerének egy teljesen új, átgondolt változata mindenképpen kimunkálásra szorul majd. Ezeket én az első 10 év átmeneti intézkedései közé sorolnám.

Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?

Három szinten kellene kezdeni. A legfelsőbb, a politikai szint. Ott kellene valamilyen minimális konszenzust elérni a fenntarthatósággal kapcsolatosan, a vezető politikai erők között, akik a hatalmat úgyszólván rotációs rendszerben fogják gyakorolni.

Aztán az önkormányzatok területén, ahol szintén változgazdálkodás folyik, de mégis a helyi ügyekben hoznak döntéseket. Kellene egy több ciklust áthidaló önkormányzati fenntartható fejlődés programcsomagot kialakítani.

A szakma területén össze kellene gyűjteni azt a 10-15 értelmes embert, akik nem tartoznak a nevezett szférákhoz, ezzel a kérdéssel foglalkoznak, és képesek arra, hogy rugalmasan gondolkodjanak a megvalósításról. A stratégiát nekik kellene „megszülni”. Ez nem a tömegmozgalom, hanem egy abszolút elit feladata, amihez szerintem meg vannak a megfelelő kapacitások Magyarországon.

Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?

A fenntartható fejlődésnek három nagy akadálya van. A politikusok, a gazdasági vezetők és a civil társadalom többségét kitevő közömbös állampolgárok. Ezek mindhárman üdvözölni fogják a fenntartható fejlődést, nagy nyilatkozatokat fognak tenni ennek megvalósítása érdekében. Lesznek látszatlépések is, de az érdekszférájuk lényegében nem tud azonosulni az elképzeléssel. Tehát az ellenzők azok között keresendőek, akik szóban lelkes támogatók.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

A globalizációt lehet szeretni, nem szeretni, de tudomásul kell venni, hogy ez egy olyan folyamat, amely a következő évtizedeket egészen biztosan befolyásolni fogja. Nem fog visszazorulni, hanem ki fog terjeszkedni. Mindnyájan olvastunk már olyan nyilatkozatokat, cikkeket, amelynek az a lényege, hogy a globalizáció a garancia a fenntartható fejlődés megvalósítására. A globalizáció természetesen nem garancia erre, de a globalizációs lépések közül néhányat fel lehet használni a fenntartható fejlődés érdekében. Azt hiszem, hogy eléggé jelentős konfliktussorozat fog előállni a jövőben, és ez egy óriási kihívás mindkét fél számára.

A környezetvédelmi mozgalom nem tudta még eléggé mozgósítani azt az óriási erőt, amelyet úgy hívnak, hogy a fogyasztó és a fogyasztó szabad választási lehetősége. A fogyasztót befolyásolják a reklámok is. A környezetvédelem, vagy a fenntartható fejlődés aktivistái nem rendelkeznek annyi pénzzel, hogy ők vásárolják meg a televíziós csatornák, újságok hirdetéseit, amelyek ma arra ösztönöznek, hogy fogyassz többet! A fogyasztók döntésének a megnyerése olyan tényező, ami sarokba tudja szorítani a globalizációs cégek elképzeléseit is. Könnyebb esetekben lehetnek részsikerek. Könnyebb esetek közé sorolom mindazokat a termékeket, amelyek közvetlenebb kapcsolatba kerülnek az emberi szervezettel. A levegő, amit belélegzünk, a víz, amit megiszunk, vagy az élelem, amit elfogyasztunk, vagy az orvosság, amelyet beveszünk, vagy a kozmetikai cikkek, amiket magunkra kenünk. Ezeknél ugyanis, ha valamilyen környezeti veszélyre szavahihetően rá lehet mutatni, vagy

valószínűsíteni lehet, akkor a fogyasztók egy jelentős része elfordul ezektől a termékektől. De nem fordul el olyanoktól, amely nem jut be a szervezetébe – hanem a gépkocsija használja fel, vagy lakásában a bútorokat borítja, vagy más módon kerül vele kapcsolatba. Az előbb említett példánál is maradva, a GMO-k (genetikailag módosított szervezetek) esetében sincs arról szó, hogy itt rendkívül nagy tömegek tartanak magukat távol ettől. Közismert, hogy az amerikai – egyébként nagyon szigorú – élelmiszerellenőrzési rendszeren belül a GMO-k által termelt anyagok forgalmazás megengedett. Az Európai Unióban szigorúbbak a szabályok, - az én egyéni értelmezésem, nagyon hangsúlyozom -, hogy itt nem a GMO-król van szó az Uniónál, hanem az USA-val való gazdasági versengésnek avval a tényével, ami a vetőmag előállító és növényvédő szereket gyártó cégeknél van, akik tudják azt, hogy hátrányban vannak az amerikaiakkal szemben. Ezért most látszólag felkarolják a zöld mozgalmaknak ezt az irányzatát, és ez nagyon jó ürügy arra, hogy 10 év alatt megerősödjenek, és versenyképessé váljanak.

Globalizáció és fenntartható fejlődés? Úgy látom, hogy a globalizációt legfeljebb korlátozni lehet, és kell is, megszüntetni a jelenlegi világrendben nem lehet. A korlátozásban viszont a fogyasztó megnyerése az, amit én kulcskérdésnek tartok. Ez pedig nagyrészt nevelés is, nem pedig reklám.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Amíg a világ ennyire megosztott gazdasági téren - és ez a megosztottság felszínre hozza a vallási és kulturális megosztottságokat is -, én azt hiszem, hogy globális vonatkozásban a fenntartható fejlődést nem lehet megvalósítani. Lokálisan igen, regionálisan és a világ több részén talán, de globálisan nem. Addig sem lehet fenntarthatóságról beszélni, amíg az egyes nemzetek és társadalmi csoportok közötti hihetetlen szociális szakadék nem kerül felszámolásra. Nagy nemzetközi cél, hogy 2015-ig csökkentsük a felére azoknak a számát, akiknek napi jövedelmük az egy dollárt sem haladja meg. Az egy dollár azt jelenti, hogy ezek évi jövedelme 360 dollár, s belőlük, becslésem szerint egy milliárd van. Ha azonban ez az 1 milliárd többlet jövedelemhez jut, s többet fogyaszt, akkor meg az ökológiai eltartó képességgel lesz még nagyobb probléma.

A nemzetközi politikai elkötelezettséget eddig főleg konferenciák és egyezmények jelezték. Én nem söpörném le az elmúlt évek konferenciáit azzal az elegáns mozdulattal, hogy ezek nem hozzák meg az eredményeket, tehát fölöslegesek voltak, nem is kellett volna megtartani őket, s azt a pénzt amit a delegátusok elutaztak inkább 3 vagy 15 kórház felépítésére kellett volna fordítani. A konferenciák szükségesek voltak, hoztak is bizonyos eredményeket, de nem hoztak alapvető, átütő sikereket. Az átütő eredményekhez nagyon súlyos politikai és gazdasági döntésekre van szükség. A nagyon súlyos gazdasági döntések azt jelentenék, hogy pl. oldjuk fel a technológiák szabad átadásának korlátjait. Bár ma is át lehet adni a korszerű technológiákat, csak nincs, aki megvegye, mert nincs pénze. Tehát nemzetközi feladat lenne egy tényleges technológiai segítséget megvalósítani. Rioban tanúi voltunk a nagy felajánlásnak, amikor a résztvevő fejlett országokat GNP-jük 0,7 %-nak felajánlására kérték, amelyből 10 év alatt 0,35 % lett. A 0,7 % is nevetséges összeg volt, hiszen távlatosan legalább a 10 %-ról kellene gondolkodni, azért, hogy felzárkózzon a világ fejletlen része. Legalább arra a szintre, hogy lecsillapodjék, és ne legyen lázongó. Hiszen azt látja, hogy amíg ők éheznek, a világ más részén túlzottan fényűző életkörülményeket teremtenek. A megoldáshoz legalább egy nagyságrenddel nagyobb segélyekben kellene gondolkodni. Ami nyilvánvalóan egy nagy biztonságpolitikai felülvizsgálatot is igényelne a világtól. Ennek pedig akadályai a nagyhatalmak. Nemcsak az Egyesült Államok, bizonyára Oroszország és Kína is, Franciaország is, Németország is. A XXI. század rámegegy ezekre a feloldási problémákra, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra megvalósítani. A változtatásnak természetesen

lennének olyan következményei is, amelyek nemcsak kedvezőek, hanem kedvezőtlenek is. Pl. a növekvő fogyasztás, ami újabb gondot jelentene a környezeti oldalon.

Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség?

Közös politikai akaratra, ezt már említettem az előbb. Ennek az a gátja, hogy még sokáig el fog tartani a két politikai pólus közötti permanens vetélkedés. Aminek egyik motivációja az, hogy amit a másik mond, azt nem szabad elfogadni. Ez ma domináns a magyar politikában, mindkét oldal részéről. Ezt egy-két közös ügy tudja csak feloldani. Ilyen az Európai Unióba való belépés kérdése, ahol legfeljebb a hangsúlyok különböznek, de a hozzáállás nem. Ma mind a 4 parlamenti politikai párt, valamennyi egyház, a csatlakozás mellett van, de a felhangokban más és más a hangsúly. Nincs politikai megegyezés, de ha bekerülünk az Unióba, talán ez tompulni fog, mert akkor egy másfajta ottani politizálás hatása alatt leszünk. Az Unióba való bekerülésnek kétségkívül óriási hátránya, hogy a gazdasági erők is megerősödnek és nagyobb, akcióképesebb formába tudnak lépni minden gazdasági korlátozással szemben. A környezetvédelmi erők is meg fognak erősödni – és ami részemről egy jó tanács a hazai zöldmozgalmak részére – sürgősen ki kellene alakítani az azzal kapcsolatos stratégiát, hogy mit fognak tenni azután, ha tagjai leszünk az Uniónak. Tudom, hogy már voltak hasznos kezdeményezések hosszú távú, fenntarthatósági stratégia kimunkálására, de ezek a törekvések, mostanában megakadtak. 2003. április 12-én eldőlt csatlakozásunk kérdése, és utána már jó lenne, ha arra koncentrálnának a hazai zöld mozgalmak, hogy az új körülmények között hogyan tudnak majd helytállni.

Hadd említsem meg itt, bár már ezt máskor is elmondtam, hogy a csatlakozási folyamat nélkül, a környezetvédelem számára nem lett volna olyan kedvező hátszél, mint amilyent az Unió jelentett. E nélkül nem jutottunk volna előre néhány fontos kérdésben, mint pl. a GMO-kra, állatvédelemre, agrár-környezetvédelemre, vagy a vállalatok környezeti felelősségére vonatkozó szabályozás. Az elért eredményeket lehet, hogy lassabban valósítottuk volna meg a csatlakozási folyamat nélkül, de így folyamatosan arra tudtunk hivatkozni, hogy ez, vagy az így van az Unióban, s nekünk is így kell tennünk.

Most úgy tűnik, hogy ezekről a pozitívumokról elfelejtkeznek a hazai zöld mozgalom. A zöld szervezetek szombathelyi országos találkozóján az volt a legszomorúbb élményem, hogy mindez nem hangzott el. Elmondták a zöldek képviselői, hogy még több problémánk lesz, hogy másként kellene a környezetpolitikát formálni, ám az eddig megtett útnak a reális értékelése hiányzott, s ez bennem hiányérzetet keltett.

Mit lehet tenni a fenntarthatóság érdekében az EU politika szintjén?

Itt lehetne a legtöbbet tenni. A Local Agenda mozgalom mindenképpen erősítést érdemel, és minél több jó, helyi kezdeményezést lehetne ösztönözni, mert ha ezek terebélyesednek, hangot kapnak, akkor ez hatással van a nagypolitikára is. Itt visszacsatolnék az átmenet kérdéséhez is, hiszen a helyi kezdeményezések fokozódó száma, s megerősödése fontos eleme lehet az átmenetnek. A módszerek között, ezért a helyi kezdeményezések felkarolását nagyon fontosnak tartom.

Milyen szerepe lehet az egyénnek a fenntarthatóságban?

Sokat tehet, de nem tud mindig sokat tenni. Az egyén viselkedése, hozzáállása egyéneként változik. Van, aki mindennap kipucolja a cipőjét, van, aki csak akkor, ha poros és sáros, és van, aki még akkor sem. Az egyénben is más és más hangulatok vannak. Ahhoz, hogy az egyénből kijöjjön a jobbik énje, ami azért mindenkiben benne van, szükséges lenne a rávezetés, rásegítés. Az egyik ilyen segítség a folyamatos tudatformálás és nevelés. A másik, olyan rendszereknek a működtetése, amelyek megerősítik, lehetővé teszik a helyes magatartást. Pl. hogy ha vissza akarom vinni a boltba a visszaváltható palackomat – mert olyat vásároltam -

akkor az viszonylag egyszerűen történjen. Vagy ha javul a tömegközlekedés, javul az embernek is a készsége, hogy inkább azt válassza.

Az egyéneken sok múlik, az egyénre nagy figyelmet kell fordítani. Az egyént meg kell nyerni úgy is, mint fogyasztót, hogy igényes legyen és válogasson. Én híve vagyok annak - ha lehet – magyar terméket vásároljak. De az nem mindig lehetséges, mert nincs magyar banán és nincs magyar citrom, csak „narancs” van. Másrészt egy sor külföldi áru jobb minőségű és olcsóbb, mint a magyar.

Az egyének segítése egészen visszanyúlik ahhoz, hogy „Mari néni” milyen támogatást kap, a maga kis fél hektárnyi területén mit tud előállítani, mit tud piacra vinni.

Mit tehet Professzor Úr a fenntartható fejlődésért?

Elsősorban azt, hogy mély és konstruktív vitát folytatok pályatársaimmal, hogy közösen értelmezzük, mit tudunk kezdeményezni és megvalósítani. Korlátozott fizikai és szellemi lehetőségeim megvannak, melyek egyre korlátozottabbak mindkét vonatkozásban. Én természetesen nagyon korlátozott mértékben tudnék cselekedni. Egyszer megkérdezte tőlem Marjai elvtárs - a '80-as évek közepén, amikor az első nagyobb aszályos ciklus volt, a második az talán a '90-es évek elején – a tudósok mit tudnak tenni leggyorsabban az aszály mérséklése érdekében. Leggyorsabban azt tudják tenni, - feleltem - ha fognak két vödört, kimennek és megöntözik két tő kukoricát. Ennél gyorsabb és nagyobb segítséget nem tudnak tenni. Nagyon mérges volt, de végül semmiféle retorzió nem ért.

Mit tudok én tenni? Nyilvánvalóan eddigi tevékenységem lehetővé teszi azt, hogy a politikai szféra egyes képviselőit, vagy testületeit is megszólítsam, ajánljak, javasoljak valamit. Ezek meg is történtek az elmúlt időszakban, többféle formában. A válaszok azok, amelyek a legelkeserítőbbek. Mindennel egyetértettek és nem történt semmi. Ez a legelkeserítőbb. Ha a válasz vitatkozó, vagy ellentmondó azt nem tartom tragédiának, de amikor nincs vita, mindenki mindennel egyetért, és nem történik semmi, ezt tartom a szellemi elit párharcában az abszolút partvonalon kívül helyezés szindrómájának.

Vannak azért kedvező tapasztalatok is. Egyik közös munkánkat hagy említsem meg, a Környezet- és Természetvédelmi Lexikont, amit azért készítettünk, hogy hozzájáruljon a tudatformáláshoz. Ennek haszna kétségtelen, az oktatásban hasznosul. Ami ezen túl is pozitív, hogy sikerült akkor a vezető politikusoknak egy bizonyos körét megnyerni, hogy adjanak támogatást a mű megjelenéséhez. Még meg sem jelent, már megvásároltak belőle 7000 példányt, és eljuttatták minden iskolába. Ezek olyan dolgok, amelyekre az ember örömmel tud visszaemlékezni.

A másik az Országos Környezetvédelmi Tanács, amely erőlködik ugyan, hogy valami tekintélyt szerezzen magának, s igaz nagyon korlátozottak a lehetőségei, de hát az sem tagadható valami kevés eredmény ott is született.

Amit egyénileg tudunk tenni az, hogy előadásokat tartunk, interjúkat adunk, cikkeket, könyveket írunk. Most 72. évem első felében vagyok, 75 után vissza fogok vonulni az aktívabb közélettől, de addig szeretnék megírni egy könyvet. Először arra gondoltam, hogy címnek „A környezetvédelem – a politika mostohagyermeké – Magyarországon”, választom. Ebben egy kicsit szintetizálnám azt a 30 évet, amit a környezetvédelem művelésével töltöttem el. Most inkább afelé hajlok, hogy az „Átmenet a fenntarthatósághoz” címet válasszam – de lehet, hogy a tartalom azonos marad. Valami ilyesmit szeretnék összegezni, amihez nyilvánvalóan a saját véleményemet, értékelésemet és javaslataimat is hozzá tenném.

Beszélgetés Tombácz Endrével a fenntartható fejlődésről

Kérlek, mutasd be magad pár szóval!

Tombácz Endrének hívnak. Az Öko Rt. szakmai igazgatója vagyok, már az egyetemen is környezetvédelemmel foglalkoztam, annak ellenére, hogy közgazdász diplomával rendelkezem. Utána a Vízgazdálkodási Intézetben dolgoztam, amelyből aztán Környezetgazdálkodási Intézet lett, innen mentünk el maszeknak. A környezetpolitikától a környezeti hatásvizsgálatig mindennel foglalkoztunk, tanácsadó cég voltunk.

Milyen jövőképet élsz benned a világról, Európáról, Magyarországról?

Ha a tendenciákat nézzük, akkor nagyon kedvezőtlen. Nem a környezeti oldalról, mindig inkább hiszek a környezet önvédelmében, a környezetvédelem terén már sok minden kimondatott, inkább társadalmilag, lelkileg érzem azt, hogy ez nem fenntartható. Az elmagányosodás, elidegenedés nagyon jellemzi a helyzetet, például amikor Franciaországban dolgoztam, azt tapasztaltam, hogy rengeteg ember beszél magában. Az beszél magában, akinek nincs kivel beszélnie. Ugyanakkor nem is bírjuk elviselni egymást. Érdekes, hogy annak idején Sztálin is megpróbálta szétverni a családokat és az ilyen rendszereket, most ennek a közgazdaságnak sikerült. Nem mondom, hogy ez valakinek az összeesküvése, de ez van. A környezeti problémák is nagyon jelentősek, de a következő nagy megrázkódtatást a gazdaság fogja okozni.

Mit jelent számodra a fenntartható fejlődés fogalma?

Számomra egy olyan világot jelent, ami képes a saját értékeit megvédeni, hosszú távon működik, úgy hogy a benne élők számára lehetőséget nyújt különböző, választható életmódok terén. Ami a legrosszabb, hogy ebben a felállásban ez most kívül esik a jelenlegi gazdasági paradigmán; világgazdasági válság van. Miközben a fenntartható fejlődés egy teljesen más paradigma, a kettő szemben áll egymással. A jelenlegi piacgazdaságban nincs fenntarthatóság.

Szerinted a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

Nem.

Miben látod a fenntarthatatlanság okait?

Legfőbb oka, hogy a gazdaságnak más a paradigmarendszere. Az a paradigmája, hogy fogyasszon mindenki, mint az örült és a problémákat majd megoldják a nagy rendszerek. De az ázsiai válságon is látszik, hogy a részvények adás-vétele önmagában, a reálgazdaság nélkül nem életképes.

Közgazdászként látsz-e olyan paradigmát, ami a jelenlegit helyettesíthetné?

A régi Kornaitól, visszanyúlva Max Weberig vannak átvehető példák. Közben pedig úgy viselkedünk, mintha csak piacgazdaság lenne. Pedig van családi gazdaság, a klasszikus parasztgazdaság. A parasztgazdaság is igyekezett fenntartható lenni, ezeket nem kell kitalálni. Ez a mai napig működik. Ha belegondolunk egy polgármesteri hivatalt, vagy az egészségügyet nem lenne szabad piacosítani. Azért ilyen, mert megpróbálják piacosítani. Egy önkormányzat is attól pazarol, mert rövid távú hasznokat kell felmutatnia. A családi gazdaság egyik legfontosabb eleme, hogy benne erkölcsi elvek irányítanak. A Soros írta le egyszer, hogy a piac az amorális. Nem immorális, amorális. Nincsenek benne erkölcsi szabályok. A fenntarthatóság mindenképpen egy etikailag zárt rendszer kell, hogy legyen, komoly szabályokkal. A fenntarthatósági kritériumokat be kéne láttatni a társadalommal, és törvényi szintre emelni őket.

Hiszel-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Én csak úgy tudom elképzelni a fenntartható világot, ha a jelenlegi összeomlik, és előbb utóbb összeomlik. Ha szerencsénk van békés úton, ha nem, akkor borzasztó lesz. A békés út is sok áldozattal jár.

Probléma, hogy nincs világképe annak a politikai társadalmi csoportnak, amely a globalizációpárti, tudományhívő társaság ellenfele. Ide lehetne kötni a fenntarthatóságot, meg sok más mindent. Csak mihez? Ami fenntarthatónak tűnik, az leginkább a faluhoz kötődik, ezért közelebb van a konzervatív politikai irányzathoz.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Ebben a paradigmában borzasztó nehéz olyan megoldásokat találni, amelyek fenntarthatóak. Két dolgot tehetünk, az egyik az, hogy sietessük ennek a paradigmának a megváltozását. Ez az intézkedés szándékosan szembe megy, nem piackonform. A másik az, amikor azt mondjuk, hogy megpróbálunk ebben a keretben gondolkodni és jogszabályokat fogalmazni, illetve kihasználni. Igazából ezek elég ritkán jönnek be, mert a fő vonal sajnos nem reagál ezekre. Egy ökoadó is lehetne eszköz, de ebben a rendszerben, pl. itt nálunk, épp egy egészen kifordult formája jelentkezik.

Kérdés, hogy ezekbe a résekbe be lehet-e törni? Valószínűleg lehet olyan szabályokat alkotni, amely lassítja ezeket a folyamatokat.

Matolcsynak van egy cikke a Heti Válaszban, ami arról szól, hogy a globalizációval ellentétes folyamatok is vannak, pl. az emberek egyre többet költenek szolgáltatásokra, amelyeket nem lehet exportálni, a fodrász az mindig ott lesz a közelben. Kérdés, hogy megveszi-e magát a globalizáció ha egyre többet költünk helyi szolgáltatásokra, és ezt a környezetre lehet-e adoptálni.

A fenntarthatóság szempontjából szerintem legfontosabb lenne a tudományos vívmányok korlátozása, mint például a génkezelt gabonák. Maga az EU direktíva is ellentmondásos, egyrészt kimondja, hogy ha egy piacon megengedtek mondjuk valamilyen kukoricát termelni, akkor az EU összes országában meg van engedve, tehát vihetem, hozhatom. Ugyanakkor ez a direktíva kimondja, hogy minden ökoszisztémában meg kell vizsgálni az adott növény viselkedését, hatását. Tehát, egyszerűen nem lehet beengedni azokat a tudományos vívmányokat, amelyek veszélytelensége még nem igazolódott. Magyarország a hungarikumokra és biotermékekre kellene, hogy építsen, a magyar mezőgazdaságnak egyáltalán nem érdeke a génkezelt gabonafajták honosítása, különféle lobbik mégis ezt erőltetik.

Igazán hatékony dolgok nem mennek ebben a rendszerben.

Látsz-e ma olyan folyamatokat, amelyek már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

A folyamatok 95%-a az ellenkező irányba mutat. A maradék 5%, ilyen pl. az, hogy az emberek agyában kezdenek megfogalmazódni ezek a gondolatok, főleg a fiatalokéban. Van egy vonal, réteg, aki ezt képviseli, csak hát a hatása nem elég nagy.

Szörnyű, de a világon összesen mindenféle tigrisfaj képviselői összesen 7000-en vannak. Úgy látszik, hogy a tigriseknek nincs helye ebben a világban, pedig ma már bundát sem sikk hordani. Érdekes, ez is egy apró lépés, hisz régen nagy sikk volt állatbundát hordani, ma már nem jelennek meg a színésznők bundában. Kérdés, hogy az ilyen apró változások szétzilálják-e az egész rendszert? Harminc éve a szocializmus is egy ilyen stabil rendszernek látszott, aztán szétzuhant. Ez a világ is szét fog zuhanni, csak kérdés, hogy addig mennyi kárt okoz?

Szerinted melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?

A szívességi rendszer, amit most az EU, meg ez a terjedő rendszer majd kiírt. Az, hogy az emberek szívességeket tesznek egymásnak, egy régi dolog. Nálunk ez azért erős, mert a pénzbeli jövedelmek között elég nagy a különbség. Ez úgy pótlódik a kistelepüléseken, hogy minden olcsóbb. Olcsóbb a szervíz, mert mindenki megtesz szívességeket a másoknak. Ingyen, vagy kvázi pénzért, ahol nincs ÁFA. Kialakul egy együttműködési rendszer, ami persze emberileg is sokkal jobb, mint ha kifizetem és sokkal olcsóbb. Ezt a számlaadási kötelezettség, illetve az ehhez hasonló ellenőrzési törekvések pillanatok alatt szétverhetik. De az is érdekes kérdés, hogy így volt régen, az jó, de milyen előremutató dolog következik ebből? Úgy érzem az is baj, hogy nem született még meg az az író, vagy filozófus, vagy örült, aki megfogalmazná, rendszerbe foglalná ezt az egészet, mert ahány zöld utópiát eddig olvastam, azok közül egyik nagyobb fasizmus volt a másikinál és ugyanolyan erőszakos volt, mint amit a vörösök anno kitaláltak. Az én kortársaim fiatalon még értelmiségiek akartak lenni és most panaszkodnak, hogy fiaik, lányaik már csak gazdagok akarnak lenni. Ezen is jól látszik a züllesztés, hogy megvette őket ez a nagyobb jólét.

Az ókorban egy tudósnek először is filozófusnak kellett lenni, utána jött minden. Először legyen világképe, ami meghatározza a szaktudományát. Ha ez nincs, akkor "pénzért bármit megcsinál" típusú emberek lesznek, amit itt látsz. Az a baj, hogy pont az, akitől várnánk a megoldást, azaz a tudomány, a másik oldalon áll. Épp a genetikailag manipulált növények veszélytelenségéről nyilatkozott egy agrármérnök teljes nyugalommal anélkül, hogy bármiféle ökológiai, társadalomtudományi ismeretei lennének. Megszokta, hogy ő ért valamihez. Az használna a fenntarthatóságnak, ha nem szaktudósokat, hanem értelmiségieket képeznénk. A mostani reform ezzel pont ellentétes. Itt látszik, hogy ki mozzgatja a dolgokat.

A fenntarthatóság egy felelősségteljes és a másikat szerető típusú rendszer, tehát itt még a tisztességes vallásosság is segítené. Az emberek egymás közötti toleranciája, szeretete, meg ténylegesen a felelősségtudat. Ennek a századnak ez az egyik betegsége, ez az elhárítósdi, tehát nem én vagyok hibás, hanem a politikusok, tőkések, feleség, szülő. Én nem tehetek semmiről. Ha kicsit visszajönne az, hogy igenis mindenki felelős, az segítené. Itt is van egy kis pozitívum, az, hogy az ezotéria terjed bizonyos rétegekben. Persze piaci módon terjed, de azért közben kicsit kezdenek rájönni, hogy meditálni kell, ez sokat segít.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Ez az amit mondtam: nem tudjuk, nincs meg a kerete. Most kaptam egy ajánlatot a Bokartisztól, ahol volt egy jobban meg sem fogalmazható alapmondat, hogy a természet nem erőforrás, hanem társ.

Piacgazdaság helyett családi gazdaság.

Hogyan képezed el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Csúnyán. Úgy képezem, hogy a jelenlegi összeomlik. Ez az iraki háború is, most már látszik, hogy nagy baklövés volt, meg egy nagy fiaskó is egyben. Az olajat, amiét odamentek nem tudják lenyúlni, holott volt ennek egy stabilizáló indítéka. Az olcsó légi közlekedés fenntartását szolgálta az iraki háború. Azt nem lehet tudni, hogy ez a lufi mikor fog kipukkadni, de ki fog. Az élelemelosztást, és rablást valószínűleg csak diktatórikus eszközökkel lehet kézben tartani. Az összeomlás egy jó nagy fogyasztás visszaesést eredményez, utána új struktúrákat kell kidolgozni. Valószínűleg kialakulnak helyi pénzek. De bizonyos folyamatokat ez nem fog megállítani. Az öserdő pusztítását ez nem fogja leállítani. A szűkösen hozzáférhető olaj olyan most, mint régen az arany, tehát mindig kell egy naturália, ami a dollár mögött van.

Hogyan fognál hozzá a megvalósításhoz?

Ehhez nem lehet hozzáfogni, ez meg fog történni, tőlünk függetlenül. Minimális különbség van a pártok között, a jobb és bal helyett erőteljesen és kevésbé globalizáló politikai erők vannak.

Az is fontos, hogy az ember mit csinál otthon a szeméttel, vízzel, stb.
Fontos az összefogás.

Milyen akadályokkal számolsz a megvalósítás során?

Ez a világ ellentétes világ, tehát csak akadályok vannak. Egy példa, az MSZP-t és az SZDSZ-t gyakran vádolják, hogy ezek kezében van a média. Bár így lenne, még ez is sokkal jobb lenne, mint ahogy van; fordítva: a magyar média van egyes tőkés csoportok kezében, és ezek kezében vannak a pártok. Ez kicsiben és nagyban is így van. Mindig a politikusokat szidják, ha ők kicsit visszakapnának a hatalmukból, már az is jobb lenne.

A piacgazdaság amorális, ott nincsenek etikai szabályok - mondta volt Soros György, ő csak tudja.

Mit gondolsz a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

Egymás ellentétei. Bár az internet a globalizáció ellenes tüntetések szervezésére is fórum. A nagycsaládok 19. századi szétverése után ma már a nő-férfi kapcsolatok felszámolása történik. De én azért azt remélem, hogy ez a folyamat meg is eheti magát.

A piacosított kórházak kétféleképp működtek eddig: vagy tönkrementek, mert nem volt elég beteg, vagy csak a gazdag betegekkel foglalkoztak és akkor a szegények kimaradtak az ellátásból. Persze a betegségtudatunk sokkal nagyobb, mint a betegségünk, hisz ez is üzlet. Egyébként érdekes, hogy a piacosított katonaság sem működik. Most panaszkodtak az amerikaiak, hogy egy csomó ellátást üzleti alapon civil szervezetek végeznek és ez sem működik rendesen.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Hogy a politika visszanyerje a hatalmát. A történelem során sokszor volt rá példa, hogy királyok eladósodtak lovagrendeknek, kereskedőknek, ma sincs másképp. Akkoriban megoldás volt likvidálni a hitelezőket. Churchill például tudott független politikai döntéseket hozni, ma már a politika teljesen a gazdaság irányítása alatt van.

Milyen nemzeti politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Itt az a kérdés, hogy a nemzeti burzsoázia, vagy a magyar tulajdonos figyel-e oda jobban? Nem valami jók a tapasztalatok. A külföldi hirtelen, mondjuk idejön két évre, mit érdekli őt a helyi? Érdekes, a kötődés hiány olyan szinten is jelentkezik, hogy most már a munkás sem fog kötődni, tehát hogy három évig itt dolgozom, aztán megyek tovább, ez azért idővel belülről is elkezd bomlasztani a rendszert.

Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Egy helyi polgármester már közvetlenül függ a helyiektől. Ő is függ a gazdasági szempontoktól, de közel van.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Az egyén teheti a legtöbbet, a „saját szobájában”. Azzal ahogy él, vagy inkább ahogy viselkedik. Le kellene vetközni ezt a „mindenért más felelős” viselkedést. Az egyén ott kezdődik, hogy felismeri saját felelősségét.

Közösségépítés, helyi kapcsolatok erősítése.

Mit tehetsz Te a fenntartható fejlődés érdekében?

Terjeszteni kell az ígét, meg kell próbálni képviselni ezeket a szempontokat, beépíteni ahová csak lehet. Érvényesíteni a saját munkámban, amennyire csak lehet.

Beszélgetés Varga Csabával a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

A Magyarországon elterjedt tudományos és tudomány-előtti felfogással ellentétben, azt gondolom, hogy a földi civilizáció a következő ötven évben nem egy negatív trendet fut be majd, s nem valamiféle pusztulás, vagy nem a végidők felé tart.

Az elmúlt harminc évet lehet úgy jellemezni, hogy ez volt a pénzpiac központú újkapitalizmus globális világmente. Ezt a világmente az elmúlt tíz évben azonban fokozatosan váltja le egy másik világmente, amelynek nincs még végleges, mindenki által elfogadott neve, ám sokan nevezik információs kornak, vagy információs társadalomnak. A jobb szakértők ezt a jövőképet minimum harminc éve vizionálják, de tíz éve már tényleges változások is zajlanak, s nem csak periférikus módosulások mennek végbe. Ami azt jelenti, hogy az ezredforduló utáni első évtized végére az új világmente kifejlett állapotában lesz előttünk.

Ennek az új felismerésnek számos következménye van. Az egyik, hogy nincs önmagában globalizáció, hanem egyszerre van globalizáció és lokalizáció. Ma már messze nem csak a pénzpiac központú világmente van, hanem alapvetően a tudásalapú gazdaság jön létre, amelyben a hagyományos piac legfeljebb másodlagosan létezik, s egyre kevésbé működik úgy, mint ahogy azt száz éve feltételezték. Nem a világmente, hanem a 19. századi múlt ér véget. Az új piacot – jobb híján - posztpiacnak nevezem, de ezek az új fogalmak még bizonytalanok és ködösek. Arról viszont talán lehet beszélni, hogy az információs kor - belülről nézve – különböző, egymást nem mindig lineárisan követő világmente lépéseket takar, például a nyolcvanas-kilencvenes éveket globális lépcsőfokként még csak egy technológia központú váltásként lehet leírni.

A mostani évtized az, amikor az új technológia és gazdaság társadalmasodik, ezért lehet már információs társadalomról beszélni, nem csak technológia vezérelte világmente. Legfeljebb a 2010-es évekre tehető majd a tudásalapú társadalom korszakának – valamilyen magas szintű - kiépülése, de ezek a lépcsőfokok még csak töredékes korszakok, fél-korszakok, s mind átmeneti, s előkészítő időszakok. Jövőkutatóként azt prognosztizálhatjuk, hogy a mostani század közepe léphet az, amikor már a minőségi váltásra sor kerülhet, s valamilyen tényleges, tartalom-alapú korszakba érkezünk. Ennek még szintén nincs neve, előzetesen azt mondjuk, hogy ez a tudatfejlesztő társadalmak kora lesz, ami már a mai paradigmákból nem érthető meg és nem vezet le.

Lehet izlelgetni a fogalmat. Tudatalapú, tudatfejlesztő kor. A világban számos eddigi elméleti, gyakorlati feltételezés már ma sem igaz, de húsz év múlva bizonyosan nagyon sok mindentől másképpen fogunk gondolkodni. Ezért van kedvem a jövőhöz. Lesz jövő. Sőt: van jövő. Magyarország és Európa előtt is. Csak ez a jövő nem az, amit a múltból vonunk ki, s nem az a jövő, amit félelmeink miatt vetítünk előre.

Evvel nem azt mondtam, hogy nem lesz baj. Azt viszont sugalltam, hogy a baj akár nagyobb is lehet, mert maga a baj – a negatív jelenségek összetett hálózata – jórészt ismeretlen. A jövőt azonban mi építjük magunk köré, mint egy repülőteret, s elsősorban tőlünk függ, ezért a jövőben sokkal több esély van a jóra, mint a rosszra. Ha nem így lenne, s az ember nem képes a jó jövő tervezésére, akkor megérdemli a sorsát. A legnagyobb baj tehát az, ha nem tudjuk, milyen lehet a jó jövő. És félek, ma éppen itt tartunk. Oxigénünk még lehet, de mi van, ha tudásunk fogy el?

Hogy jelent ez megoldást a mai kor kihívásaira, tehát mondjuk az ökológiai, szociális problémákra?

A pénzpiac alapú újkapitalizmusban, mint világmente, az eddigi problémák ismert problémák, ilyen például az ökológia, vagy szegénység. Ezek a bajcsoportok persze

megint a korábbi (kapitalista-posztkapitalista) korok következményei, s egyúttal a régi, a felvilágosodásban gyökerező gondolkodás paradigmái is, és ráadásul ma már a különböző régi hátrányok integráltnak, egymást erősítve jelennek meg, s ezért valahogy az új felismerések lassan születnek meg. Fejben megint lemaradunk a valóságtól. Nézzük a politika világát, s globális szerkezetét: a politikai társadalomban egyaránt vannak tudás- és vagyoni különbségek, vagy hatalmi különbségek, csak hogy ma már a hagyományos – és a köztudatban élesen elválasztott - előnyök csoportos előnyökké integrálódnak, s összefüzettségükben sokkal súlyosabbak, mint önmagukban a szegénység, vagy az ökológiai problémák. Hasonlóan összefonódnak a jóléti vagy a társadalmi hátrányok is. A most éppen elmúló világállapotban ezért például sem a környezeti problémák, sem a szegénység kínjai gyakorlatilag nem kezelhetők, sőt nem csökkenthetők, épp ellenkezőleg, olykor radikálisan növekednek. Amíg nem ér véget a gondolkodás múltbeli paradigmája, addig az ismert krízisek önmagukban, avagy a régi formájukban nem oldhatóak meg. Ha nem tudjuk, hogy mi a baj, s nem értjük jól, az orvoslás csak felületi lehet.

A világ ma: funkcionális bazar. A világgal bíbelődő gondolkodás gyakran csak funkcionális magyarázat. A régi gondolatokkal az új viszonyok nem érthetőek meg, ebben az értelemben azt kell mondani, hogy a jövő nem újabb funkcionális „alternatíva”. Az információs kor nem egyszerűen arról szól, hogy az igen magas szintű technológia elterjed a világon, hanem arról, hogy ez az új korszak alapvetően új tudást és tudatosulást hoz. Legalább egy posztfunkcionális kérdéssel felvetést.

Ha nem is tartunk messze, több érdekes szellemi fejlemény mindenképpen van; az egyik az, hogy ma az emberi civilizáció tudása két és fél évenként megduplázódik. Ez önmagában a mennyiségi fejlődésen túlra mutat. Sokkal izgalmasabb viszont, hogy az új kornak gyökeresen új, más típusú tudása van, vagy – megengedem – egyre inkább lesz. Ez lényegét tekintve alapvetően tagadja a racionális, anyagi, vagy felvilágosodás által hozott gondolkodást. Európa ma még mindig foglya a felvilágosodás paradigmájának, még mindig foglya a materiális, anyagi gondolkodásnak, zömében még mindig csak a világ külsődleges jeleit, burkait próbálja megérteni – ez mára minden szempontból idejémult, elavult, korlátos gondolkodássá vált. Ami jót tett a világnak száz vagy kétszáz éve, ma hátránnyá válik. Ha most bármit megnézünk, az elméleti fizikától a genetikáig, a szociológiától a filozófiáig, az összes és érvényes új elmélet számos eddigi feltevését tagad, soha nem látott intenzitással. Szó nincs arról, hogy a globális-lokális világban a régi gondolkodás ma érvényben lenne. Korunk: a paradigma-váltások mintapéldája.

A harmadik nagyon érdekes jelenség, hogy az információs kor - tudás szempontból nézve - interdiszciplináris kor. Nem hiába beszélünk tudásalapú gazdaságról és társadalomról, mert ez nem a régi piacgazdaság, egyformán se nem klasszikus piac, se nem gazdaság a régi értelemben, és ezért figyelembe kell vennünk a két modell közötti markáns különbséget. Egy nemrég megjelent kötetben¹ azt próbáltam sugallni, ha önmagában kísérelünk meg pusztán a régi struktúrák és gondolatok, ha tetszik, a pénzközpontú kapitalizmus alapján beszélni fenntarthatóságról - ez egyrészt reménytelen, másrészt nincs sok realitása, és ha lenne is valamennyi, nincs igazán értelme. A kötetben szereplő saját tanulmányomban megpróbálok szempontokat adni ahhoz, hogy egy tudásalapú korban hogyan is nézhetne ki a fenntarthatóság elmélete és gyakorlata.

Még mindig sokan hiszik, hogy a jövő paradigmája a funkcionális fenntarthatóság. Ez akkor is igaz, ha most sem lehet hosszan érvelni a funkcionális és a nem-funkcionális fenntarthatóság közötti fényévnyi különbségről. Ehhez a szellemi feltételek is hiányoznak. Mindenesetre, amíg a bolygóról, globalizációról, államról vagy családról csak mint funkcionális egységről gondolkodunk, a továbblépés elméletben sem nagyon vethető fel.

---

¹ Vissza vagy hova? szerk. Nemes Csaba

Mit ért Ön a nem-funkcionális fenntarthatóságon?

A szubsztanciális fenntarthatóságot. Nem akarok mást megérteni, mint amit a Biblia is mond: az Isten Lelke lebeg a vizek felett.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Kezdjük a kérdésének az elejével, azzal, mi az, hogy jelen? Mert a jelen egyik problémája az, hogy a jelen típusa nem az, ami eddig volt. Azt talán sok értelmiségi tudja szlogenként, hogy Einstein óta egységes téridő elméletről beszélhetünk. Ha tovább megyünk, s a kvantumelméletet alkalmazzuk a társadalomtudományokra, akkor kiderül, hogy az új tudományos (fizikai, kémiai, biológiai, stb.) elméleti eredmények alapján a történelem sem bontható szét hagyományos módon múltra, jelenre és jövőre. Az új időállapot egy nagyon bonyolult sokrétűség és összetettség. Persze a jelenben vannak is olyan elemek, amelyek egy-egy pillanatot rögzítenek, ugyanakkor a jelen valódi – nem felszíni – folyamatai gyakran tértől, időtől függetlenül mennek végbe. Ezeket nem lehet leírni lineáris történetekkel, éppen úgy, ahogy az új fizikában sem csak lineáris folyamatokról van szó. A régi értelemben tehát nincs jelen.

Mi a helyzet a jelent érzékelő-értő emberrel? A fő probléma például az, hogy nem tudjuk pontosan: mi az, hogy ember? Már azért sem, mert minden emberben van egy olyan közös szellemi-spirituális tartalom, ami lényegileg valószínűleg egy dolgot jelent, csak másképpen aktualizálódik emberben és mondjuk természetben. Vagy: mi az, hogy társadalom? Magyarország az elmúlt ötven évben sokan gondolták azt, hogy a társadalom az, ha funkcionálisan osztályok és rétegek különülnek el. Ez egyrészt az ezredfordulón már nem igaz, ám ha igaz is lenne, evvel nem mondtunk sokat arról a bonyolult összetettségről, amiben élünk. Ha nem tudjuk megérteni az univerzális Egészet, ha nem tudjuk sokoldalúan megközelíteni, s leírni komplexitásában, akkor a részkérdések, például a társadalmi folyamatok nagyon nehezen érthetők meg.

Mi az, hogy Isten? Ha maradunk a materiális, anyagi gondolkodásnál, annál, hogy például nincs Isten, vagy nincs nem-anyagi valóság, vagy nem léteznek az úgynevezett finomenergiái rendszerek, akkor erre sem lehetséges érvényes válasz. Ha a racionalitáson-funkcionalitáson túli világot tagadjuk, akkor mit sem értünk az ökológiából, vagy mit sem értünk a természetből. Ahhoz, hogy érdemben tudjak beszélni arról, hogy miképpen őrizhető meg a természeti környezet, szintén meg kellene mondani, hogy mi az. Ha még mindig úgy próbáljuk meghatározni a természetet, hogy ez valamiféle külsődleges képe a különböző élőlényeknek, vagy az élettelen viszonyoknak, akkor sehová nem jutottunk. Az öt nagy világvallás közösen legalább két-háromezer éve állítja, hogy az ember és a természet mindenekelőtt alapvetően energiarendszer. Ha a világ lényegileg energiarendszer, akkor rengeteg kérdést másféleképpen kellene föltenni.

Mindezzel azt próbáltam jelezni, hogy a jelen problémái és új értelmezési irányai elég messzire vezetnek.

Ön szerint mi ezeknek a problémáknak az oka?

Összes problémánk oka alapvetően és elsődlegesen (de nem kizárólag) a *tudáshiány*. Ebből a felfogásból persze számos további konklúzió levezethető.

Nem csak egy mitológia, hogy a tudás felhalmozásával előrelépünk?

Nem mondtam, hogy előrelépünk a tudás felhalmozása által. Csak azt fogalmaztam meg, hogy a problémáink gyökere nem igazán az, hogy például a Földön elfogy a kőolaj, vagy nem az, hogy ózonlyuk van a föld légkörében. Ez mind-mind következmény. Az elsődleges problémánk nem az, hogy az Egyesült Államok nem írja alá a tokiói egyezményt. Az éles-

feszítő funkcionális problémák mögött sokszor alapvetően tudáshiány, a világ nem-értésének problémája van. Meg lehet a konfliktusokat fogalmazni azon a szinten is, hogy elkezdünk szidni egy-egy kormányzatot, mert nem írt alá valamit, vagy lehet dicsérni egy másik kormányt, amiért elfogadott egy-egy dokumentumot; de nem hiszem, hogy a dolgokat ezen a szinten érdemes tárgyalni.

A tudás hiánya nem okvetlenül a tudás mennyiségének hiányát jelenti, hiszen - mint mondtam - a tudás mennyisége elképesztő mértékben növekszik. Már érdekesebb kérdésfelvetés, hogy mondjuk az euró-atlanti társadalmakban (az egyébként igen magas színvonalú tudomány) az elmúlt évtizedekben jórészt csak a részkérdésekkel vagy a részkérdések részkérdéseivel foglalkozik. Nagyon racionálisan és szisztematikusan a valóság-parcellák egy-egy atomját próbálják meg feltárni. Ami egyébként szükséges, de önmagában nem elegendő. Nem véletlen, hogy a természettudósok körében az elmúlt néhány évtizedben a különböző egyesítő, integráló elméletek iránti igény jelennek meg, és jó néhány jeles gondolkodó töpreng is ezen az elméleti problémán.

Magam társadalomtudósként azt állítom, ma az alapvető elméleti-szellemi konfliktus az, hogy különböző variációkban nem jött létre egy átfogó, összetett metaelmélet. Ezt a kategóriát nevezném meg, mint kulcsfogalmat, ami egyaránt ötvözheti az elméleti fizika, a szociológia, a gazdaságelmélet vagy a szellemtörténet (stb.) összes fontos régi és új felismerését. De ezzel nem mondtam azt, hogy már garantáltan létre lehet hozni metaelméletet. A globális tudástérben csak az látszik, hogy egy kvantumrendszer típusú metaelmélet nélkül nem tudunk alapvető kérdésekre válaszolni. Arra kellene tehát sok, okos embernek erőfeszítést tennie, hogy végre tételesen össze lehessen hozni egy olyan metaelméletet, vagy akár rész-metaelméleteket, amelyek alapján már az alapkérdések jól, vagy jobban megválaszolhatóak.

Kérdezhetné ugyanakkor bárki, hogy tudunk-e már valamit az emberről, mint Egészről? Talán és részben igen, mert nagyon sok mindent tudunk, de elsősorban a régi nagy vallásoktól örökölt nyelven, a metaforák nyelvén. A hagyományos tudomány nyelvén is hasonló a kérdés: *mi az agy és tudat?* Ma a válaszkérésben inkább arra hajlunk, hogy az ember lényege elsősorban a titokzatos, rejtett, nem könnyen megérthető tudatban keresendő. De mi az, hogy tudat? Hiába fordul bárki, bármelyik világszerte elfogadott tudományos közösséghez, egyetemhez, vagy bármilyen kutatócsoporthoz – nincs még rá megfelelő, kiérlelt válasz. Komoly hipotézisből azért persze nincs hiány. Nagyon érdekes, hogy egy amerikai kutató – David Chalmers - készített egy olyan internetes portált, ahová föltett több száz, több ezer tudatról szóló tanulmányt, különféle szempontok szerint csoportosítva. Ezek tartalmazznak nagyon sok egymásnak ellentmondó állítást is, s a tanulmány gyűjtemény összességében akkora terjedelmű, hogy ha valaki végig akarná olvasni, s mind ki akarná jegyzetelni őket, akkor erre akár egy évtized is kevés lenne.

Így például dilemma, módszertanilag miképpen lehet elérni, hogy legalább a tudatról legyen a tudománynak, sőt a globális tudatnak integrált elmélete? A Magyar Tudomány című folyóiratnak tavaly volt egy fontos különszáma a tudatról. Ezt olvasva ismét meghökkentő lehet az a tapasztalat, hogy a tudósok - példaértékű erőfeszítések után is – mennyi mindent nem tudnak a tudatról. De az már egy komoly eredmény, ha már jórészt tudjuk, hogy mit nem tudunk! A tematikus folyóiratszámomban nincs válasz arra, hogy ki és mi a tudat, de ez nem magyar tudományos probléma! Ha nem tudom összetettségében, mi a tudat vagy az agy, ha nem tudom, hogy az ember (funkcionálisan és szubsztanciálisan) mitől és hogyan működik, ha nem tudom, hogy az embernek milyen kapcsolata van az emberen kívüli tudati formákkal, vagy ha például nem tudom megmondani, hogy mi az ökológiai rendszer és hogyan hozható rendbe, hasznos reflektálva görcső alá venni az eddigi válaszainkat.

Ha egyáltalán nem tudom megítélni, hogy valóban az a baj-e, amit mi most bajnak gondolunk, érdemes újabb szellemi erőfeszítéseket tenni. Nyilvánvaló nemcsak az a felvetés például, ha különböző ártalmas gázokat nem bocsátunk ki a levegőbe, akkor rekonstruálódik és

„meggyógyul” a Föld légköri rendszere. Szóval: a jobb alapválaszok vagy legalább alaphipotézisek nélkül nincsenek érdemi válaszok szinte semmilyen természeti-ökológiai aktuális felvetésre sem. Már azért sem sokszor, mert egyelőre nem nagyon tudjuk, hogy hol keressük a választ. A nem-tudás felismerése nem rossz szellemi állapot. Nyugalmat ajánlok, s további gondolkodást.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

Magyarországon is folyamatosan újra kellene gondolni a tudásintézményeket és stratégiai feladataikat. A Magyar Tudományos Akadémiának például alapítani kellene legalább öt-hét új kutatóintézetet az alapkérdések újragondolására. Sokkal szervezettebben és intenzívebben kellene részt vennünk a globális szellemi, tudományos disputákban. A régi és az új kutatóintézetekbe, vagy az egyetemi tanszékekre rendszeresen hosszabb időre meghívhatnánk rangos külföldi professzorokat. Legalább kellene például három-öt idegen nyelvű hazai folyóirat, amelyekkel egyúttal nemzetközi szakmai vitákat kezdeményezhetnénk. Mi a gondolkodásszervezési feladat? Összegezni az új felismeréseket, hatékonyan publikálni, szellemi vitákat indukálni, azaz állandóan kimenni a világ elé, és dialógust folytatni, sőt az információs kor lehetőségeivel élve több virtuális kutatóintézetet szervezhetnénk. A tudomány szervezés összes új technológiáját, vívmányát is vessük be annak érdekében, hogy a tudományos kérdéseket próbáljuk meg – egyaránt meta-, mező- és mikroelméleti keretben – jobban megfogalmazni, s megválaszolni, egyúttal harcoljunk ki magunknak a világ szellemi életében rangos új pozíciókat.

A forrásokat fordítsuk a kurrens témákra, s a nemzetközi finanszírozású projekteknek adjunk prioritást. Az új témákat jórészt ismerjük, kezdve a nanotechnológiától a tudatkutatásig, a bioinformatikától a tudástársadalom elméletéig.

A válasz egyébként összefoglalva egyszerű: az információs kor kihívásainak és felismeréseinek tudatában Magyarországon a globális tudásvilágra ható szellemi életet kell teremtenünk.

Nemrég jelent meg Stephen Wolfram: „Az újfajta tudomány” című könyve, aminek egyik alapállítása nem kevesebb, mint az, hogy az eddigi tudományos gondolkodás csődbe jut, mert történetesen matematikával nem írható le és nem magyarázható meg a világ. Egyre több hasonló - és kitűnő - könyv jelenik meg Európában vagy Európán túl. Ken Wilber például az Egyesült Államok nyugati partján él, aki szintén terjedelmes filozófiai (és nemcsak filozófiai) munkát publikált „A mindenség elmélete” címmel, ami egyébként félig-meddig szintén egy komplex metaelmélet.

Számomra egyértelmű tehát, hogy a világ most intenzíven töpreng a régi és az új alapkérdéseken. Annyi a felhalmozott új tudás, új hipotézis, hogy most már komoly esélye van az eddigi világgépünk átfogó újragondolására. Ebben szellemileg csak az az iszonyú, hogy kiderül majd az elkövetkező tíz-húsz évben, hogy a jelenlegi tudásunk, problémakezelésünk, megoldáskeresésünk jelentős mértékben leegyszerűsítő, s nem magyaráz meg sokat, és gyakran felületeket érint csak. Gyönyörű kor ez: tudatosulhatott bennünk, hogy az igazi problémákról sokszor fogalmunk sincs. A tudományos tömegtermelés mellett ezért újra esély van a globális szellemi életre. Némileg mosolyogva mondom, hogy most jól jön majd a tudássokk, de azért a tudáshiány lesz a legnagyobb sokk.

Mit gondol a globalizációról?

Mélységesen leegyszerűsítőnek érzem a globalizációnak azt a definiálását, amikor az új világfolyamatokat alapvetően gazdasági folyamatként, azon belül is a szupranacionális gazdasági társaságoknak valamiféle szervezett világrendszereként értelmezik. A globalizáció ezzel szemben – a sokdimenziós metatérben – hihetetlenül összetett folyamat, így mondom róla még legalább három-négy lehetséges megközelítést. Amikor csak annyit mondunk, hogy

gazdasági folyamat, tehát a globalizációt funkcionálisan nézzük, akkor a globalizáció valóban tekinthető úgy, mint csak funkcionális rendszer, de akkor viszont azt kellene észre vennünk, hogy az összes funkcionális oldalát és rendszerelemét egységesen kellene értelmezni. Ha csak a világméretű gazdaságról van szó, akkor felismerhető az az új fejlemény is, hogy a globalizáció új terméke a lokális gazdaság, s ennek soha nem látott reneszánsza indul el.

Ha viszont már itt tartunk a gondolkodásban, kénytelen vagyok feltenni újra az alapkérdést: mi is az a gazdaság? Mert hogy a gazdaságról változatlanul azt gondoljuk, hogy az nem egyéb, mint a termelés, feldolgozás, kereskedelem. Ehhez képest az elmúlt ötven év egyik legnagyobb fejleménye az, hogy a gazdaság (mint alrendszer) kilépett saját medréből és gazdasági ágazattá tette az oktatást, egészségügyet, az államigazgatást. A gazdaság terjeszkedése végül is mindent elért, ami korábban nem volt gazdaság. De ez még mindig csak a befejezett múlt. Az elmúlt húsz évben aztán a tudás és tudomány szintén kilépett az egyetemi keretből, a kutatóintézetek világából, s a kiterjedt gazdasági struktúrát, mint főrendszerré vált alrendszert, úgy ahogy van, bekebelezte és átalakította.

Mi is az új típusú gazdaság akkor? A gazdaság nem érhető már meg csak régi funkcionális rendszerként és a globalizáció semmilyen okból nem írható le a hagyományos gazdaság hagyományos világrendszereként. Évtizedek óta nem kellene külön globalizációról beszélnünk, hiszen kétpólusú, de egységes globlokál világ van. Az új világfolyamatokat világosan értelmezni lehet; ami létrejött, az globalizáció is, meg lokalizáció is.

A globalizációnak van egy másik rétege, amit nevezünk szubsztancionális folyamatnak. Ez az értelmezés arról szól, hogy az emberi civilizációban legalább ötezer éve globalizáció van, mint a világ (a földi civilizáció) folyamatos egységesülési dimenziója, s ennek különböző típusú formái alakultak ki. Ebből a szempontból nézve például a szovjet birodalom egy fél globális, hadigazdaságon alapuló, államkapitalista rendszer. Azt a kérdést kell tehát föltennünk, hogy milyen a legújabb típusú globalizáció? Ebből a szempontból azt kell először megnézni, hogy most miképpen és mennyire egységesül a világ. De nem csupán azért, mert ez funkcionálisan néhány tucat gazdasági mamut-társaságnak pénzügyi érdeke, hanem azért mindenekelőtt, mert a világ kezdettől fogva egységesülő rendszer, és régóta világossá vált, hogy a földi civilizáció és kultúra szinte minden alapkérdése csak globálisan oldható meg. A globalizáció nem más így, mint a dolgok önmagára ismerésének általános folyamata, a globális emberi gondolkodás elmélyülési-megértési tendenciája. Ha a globalizációt pedig határtalan (káosz-típusú) tudásrendszerként nézzük, akkor most oda jutunk, hogy a teljes globális világban, beleértve ebbe már a harmadik világot is, létrejött egy olyan teljesen új, átfogó tudásrendszer, amiben persze pillanatnyilag az euróatlanti világ tudománya sok szempontból még uralkodó pozíciót tölt be.

De ez várhatóan csak átmeneti állapot. Ne felejtjük el, Európa összlakossága már kevesebb, mint például Indiáé. Ez a bizonyos fehér ember, vagy az euróatlanti kultúra és tudomány kisebbségben van, függetlenül attól is, hogy magas szintű tudománya (még?) meghatározó komponens a világ tudásrendszerében. A kelet-ázsiai, vagy közép-ázsiai nagy tudásrendszerek, amelyek jelenleg is inkább vallási jellegűek, sok szempontból sokkal fejlettebbek, mert nem teljesen racionális gondolkodást tükröznek. Az új információs korhoz lényegileg jobban passzolnak, mint a materiális Európa uralkodó hagyományos felfogásai.

Michael Theunissen filozófus mondja egy interjúban, hogy az Indiában kialakult és Kínán keresztül Koreáig előrenyomult gondolkodásmód a mindent felölelő egység gondolatának jegyében áll, ami szerinte mindennemű különbség elsimítását jelenti. Az új világ gondolkodás – nemcsak Ázsiában - sok szellemi értelmezés együttes rendszere. Azt lehet mondani tehát, hogy a gondolkodásbeli globalizáció nem más, mint a földi civilizáció szellemi téridő rendszerének aktuális állapota.

Ha azt a kérdésfelvetést is elfogadom, hogy az univerzális világban van anyagi világon túl más dimenzió is, akkor már a földi kultúra, mint természeti, gazdasági, vagy tudásrendszer

önmagában nem értelmezhető. Akkor talán átfogóan vizsgálhatnánk, hogy saját bolygónk milyen mértékben függ földön kívüli, univerzális anyagi és nem-anyagi tényezőktől. A földi globális világ így csak egy közvetítő rendszer az ember és a szupraglobális (avagy a sokdimenziós univerzális) rendszerek között.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

A fenntartható fejlődés az ipari kor egyik utolsó fogalma, amit a huszadik században arra találtak ki, hogy az ipari kort - posztipari kor módjában - próbálják meg értelmezni, és korrigálni. Ezért jelenlegi értelmében nem tartom sem meggyőző, sem használható fogalomnak. Értem, hogy ez egy pozitív fogalom nagyon sok értelmiségi számára, mert végül is ennek révén nemcsak arról beszélünk, hogy milyen állapotban van és merre halad a funkcionális világ: az ipari termelés, a központosított állam, vagy a multinacionális vállalatok hálózata. Ehhez a fogalomhoz tehát világszerte részben valós, részben vélt pozitív érzem és tartalom is kapcsolódik. Méltányolom.

A fenntartható fejlődés programja arra valóban jó, hogy az elmúlt évtizedekben sok-sok ember számára pozitív alternatívát jelentsen, s ennek segítségével itthon kitűnő szakemberek és civil polgárok számos részterületen komoly eredményeket érjenek el, vagy eredményígéreteket mutassanak fel.

Mit javasol helyette?

Már tudjuk vagy sejtjük, hogy mit nem tudunk, vagy legalább részben tudjuk, hogy mit nem tudunk, s persze számos kérdésben nagyon fontos válasz-alternatívák, jövő-ajánlatok vannak. Az ökológusok jobbik fele szerencsére eljutott oda, hogy ez a felfoghatatlanul gyönyörű földi természet önszabályozó, önfejlesztő ökológiai rendszer. Nem pusztán anyagi világ, ami halott testként, vagy „halott” környezetként értelmezhető. Az új gondolkodás azt mutatja, hogy az ökológia is új paradigma felé tart, s ebben az esetben szintén kilépünk a racionális gondolkodás köréből. Ezt a változást az ökológiában szubsztanciális paradigmaváltásnak tartom. Ha viszont ezt fogadjuk el gondolkodási kiindulópontnak, akkor nem, vagy nehezen tudunk csak fenntartható fejlődésről gondolkodni.

Újra töprengjünk el arról, hogy a fenntartható fejlődéssel eddig mit akartunk elérni? A válasz valahogy így hangozhat: a bolygón valahogy tartsuk fenn az egyensúlyt, védjük meg az életet, a fejlődést úgy folytassuk, hogy az ne veszélyeztesse se a környezetünket, se a civilizáció létét. Ennek módszereként nem javasolhattunk mást, mint funkcionális problémakezelést: az államok, a kormányok, a gazdaságok szereplői próbálják meg a funkcionális fejlődést új funkcionális keretek közé szorítani. Méghozzá kemény, határozott jogi, politikai szabályozással.

Erre is szükség van, vagy lehet, ám vitathatatlanul evidens, hogy ez önmagában kevés terápiának. A választott cselekvési keret ugyanis még mindig racionális keret, s még mindig tisztán jogi, pénzügyi, hatalmi eszközökkel való szabályozásról beszélünk. Az új kérdés azonban az, hogy van-e olyan komplexebb gondolkodási-cselekvési rendszer, amely jobban megfelel a fenntartható fejlődés fogalom-víziójába beleöntött utópiáknak, vagy jóérzéseknek? Méghozzá olyan megoldási keret, amely ugyanakkor komplexebb jövőképet fogalmaz meg, és egyúttal egy realisabb alternatívát kínál a földi civilizáció számára. Mi lehet a válasz?

Az egész bolygón arra nincs lehetőség, hogy visszamenjünk a néhány száz évvel ezelőtti, középkori természeti-környezeti - ideálisnak tételezett - korszakba. Vagy az ókori természeti-környezeti állapot-együttesbe, mert annál a Föld már jobban tönkre van téve, hogy a korábbi korszakokat rekonstruáljunk vagy újratereptsünk. Ugyanakkor vegyük tudomásul azt a tényt is, hogy az ókori vagy középkori ember alapvetően spirituális és nem funkcionális-racionális ember volt. Ehhez a múlt-modellhez, a természetközpontú világhoz tehát visszatérni

aligha lenne lehetséges szakralitás, legalább radikális posztfunkcionalitás, vagy szellem-tudat központúság nélkül.

A fenntartható fejlődés, mint jeleztem, tehát nem egyszerűen természeti vagy ökológiai kérdés. Azt talán már senki nem mondja Európában sem, hogy a természetet le kell igazni, vagy a környezet oktanul és totálisan kizsákmányolható. Ezért egy újabb felismerésig jussunk el: ha komolyan vesszük, amiről környezetmentő „papként” jogosan prédikálunk, tehát többek között azt, hogy az az egyedi, megismételhetetlen növény, ami az erdőszélen nő, az természeti lényként spirituális lény is, akkor ennek tudatában több esély lenne az ökológiai egyensúly folyamatos megőrzésére.

A fenntartható fejlődés-központú gondolkodást követő új szemlélet tehát az ember és világ, az ember és a természet között más és sokrétűbb viszonyt feltételez. Azért, mert egyébként a természetről és az emberről is gyökeresen másképpen gondolkodik. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a városokban ne legyen benzingöz, vagy ne legyen ennyi és ilyen aszfaltút a bolygón. Mit szeretnék sugallni? Már nem lehet a környezeti feladatokat izolálva, az egészből kiszakítva, pusztán környezetvédelmi feladatként megragadni.

Ez továbbra is csak egy tüneti kezelés lenne...

Így van. Ezért azt mondom, hogy a fenntartható fejlődés új megközelítése már egy jó fogalom lehet. A régi fogalom sok újat hozott a korábbi logikákkal szemben, de még mindig az ipari kor paradigmája maradt. A fő lecke ugyanakkor változatlan: mindenekelőtt szellemileg gondoljuk végig, hogy bolygónk érdekében mit is lehetne tenni, de ehhez mindent újra kell gondolni magunkban is és gondolkodásunk is átszabásra ítéhető. Ken Wilber filozófus, akit előbb már említettem, azt mutatja meg mindenség-elméletében: ahhoz, hogy minden ember saját életében eljusson az emberi szint legmagasabb szintjére, legalább hét lépcsőn kell végigmennie. Ebben a szüntelen felfelé jutásban az ötödik-hatodik lépcsőfok az, amikor az ember újra megtanulja és képes lesz arra, hogy a természettel azonossá váljon. Nem csak funkcionálisan, az eddig módon, hanem szubsztanciálisan is. Így valami ilyesmiről szólhat a fenntartható fejlődés új paradigmája is. Ehhez annyit teszek hozzá, hogy ez a kívánt – új minőségű - állapot csak a hétlépcsős rendszer egyik felső lépcsőfoka és ez az út még vezet tovább is. Ehhez képest a fenntartható fejlődés mai programja még mindig leegyszerűsített nézőpont.

De akkor mit hiányol belőle? Spiritualitást?

Például.

Kvantumelméletet?

A kvantumelmélet társadalmi alkalmazását is, vagy például az új tudást, az új gondolkodást. Mi több: az új tudásra alapozható globális tudástársadalmi alternatívát. Ma már lehetőséget látok arra, hogy akár Magyarországon – az eddigi tudások ötvözéséből és rendszerré szervezéséből - releváns metaelmélet szülessen, akár abból a szempontból, hogy mi lehet a fenntartható vagy ökológiai fejlődés új modellje. Tíz évvel ezelőtt egy ilyen szellemi vállalkozás reménytelen lett volna, avagy ilyen értelemben nőtt az esély, mert most megérett a lehetőség a továbblépésre.

Megvalósíthatónak, vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Nem utópisztikus. Mannheim Károly, a világhírű magyar szociológus, aki mintegy nyolcvan évvel ezelőtt könyvet írt *Ideológia és utópia* címmel, a következőket állítja: minden korban az ideológia az, ami nem igaz és nem megvalósítható, és utópia pedig az, ami igaz és megvalósítható. Nálunk még mindig új gondolat: csak az utópia az, ami igazán helyes és megvalósítható és semmi más. Ne gondolja ugyanakkor senki, hogy csak elméleti szempontból

próbálom meg újragondolni az utópia szerepét, hiszen Dél-Dunántúlon, a Zselicben közel húszan hetven hektárt vásároltunk, hogy létrehozzuk azt a jövővilágot, méghozzá jövőfaluváros formájában, amiről eddig normaként beszéltem. Húsz-harminc évet valószínűleg erre fordítunk, mert magunknak is még legalább ennyi idő kell a folyamatos szellemi haladáshoz, s gyakorlati világépítéshez. Szintén szüntelen kontroll szükséges a projekt megvalósításához.

A projektnek az a címe, hogy Zselici Édenkert, ami egy különös metaforikus név. Ezt az elképzelést írásban közzé tettük az idei európai jövőkonferencián is, és azóta, de ettől függetlenül is a világ több pontjáról jelentkeztek már együttműködésre kész partnerek. A jövővilág tervezésben nem mi vagyunk az elsők, sok szakember, kutató és fejlesztő keresi a megoldást. A jövő új gondolata s elérésének új módja tehát nem utópia, hanem akár ma is rögtön megvalósítható gyakorlati fejlesztés.

Az összes velünk nem szimpatizáló, szándékunkat nem igazán értő barátunk és kollégánk viszont azt mondja, hogy az elképzelés irreális vagy kivihetetlen. De miért mondják, hogy irreális? Két racionális-funkcionális érvet ismételnek: a jövő-faluváros sok pénzbe kerül, s nem vagyunk tudásban eléggé felkészültek hozzá. Erre csak azt mondjuk reflexióként, hogy természetesen igazuk van, sőt van egy rosszabb hírünk is: egy ilyen nagy távlatú programhoz nem vagyunk, és nem lehetünk tudatilag sem készek. Ha azonban úgy gondolkodunk erről a jövő-faluvárosról, mint egy hagyományos ipari kori projektről, akkor talán ez a beruházás soha nem jön létre majd. És mégis létre fog jönni.

Nem a mi személyes kedvünk vagy vízióink miatt, hanem valószínűleg azért, mert ami belekerült ide, a célok és igények átfogó rendszereként, az mind olyan elképzelés, s emberi-közösségi szükséglet, aminek most komoly esélye van, hogy tőlünk függetlenül is tárgyasuljon és életre keljen.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

Miből gondoljuk, hogy a jobb jövő a politikától függ? Szerintem például kettőnkől, két beszélgető embertől jobban függ, mint a globális politikai akarataitól. Komolyabban fogalmazva: miért feltételezzük, hogy a politika prioritása vagy kulcsszerepe korlátlan és mindenek felett áll? A politika „mindössze” két dolgot tehet: jogi szabályozást ad, és támogatást nyújt a forrásokból. A jogban ugyan nem különösebben bízom, bár Magyarországon még mindig divat magas szinten hinni a jogban és a jogállamban; rendben van, nem bánom, higgyünk akkor ebben. Szociológusként ellenben azt látom, hogy olykor az egész ország a jog ellen, vagy a jog mellett van, sőt az életvilágban a joggal úgy él vissza, ahogy érdeke kívánja, miközben öröm nézni, hogy ugyanakkor sokan az íratlan jogkövetelményeket betartják.

Az univerzális kérdés természetesen az, hogy a világon élő emberek, közösségek, társadalmak mit tudnak tenni egy igazságosabb és normálisabb világért. De a válasz és a megoldás nem pusztán a politikai mezőtől és szereplőitől függ. A politika segítheti a változást, vagy gátolhatja, de tevékenysége azért nem perdöntő. Ez is egy új, globális felismerés. Ha a politika segíti az átalakulást és az új tudatosulást, könnyebb a haladás, ha gátolja, vagy nem érti, akkor sem irtóztatóan nehéz, de azért kicsit nehezebb, mint ahogy azt korábban feltételeztünk. Ahhoz, hogy a feleségem a kertben elültessen harminc gyógynövényt, s a citromfűből gyógyteát főzzön, nem kell sem a politika, sem más, nem kell hozzá semmilyen jogrendszer, csak lelkét-tudatát kell jól használnia. Ez nagyban is így van.

Ma ismét hihetetlen, fantasztikus emberek vannak Magyarországon, akik a tudáshiányos mikrovilág és a kedvezőtlen munkakörülmények ellenére is képesek csodát művelni. Három-négy évvel ezelőtt kutatást végeztünk arról, hogy Magyarországon vannak-e helyi csodák? A kutatás végén megerősödött bennünk a felismerés, hogy az országban több száz vagy ezer helyi csoda jött létre, annak ellenére is, hogy a települések egy részén ostoba

politikusok, rövidlátó polgármesterek, elvakult cégek, vagy éppen irigy szomszédok vannak többségben. Miközben persze mindenütt vannak felvilágosult politikusok, innovatív gazdasági szakemberek és nagyvonalú szomszédok. Önmagában tehát nem ezen múlik, nem a feltételek jó vagy rossz voltán, nem a helyi társadalmi klíma állapotán. Az viszont talán szintén igaz, hogy Magyarországon az újat akarókban gyakran egyszerre van kreativitás és a lelki-ütésállóság hiánya, avagy az újat akarás elszánása és az újért való harcolás szűkös lelki-tudati kapacitása.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Ha sokan ismernék, sokan szeretnék. Ha ez vízió jobban le lenne bontva egészen apró, s másolható lépésekre, akkor még többen követhetnék ezt a mintát, hiszen minden társadalomban az ember szükségképpen elsősorban saját családjában, napi fennmaradási teendőiben gondolkodik. Abban, amit a szociológia vagy a filozófia életvilágnak hív. Ha a fenntartható fejlődés új modelljét szétbontanánk konkrét életvilági teendőkre és mindezt a társadalom tagjai széles körben értenék, akkor nálunk is lehetne akár tömegmozgalmat szervezni azért, hogy például *fogd vissza a fogyasztásodat*. A világon sokfelé van ilyen civil mozgalom, sok mindent lehetne tenni a sokrétű fenntarthatóság érdekében. Ha számtalan ilyen szándékú szervezet nem azzal foglalkozna elsősorban, hogy a kormányt vagy a főhatóságokat győzködjék, vagy valamelyik minisztériummal alkudozzon, hanem az új szemlélettel az életvilágban tenné a maga egyszerű, valóságos dolgát, sokkal többet érnének el. Majdnem bizonyos, hogy így nagyon komoly hatást lehetne kifejteni. Pláne, ha ezt az alternatívát nemcsak a régi értelemben gondolnánk végig, ha ennek a programnak lenne egy sokkal tágabb, egy tudás- vagy hitközpontú, egy nem anyagi-tárgyi felfogású változata. Ha ez az új gondolkodás – egyszerre kézzelfoghatóan és spirituálisan - meg tudná mondani, hogy miképpen érdemes családi házat építened, hogyan kell a családot működtetni, vagy milyen legyen a kerted átvitt értelemben is. Ha ez az életszervezési, életfenntartási program tételesen lebontódna az életvilágra, a magyar társadalom többsége ennek támogatója és megvalósítója lehetne.

Milyen értékrendet képzelsz el egy fenntartható társadalomban?

Eddig gyakorlatilag erről beszéltem. Két fő fejlesztési inspiráció lesz a következő ötven évben: a tudás és a spirituális erőforrás. Ez két ősi, hagyományos, de egyben posztmodern erőforrás. Ezekhez képest még több további erőforrás lehetséges, de a forrástérkép feltárása mellett a lényeg az, hogy komoly áttörést a világ egységes (lokális és globális) tudásközpontú világgá való szerveződése hozhatna. Nyilván ebben a jövőalternatívában a természetközpontúság és a fenntarthatóság továbbra is hallatlanul fontos kulcskérdés.

Ha az ember egyszerre természeti, társadalmi és tudati lény, de nemcsak abban az értelemben, ahogy azt Európában az elmúlt ötszáz évben gondoltuk, akkor az ember léte egyébként elképzelhetetlen a fenntartható fejlődés vízióinak valóra válása nélkül. Ez viszont nem tisztán környezeti, nem tisztán természeti kérdés. Van például egy olyan új szellemi irányzat is, ami a komplexitás filozófiai-elméleti kérdéseit kutatja. Nem új az a felismerés, hogyha egy elemet kiemelek egy komplex rendszerből, akkor az önmagában nem tehető rendbe. A létezés minden szintje és elemcsoportja komplex rendszer. Ha a világot kvantumtérként írom le, vagy spirituális térként, vagy akár tudástérként, az mindig ugyanaz, mindig ugyanarról értekezünk, csak más oldalról.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Szeretném arra a tapasztalatra tenni a hangsúlyt, hogy a magyar közgondolkodás még mindig technológia- és technikaellenes. A mi nemzedékünk azonban az abc-t ugyan fémhegyű tollal kezdte el írni, ma pedig már számítógéppel fogalmazunk. Nyilván ennek a nemzedéknek kínlódás volt, s egyes tagjainak talán ma is, hogy a technológiával lépést tartson. A szerény

megújulás készség miatt érhető, hogy sokakban van technikaellenesség. Két jelentős világhatalom, a németek és a japánok három-ötévenként közreadják a technológiai fejlődés várható fordulatait összegző előrejelzést, még hozzá húsz évre előre. Ha valaki bármelyik technológiai trendet elolvasná, reakcióként az a legkevesebb, hogy rosszul lenne a szupertechnológiai forradalmat mutató jövőképtől, vagy sokkot kapna attól, hogy a technológiában milyen hihetetlen fejlődés megy majd végbe. A személyi számítógép például húsz év múlva technikailag az ókor ókora lesz. Magam nem értem, hogy mindettől miért kellene félni – nem bízunk abban, hogy az emberi civilizáció kézben tartja a technika fejlődését? Nem attól kellene jobban félni, hogy a technika nem elég gyorsan és nem a megfelelő irányokban fejlődik?

Egy dolgot nem mond, az is egy ismeret lenne, ha tudnánk, hogy milyen gyors kultúraváltást² bír el az ember?

Annyit hadd mondjak, hogy én és barátaim olykor unatkozunk a szükségesnél még mindig lassúbb fejlődés miatt. Ön is belegondolhat abba, hogy szellemileg, tudatilag vagy társadalmilag milyen lassan változik minden. Továbbra is borzalmasan lassú és ügyefogyott a tempó - a problémák megoldásának követelményeihez képest. Holott nem véletlenül mondják az agykutatók, hogy az emberi agy kapacitását még csak töredékesen használjuk ki. Ha ellenben tudnánk és értenénk jól, hogy mi a tudat, sőt nem utolsósorban azt is, hogy a tudat miképpen fejleszhető, akkor az agy/tudat kapacitása jobban kihasználható lenne. A nagyobb és bölcsőbb tempó átvételének, személyes alkalmazásának így nagy akadálya nincs, legalább is biológiai, genetikai, tudati akadálya feltehetően nincs. Az, hogy minket mire szocializál a világ, s hogyan védekezünk ellene, és miért és hogyan bújunk el a konfliktusok elől, vagy fordulunk hátra ijedtünkben, az elsősorban a társadalmi neveltetéstől vagy a mentális állapottól függ. Ez alapvetően társadalmi és szellemi hatás, nem az ember természeti vagy spirituális lényéhez tartozó jellemző.

Igen, de el tudnék képzelni rengeteg szociális problémát, például hogy nem értik meg egymást azok, akik a három évvel korábbi technológiát ismerik.

Van egy rosszabb hírem is: ha valaki ma nem tud modern technológiával élni, akkor ettől társadalmi és szellemi hátrányba kerül. Ezzel kapcsolatban van egy kutatásunk arról, hogy az ipari kor milyen jelentős problémákat hozott, és az információs kor milyen további nagyobb problémákat okoz. A problémák nem csökkenni, hanem átalakulni fognak, sőt komplexitásuk miatt, sokkal súlyosabbak lehetnek, mint bármi korábban.

Akkor mire olyan bizakodó?

De ez nem azt jelenti, hogy még nagyobb hátrányba kerültünk a végső kérdések megoldásában. Ha maradna az ipari kor és társadalma, akkor az új században a földi civilizáció valószínűleg elpusztítaná önmagát. Nem az a feladat azonban, hogy hátra arcot csináljunk, homokba dugjuk a fejünket, megvárva, amíg a biztos pusztulásba zuhanunk.

Miben bízhatunk? A technológia szerepénél tartottunk, s szintén megállapíthatjuk, hogy a technológia önmagában megint nem nézhető. A technológia alkalmazása egy lehetséges nagy, átfogó megoldási rendszer: változatlanul jobban segít, mint akadályoz. Az általános képhez viszonyítva lehet megmondani, hogy egy-egy új technológia vagy egy új technológiát használó eszköz mennyit segít, vagy árt. Önmagában az, hogy a technológia jó vagy rossz, értelmetlen kérdés és nincs rá épeszű válasz. Egyet biztos tudunk például, az európai szocializmusok bukásának egyik fő oka a technológia fejletlensége volt.

---

² Ezt érdemes lenne kutatni, tehát hogy a kultúraváltásnak, a gyors változásnak milyen kezelési, elviselési módjai ismertek, alakultak ki? Persze hozzáadódik a kérdés, hogy nyilván másról van szó, amikor egy olyan embert vizsgálunk, akinek nem jelent anyagi megerőltetést, hogy megvegye a legújabb tárgyat.

Az ipari kor eredménye az új technológia, s egyelőre az látszik, hogy az új technológia teszi lehetővé az ipari kor és társadalmának meghaladását.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Az egyik az, hogy minél több jó és vonzó példával. Változatlanul új hír, hogy még mindig (vagy már) mennyi pozitív minta, meg helyi csoda van. Talán kezdésként nem kellene más, mint az új technológia segítségével mindezt, az újat akaró országot egy közhasznú portálon bemutatni, és a jó híreket és a jó mintákat szétküldeni az ország minden pontjára. A másik az, hogy Magyarországon több tízezer vagy talán akár százezer olyan család is van, akik spontán módon, részben vagy teljesen, de megvalósították a fenntarthatóság valamelyik elemét. Magam ezekre a szükségletekre és életforma-mintákra alapozva dolgoznék ki egy új kommunikációs stratégiát. A példabeszédekkel mindenekelőtt a tizen-huszoneves fiatalokra koncentrálnék. Végig lehet gondolni azt is, hogy ma száz egyetemistából gyakorlatilag kilencvenhárom-kilencvenöt már internetezik. Hogyan értük el, hogy az új nemzedék fantáziát látott az internetezésben és azonnal az új technológia befogadjává vált? Ám most még hátravan a lényegi mozzanat: az új technológiával a magastudások széleskörű elérése, feldolgozása és hasznosítása. Enélkül a helyi csodák értéke és távlata is érthetetlen marad.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Ha a politikára gondol, akkor meglehetősen keveset, ha államban gondolkodik, akkor a kevésnél valamivel többet, ha a feleségére gondol, akkor nagyon sokat, ha a gyerekére gondol, akkor végtelen számú cselekedetet. Ez érthető metaforikusan is.

Köszönöm szépen.

Ha meg tudnánk haladni saját negatív vízióinkat, akkor lehetne igazából szabad pálya a gondolkodás és az új világ előtt.

Beszélgetés Dr. Varga Zoltánnal a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

A jövőképem nem túlságosan derűs. Az a véleményem ugyanis, hogy a jelenlegi fejlődési tendencia hosszú távon biztos, hogy nem fenntartható, és e tekintetben egy nagy váltásnak kell bekövetkeznie. A kérdés csupán az, hogy ez a váltás előkészített formában, tehát viszonylag sima, zökkenőmentes átmenettel fog-e megvalósulni, vagy pedig valamilyen nagyon komoly megrázkódtatás fogja az emberiséget arra készíteni, jobban mondván kényszeríteni, hogy változtasson az egész életformáján, életstílusán.

Jelenleg még nem látom azt, hogy hogyan épülhetne fel egy olyan civilizáció, amely az alapvetően lokálisan elérhető, a Föld felszínén viszonylag egyenletesen „terített” alternatív energiaforrásokra, mint a napenergia, a geotermikus energia, a szélenergia épül. Egy ilyen civilizáció regionálisan, differenciáltan építhetné ki a maga energiaháztartását, a helyi közösségekre építve, és ezáltal sokkal inkább szolgálhatná az emberiségnek akár az életmódbeli, a kulturális diverzitását is, az életmódok, életstílusok, az adott környezethez leginkább illeszkedő sokféleségét. Lehet, hogy ez ma utópisztikusnak hangzik. Ezzel szemben viszont, én azért is aggályosnak látom az euro-amerikai, „transzatlanti” civilizáció jelenlegi helyzetét, mert alapvetően nem ökológikus, nem „beleilleszkedik” a bioszférába, hanem sokkal inkább „rátelepszik” arra.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Úgy gondolom, hogy a fenntartható fejlődés alapvetően mást jelent az ökológusok és a politikusok számára. Egy ökológus számára a fenntartható fejlődés azt jelenti, hogy egy populáció oly módon használja környezetének a forrásait, hogy ezek a források minőségben és mennyiségben lényegében változatlanul, vagy esetleg bővített formában továbbadnak nemzedékről nemzedékre. Tehát azt, hogy a populáció nem éli fel a saját létforrásait, és ezáltal a populáció a saját jövőbeli generációinak az életlehetőségeit, legalábbis az adott populáció saját időléptékében, nem korlátozza. Ez számomra a fenntartható fejlődés ökológiai oldala.

Kérdezhető, hogy ebben mi a fejlődés? A biológiában a fejlődés, az evolúció alapja a generációk közötti információátadás, és az ebben megvalósuló alkalmazkodás és egyfajta „tökéletesedés” lehetősége. Az emberiségre „lefordítva” ez azt jelentheti, hogy fenntartható a fejlődés akkor, ha a populáció a saját biológiai erőforrásait és szellemi örökségét úgy tudja továbbadni nemzedékről nemzedékre, hogy eközben a nemzedékek közötti kapcsolat, a nemzedékek közötti információáramlás genetikailag is és szellemileg is optimális. Ebben az esetben lehet valóban fejlődésről beszélni, mert ha a dolog biológiai oldalát nézzük, akkor a genetikai örökség, a genetikai változatosság hosszú távon biztosítja a populációnak a környezethez alkalmazkodás lehetőségét. A másik vonalon viszont, a szellemi értékek, a szellemi örökség továbbadása azt jelenti, hogy annak tartalma folyamatosan akkumulálódhat, gazdagodhat, differenciálódhat, tehát ilyen értelemben megint csak lehetséges az, hogy fejlődésről beszéljünk.

Az a véleményem, hogy a politikusok ritkán beszélnek a fenntartható fejlődésről ilyen értelemben, hanem sokkal inkább összetévesztik a fenntartható fejlődést egyféle fenntartható növekedéssel. Fenntartható növekedés kétségtelenül van bizonyos történelmi szituációkban. Egy bizonyos ideig fenntartható a gazdasági növekedés. A jólétnek a növekedése, a technikai civilizáció szintjének a növekedése, stb. szintén, legalábbis emberi időléptékben, valamilyen mértékben lehet fenntartható. Tehát korlátozott tér-idő léptékben lehet akár fenntartható gazdasági növekedésről is beszélni. A kérdés az, hogy ebből a fenntartható gazdasági növekedésből mennyi forogtódik vissza a természeti erőforrások megőrzésére, és hogy ez a gazdasági növekedés mennyiben szolgálja egyúttal az adott civilizáció szellemi szférájának a megőrzését. Ilyen értelemben a fenntartható növekedésnek én inkább azt a nevet adnám, hogy

viszonylagos korlátok közötti, átmeneti növekedés, amelynek a végső kimenetele döntően azon múlik, hogy ez a növekedés valahol beletorkollik-e egy olyan szabályozó rendszerbe, amely az adott populáció továbbélésének a feltételeit, forrásait, körülményeit megőrizheti.

Ebből csak azt a következtetést tudom levonni, hogy a fenntartható fejlődés nem olyan program, amit néhány éves választási ciklusokra lehet alkalmazni, a fenntartható fejlődés nem politikai pártok ügye, hanem választási ciklusok feletti, pártok feletti, végül is nemzetek feletti is, és éppen ezért eleve alkalmatlan arra, hogy politikai célokra kihasználják. Ha ezt teszik, az szerintem egyértelműen visszaélés.

Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e? Ha nem, miben látja a fenntarthatatlanság okait?

A problémák gyökerét a következőkben látom: A jelenlegi magas szintű technikai civilizáció, akár Európáról van szó, akár Észak-Amerikáról, tehát tulajdonképpen ez az egész „északi típusú”, „transzatlantikus” civilizáció alapvetően a fosszilis tüzelőanyagok felhasználására épül, illetve újabban bizonyos mértékig az atomenergiára. Az a véleményem, hogy az a bizonyos globalizáció, ami erre a civilizációra jellemző, és egyúttal rátelepszik az egész világra, ennek a globalizációnak a kezdete lényegében a nagy ipari forradalom idejére tehető. A nagy ipari forradalom volt ugyanis az, amely Angliában, majd másutt is, nagy lendületet adva a polgári fejlődésnek, lehetővé tette azt is, hogy ebben a technikai civilizációban a legerősebb hatalmak a legjelentősebb fosszilis tüzelőanyag-forrásokat megszerezhessék, a kezükben tarthassák, és ezzel hatalmat gyakoroljanak.

A fosszilis tüzelőanyagok használatával, illetve az erre épülő technikai civilizációval kapcsolatban nekem két alapvető ellenvetésem van. Ezen alapul az a véleményem, hogy a fosszilis tüzelőanyagok felhasználásán alapuló technikai civilizáció, illetve ennek a fejlődése nem lehet fenntartható.

Az egyik az, hogy ami a Föld története során geológiai mértékben mérve hosszú idő alatt jön létre, az gyakorlatilag egy pillanatreakció során felszabadul és hasznosul valamilyen hatásfokkal. Amit a természet létrehozott geológiai időtávlatban, azt mi emberi mércével nézve is nagyon rövid idő alatt használjuk fel, mondhatni, pocskoljuk el.

*A másik: a fosszilis tüzelőanyagok általában góccokban, meghatározott területeken, de ott halmozottan, nagy mennyiségben fordulnak elő, méghozzá úgy, hogy a kiaknázásukhoz magas szintű, az adott kor szintjén a legmagasabb szintű technikai felkészültség, sőt nyugodtan mondhatjuk: *hatalom* szükséges. Ebből az következik, hogy ezeket a fosszilis tüzelőanyagokat rendszerint nem az a populáció aknázza ki, használja fel, és igazi hasznukat sem az a népesség látja, amelynek a szállásterületén ezek megtalálhatók.*

Döntő tényező tehát az, hogy ezeknek az energiaforrásoknak a kiaknázásához magas szintű technika és hatalom szükséges, továbbá az, hogy ezek a források egy földrajzilag máshová allokált populáció birtokába kerülve használnak fel, és annak a magas szintű életszínvonalát, nyugodtan mondhatjuk, pazarló szintű fogyasztását szolgálják ki. Ez szerintem így, ebben a formában feloldhatatlan konfliktushelyzetet rejt magában. Pontosán emiatt is gondolom úgy, hogy ez nem fenntartható.

Mindaddig, amíg az egész jelenlegi magas szintű technikai civilizációnk, amelynek az alapja a jelenlegi viszonylagos energiabőség, hosszú távon fenntarthatatlan módon a fosszilis tüzelőanyagokra, mint energiaforrásokra épül, addig nem lehetek túl optimista az „euro-amerikai” technikai civilizációnak a jövőjét illetően. Túlságosan nagy anyagi érdekeltségek fűződnek ahhoz, hogy ez a rendszer maradjon fenn, és úgy gondolom, hogy az alternatív energiaforrások fölhasználását ez a körülmény rendkívüli módon akadályozza. A másik dolog, ami miatt a prognózisom nem lehet derűs, a világ népesedési helyzete és sok minden, ami ezzel összefügg.

A világ népesedési helyzetével kapcsolatban két alapvető gondom van. Az egyik az, hogy az a népesség, amelyik még ma is viszonylag leginkább szaporodik, nem ott él, ahol az emberi népesség kellő életszínvonalának fenntartásához szükséges javak túlnyomó többsége megtermelődik. Ez azt jelenti, hogy az emberi populációnak jelentősen szaporodó része van ott, ahol az anyagi javak megtermelésében hiányok, szűkösségek vannak, ugyanakkor az a populáció, amelyik a legnagyobb bőségben él, előregedővé válik, a szaporodási dinamikája hanyatlak. Ez mindenekelőtt Európára igaz. És ez olyan aránytalanság, olyan ellentmondás, amelynek a feloldására most nem látok olyan programot, ami eredményes lehetne. Mert feltételezhető ugyan, hogy ha a ma erősen szaporodó népesség a jelenlegi „fejlett” világ életstílusát, fogyasztói szokásait és szintjét venné át, ha ez egyáltalán lehetséges, akkor szaporodási üteme bizonyára lelassulna, de mire ez bekövetkezhetne, jóval azelőtt a Föld minden véges erőforrása rég kimerülne, és ez már nem fejlődést, de pusztulást eredményezne. Ezt szoktam szimbolikusan „*Malevil*”-forgatókönyvnek nevezni.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Nem látom azt, hogy az az időszak, amikor az emberiség kénytelen lesz átváltani a fosszilis tüzelőanyagokat használó és elhasználó technikai civilizációból egy másfajta, alternatív energiaforrásokra épülő civilizációba, ez organikus, megtervezett fejlődés révén fog-e megvalósulni, vagy pedig – ahogy említettem - egy *Malevil*-szerű látomás formájában. Ha az előbbi lehetőségre gondolok, mint követendőre, akkor hinnem kellene a fenntartható fejlődésben, viszont nem tudhatom, hogy nem a másik forgatókönyv fog-e megvalósulni. Ezért, bár a fenntartható fejlődés nem politikai kategória, de ebben az összefüggésben mégis politikává, *világpolitikává* válik. Ebben tehát a politikusoknak, a döntéshozóknak óriási a felelősségük. *Gondolniuk* kellene erre. Nem az mondom, hogy *látniuk* kellene, hiszen nem vagyunk látnokok, jövendőmondók, *de felelősségünk mindenkor van a jövő generációkkal szemben.*

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Csak *értékközpontú* megközelítésnek tudok hitelt adni. Nem abszolút változatlan értékekre gondolok, mert végül is az emberi jogrend, erkölcs, stb. ezek történetileg kialakult kategóriák, és ezért változnak is. Nem hiszek abban, hogy ezeket valahonnan fentről leszálló kőtáblákon, bevésve kaptuk. Abban viszont igenis hiszek, hogy az emberi társadalom szerveződésének is vannak olyan alaptörvényei, mondhatnám, olyan *szabályozó mechanizmusai, amely ellen aki vét, az egyénileg vagy kollektíve el kell, hogy pusztuljon.* A diktatúrák, a parancsuralmi rendszerek egyik alapvető gyöngesége is az, hogy igyekeznek a társadalom, a gazdaság működésének szabályozó, „ön-korrekciós” mechanizmusait kiiktatni. Ezért én az *értékmegőrző*, sokkal inkább az *evolúciós*, mint a *revolúciós* társadalmi berendezkedést tartom helyesnek és szükségesnek. A belső javító, egyúttal stabilizáló, önszabályozó mechanizmusok működésén alapuló, és ilyen értelemben a fokozatos javítások lehetőségét fenntartó nyílt társadalom modelljét tudom elfogadni.

Ezért lehetségesnek tartom, hogy az emberi társadalom az alapvető gondjait végül is meg tudja oldani, és meg tud felelni annak a kihívásnak, hogyan élhet egy szabályozottan növekvő populáció egy véges energiakészletű, tér-időben véges rendszerben.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amelyek már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Európa van erre a legjobban ráutalva, hogy ez a váltás megtörténjék. Miért?

Mert, *először is:* fosszilis tüzelőanyagok tekintetében Európa roppant szegény, bár alternatív energiaforrásokban talán, viszonylag gazdagabb. És, egyértelműen látszik, hogy a fosszilis tüzelőanyagok megszerzéséért folytatott globális versenyben Európa alulmarad.

Másodszor: Európának a populáció normális korstruktúrája helyreállítása érdekében a jelenlegi népesedési stratégián változtatnia kellene, ehhez viszont az életformán és ezzel együtt a magas szintű civilizáció fenntartásához szükséges erőforrások felhasználásán, ezek arányain is változtatnia kellene. Az a véleményem, hogy az előbb-utóbb szükségessé váló alternatív életforma-, energiahordozó-, stb. váltást mindenekelőtt Európának kellene végrehajtani, mert Európa van leginkább ráutalva erre. Ha ezt Európa nem teszi meg, akkor alulmarad az erősebbekkel szemben a fosszilis energiaforrások kihasználásában is, és egyúttal katonai potenciálban is, de alulmarad a dinamikusabban népesedő, úgymond „fiatalabb” civilizációkkal, mindenekelőtt Kelet-Ázsiával szemben is.

Hogy látok-e pozitív, reményt keltő jeleket? Igen, látok, bár egyelőre eléggé szórványosan. Pl. a szélenergia hasznosításában nagyon erős kezdeményezések vannak Ausztriában és Németországban. A mediterrán országokban terjedőben van a napenergia egyre szélesebb körű felhasználása. A napenergia az, ami leginkább lehet energiaforrása akár egy családnak vagy egy szűkebb közösségnek is. A napenergia felhasználásának a technikai létesítményei olyan szintűek, hogy ahhoz nem kell valamiféle nagyvárosnak, régióknak vagy államnak a koncentrált ereje. Ez, úgy mondhatnám, *kisközösség-barát* energiaforrás.

Magyarországon erre jók a lehetőségek, ugyanis az ország jelentős részén az éves napsütéses órák száma mintegy 2000, vagy ezt az Alföld jó részén meg is haladja, és ez a 2000 óras napfénytartam a rentabilitást már biztosítja. A szélenergia felhasználására is megvannak a lehetőségek, részint a medence nyugati kapujában, a Kisalföldön (ahol a túloldalt már sorakoznak a „sógorok” szélkerekei!), részint a Tiszántúl „szélcsatornájában”. A geotermikus energia felhasználására európai viszonylatban talán a legjobb a lehetőségeink. Energia ellátásunkat sokkal inkább saját lábakra kellene állítanunk, mint ahogy ez jelenleg történik. Mert hiába a „saját” atomerőmű, az valójában nem saját atomerőmű, hanem a külső energiafüggőségnek az egyik formája. A fűtőelemeket is kell valahonnan importálni, és utána a kiegészítő fűtőelemeket is valahol el kell helyezni. Közismert, mind a kettővel alapvető gondjaink vannak. A behozatal révén függőek vagyunk, az elhelyezés meg konfliktusok forrása. Ilyen értelemben hosszú távon ezt sem tartom fenntartható megoldásnak, a kockázatokról nem is beszélve.

Reménykeltőnek tartom viszont azt a változást, ami nemrég a Környezetvédelmi Minisztérium élén történt. Ugyanis ott olyan személyre van szükség, akinek magas szintű közgazdaságtani tudása és érdekérvényesítő képessége van. Eddig mindig úgy volt, hogy a gazdasági- vagy a pénzügyi tárca megmondta, hogy „ez van” és a környezetvédelem pedig a „maradékfelvétel” alapján tengődött, más egyéb tárcaikkal, egészségüggyel, oktatással, stb. együtt. Remélem, ez a helyzet a stratégiai fontosságú energiaszektorban is változást hoz majd.

Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre lehet építeni a fenntartható fejlődés megvalósításában?

Attól függ, hogy ez mekkora közösségekre vonatkozik. Én nagyon fontosnak tartom a lokális és regionális kisebb közösségeket. Hagyományörzésre csak egy összetartó közösség képes. A hagyományok a természetüktől fogva nem olyanok, hogy úgy lehet őket terjeszteni mint a kommerciális dolgokat. Nagyléptékű, világméretű terjesztésre alkalmas a hamburger, a Barbie-baba, alkalmasak a legújabb autótípusok, a videofilmek, stb.

A kulturális hagyományok őrzésére mindig is a kis közösségek hivatottak igazából, ebből a szempontból itt zajlanak a döntő folyamatok. Arról viszont gondoskodni kell, és ez a kultúrpolitika felelőssége, hogy ezek a közösségek „megmutathassák magukat” ország-világ előtt. *A legnagyobb veszély az, ha ezek a közösségek valamilyen formában, valamilyen más, globalizáltan terjedő életstílusban feloldódnak.* Pl. ha mindenkit beköltöztetnek tömbházakba, az egy olyan falanszter-világot hoz létre, ami az emberi kapcsolatokat is ugyanúgy tönkreteszi, mint a hagyományokat.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Egy indiai származású angol közgazdász, Partha Dasgupta megpróbálta definiálni a *fenntartható jólét* fogalmát. Ez a legszélesebb értelemben vett *öröklődésen*, a különböző jellegű javak továbbadásának optimalizálásán alapul. A polgári társadalomnak pontosan az az egyik szilárd pillére, hogy szigorú jogrenddel szabályozza az anyagi javak, a tőke öröklődését. A gazdaság attól válik működőképpé, ha a tőke is öröklődik, sőt halmozódik, és ennek nagyon szigorú szabályrendszere van.

Azt hiszem, jogos a kérdés: mikor fogunk végre oda eljutni, hogy a természeti javak nemzedékről-nemzedékre átörökítésére is ugyanilyen szigorú szabályrendszerek, nemhogy leírva legyenek, de érvényesüljenek is. A reformközgazdasági irányok egyikeként nagyon jelentős gondolatnak tartom, hogy biztosítva és jogrendileg is szabályozva legyen ne csak a működő tőke, mint erőforrás megőrzése és öröklődése, hanem a természeti erőforrások, mint materiális javak és egyben eszmei értékek megőrzése és továbbadása, valamint a humán szellemi és fizikális, egészségi erőforrás védelme, fenntartása, mint a fenntarthatóság alapja. Ez az, amelyet meg kellene tudni valósítani, és ha ezt sikerülne megoldani, akkor lehet némi optimizmusra okunk, és akkor ilyen értelemben is lehetne fenntarthatóság és fejlődés.

Hogyan képzelem el az átmenetet a fenntartható társadalom felé?

Ahogy említettem, alapvetően két forgatókönyvet, egy viszonylag kedvező, tehát evolúciós forgatókönyvet és sajnos, egy úgymond „Malevil” forgatókönyvet is lehetségesnek tartok. Nagyon szeretném, ha nem az utóbbi valósulhatna meg.

Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?

Sokkal jelentősebb forrásokat kellene világméretben is és nemzeti méretekben is az oktatásra, kutatásra, egészségügyre, az egészséges környezetre, a természeti erőforrások megóvására fordítani. Mindaddig, amíg a fosszilis tüzelőanyagok megszerzésének a hajszája a világ erőforrásainak jelentős részét leköti, óriási katonai potenciálok hoz létre és mozgat, és akik ebben a versenyben élen járnak, egyúttal azoknak a legnagyobb az „ökológiai lábnyoma” is, addig szerintem hatékony intézkedéseket nagyon nehéz hozni. Ezt világosan mutatja a klímaegyezmények körüli huzavona is.

Hatékony intézkedéseket szerintem csak ezeknek az erőknek az ellenében lehetne hozni, és ez a jelenlegi világhelyzetben nagyon nehéz, szinte lehetetlen. Annál is inkább, mivel alapvetően pacifista beállítottságú vagyok. Tehát azt is világosan látom, hogy a terrorizmus, amely szintén globalizálódik, semmiképpen sem a megoldás felé visz. A terrorizmus által keltett megrázkódtatások nem a megoldás, hanem a „Malevil” irányába viszik a világot, mivel öngerjesztő ciklusként még inkább azt a tendenciát erősítik, amely a fosszilis tüzelőanyagok megszerzését katonai erővel igyekszik elérni, a saját érdekeinek megfelelő politikai berendezkedések támogatásával. Ilyen értelemben én úgy gondolom, az a mondás, hogy „*a háború a gazdagok terrorizmusa, terrorizmus a szegények háborúja*”, egy szomorú paradoxonba foglalva jól kifejezi ennek a kettős öngerjesztő folyamatnak az alapvetően „*circulus vitiosus*” jellegét.

Az a véleményem, hogy ezt a tendenciából, ebből a „bűvös körből”, mivel ennek a forrása is alapvetően *gazdasági*, csak *gazdasági* eszközökkel lehet kitörni. Ehhez a gazdasági eszközöket viszont csakis a tudományos fejlődés, az innováció tudja szolgáltatni. Ezért is kell azt mondanom, hogy a kérdés megoldása csak ott kezdhető el, hogy *az erőforrásokat egyre inkább az oktatásra, a nevelésre, a helyi és regionális közösségek erősítésére, az értékeket megbecsülő és megőrző egészséges életszemléletre, az egészséges életmódra, egészséges és működőképes természeti és ember alkotta környezet megóvására kell koncentrálni.*

Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?

Az akadályok mindenekelőtt ott vannak, hogy *a globalizált pénzvilág a fosszilis tüzelőanyagokra alapozott technikai civilizáció fenntartásában érdekelt*. Szerintem ez a tömör mondat az, ami a lényegét kifejezi. Ez a helyzet szerintem a fenntarthatóság legnagyobb akadály, és ezen csak valamilyen organikus fejlődéssel lehet túljutni.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

Ha egy adott élettérben élő és szaporodó bármilyen biológiai populációt nézünk, akkor ez a populáció egy adott telítettségi szintig szaporodik, és ezt a szintet a környezet eltartó képessége szabja meg. Tekintettel arra, hogy minden egyes populáció véges rendszerben létezik, és rá a mindenkori környezetének eltartóképességi értéke érvényes, a populáció gyakorlatilag a saját életterének energiaforrásaira van utalva. Egyedül az emberi népesség az, amelyben, különösen a mai globalizációs világban, nem ez a törvény érvényesül. Ehelyett az emberiségnek van egy része, amely más populációk energiaforrásainak az elvételével, jöllehet nem szaporodik, a saját ökológiai lábnyomát növeli vele. Az erőforrás-használata olyan, mint egy szaporodó népességnek, anélkül, hogy tulajdonképpen szaporodnék. És emellett van egy energiahiányosan, tehát megint csak fenntarthatatlanul szaporodó másik rész, és ez utóbbi azt a fajta fogyasztási szintet, azt az életstílust szeretné követni, ami a másokra jellemző, de mint látjuk, ez már ott is fenntarthatatlan.

Ha az emberiség történetét megnézzük, akkor elmondhatjuk, hogy az energiaszegény környezetben élő populációknál, gondoljunk pl. a hideg magasfennsíkok lakóira: a tibetiekre, az Andok lakóira, a Mexikói-fennsík lakóira, magas szintű civilizációk jöttek létre úgy, hogy ők a saját népességük dinamikáját különböző módszerekkel korlátozták, hogy az nagyjából stationer szinten maradjon. És ezzel a maguk energiaszegény környezetében létre tudtak hozni olyan civilizációkat, amely legalábbis a szellemi termékeit tekintve egészen kiemelkedő volt. Ezek a típusú civilizációk, ha még léteznek is itt-ott, de ezek a szűkös energiaforrásokra épülő, valóban öfenntartó civilizációk tulajdonképpen kihalóban vannak.

Aztán jöttek olyan civilizációk, amelyek alapvetően az expanzióra rendezkedtek be, és ezáltal kétségtelenül nagy birodalmakat hoztak létre úgy, hogy egy adott terület erőforrásait felhasználták, majd miután felélték, továbbmentek. Továbbmentek, továbbmentek, és a végén ez a rendszer összeomlott. Így jártak a hunok, így omlott össze a mongol világbirodalom. Valószínű, hogy Európában az utolsó ilyen típusú rendszer az Ozmán birodalom volt, amely végül is „Európa beteg emberévé” vált. Sajnos, az a véleményem, hogy az a jelenlegi civilizáció, amely a fosszilis tüzelőanyagokra épül, az is megőrizte ennek a fajta terjeszkedő civilizációnak nagyon sok vonását.

Az optimizmusomnak mégis van egy hajtóereje, amely lehet, hogy lényegét tekintve nem különbözik attól, amit az Úr mond Ádámnak a Tragédia végén: „Ember küzdj és bízva bízzál”, mert tulajdonképpen nincs is más lehetőség. Abban ugyanis nem hiszek, hogy az emberi civilizáció számára az lehetne a megoldás, hogy más égitestekre települjön át, amikor itt már felélt a forrásait. Hangzatos hazugságnak érzem az űrhajózás megszállottjainak azt az itt pongyolán idézett jelmondatát, amely állítólag a rakéatechnika „atyjától”, Ciolkovszkijtől ered: „A Föld az emberiség bölcsője, de nem maradhat örökké a bölcsőben”. Ez az „úrbe menekülés” reális lehetőségként valószínűleg sohasem fog bekövetkezni, tehát illúziókat kerget, aki ebben reménykedik. Sajnálatos, hogy ezt az illúziót erősítik azok is, akik az elektronika eszközeivel holmi „virtuális valóságba” való ki-belépés lehetőségét sugallják.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Mivel Európa van leginkább ráutalva a változásokra, az Európai Uniónak akkor van igazán értelme, ha *erre* lesz egy hosszú távú stratégiája.

Milyen nemzeti és helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Az a véleményem, hogy a regionális lehetőségeket, a helyi közösségekben rejlő közösségeket nyilván ki kell használni nemzeti szinten. Ha van funkciónk az Európai Unióban, akkor nekünk az a dolgunk, hogy ezt a szemléletváltást és fejlődési modell váltást próbáljuk meg az Európai Unió keretein belül elősegíteni, lehetőleg az Európai Unión belüli kis országok összefogásával. Ekkor van értelme annak, hogy az Európai Unión belül sok kis ország van, és ekkor a kicsik „nagyokká” válhatnak.

Ezek a kis országok egytől egyig energiaszegények, eléggé sűrűn népesedettek, de más népesedési problémáik is vannak, rá vannak szorulva az alternatív energiaforrásokra, a természeti környezet még meglévő elemeinek, változatosságának megőrzésére. Mindez nagyon sürgető. Ugyanakkor ezek a kis országoknak további értéke és lehetősége, hogy ezek a kis népek nagyon sokféle kulturális hagyománnyal rendelkeznek, mivel ezekben az a fajta erőszakos nivellálás, ami pl. Franciaország területén egy csomó nyelv eltűnéséhez vezetett, ez itt nem ment végbe. Ha végbement volna, akkor itt is talán egy nagy „pán...” ország lenne.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Alapvetően sok múlik azon, hogy az egyén milyen szűkebb vagy tágabb közösségnek a tagja, milyen képzettségű, milyen hagyományok szellemében nőtt fel, milyen a családi környezete, milyen személyes ambíciói vannak, mindez rettentően változatos. Erre nem tudnék, nem mernék valamiféle általánosítást mondani. Ehhez belső elszántság kell, valamiféle belső „kategórikus imperatívusz”.

Mit tehet Ön a fenntartható fejlődés érdekében?

Evolúciós szemléletű biológus vagyok, és úgy gondolom, hogy vannak az evolúciónak olyan általános trendjei, amelyek ismeretében, amelyek alapján az ember egy általános természettudományos világgépet, egyfajta „életfilozófiát” közvetít.

Számomra alapvető a globális problémákkal, a jelenlegi technikai civilizáció hosszú távú fenntarthatatlanságával szembesülő, a korlátainkat és egész fejlődésünk ellentmondásait látó és láttató természettudományos világgép. Látni kell, hogy az emberi megismerő képesség is az evolúció eredménye, a maga korlátaival együtt. Ez a megismerő képesség jól működik, és tűrhető pontosságú prognózisokat ad a dolgok egy közepes nagyságrendi tartományában, ahol jó pontossággal euklideszinek tűnik a tér, ahol a testek mozgása leírható a newtoni mechanikával, ahol az idő léptéke alkalmas a dolgok ok-okozatiságának leírására. Ebben a tartományban tudunk a dolgokról szemléletes képet alkotni, mondhatjuk: világgépünk erre a nagyságrendi tartományra van „élesre állítva”.

Ez a képességünk azonban elvész a mikrovilágban. Leírhatjuk az elektron hullámeigenletét, ám detektálhatjuk tömeggel bíró korpuszukulaként is, de nem adhatjuk meg egyszerre valamennyi paraméterét teljes pontossággal. Ugyanígy nincs és nem is lehet szemléletes képünk a fény elhajlásáról gravitációs térben, nem tudjuk, mi a kozmoszt kitöltő, nem sugárzó „szubsztancia”, és valójában a „big bang” is csupán egy szimbólum, mert természettudományos eszközökkel nem lehet leírni, mi volt „előtte”, hiszen arra sem a tér, sem az idő fogalma nem vonatkoztatható.

Véleményem szerint, ez a természettudományos világgép is alapvetően etikus, értékszemléletű, mert az ember és a természet, az ember és a bioszféra viszonyáról szól. Arról, hogy az ember nem helyezheti magát a természeti törvényeken kívül, még kevésbé azok fölé.

Beszélgetés Dr. Vass Csabával a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

Ha a világon továbbra uralkodóak maradnak a jelenleg jellemző fő trendek, akkor a világ nem marad sokáig fenn. Jelenleg táncolva haladunk a szakadék felé. Mégsem vagyok pesszimista. Azzal a hatalmas gépezettel szemben, amit globalizációnak szokás nevezni - és ami gyakorlatilag a fenntarthatatlanság felgyorsítását jelenti-, nagyon sok olyan törekvés látható a világban, amely meghaladja a globalizáció szemléletét és egy új valóság kialakulásának csíráiként írható le. Hegel beszél a szétszórt valóság állapotáról, meglátása szerint a régi társadalomból úgy keletkezik egy új társadalomszerkezet, hogy *ahol már megérett a helyzet, ott felfeslik az újnak virága*. A létesítés mellett természetesen létezik létrontás is, tehát egy új társadalom nem feltétlenül jobb is. Kérdés, hogy hogyan lehet megközelíteni ezeket az *újakat*, hogyan lehet megkülönböztetni a létrontókat a létesítőktől? Ha a létrontó elit nagyon nem akarná elismerni, hogy milyen veszélyesen szervezi a világot, akkor se Riot, se Johannesburgot nem lehetett volna megrendezni. Igaz, hogy áttörésre nem került sor, de a gazdasági vezetők legalább hajlandók szóba állni kritikusaikkal. A világot uraló gazdasági-politikai elitnek van egy rövidlátó része, akik még utódaik érdekeit sem hajlandók szem előtt tartani, de van egy olyan csoportjuk is, amely nyitottabb, felelősebb gondolkodású, s bár még nem engedi a változtatást, de talán a második, harmadik generáció – ha van annyi időnk – már hajlandó lehet esetleg változtatni is.

Visszatérve Hegelre: az élet ezerféle tartományában dugják ki fejüket ezek a kis kezdemények, amelyek eleinte és külön-külön – mint ma is – még gyengék, de idővel elszaporodnak, és ha figyelnek egymásra, és egymásba kapaszkodnak, akkor egy új társadalmi valóságot képesek létrehozni. Ilyen kezdeményezés például, hogy az egészségügyben, illetve azzal párhuzamosan megjelent az egészségfejlesztés stratégiája, amiben az egészséget, mint egészlegességet akarják helyreállítani, a kozmikus egészlegességet és a kozmikus egészbe való harmonikus visszailleszkedés stratégiájáról gondolkodnak. Ilyen kezdemény, hogy megjelent maga a fenntartható fejlődés fogalma. Emellett felismerhetőek például a humángazdaság visszaépítésének struktúrái, de megkezdődött a hagyományos kultúra kiemelése is a megvetettségéből. Komoly emberek nem arról beszélnek, hogy hogyan lehetne valamiféle középkori állapotok közé visszatérni. Nem, amikor a hagyományról beszélünk, akkor a tájékozatlan ember azt gondolja, hogy ez romantikus antikapitalizmus, holott szó sincs erről. Az ember néhány tízezer évig sikeres volt a Földön. Az utóbbi két-háromszáz évben jutott el oda, hogy képes magát elpusztítani, a Földön az emberi életre alkalmas körülményeket megszüntetni. Tehát jól kitapintható egy elágazás, melyet felismervén azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon mi volt sikeres abban a néhány tízezer évben és hogyan lehetne ezt korszerűsíteni? Mi nem romantikus antikapitalisták vagyunk, hanem igyekszünk meglelt emberként viszonyulni a világhoz és így végiggondolni, hogy mi volt abban sikeres, és ebből ma mi használható?

Ez a háromszáz év a néhány tízezer évvel szemben azt mutatja, hogy lehetnek fenntartásaink, miközben sok mindent köszönhetünk az utóbbi kétszáz év fejlődésének, legalább is a kényelmet tekintve, de a fenntartásaink súlyosabbak, mint amennyit a kényelem megér.

Rengeteg olyan kisebb-nagyobb mozgalom van, ami önmagában nem feltétlenül, vagy nem tudatosan a fenntarthatóságot célozza, de a fenntarthatóság egészlegesség. A fenntarthatóság megvalósításához a társadalmi valóságot kell átstrukturálni, újra egészlegességet kell belőle formálni, az ökológiai összefüggéseken túl figyelembe kell venni a társadalmi, humán, kulturális szempontokat is. A kérdés politikai összefüggései is jelentősek, az olyan politikai szerveződések, amelyek 30 évvel ezelőtt bázisközösségeket szerveztek, ma már önkormányzatokról beszélnek. Magyarország évszázadokon át önkormányzati formában

élt, példa erre Imreh István: „*A törvényhozó székely falu*” című munkája is. E könyvhöz kapcsolódó kutatás után tovább dolgoztak és a hegyközségeket, illetve az erdőgazdálkodás közösségeit vizsgálták, és a létközségeket is kimutatták, így nem csak a székelységről, hanem az egész Kárpát-medencei magyarságról kiderült, hogy minden formájában, az önkormányzati formában gondolkozott és létezett. Ez természetesen nem azonos a mai önkormányzattal, hisz a mai önkormányzatok a központi hatalomnak – a részeknek: a pártoknak, amelyekből sosem lesz egész – a decentrumai. Ezt helyi parlamentarizmusnak lehet nevezni, és sokkal inkább reprezentatív demokráciát jelent.

Bibó: „*Az európai társadalom fejlődéséről*” című írása a szerző elméleti végrendelete. Ebben a középkori papság társadalomszervező funkciójáról beszél, és hogy a papság moralizálta azt a társadalmat, ami egyébként nem is társadalom, hanem közösség volt. A papság például egy barbár, akaratos, zsarnok társaságból néhány nemzedék alatt létrehozta a lovagságot, ami máig eszménye az erő és erőszak erkölcsi alapon való alkalmazásának. Jó lenne, ha ma abban a szakrális világban élnénk, ahol meg lehetne fenyegetni a globalokráciát, hogy bűnei miatt nem fog bejutni a Mennysországba. Ez ma nem hat, a technokrácia a klónozással ígéri meghosszabbítani az életet, de ez az igyekezet megakad, hisz a lelket nem lehet átültetni az új testbe.

A szétszórta valóság állapotában lévő újból idővel kialakul az a társadalomszervező, vagy közösségszervező réteg, ami a középkorban például a papság volt, ennek persze nem feltétlenül kell vallási alapú szervezetnek lennie. Tehát a társadalom megújulása, belső átforgatólódása esetén látnék esélyt arra, hogy a létrontásnak erről a katasztrófába vezető pályájáról vissza lehet térni a létharmónia elmélyítésével foglalkozó pályára.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

El kell jutnunk egy bizonyos filozófiai, lételméleti mélységig ahhoz, hogy a fenntartható fejlődést értelmezni tudjuk, hogy meg lehessen alapozni gondolatilag. A főáramhoz tartozó filozófiai gondolatoknak egy jelentős része kommunikációs, gondolati, fogalmi zárat épít fel. Ez lehetetlenné teszi azt, hogy ezt a problémát meg lehessen ragadni. Fő feladatunk a létviszonyok megértése. De ha a létviszonyokat akarjuk megérteni, akkor az is kérdés, hogy egyáltalán lehet-e a létről gondolkodni, mert mindenki csak annak az ismeretelméleti pozíciónak az alapján beszélhet, amelyen áll. Én úgy gondolom, hogy az ismeretelméletet és a lételméletet nem lehet elválasztani egymástól.

Az igazság korrespondencia elmélete többnyire együtt jár valamiféle –liberális, vagy marxista-leninista –anyagelvűséggel. A korrespondencia azt jelenti, hogy ami a fejemben van, az megfelel annak, ami kint van a valóságban. Én ezzel szemben úgy gondolkodom, hogy objektum és szubjektum ugyan analitikusan szétválasztható és szét is kell, hogy válasszuk, de a valóságban ezek nem különböztethetőek meg úgy, ahogy ezt ez a korrespondencia elmélet teszi. A konszenzualitás elmélete az igazságnak ennél még szélsőségesebb definícióját adja, relativista eredményekre jut. A konszenzuselmélet azt mondja, hogy *nem van odakint*, Kant azt mondja, hogy magánvalót nem tudjuk jellemezni, csak fogalmaink vannak. Ha ezt továbbvisszük a kommunikációelmélet irányába, akkor azt gondolhatnánk, hogy nem tudjuk megmondani, hogy a valóság milyen; ehelyett közmegegyezés alakul ki arról, hogy a valóság milyen. Thomas Kuhn azért vált igazán világhírűvé, mert ki tudta mutatni a természettudományról, hogy ott is érvényesül a konszenzuselmélet. Hogy paradigmaalkotó közösségek alakítanak ki álláspontokat, amelyek közül a hatalom a saját érdekeinek megfelelően válogat és onnan kezdve az az igazság. Konszenzuálisan keletkezik a paradigma a kutatóközösségekben – bár ott is a tekintély elvnek megfelelően – hatalmi dimenziói is vannak, és aztán a hatalom válogat a kínálatból, míg a számára nem hasznosakat elveti. Az önkénynek kétféle változata is működik ebben a konszenzualitásban. Ezen túl sok más igazság felfogás van, a konszenzus elmélet valamiféle szubjektivista társadalom felfogáshoz, világfelfogáshoz

kapcsolható. Ebből is látszik, hogy ismeretelmélet és lételmélet nem választható el egymástól. Ebben az összefüggésben Heidegger tekinthető olyan gondolkodónak, aki a régi görög gondolkodást próbálta megérteni és jutott el oda, hogy a logosz és a füzisz fogalmai tulajdonképpen ugyanannak a valóságnak a két oldalát jelentik és nem állíthatóak szembe egymással. Rómában szembeállítják. A füziszből natura lesz és a logoszból szubjektum. Két teljesen különböző dolog. A füzisz azonos a logossal, a logosz azonos a füzisszel. A natura nem azonos a szubjektummal, a natura objektum. A szubjektum pedig azzal a feladattal rendelkezik, hogy legyőzze a naturát. Itt ragadható meg az ökológiai válság szellemtörténeti gyökere. Az embernek alapvetően kétféle programja van. Az egyik – szívesen használok ezt a kifejezést – az ösbűnt követi el, amennyiben a létet és létezőt szétválasztja egymástól, a létezőket pedig szembeállítja egymással (naturát és a szubjektumot), illetve az egyiket a másik fölé rendeli. Ez Róma. Ebben a tekintetben mi Róma örökösei vagyunk, egy kétezzer évig tartó közjátékkal, amikor viszont a görög – nem a hellenisztikus korszaknak, amit aranykornak szokás nevezni, mert akkor virágzott ki a filozófia és akkor volt rengeteg filozófiai iskola. Valójában a hellenizmus már egy hanyatló szakasza a gondolkodásnak. Az eredeti görög gondolkodás, ami nagyon sok tekintetben támaszkodik és használja föl a belső-ázsiai gondolkodást, meg még régebbi korok tapasztalatait – másféleképp épül föl. Az a létről gondolkodik, minden szava, minden cselekedete, minden intézménye a léthez való viszonyban nyeri el az értékét, létértéke van. Rómában ezzel szemben hatalmi értéke van a dolgoknak. Legyőzni kell, abból a szempontból nyer értéket, hogy a hatalomhoz hogyan viszonyul. Lényegében ezt a két programot lehet megkülönböztetni. Ebből a szempontból Európa történetét ennek a két programnak és a két programot megvalósító szerveződési formák küzdelmeként lehet leírni. Változó sikerekkel, egyiknél – másikonál is, és bizonyos fajta előrelépéseket lehet látni mindkettőnél.

A hellenizmus korában indult el a Róma felé való átalakulás, Arisztotelész már egyértelműen objektumra és szubjektumra választja szét a valóságot, Platónnál még nem. Platónnál ez még egy diffúz állapotban van, vannak munkái, melyekben teljesen egyértelmű a régi, – mondhatjuk úgy hogy – az ökológikus, a fenntarthatóság gondolkodását tükröző megnyilvánulások jelennek meg. Arisztotelész már egy teljesen más irányt képvisel. Platónnál még logoszról beszél, Arisztotelész már logikáról. A logika valami egészen más, mint a logosz. A logika az, amikor a gondolatot elválasztjuk a léttől, se tér, se idődimenziója nincs a szillogizmusnak. Sőt lényege, hogy megszűnik benne a tér és idődimenzió. A modális logikák között korunkban a temporális logikával is próbálkoznak, de a temporalitás nem azonos az időminőséggel. A formális logika temporalizálása nem tudja megoldani azt a problémát, ami kell ahhoz, hogy el tudjuk gondolni azt a világot, amelyben ezek a problémák előállnak. A szabadságfelfogásra szeretnék kitérni. Különböző létminőségeket szeretnék megkülönböztetni a szabadsággal kapcsolatban. A mai kornak a szabadság a vezéreszméje. De ami most a szabadsággal kapcsolatban történik csalás, szellemi zsebtolvajlás, és torzítás egyben. A szabadság fogalmát ugyanis nem a liberalizmus találta ki, a liberalizmus csak kisajátította és eltorzította. A modern értelemben vett szabadság fogalmát a kereszténység dolgozta ki, a szabad akarat elvére épül és azon belül a szabadság definiálása is megtörténik. Szabad akaratról csak a szabadság definiálása után lehet beszélni. Ez pedig azt jelenti, hogy Istennek tetsző, az isteni törvényeket, azaz a *szereket törvényeket* alkalmazni képeséget jelenti a kereszténység nyelvén. Ha tetszik, a szerettörvényeket másképp mondhatjuk úgyis, hogy léttörvények, és a léttörvények tiszteletben tartása a fenntarthatóság. William Suther írja, hogy volt ezer év a nyugati egyház történetében, amikor *minden* szót, *minden* cselekedetet a kozmikus egészhez való viszonyban gondoltak el. Ezt azért hozom szóba, mert szokás legyinteni erre a szóra, hogy szeretet- „Áh, már megint jön itt valami lila értelmiségi szöveggel!”

Pierre Bourdieu, a huszadik század legnagyobb szociológusa a társadalmi cselekvésről szóló összefoglaló munkájában a szeretet logikájáról beszélt, szemben a piaci logikával. A

szereket nem egyszerűen egy érzelm. Az érzelm lelki munka, mégpedig az egyik legnehezebb és legkeményebb munka. A bányászok nem képesek annyira elfáradni, mint egy depressziós ember. A depresszió ebből a szempontból az érzelmi munka felfokozottságát és korlátozottságát jelenti, a kilátástalanságát is, hogy nem lehet elvégezni. A szeretet érzelm és érzelmi munka, ezen túl intézményesedik is, ha már munka, akkor tevékenység is. A tevékenység a szociológia szerint az ismétlődések révén kikristályosodik és intézményekké lényegül át.

Négy görög szó, ez mind a négy a szeretetet jelenti, annak különböző tartományairól szól. Érosz, areté, filia és agapé. Ezt lefordították modern nyelvre is, rómaina is, aminek a modernizáció egyenes ágú leszármazottja. Érosz helyére a szexus került, az areté helyére az érdek, a filia helyére az önzés, és az agapé helyére a hatalom. A szeretet kimaradt, ez torzítás. A modernizáció Róma leszármazottja. Mondok megint egy aforizmatikus tömörségű bölcsességet a modernizációval kapcsolatban. Szokták mondani, hogy aki nem adakozik fiatal korában, az gazember, aki pedig öregkorában adakozik, az hülye. Vagy: a pénz beszél, a pénznek nincs barátja. Ez mind azt fejezi ki, hogy nem a szeretet strukturál, nem a szeretetmunka kristályosodásaként habitualizálódik és intézményesül, institucionizálódik és keletkezik a valóság, hanem az érdekek, az önzés, hatalom szervezi ezeket a kötelekeket. A piac, a politika az érdekviszonyok szövedéke. A társadalom szintén. Ez egy más létminőség, más társadalmi valóság, ennek a következménye az, hogy a természetre is úgy tekint, mint legyőzendő félre, akin önző érdekektől vezérelve hatalmaskodni kell.

Nézzük meg azt, hogy milyen intézményei vannak a szeretetnek, az éroszból a házasság, abból pedig a család következik. Az aretéből keletkezik az erkölcs. Az érosz a különböző nemek közötti szeretetkapcsolatot jelenti, ezzel szemben az areté a nemektől független, emberek közötti kapcsolatot jelenti, mondjuk barátságot, vagy közösséget. A filia a világhoz, a kozmoszhoz, a természethez való viszonyt jellemzi. Ebben olyan munkaszervezetek – *mélyüzemek* – jönnek létre melyekben a létviszonyok szerinti munkálkodás zajlik. Az erdélyi középkori céhek statutumában a következőket találjuk: a cégbe tömörülteknek a természet használat után helyre kellett állítani. Ez hihetetlen jelentőségű. Hisz jelenünk modern ipara azt kommunikálja felénk, hogy egy sokkal humánusabb és szabadabb világot hozott létre, mint ez a sötét középkor volt és esze ágában sincs, hogy a lerombolt környezetet helyreállítsa. Sőt nem egy esetről tudunk, amikor vállalkozók meggyilkoltattak a természetvédelemben ellenfeleiknek bizonyult embereket. Nyilván a középkor sem az angyalok világa volt, akkor is megvoltak az ellentmondások. A céheknek helyre kellett állítaniuk a természetet és ők is versengtek egymással, de a versenynek két változata van. Van a rivalizálás, ez pusztító versengést jelent: pusztuljon a gyengébb. Van a pozitív versengés, ez emelkedéshez vezet, ez egy szabályozott verseny volt, mindenki arra törekedett, hogy minél jobban dolgozzon, azaz Istennek tetsző munkát végezzen. Hajnal István ezt úgy mondja, hogy műgonddal alkotó emberek jöttek létre. Ebben versenyeztek, és abban is, hogy ki mennyit tud előállítani. De sosem volt szabad annyit előállítani, hogy az másnak a megélhetését veszélyeztesse. Ezt jelentette a cég, ehelyett most van szabad piac, ami azt jelenti, hogy tipord el a gyengébbet. Pusztító versengés. Ebben a kontextusban föltehető az a kérdés, hogy hány dollár profit ér meg egy elpusztított versenytársat? Gondolom eléggé embertelenül hangzott a fogalmazás, hogy érzékelhető legyen, hogy mennyire nem lehet elfogadni ezt a struktúrát. Tehát a filia nyomán olyan munkastruktúrák is létrejöttek, amelyek a természet és az ember belső harmóniáit egymásra harmonizálta. Az agapé intézményrendszere pedig az Istenhez való viszonyt, az istenszeretetet jelentette, ez pedig az egyház. Suthern szerint abban a korban a társadalom az egyházzal volt azonos. Tehát az egyház közösség gyakorlatilag ezt a struktúrát teremtette meg. Amikor azt mondjuk, hogy szeretet, nem valamiféle banális jótét lélekre gondolunk, hanem a társadalom közösségi szerkezetekről, nagyon gondosan, műgonddal kimunkált közösségekről beszélünk. Ez a fenntarthatóság feltétele. Nem pusztító versengés, hanem építő verseny. Csak egy példát

erre, egy könyvben, ami valószínűleg mesekönyv, a címe *Vidd hírért az igazaknak!* De mint minden mesekönyvnek, meg vannak a maga tanulságai. Az egyik fejezet arról szól, hogy az ausztrál bennszülöttek megkérik az Amerikából közéjük érkezett szociális munkásnőt, hogy meséljen arról, hogy ők milyen játékokat játszanak. Ő elmeséli a legnagyobb szerűbet, az olimpiai játékokon belül az atlétika királynőjéről, a százméteres síkfutásról mesél nekik. Ő nagyon boldog, hogy ezt elmondhatja, de a bennszülöttek rendkívül szomorúvá válnak. Egy idő után megkérdezi, hogy miért, akkor azt mondják, hogy ilyen játékokat nem szabad játszani, mert egyvalaki örül, és mindenki más szenved. Olyan *játékot* kellene játszani, amiben nem egy valaki örül, hanem olyat, amiben mindenki örül. Nem igaz, amit Churchilltól szoktak idézni, hogy nagyon rossz dolog a demokrácia, de nincs annál jobb dolog. Dehogyan nincs: az önkormányzat. De az önkormányzat nem azt jelenti, hogy önkényeskedhet mindenki, és az erősebb érvényesíti akaratát, nem, az önkormányzat –és ez is következik az aretéből– az areté hatalmi struktúráját is jelent. Az önkormányzat azt jelenti, hogy közösen kimunkálni azt, ami a közösség érdeke.

Andrásfalvy Bertalan mondta, hogy a népi játékok, amiben még pünkösdi királyt is választanak, nem a mai értelemben vett versengések voltak. Ha volt is győztes, a játék közben a vének azt figyelték, hogy melyik fiatal lenne a legalkalmasabb a közösség emberségének fejlesztésére. Nézzük meg, ma a politikai karrierben a politikai hatékonyság azt jelenti, hogy ki tudja jobban letaposni a másikat.

Ez jelenti tehát a fenntarthatóság struktúráit, elmondtam a fenntarthatóságnak egy sok ezer éven keresztül működő és egészlegességet elérő struktúráját. Egy változatát ennek, mert más formák is vannak, kb. ezer évig ez a fajta struktúra állt fenn.

A szabadsághoz visszakanyarodva megint történelmi példát fogok mondani, és ezt próbáljuk meg lételméleti elemzésnek alávetni. A Kánaán, tehát a Tigris és az Eufrátesz köze a hellenizmusnak köszönhetően ma kőszivatag. Amikor a görögök már nem elégedtek meg azzal, hogy a maguk körében a létharmóniát hogyan tudják fejleszteni, megpróbálták a Földközi tengerre is kiterjeszteni hatalmukat. Ehhez viszont Szicíliát, vagy Korzikát el kell foglalni, hogy a tenger stratégiaileg ellenőrizhető legyen. Felfedezték, hogy létezik egy úgynevezett vasfa, ami rendkívül rugalmas, ugyanakkor nagyon erős és rendkívül hosszú a hasznos része. Legyőzték a perzsákat, és kivágták a fákat. Nézzük ezt meg ismeretelméletileg. Tegyük föl azt az egyáltalán nem alaptalan esetet, hogy bronz baltákkal mentek. Bronz baltákkal nem lehet kivágni a vasfát. Azért az a neve, mert mással nem lehet, mint nagyon jól megmunkált acél baltával. Ezt a két mozzanatot nézzük meg ismeret- és lételméleti szempontból. Ugye a korrespondencia elmélet azt mondja, hogy ami a fejemben, az a valóságban, *akkor van igaz*. Ha a fejemben olyan van, ami nem igaz, akkor azt nem is tudom megvalósítani. Ezért ezt hívom megvalósíthatósági szabadságnak. Mert a korrespondenciának nem csak lételméleti és ismeretelméleti összefüggései vannak, hanem ez már a szabadságelméletet is involválja, és hatással van rá. A megvalósíthatósági szabadság a konszenzuálissal is összefüggésben van, hiszen az is megvalósítható egy bizonyos határig és azt meg fogom mondani, hogy pontosan mi ez a határ.

Elmegy a hadtápos és viszi a rabszolgákat, szegények ütik a vasfát bronzbaltákkal, de csak a balta csorbul ki. Mi történik itt ismeretelméleti szempontból? Egy darab fa meg egy darab balta viszonyáról mit mond az ismeretelmélet? Itt azt feltételezték, hogy bronzbaltával ki lehet vágni a vasfát. Ez egy tévedés volt, ez egy olyan elképzelés, amit nem lehet megvalósítani. Föjlélegzet viszont a hadtápos akkor, amikor kiderült, hogy van vasbalta is. Van vasbalta, elvitték és kivágták vele a fákat. Ebben az esetben a korrespondencia elmélet szerint igazságot műveltek, megtörtént az igazság. Ökológiai nézőpontból ez viszont nem több, mint megvalósítható tévedés. Ez a kulcskategória, a **megvalósítható tévedés**. A megvalósíthatósági szabadság fonákja, mert a megvalósíthatósági szabadság minden szabadságnak az elve, de a megvalósíthatóság a korlátozottságot jelenti. Pontosán arról szól, hogy a munkatárgyat nem a

létviszonyok szerint gondolják el, hanem a *létfelettség* szerint. A példa azért is jó, mert ez már *Róma*, hatalmi okokból kell a fa, tehát a hatalomhoz viszonyítják a fát. Ha sikerült kivágni, akkor a hatalom igényeinek megfelel és szóba se kerül, hogy a létviszonyoknak megfelel-e. Ha a létviszonyokat bekapcsoljuk, akkor felismerjük azt, amit egyébként tudtak, hogy a Kánaán a két folyó völgye és ártere, a többi sivatag. Az erdőkiélés technikája akkor már ismert volt. De nem létviszonyokhoz, nem a biotóphoz, nem az élőhelyhez viszonyították gondolataikat, hanem a hatalmi céloknak megfelelően, ez a *létfelettség*. Nem a léthez viszonyult a gondolat, a tett, az intézmény. A gondolat, hogy ki lehet vágni, a tett, hogy neki esnek és kivágják, és az intézmény a hadtáp a hatalomhoz viszonyult. Ha ahhoz viszonyítunk, hogy mi van a biotóppal, akkor azt mondhatjuk, hogy az élőhelynek van egy teherbíró képessége, ameddig vághatom a fát. Ezt az erdőkiéléssel foglalkozók pontosan tudják. Az erdőközösség, a hegyközség, erdőközség ezt pontosan tudta, hisz nekik az erdővel gazdálkodni kellett. De ők megélni akartak és ezért a létviszonyokkal foglalkoztak, nem pedig a hatalmi céloknak akartak megfelelni. Pontosán tudták, hogy mennyi fát lehet kivágni, hogy a következő generáció is élhessen. Ez alakította ki a felelősséget a természet iránt és a felelősséget a következő generáció iránt. Ez pedig a szeretet. Ezt nevezi Bourdieu a szeretet logikájának. Ha a teherbíró képesség határán túl megy a kitermelés, akkor beindul egy negatív szukcessziós folyamat, aminek a vége a kősvatag. Tehát egy darab fát egy darab baltával összevetve a korrespondencia elmélet szerint igaz. Mert a korrespondencia a hatalom igazságelmélete, a konszenzuális elmélet ugyanúgy. A konszenzualitás a létrontás igazságelmélete. Dialektikai szempontból –nem csupán marxi dialektika létezik! (Jin-jang, hindu, Hérakleitosz) a konszenzualitás és a korrespondencia léthibája meghaladható. A léthiba kulcskategória. Arról van szó, hogy a dialektikában az ellentmondásnak különböző változatai vannak. Antagonizmusnak az összeegyeztethetetlen ellentmondást nevezik, a feloldhatatlan ellenmondást. Ami a gondolataim és a valóság között alakul ki tévedés, az a hamis. Akkor hamis, ha köztük feloldhatatlan ellentmondás van.

Az arisztotelészi szillogizmus alapján– a logosz dialektikus, a logika pedig metafizikus. A metafizika rossz értelmében, mert Arisztotelész a metafizikát nem értette, az a szó eredeti értelmében mást jelent, mint amiről ő ír. De a logikának, a szillogizmusnak tökéletesen megfelel, mert mit mond a szillogizmus? Ezen a ponton és ebben a pillanatban– és ezen a ponton és ebben a pillanatban *az* igaz: ki lehet vágni a vasbaltával a vASFát. De ha az időt és a helyet (nem a teret, a tér és hely lényegesen különbözik) a *kairos* értelmében vett időt, a szakrális időt, meg a szakrális teret, a kórét figyelembe vesszük, akkor azt lehet mondani, hogy ugyanolyan feloldhatatlan ellentmondásról van szó, a végeredmény: a kősvatag megmutatja, hogy itt antagonizmusról van szó. Csak nem a pont és pillanat ellenőrzése alatt álló antagonizmusról van szó, hanem egy elnyúló antagonizmusról, amikor az antagonizmusba az idő is beépül. Ezt Arisztotelész szillogizmusai révén nem lehet megoldani, mivel onnan számúzve van mind a tér, mind az idő. A pont és a pillanat van benne, és ezért a temporalitással ez nem oldható meg, mert itt időminőségeket kell végiggondolni.

Az elnyúló antagonizmus mutatja meg a megvalósíthatósági szabadság korlátait. A megvalósíthatóság nélkül nincs szabadság, de a megvalósíthatóság önmagában még nem szabadság. Ez az, amit a liberalizmus nem ért. Ez gyenge kritériuma a szabadságnak. A liberalizmus mit mond? Megint egy példát hoznék. Egy Benjamin Constant nevű svájci urat, aki majd egy évszázaddal a francia forradalom után, megpróbálta összevetni a régiek és a modernnek szabadságfelfogását. A következő példát írja le. A szabad akarat azt jelenti, hogy az isteni tervet, a gondot, a Biblia azt mondja, hogy a gondjainkra bízta. A colere, kultúra a földről való ápoló gondoskodást jelenti, rosszul fordították földművelésnek. A XVIII-XIX. század azt gondolta, hogy a műveltség a fejben van. Nem, a műveltség a létviszonyok ismeretét jelenti. A görögöknek erre is volt egy megfelelő szavuk, az igazság számukra se nem korrespondencia, se nem konszenzuabilitás, se nem inkommensurábilis igazság volt; ők *aratea*-nak nevezték az

igazságot, ami azt jelenti, hogy az embernek szabadsága azt jelenti, hogy engedi a lét mélyéből felszínre jönni annak tulajdonságait. Ez az aretea, azt a tevékenységet, amelyik az areteát műveli, azt létesítésnek nevezzük, és ami megtörténik ebben az a *léttörténés*, vagy *igazság történe*s. Lét és ismeretelmélet itt is összeér, itt már egy más minőségben. A liberalizmusról pontos megállapítást tesz Benjamin Constant: a tehetős, de nemesség nélküliek támadták a királyt, hogy a vállalkozást monopolizálta és főuraknak jutatta – ami egyébként nem igaz, mert polgároknak is juttatott monopóliumokat. Azt akarták, hogy bárkinek, akinek elegendő pénze van, az ne a királyi monopólium alapján, hanem, mert pénze van rá foglalkozhasson a sóval, dohánnyal és más királyi monopóliumokkal is. És ez a szabadság, ez a szabad vállalkozás, másképp úgy is mondják, hogy tulajdon– ipar– és kereskedelmi szabadság. Miről van itt szó? Bárki, akinek pénze van, az tehessen, amit akar. Mivel műveltsége– hogy most visszafordítsam ennek a kifejezésnek az értelmét, mert a műveltsége és kultúrája nincsen meg hozzá, ezért amit tesz, az a korrespondencia vagy a konszenzuális igazságnak fog megfelelni és nem az aretea követelményeinek. Ez az az ipar, ami az ökológiai válságot hozza létre, amely ökológiai válság viszont az emberi életre alkalmas viszonyoknak a Földön való megszüntetését jelenti. Holott másfajta ipar is elképzelhető. Ivan Illich a konviviális eszközökről, szelíd technikák iparáról beszél.

A megvalósíthatóság a közvetlen antagonizmus által szabályozott. De a közvetlen antagonizmusba való beleragadtságért nagyon nagy árat kell fizetni, az elnyúló antagonizmust. Egy idő után, ami a teherbíró képesség és a fenntarthatóság közötti időtartamot, temporalitást jelenti, ennek leteltével kiderül, hogy nem működik. Ez egy általános léttörvény, nem csak a természet, a piac is ugyanígy működik, ha külső eszközökkel nem szüntetik meg az önromboló hatását, akkor az folyamatosan válságokhoz vezet. Amikor az egy darab cserét végrehajtják, akkor az a korrespondencia elmélet és a konszenzualitás elmélet szerint is igaz, az aretea elmélet szerint nem, és ezt a válság mutatja meg, hogy ez nem igaz. Az elnyúló antagonizmus a piacon is érvényesül. Amikor a hatalomhoz viszonyulunk, akkor mindig a megvalósíthatóság, a közvetlen antagonizmus uralma alá helyezük magunkat és eltekintünk az elnyúló antagonizmustól, holott az elnyúló antagonizmus feloldása a fenntarthatóság feltétele.

Itt értünk oda vissza, hogy a fenntarthatóság egy lételmélet, ismeretelmélet és egyben társadalomelmélet, társadalomfilozófia – mert a szabadság ebben az összefüggésben társadalomfilozófiai, még hogyha létszabadságról is beszélünk. A társadalmi létszabadság a létnek az általában vett léthez való szabad viszonyát jelenti. Ezek egymással összefüggnek, ezt nevezik szervességeknek. Létismeret, társadalomszervezet, cselekvési lehetőség. Ez a szervesség a feltétele a fenntarthatóságnak.

De itt nem állunk meg, mert ha az elnyúló antagonizmust megoldottuk, attól még nem jutunk vissza a Kánaánba. Ha az elnyúló antagonizmust megoldottuk, akkor még csak a megvalósíthatóságtól csak az átalakíthatósághoz jutottunk, az átalakíthatóság pedig egy furcsa jelenség. Az átalakíthatóság még inkább az ember hübriszének a következménye: Az ember istennek képzei magát. Nem részt venni akar a teremtésben, hanem Isten helyett teremteni akar. Részt venni a teremtésben, azt lehet, ez a szerves, Istent kiiktatni a rendszerből és a hübriszt állítani a helyébe az a közvetlen antagonizmust, elnyúló antagonizmust és a ciklikus antagonizmust juttatja érvényre. A megvalósíthatóságra hoznék egy példát, amikor valóban meg is lehet valósítani és esetleg nem is lesz semmi probléma. Ez mondjuk egy barokk tálalószekrény. Nincs olyan erdő, amiben bécsi barokk tálalószekrények nőttek volna. Nem nőnek, de mégis léteznek bécsi barokk tálalók. Itt tehát egy létezőből valami olyat hoztak létre, ami még sohasem volt. Mivel sohasem volt, akár csodának is tekinthetjük. Sohasem voltat létrehozni a teremtés egy nagyon alacsony foka. A sohasem volt a teremtés legalacsonyabb szintje, amiből az ember azt érezheti, hogy van perspektívája, van miért élni, mert Istenhez hasonlatossá válhat. Ez a kereszténység programja az ember számára, Istenhez hasonlóvá válni. A kegyelem teli életviteli formát és életprogramot jelenti. De hangsúlyozom, hogy nem

angyalok voltak és nem ideál tipikus férfiak és nők szaladgáltak az általam most lefestett világban. Ugyanolyan gyarló emberek voltak, csak a program volt más. És mert más volt a program, mást kellett megoldani, és egyre inkább tudtak előrehaladni ennek a megoldásában. Amíg be nem kerítette és le nem rombolta mindezt a kereskedő kapitalizmus.

Nézzük meg, hogy néz ki ez a tálalószekrény lételméleti és ismeretelméleti szempontból. A tálalószekrény lételmélete, ha tetszik, a megvalósíthatóságnak a tér és idő struktúráit és szabadságfeltételeit jelenti. Más a helyzet akkor, amikor a városi gázgyárakat létesítik. Mi történik a fával azon az úton, ami az erdőtől a tálalóig vezet? A fa minden tulajdonsága megmarad, csak a formáját alakítják át. Az új forma megteremtése – a magyar szó, hogy termel, az a teremtésből levezethető – tehát a termelés a teremtésben való részvételt jelenti. De itt csak a formát alakítják át. A gázgyár esetében nem a formát alakítják át, hanem a belső összetevők struktúráját változtatják meg. Itt is létrehoznak olyat, ami még nem volt, városi gáz, de az egész vegyipart ide sorolhatom. De az, hogy ilyen soha nem volt különbözik a szimpla formaváltozástól. Itt a belső struktúrát is megváltoztatják. Tovább bonyolódik a kérdés, amikor Du Pont úr megjelenik a színen. Ő vásárolja meg a műanyagot, mint találmányt, az a kis műhely, ahol a műanyagot először létrehozták, az az igazán érdekes, mert a műanyag formaváltozást is, belső struktúra változást is, és még valami mást is létrehoz. A belső egzisztenciáját változtatja meg a műanyag. A városi gáz ugyanolyan anyagokból van, mint ami a természetben található. A műanyag nem, az már tényleg olyan, aminek semmi köze nincs a természethez azon kívül, hogy onnan ered. A polimerizáció során a létező szintjén is megváltozik a dolog. Ez az átalakíthatóság. Az átalakíthatóság már a ciklikus antagonizmus birodalmát hozza el. A klón is egy olyan dolog, ami azelőtt nem volt. Nézzük meg, hogy mi van a klónnal? A klón az időstruktúrát és a térstruktúrát változtatja meg, mert van egy véges időtartam, ameddig az ember él. Mondjuk 140 év, orvosok szerint. Tegyük fel, hogy valaki egészséges és 140 évig él és az utolsó pillanatban vesznek tőle egy genomot, és abból fölépítik az új Mr. X-et. Ekkor biológiai értelemben újra elkezdődik ugyanaz az élet. Lelki értelemben nem, de biológiailag ugyanaz, és száznegyven év múlva megint. Itt mi történik? Az elnyúló antagonizmusokat egymás után rakják. Ez ugyan folytathatóságot jelent, de nem folytonosságot. És a fenntarthatóság feltétele a folytonosság és nem a folytathatóság, nem is a megvalósíthatóság, nem is az átalakíthatóság. Tehát nem az antagonizmusok, hanem az antagonizmusokból való kilépés. Az nagy kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalán kilépni az antagonizmusból? A klónon keresztül meg lehet mutatni, hogy a ciklikus antagonizmus problematikus. Ugyanis az első klón feltehetően a 140 évet megéli, a 15-ik már lehet, hogy csak 120-at, mert elfárad a biológiai anyag. Aztán már csak húsz évet fog élni, aztán meg nullát, nem lehet tovább klónozni. Az idő végtelen a klón véges, a végtelen és a véges közötti különbség végtelen. Ez még nem a fenntarthatóság, ha a fenntarthatóságot abban a z értelemben képzeljük el, hogy azonos az örökkévalósággal. Már pedig az ember ne adja alább. A vallások szerint lehetséges kilépni az antagonizmusokból. A buddhizmus, az iszlám, a kereszténység és a törzsi vallások is azt mondják, hogy van élet a túlvilágon, és ezzel megoldották. A temporalitásból az örökkévalóságba át lehet lépni.

Eljutottunk oda, hogy most már a fenntarthatóságról gondolkodhatunk a filozófián belül. Kiderül, hogy nagyon rázós, a végső kérdésekig elmenően kell kérdéseket feltenni arra nézvést, hogy mi az, hogy fenntarthatóság? Lét és ismeretelméleti, illetve szabadság –tehát társadalomfilozófiai összefüggéseket kell figyelembe venni és megválaszolni. A fenntarthatóság ebből a szempontból azt jelentené, hogy kilépni a korrespondencia és a konszenzus bűvköréből, uralma alól és az aretea szabadságába átlépni. Azaz a létszabadságba átlépni és ott azokat az örökkévaló igazságokat, amelyek ugyanakkor persze el fognak avulni – egy pillanatig nem mond ellent az örökkévalóság és az elavulás egymásnak. Ezt csak a korlátozott gondolkodásban (korrespondencia, konszenzus) van így. Mert örök igazsággá attól válik, hogy a létviszonyoknak megfelel, hogy a létharmóniába bele tud illeszkedni. A fok

beleilleszkedik, de a fok nem az utolsó szó. A probléma az, hogy a foknál elkanyarodtunk, hatalmi okokból és gátat kezdtünk el építeni. A gát az a korrespondencia és konszenzus felfogás közös terméke, letérés az útról. Ahelyett, hogy a fokot fejlesszék tovább, a Habsburgok háborúhoz több gabona kellett, ezért kezdték el a lecsapolásokat. Azt mondták: ez mocsár, itt terjeng a malária, betegségek, de igazából miről volt itt szó? A hadakozáshoz gabona kellett. Az ártéri gazdálkodás pedig nem a gabonára koncentrál, van benne gabona is, de mellette állattartás, méhészet, gyümölcsök, tehát szerves egész. Gabona is volt, hajdina és köles. Kellett a többlet búza megtermeléséért megszüntették a fokgazdálkodást, viszont az áradások nincsenek tekintettel a társadalmi berendezkedésre. Védekezni kellett az árvizek ellen és a hadászati erőszak gondolkodás létrehozta a gátakat. Az erő és erőszak két teljesen különböző dolog, a görögben az erőt úgy nevezik, hogy *energea* és amikor működik, akkor *dünamisznak* nevezik, az erőszakot úgy nevezik, hogy *krátosz*, amikor működik, akkor *krácia*. A demokrácia a többség erőszakitétele a kisebbségen, persze ma már vannak kisebbségi demokráciák, amikor a kisebbség gyakorol terrort a többségen – ezek nem etimológizálások, ezek a filozófiai nyelv üzenetének megértésére tett kísérletek. *Energea* és *krátosz* közötti különbség, előbbi a lét formálásához szükséges szabadságon, a létszabadságon és a létigazság szerinti cselekvést jelenti, a *krátosz* pedig a létfelettség, uralmi, hatalmi viszonyokban való erőszak alkalmazását jelenti. A fok az *energea* intézménye, ami ha működik, akkor *dünamisznak*, azaz élet lesz belőle. A gát pedig a *krátoszt* jelenti, jön a víz hatalmas erő, állítsunk vele szembe egy másik nagy erőt, itt van egy hadsereg, szemben egy még nagyobb. Ugyanaz a logika. De sajnos még nem sikerült olyan gátrendszer építeni, ami a következő problémákat ne okozta volna: leomlott és elmosta az ártéren lakókat, a gáthoz át kell vágni a kanyarulatokat, ennek következtében megváltoznak a talaj hidrológiai viszonyai, csökken a talajvíz, elindul a szikesedés. Ennyit a *krátoszról*, szemben a *fokkal*, amit ha úgy emlegetünk, hogy egyiptomi hidraulikus gazdálkodás, akkor nagy csodálattal borulunk le előtte, de ha a magyar paraszt hidraulikus gazdálkodását tekintjük, akkor az egy lenézendő valami. Holott az a létszabadság intézménye, kilépés az antagonizmusok sorából az arétea világába, a fenntarthatóság irányába. Tehát a program az lenne, hogy megértsük a fokban és a tálalóban rejtett üzenetet, hogy az ipart vissza tudjuk fordítani a létszabadság és a létigazság irányába.

Melyek a kérdés politikai összefüggései?

A fenntartható fejlődés ciklusai az elnyúló illetve a ciklikus antagonizmusokhoz igazodnak. Ezek közül vannak olyanok, amelyek akár néhány percesek is, de többnyire évtizedekben, vagy évszázadokban mérhető ellentmondások. A demokráciák viszont négy évet képesek átfogni. A politikai struktúra, illetve a működési mechanizmus is átgondolandó lenne abból a szempontból, hogy a demokrácia a napi ügyek intézésére alkalmas, de nem alkalmas a fenntarthatóság biztosítására. A kérdés az, hogy a döntéshozatal struktúráját hogy lehet átalakítani? Politológiában megkülönböztetik a politikai szférát, a közalkalmazotti, tisztviselői szférától és utóbbiakról azt állítják, hogy szakemberek, és hogy az ő állásuknak függetlennek kellene lennie a politikától. Ez a foglalkozási kategória alkalmas lehetne arra, hogy hosszabb távon is gondolkodjon, ha a politika megérti ennek a szükségességét. De sajnos ez nem így működik, mert a zsákmányszerzés a pozíciókra is vonatkozik, hisz a vagyont ezen keresztül lehet elérni. Pozicionális zsákmányszerzés zajlik, emiatt nincs lehetőség arra, hogy a tisztviselői kar betöltse hivatását és nincsenek biztosítva a strukturális feltételek sem. Ez a tisztviselői kar még akkor sem elegendő, ha a politikusok tekintetbe vennék azt a perspektívát, amivel egy tisztviselőnek a fenntarthatóságon kellene dolgoznia. Egy politikus működésének az újráválasztás a tétje, az pedig négy éves ciklushoz igazodik. Igazából megoldás az önkormányzati struktúra lenne. Egy olyan önkormányzati struktúra, ami egyfelől hosszú távú emlékezettel bír, másfelől hosszú távú előrejelzéssel is kíván dolgozni. Voltak már a történelemben ilyen megoldások. A globalizáció korában ilyen kérdésekről beszélni

meglehetősen illuzórikusnak tűnik. De egy másik nézőpontból, a fenntarthatóság nézőpontjából meg a globalizáció tűnik illuzórikusnak, sőt irracionálisnak. Tehát mindenesetre strukturális akadályai vannak annak, hogy a politika szerkezetében és működésében vannak akadályai annak, hogy a fenntarthatóság működjön.

Ez azt jelenti, hogy nem a szándékokon múlik?

A strukturák összefüggésben vannak a szándékokkal, a strukturák szándékok eredményeképpen állnak össze. A strukturális bűnnél nem az a helyes kérdésfelvetés, hogy szándék szerinti vagy strukturális, éppen azért, mert a struktúra is szándékok szerint jön létre, majd a struktúra meghatározza a szándékokat azok esetében, akik nem tudják elérni a szabadságot. Ezért bonyolultabb összefüggés van a strukturák és a szándékok között. Persze vannak olyanok, akik a struktúra foglyai; egy rosszul megoldott feladatból következő téves, eltorzult szándék az, ami egy rossz strukturát hoz létre. Ennek a foglyai azok, akik mert ezt tapasztalják fennállónak, azt gondolják, hogy ez jó is.

Az lenne igazán fontos, hogy politikai strukturák kialakításán fáradozzanak államférfiak és politikusok együtt, ami a létviszonyok harmonizálását tűzi ki célként.

Melyek ezek a strukturák? Ez elsősorban nem politikai, hanem kulturális kérdés, azt pedig joggá kellene tudni formálni. A jogrendet kellene megváltoztatni, ahhoz, hogy aztán a politikusok is annak megfelelően a fenntarthatóság szerint megváltozzanak. És ez az államférfiak feladata, hogy ezt megváltoztassák. A jogrenden belül is elsősorban a legfontosabbnak tartanak, azt kellene megváltoztatni. Ez az emberi és polgári jogok és szabadságokat kellene korszerűsíteni. Akkor ugyanis, amikor ezeket meghatározták, már akkor is tartalmaztak tévedéseket. Olyan tévedéseket, melyeket abban a korban is, amikor ezeket megfogalmazták látták néhányan. Haeckel erre válaszképpen dolgozta ki az ökológia tudományát. Még hozzá kell tennem, miután ezeket a szabadságjogokat kidolgozták, nem légyeres térben léteztek, hanem egy olyan kultúrában, amiben az ökológiai szempont bele volt építve. Mielőtt a gyáripár kialakult volna, azelőtt volt egy céhes, illetve a manufaktúrális ipar. Ha azt mondom manufaktúra, akkor mindenki mondjuk Firenzére gondol, ahol olyan hatalmas manufaktúrák működtek, amelyek az egész világot el tudták látni posztóval. De Firenze már a pénz hatalmak alatt állt, s ezért nem vehető példaként, de nem mindenütt voltak ilyen manufaktúrák és céhek. Ha az erdélyi céhek szabályzatát megnézzük, akkor azokban voltak olyan előírások, ami a természet védelmét írták elő. Ha ezeket valaki megszegte, rendkívül kemény büntetéssel kellett szembenéznie, nem úgy, mint most. Ma egy névleges bírságot fizet szivarzsebből, és folytatja tovább, mert még úgy is megéri. Itt van a kulcsszó: *megéri*– kinek? Neki megéri, mert *a piacon létezik* és a piaci racionalitás szerint gondolkodik. A piaci racionalitás, akármilyen szempontból nézünk rá, akár emberi szempontból, akár ökológiai szempontból, akár az értékrend szempontjából, akár társadalmi szempontból, amit a piacon racionalisnak neveznek, az mind ezekből a szempontokból nézve irracionális.

Amikor a modern iparszabadság tételét megfogalmazták rosszul, tévésen, akkor egy korábban létező ökológiai szabályozást helyeztek hatályon kívül. Tehát nem lehet azt mondani, hiszen kérem vétnél azok, akik az ipar szabadságát megfogalmazták, mert nem tudhatták, hogy az ipar hova fog vezetni. Nem így van, ők egy létező, ökológiaileg is definiált szabályrendszert tettek ad acta. Az sem mentség, hogy az egyik Franciaországban a másik meg Erdélyben volt. Egy olyan ember, aki az emberi jogokról gondolkodik, annak az a minimum, hogy nem önmagát, vagy nem valamelyik piaci megbízóját szolgálja, hanem át kell tekintenie, hogy milyen emberi tevékenységek léteznek. Egy ökológikus életrendet borítottak föl. Az iparszabadság tehát egy társadalmi szabadság, ami a szabadságnak a lét összefüggéseit hatályon kívül helyezte. Márpedig, amikor a céhekről, manufaktúrákról kapcsolatban beszélünk, akkor a királyi szabályozásában meg a céheknek az önszabályozásában nem egyszerűen arról volt szó, hogy ki juthat hozzá a busás nyereséghez. Nem az önzés

korlátozhatatlanságáról van szó. Itt pedig arról volt szó, hogy ne a király mondja meg, hogy ki juthat hozzá még több pénzhez, hanem nekem van pénzem, akkor én juthassak hozzá még több pénzhez. Ez az önzés korlátozhatatlansága. Abban az értelemben is, hogy a szabadság fogalmát elszakítja a létszabadságtól. A létszabadság egyben ökológiai szabadságot is jelent. Az ökológia önmagában a működő szeretet struktúrája, a filia intézményrendszere.

Amikor az emberi szabadságjogokat megalkották és kiterjesztették ilyen összefüggésekre is, akkor átalakították a szabadság fogalmát. A létszabadságból politikai szabadság lett. A fenntarthatóság szabadságából az önzés korlátozhatatlanság a lett és ez viszont a fenntarthatóságot teszi lehetetlenné.

Azért engedjünk meg egy gondolatkísérletet! Hogy nem tudták, hogy így lesz, hogy az ipar szabadsága mit fog eredményezni! Mára *tudjuk*. Haeckel óta tudjuk, de mindeddig csak a filterezéshez, meg a szimbolikus büntetéspénzhez sikerült eljutni. Azért csak idáig, mert a jognak a legalapvetőbb struktúráját kell megváltoztatni ahhoz, hogy ez ökológiailag is megfelelő legyen. Abban az időben jelentetett előrelépést, politikai társadalmi értelemben feltétlenül. Ökológiai értelemben ez egy visszalépés volt. Most elérkezett az idő ahhoz, hogy ezt a visszalépést korrigáljuk. Álljunk vissza a helyes pályára. Nem kell visszamennünk a vályogházakhoz, oda talán igen, de nem kell visszamenni a nyomorúságos koraközépkori életviszonyok közé, hanem azt kell megérteni, hogy ott milyen törvények, léttörvények és ökológiai törvények felismerése révén szervezték meg az életet és ezt korszerűsítve– olyan technológiával rendelkezünk ma már, ami alkalmas arra, hogy ezt korszerűsítsük és szervezzük meg a konviviális (társas) eszközöket használó ökológiai közösségeket a földi méreteken, Gaia méreteiben. Tehát az első lépés, amit én látok, amire törekedni kellene, az emberi jogok és szabadságok korszerűsítése.

Az előbb azt mondtam, hogy amikor megfogalmazták, akkor egy működő jogrendet váltottak le. Egy olyan jogrendet, ami bizonyos tekintetben visszafogott bizonyos dolgokat, de ugyanakkor biztosította az ökológiai törvényeknek való megfelelést is. De korlátozta azt, amit haladásnak szoktak nevezni; jobb, ha ezt nevéen nevezzük: növekedés, a mindenáron való növekedés nyitotta meg a lehetőséget a jogi változtatás. Ennek most látszanak a konfliktusai, ez egy elnyúló antagonizmus. Ennek tanulságát kellene feldolgozni és úgy korszerűsíteni az emberi jogokat, hogy az figyelembe vegye az ökológiai szempontokat is.

A monopólium valóban korlátoz, azt jelenti, hogy akinek a király adja azé az adott birtok, vagy ipar. Most nézzük meg, hogy a király mi alapján dönt? Önkény alapján, mert vagy a saját hatalma növeléséhez használja fel, az által, hogy szövetségeket szerez, és akkor kirekeszti az ember alkotóképességét, a saját hatalmának a növelése érdekében– ez elfogadhatatlan. Ezt nem lehet védelmezni. De ha a király –vagy legalább a kancelláriája – tudja, hogy ökológiai összefüggésekről is szó van, hogy a természetet is helyre kell állítani, akkor itt korlátozza azokat, akik az erős szabadság, a létszabadság világából a gyenge szabadság, az önzés korlátozhatatlanságának a birodalmát akarják felépíteni. Tehát kétarcú dolog ez; nem a királyságot védelmezem, hanem azt mondom, hogy a konkrét dolgokat konkrétan nézzük meg, teljes összefüggésében. Az első lépés az lenne, hogy az államférfiak megalkossák azokat a feltételeket, amelyek között újra lehetne gondolni az emberi jogokat, és korszerűsíteni lehetne ezeket.

Hozzátennék egy megfontolandó humán összefüggései miatt is érdekes, nehogy valaki ökológiai radikalizmussal vádoljon, mert nem ökológiai radikalizmusról van szó, hanem a minimum feltételek teljesítéséről. Ma a klónozás olyan kérdéseket vet föl, amire nem ad semmilyen eligazítást az a szabadság jog gyűjtemény, ami a 18. században formálódott meg. Ezekre a példákra nem ad választ. Egyet említenék: olyan genetikai műtéteket lehet elvégezni, hogy az agynak azokat a részeit, amelyek a szuverenitáshoz szükségesek, hatástalanítani lehet. Megvalósították Arisztotelész tételét, aki azt mondta, hogy mindaddig lesz rabszolgaság, amíg nem lesznek beszélő szerszámok. Most elérkeztünk ennek lehetőségéhez. Nem csak a vallás

szempontjából merül fel a kérdés, hogy Isten teremtményéből lehet-e beszélő szerszámot készíteni, hanem a legelemibb humánus és humanista nézőpontból is, ez a materialista humanizmus nézőpontjából is megkérdőjelezhető. Az emberi jogok, személyiségi jogok nem biztosítják a személyiséghez való jogot. Ezek nem egzisztenciális jogok, hanem funkcionális jogok. Még tovább lehet menni: hogy ha embernek születünk, akkor emberek maradassunk. Hogy más ne változtathassa meg az emberi minőségünket. Ilyen pontokkal kellene kiegészíteni és átdolgozni az emberi jogokat. Ezért fogalmaztam meg az egyéni és közösségi személyiséghez való, identitáshoz való jogot és az identitásválasztás szabadságát. Ez pillanatok alatt átment, ezt '83-ban publikáltam először, '85-ben már a világ minden tájáról jöttek hozzám. Nekünk ez akkor nagyon fontos volt, elsősorban a magyar cigányság miatt, hogy választhassák az identitásukat, másfelől meg a határon túli magyarság szempontjából is. Az ember emberségéhez való jogát, ami még alapvetőbb, mint az identitáshoz való jog, ez már kevésbé lesz sikeres. De ugyanígy az ökológiai, hogy az embernek joga legyen ahhoz, hogy olyan környezetben éljen, ami az életfeltételeinek megfelel. Legyen joga ahhoz, és szabadságában álljon az, hogy megakadályozza, hogy olyan környezeti feltételek közé kerüljön, ami az életét, az egészségességét, kozmikus teljességét korlátozza.

Ma már az emberi jogok harmadik generációjánál tartunk, koronként az eredeti jogokat megtartva kiegészítették azokat az újonnan fölmerültekkel. Most egy nagyobb léptékű váltás szükséges, nem új generációról, hanem új dimenzióról van szó. Ehhez viszont a politika szerkezetet kell átalakítani. Ha elfogulatlanul nézzük azokat a politikai szerkezeteket, amelyek között élünk, ezek az önzés korlátozhatatlanságára épülnek. Ha másképp lenne a dolog, akkor nem filtereznénk, nem büntetéspénzeket fizetnénk, és nem lenne kérdés, – be sem következhetek volna, hogy szabad-e egy embert beszélő szerszámmá tenni. Ezek az önzés struktúrái, a szeretet struktúráival szemben.

Az önkormányzat lenne az a megoldás, ami képes arra, hogy az ember cselekményeit a léthez való viszonyában ítélje meg és működtesse. Az iparszabadság pontosan az ökológiai kontroll hatályon kívül helyezését jelenti.

A politikusnak nem kell félnie, hogy elveszíti az állását, mert az önkormányzatnak is szüksége van politikusra. Sőt a politikus államférfivá és államasszonnyá emelkedik és háromszáz ötven politikus helyett 15 millió államférfi, és államasszony lehet.

A gazdaság ökológizálásáról kell talán legkevesebbet beszélnem, mert ennek nagyon sokféle kidolgozott változata létezik, például a KOVÁSZ című folyóirat. Még annál is tovább lehet menni, mint amit ők mondanak, de ehhez a gazdaságról való gondolkodást kell alapjaiban megváltoztatni és nem csak a környezetet, hanem a humángazdaságot is bele kell kapcsolni, meg a társadalmat is. Ebben az összefüggésben gondoljuk át a dolgot, akkor valójában a gazdálkodás a Gaia-val való gazdálkodást jelenti, akkor is, ha egy fűszálat mozdítunk meg. Ezt a parasztember tudja.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Hiszek, egyrészt hiszek az emberben. Előbb nem, de ha már a végpusztulás fenyegeti, akkor hajlandó változtatni. Vannak történelmi példák, hogy nem volt hajlandó változtatni, nem volt hajlandó feldolgozni az információkat, ezek a közösségek elpusztultak. Mondhatunk ilyeneket az ökológiai közösségek közül is, hogy nehogy valaki bennünket elfogultsággal vádoljon. Ökológiai közösségeknek azokat nevezzük, akik olyan mértékben illeszkedtek be a természeti rendjébe, hogy szinte szervültek belé. A fő kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy ha változik a természet, akkor vannak olyanok, akik ezzel együtt változni tudnak, és vannak olyanok, amelyek nem, mert olyan tudati struktúrákat építettek föl és az ellenőrzésnek olyan szerkezeteit, módszereiket dolgozták ki, amelyek megakadályozzák. Néhány ilyen kisebb szigetet szokás ilyenkor emlegetni, hogy rájuk tört a piac és akkor maga a közösség is

elpusztult, fizikailag a tagjainak egy jelentős része is elpusztult. Mindenesetre vannak olyan közösségek, amelyek elpusztultnak, vagy legalább jelentősen át kellett alakulniuk.

A fenntarthatóság problémája nem műszaki feladat. Nem a mérnökök, természettudósok feladata. Itt a létviszonyok átalakításáról van szó, ezt nem lehet megspórolni, nem lehet a vegyészeknek, biológusoknak kiadni, hogy oldják meg, amit a társadalom elrontott. Ugyanolyan lehetetlen helyzetbe hozzák őket, mint az orvosokat. A jelenlegi betegség spektrum mutatja, hogy egy megbetegítő társadalomban élünk és mindenki az orvosokat szapulja, hogy miért nem oldják meg. Azért nem oldják meg, mert nem az egyes ember testét kellene ápolni, hanem a társadalom szerkezetét kellene megváltoztatni. Akkor is maradna bőven dolga az orvosnak, de így lehetetlen helyzetben vannak. Van egy olyan ipari struktúránk, amihez egy olyan gazdasági struktúránk, amihez egy olyan politikai struktúránk, és ezt az egészet lefedi egy olyan kultúra, ami elpusztítással fenyegeti az életet. Ezért aztán szerencsétlen orvosok, ha rendeltetészerűen működnek, akkor ők is rombolnak, ha nem rendeltetészerűen működnek, tőlük várjuk a megoldást, akkor az filterezés lesz, ami nem oldja meg a problémát, legfeljebb csak az elnyúló antagonizmus közvetlen antagonizmussá alakulásának tartamát változtatja meg, megnyújtja. Az persze sokat számít, hogy még két-háromszáz évig élhetnek emberek a Földön, de mennyivel jobb lenne az, ha azt mondhatnánk, hogy bizonyos feltételek mellett az ember bármeddig élhet.

Lát-e ma olyan folyamatokat, amelyek már a fenntartható fejlődés megvalósulását erősítik?

Nagyon sokféle társadalmi mozgás van, az egyházakon belül is vannak mozgások, az lenne a feladat, hogy ezeket integráljuk. Ezek integrátumai kellene, hogy párbeszédet kezdeményezzenek a világpolitikával. Addig, amíg ilyen szétszórt – bármennyire is, egyenként is világméretű mozgalmak, ilyen szétszórtan mindig is szélsőségnek fogják őket tartani és nem egy alternatív létmódnak.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Én bízom a politikusokban is és az emberi természetnek abban a vonásában, hogy a végső szükségben hajlandó tanulni. De azért azt is mondom, hogy ezt a tanulási hajlandóságot segíteni kell. Erre szolgálna az, hogy ezek a mozgalmak integrálódjanak. Nagyon fontos az, hogy lássuk azt, hogy melyek azok, amelyek a léthez való viszonyban, és melyek azok, amelyek az önkényhez való viszonyban jelentenének alternatívát még a globalizáció számára is. A feminista mozgalmak között vannak olyanok, amelyek korrekt és nagyon fontos törekvéseket fogalmaznak meg, de legnagyobb részük olyan, ami rendkívül ártalmas.

Tehát a valódi létalternatívák integrációja lenne az elsődleges nemzetközi politikai feltétele. Mert akkor van párbeszéd lehetőség. Most nincs.

Milyen helyi feltételekre lenne szükség?

Önkormányzatok. Néhány helyen sikerült ilyen önkormányzati formát föléleszteni (pl. hegyközség), de ezek önmagukban nem elegendőek. Azok egy önkormányzó közösség részei voltak, most tulajdonképpen a piaci támadások kivédésére szolgálnak, illetve a piac megszerzésére alakultak át cinkos szövetségekké. Az önkormányzat sok-sok önkormányzati formának az egyesülését jelentené. Ezt föl kell építeni, ez megint csak nem egy elrugaszkodott törekvés. A világban van egy olyan irányzat, aminek az a neve, hogy közösségi politika. A rendszerváltásban mi tematizáltuk a közösséget, szemben a parlamentarizmussal, de Németh Miklós hozott egy olyan törvényt, hogy csak pártok indulhatnak a választásokon. Ez arról szólt, hogy az MDF, mint közösség, és mint mozgalom nem indulhatott. Ez bontotta szét az MDF-et.

Mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Nagyon sokat, például a saját életében valósítsa meg, ami a fenntarthatósághoz szükséges, például a saját testének a fenntarthatóságát. Ne egyen olyan ételeket, amelyek genetikailag manipuláltak, ne egyen olyan ételeket, amelyekben olyan vegyszerek vannak, amelyek az életét a felére csökkentik. Tiltakozzanak olyan gyárak ellen, amelyek szennyező módon állít elő valamit. Szervezzék meg a saját önkormányzó és léthez viszonyuló közösségeiket és lépkedjenek az integráció felé.

Mit tehet Ön a fenntarthatóságért?

Megírtam egy könyvet a témában (*Míg élők közt leszel élő*), emellett néhány tucat cikket. Részt vettem ökológiai mozgalmakban, politikai folyamatokban, most pedig írok, tanítok.

Beszélgetés Dr. Végh Lászlóval a fenntartható fejlődésről

Milyen jövőkép él Önben a világról, Európáról, Magyarországról?

A XXI. század az emberi történelem egyik legnehezebb, legviharosabb időszaka lesz, mikor is a világ egészét nagyon súlyos válságok sújthatják. A jelenlegi, eléggé valószínűnek mondható forgatókönyv szerint, mivel az energiaválság, a kőolaj és a földgázválság a világ mezőgazdaságát nagyon erősen sújtja, emiatt akár ember milliárdok halhatnak meg a szegény országokban éhen. Európának, az Egyesült Európa megfelelő intézményrendszere, vezetése mellett komolyabb esélye van arra, hogy nagyobb válságok nélkül túlélheti, de itt is nagyon komoly megrázkódtatások lehetségesek. Magyarország az Európai Unión belül is viszonylag kedvező helyzetben van, de a sorsa Európához van kötve.

Mit jelent az Ön számára a fenntartható fejlődés fogalma?

Számomra a civilizáció fenntarthatóságát jelenti, tehát azt, hogy a civilizáció esetleg nagyon nagy megrázkódtatásokkal is, de alkalmazkodhat. Gyakorlatilag a megmaradás lehetőségét jelenti. Én elsősorban oktatók. Fizikusként onnan indult az egész, hogy bizonyos fizikai fogalmakat alkalmazok: az önszerveződés, a kaotikus viselkedés, entrópia, lineáris, nem lineáris rendszerek.

Ön szerint a jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

Egyértelműen látható, hogy nem.

Miben látja a fenntarthatatlanság okait?

Meghatározó az úgymond szellemi eltévelyedés. Mint embernek, félelmetes képességeink vannak, és ezeket rosszul használjuk. Ebből következik a környezeti válság, az energiaválság. A válság alapvetően szellemi természetű. Ha az ember kellőképpen éberen szemlélte volna és szemlélné a világot és látná benne a maga helyét, akkor nem kerültünk volna ebbe a helyzetbe. Például az elmúlt 50 év alatt a világ teljes óceáni területét nézve a nagy halaknak a 90%-át kihalászták. Az Egyesült Államok déli államai alatt van a föld egyik leghatalmasabb talajvízkészlete, ennek a szintje évente 90 cm-t csökken. Az 1950-es években kezdtek komolyabban locsolni, azóta igen jelentős részét elhasználják, egy évben 13x annyit használnak el, mint amennyi természetes módon pótlódik. Ez az embernek a nem megfelelő viselkedése. Aki már tüzelt fával, látja a fát, az tudja, ki kell vágni a fát, fel kell fűrészelni, aprítani, betenni a cserépkályhába, eltüzeli, és meleg van. Régen az embernek még volt érzéke ahhoz, hogy az az energia valahonnan jön, nincs akármennyi belőle. Mióta villamos energia, gázcsap és benzinkút van, az ember nem látja a forrást és azt hiszi, hogy végtelen.

Hisz-e a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságában?

Bízom abban, hogy nem pusztul el a teljes emberi civilizáció. Mindenképpen vége lesz a fogyasztói társadalomnak, a kérdés csak az, hogy mekkora megrázkódtatásokkal jutunk el abba az állapotba, ami tényleg fenntartható. Elpusztuláson azt értem, hogy csak foltokban marad meg az ember és szinte kőkorszaki körülmények közt él. A fenntarthatóságon igazából azt tudom érteni, hogy pl. az európai civilizációt nagyjából, de nem egyszerű módon, nagyobb megrázkódtatásokkal talán pont az Egyesült Európa segítségével meg tudjuk őrizni, nem esünk egymásnak, nem gyilkoljuk le egymást, tehát fenn tudunk maradni.

Milyen intézkedésekre lenne szükség a fenntarthatóság megvalósításához?

Bizonyos rendelkezésekkel, pl. megtiltják a sokszoros csomagolást, a közlekedést szabályozzák, a demokratikus rendszerek, és ami jó bennük fenntarthatók, viszont a piacnak

korlátokat szabnak, nem engedik a piacot úgy működni, hogy az végleg elpusztítson mindent. Ilyen jellegű szabályozás a demokratikus rendszert is fenntartja, egyúttal a piaci rendszert is fenntartja, és talán fenntarthatóvá teheti Európát. Én ebben bízok, ezért érdemes dolgozni. Hogy aztán a világ más részein mi fog történni azt nem tudom, nyilván jó lenne azok helyzetén is könnyíteni, akik nagyon nehéz helyzetbe kerültek. Kína kemizált mezőgazdasága 1950 és 95 között négyszeresére növelte a hozamokat, ehhez igazodott a lakosság növekedése. Ez van a földön mindenütt. Rájuk energia hiány esetén- nem lesz műtrágya, nem lesz gépesítés - olyan sors vár, mint Észak-Koreára.

Ilyen rendelkezés lehet az Európai közösségben, az általános üveg visszaváltás, tehát minden ürméretől lehet 10 féle üveget gyártani, valamennyi üveget vissza kell váltani. Felmérések szerint egy üveg kb. 50 használatot bír ki, tehát 50 üvegyárból egyet megtartanak. Nagy az energia megtakarítás, mivel ha mindenütt ezt a rendszert használják, nem kell sokat utaztatni az üvegeket, mindenütt lesznek üvegmosók, ahol a meghatározott technológiát használják. Ez óriási anyag és energia megtakarítást jelent. Egy országban az ilyen intézkedéseket nem lehet bevezetni, viszont az Európai Közösségben már be lehet vezetni. Minél több visszaforgatható, minél kevesebb energiát felhasználó rendszert kell találnunk. Ökológiai szervezésű rendszerek enyhíthetnek, de belátható, hogy ezek nem fognak ugyanakkora hozamokat produkálni.

Lát e ma olyan folyamatokat, amely már a fenntartható fejlődés megvalósítását erősítik?

Például az Európai Uniónak tavaly év végi vízvédelmi törvénye. Az ipari szennyvizekre nagyon jó törvényt hoztak már régebben: a folyóvízből úgy vehetek csak ki vizet, hogy felettem ott van a szennyvizem kivezetője. Ez arra kényszerített, hogy minél kevesebb vizet vegyenek ki, és amit visszabocsátanak az lehetőleg tiszta legyen. Viszont a mezőgazdasági szennyvizeket eddig nem kezelték megfelelően, ezért most egy olyan törvényt hoztak, amelyben nagyon alacsony szennyező értékeket szabtak a talajvízre és az élővizekre, annyira alacsonyat, ami majdnem a természetes szint. Ezeket csak úgy lehet betartani, hogy patikamérlegesen mérjem a műtrágyát, és pont akkor adom csak, amikor felveszi a növény. Ha nem így trágyázok, akkor elszennyezem a vizeket és akkor támogatást sem kapok, még bírságot is fizetek. Ez pl. nagyon keményen átalakítja a mezőgazdaságot. Ez nem azt jelenti, hogy nem lesz verseny és nincs piac, hanem a versenyfeltételeket kordába szorítja és így a gazdák tényleg a gazdái lesznek és nem a kirablói a természetnek. A szennyvizek mostani kezelése nagyon nehéz, ha megfelelő biológiai úton tisztítjuk, metán, hidrogén, stb. termelődik, jóval kisebb az energia ráfordítás. Lehet olyan műtrágyákat készíteni, amely agyagásványhoz kötődik, míg a szilárd műtrágyát nem megfelelő öntözés mellett kiszórva elégeti a növényt, az agyagásványhoz kötött műtrágya, csak akkor bocsátódik ki, ha jön az eső és kimossa.

Ön szerint melyek azok a kulturális hagyományok, amelyekre építeni lehet a fenntartható fejlődés megvalósításában?

A vallásos gondolkodás eleve az 'egésszel' foglalkozik, segít abban, hogy az 'egészre' tudjunk tekinteni. Az embert nem az anyagiak teszik gazdaggá, az csak bizonyos alapszükségletig fontos, utána gyakorlatilag a többire nincs szükségem ahhoz, hogy boldognak érezzem magam. Legtermészetesebb emberi viselkedés, hogy boldogok szeretnénk lenni, teljes életet szeretnénk élni. Mindenkinek vannak kulturális, lélektani, emberi hátterei. Bizonyos helyeken faluközösségek fennmaradtak, míg mellettük más falvak, közösségek szétestek, atomizálódtak. Vannak közösségek, még él valamennyire az a hagyományos kultúra, hogy az emberek egymásra figyelve, egymásra utalva élnek és elsősorban a szellemi értékeinkre tekintenek. Megvan még értelmiségi körökben is az értékszemplélet, amit nem teljesen az érdekek határoznak meg. A társadalomban még vannak olyan rétegek, vannak olyan helyek,

ahol szabadon, értékek szerint élnek, nem mint a darwini szemléletű ember aki minden esélyt, minden lehetőséget kihasznál és minden veszély ellen azonnal védekezik.

Mi jellemzi a fenntartható társadalmat?

Meghatározóan értékrendű, értékelvű és ennek megfelelően rendezkedik be, látja, hogy az ember ugyan rendkívüli értelemmel rendelkezik, de akkor is a környezete nélkül nem élhet meg. Összhangban él az egésszel. Igyekszik minél jobban odafigyelni arra, hogy mit csinál, nem pedig vakul tör előre, ahogy eddig volt.

Hogyan képzeled el az átmenetet a fenntartható társadalom felé? Hogyan fogna hozzá a megvalósításhoz?

Az, hogy az ember miként viselkedik, meghatározó módon eldől már magzat-, csecsemő- és gyermekkorban. Az a békétlenség, háborúskodás, agresszió, ami iszonyatos mennyiségű energiákat elvesz, és nagyon zavarossá teszi a világot, ebből az életszakaszból ered. Az, hogy ez ne így legyen, hanem tényleg értelmesen, békésen és minden erőnkkel arra fordítva éljünk, hogy valóban fenntarthatóvá tegyük a civilizációnkat és túléljük, elsősorban az anyákon múlik. Azok a gyerekek, akiket értékszemléletre nevelünk fel, alkalmasak lesznek arra, hogy új módon szemléljék a világot. Az ember így nagyon gyorsan képes változni, ha a megfelelő időben nyúlunk hozzá. A civilizáció az önszerveződő rendszerek sajátosságaival bír, tehát meg lehet találni benne olyan pontokat, hogy viszonylag kis beavatkozásokkal lehet irányítani. Talán a legfontosabb a magzattal, a kiscsecsemővel való bánás. De ugyanilyen apró beavatkozásokat lehet tenni az oktatási rendszerbe. Kis intézkedések eredője azt fogja eredményezni, hogy pár évtized alatt egészen át tud alakulni, legalábbis az európai társadalom.

Milyen akadályokkal számol a megvalósítás során?

Az akadály elsősorban a rendszer tehetetlensége. A piaci gépezet nagyon erősen túlpörgött, sikerült az embereket úgy elbutítani, hogy tényleg csak a mostot látják és a pillanatot és abban élnek. Amiket mi mondunk, annak nincs különösebb piaca. Akik ezzel foglalkoznak, ezért élnek és nem ebből, azok számára ez nem egyszerű. Az egész nem egy élő rendszer, hanem egy rettenetes gépezet, amelyben mindenki jajgat mert igazából nem jó neki, de az egész megy. Ezzel kerülünk szembe, de pont ez az a gépezet, amely az említett módszerekkel nehezen, de leépíthető.

Mit gondol a globalizáció és a fenntartható fejlődés viszonyáról?

A globalizáció akkor nagy érték, ha tényleg a szellemi javak cseréje, viszont a kereskedelmi változásai katasztrofálisak. Kereskedni, szállítani azt érdemes, ami tényleg muszáj, mert nincs hozzá energia. Bizonyos termékeknél (tej, hús, stb.), hogy azokat 100 km-ekre szállítjuk, más államokból hozzuk, az abszurd. Ez a gépezetnek a túlpörgése, a vaksága. A globalizáció nem ítéhető egyértelműen negatívan, pozitív hatásai is vannak.

Milyen nemzetközi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Elsősorban azzal van gond, hogy a demokratikus államok működési elve az, hogy nem értékelvűséget, hanem az érdekeket tekintik elsősorban. Az emberek azokat választják meg, akik a legtöbbet ígérik és aztán akik hatalmon vannak, igyekeznek is ezeket teljesíteni mindenáron. Ha ilyen államok így maradnak, akkor kiszigerelnek mindent és a katasztrófa gyorsabban bekövetkezik. Az Európai Unióban formálódik egy esély. Ez pedig a következő: nem választott szerv, hanem egy kemény központi apparátus kiszabhat vízvédelmi, levegővédelmi és még sokféle más intézkedést amit, a tagállamokra nézve azokat, végre kell hajtani. Ezt a fajta rablást, ami a környezettel kapcsolatban folyik, fékezni lehet központi

intézkedésekkel és demokratikusan megválasztani a vezetőinket ebben az országban, de azok rá kell legyenek kényszerülve, hogy ezeket az intézkedéseket végrehajtsák, azaz a piaci tevékenység bizonyos korlátok közé szorul, azon belül szabadon működik.

Milyen helyi politikai feltételekre lenne szükség a fenntartható fejlődés megvalósításához?

Kiemelném, ami nem elég tudatos itt nálunk: nincs hova menni. Valamennyi felelős embernek meg kell érteni, hogy ami vár ránk, az elől nincs hova menekülni, tehát itt kell megegyeznünk. Jó helyen vagyunk, olyanok vagyunk itt Magyarországon, akik nagyon hozzászórtak az alkalmazkodáshoz. Ha valaki máshogy gondolkodik, az természetes. Ebben az országban sosem volt olyan rettenetesen nagy egységbe forrás, mert az nagyon veszélyes.

Vajon mit tehet az egyén a fenntartható fejlődés érdekében?

Mit tehet Ön a fenntartható fejlődés érdekében?

Amit csinállok, úgy érzem ehhez szükséges. Elmondom, megtanítom, hogy milyen állapotban van a világ, a hallgatóknak legalább a harmadrészében maradandó nyomot hagy, amit megtanulnak. Ezután ők a maguk módján csinálják a dolgokat, nem fogja váratlanul érni őket, ami történni fog, ha megfelelő módon rájönnek az emberek, milyen helyzetben vagyunk, ők majd a maguk helyén teszik, amit kell tenniük. A rásegítő intézkedések, pl. amelyeket az Európai Közösségben, persze szükségesek.

Közéleti személyiségek

Beszélgetés Andrásfalvy Bertalannal a fenntartható fejlődésről.

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Ha a termelés oldaláról nézem, amikor egy táblában csak kukorica van, katasztrofális az erózió. Régen hogy volt? A falu határa fel volt osztva 30 dűlőre. Minden minőség külön dűlőre, és minden dűlőből mindenki részesült. Ezek a dűlők és utak biológiai gátak, rezervátumai a növényeknek, állatoknak. Ha ezt táblásítjuk, hihetetlen sérülékennyé tesszük. Magyarország három éghajlati öv határán terül el. Egyik se tartós. Ehhez illeszkedő gazdálkodást kellene kidolgozni, nem lehet csak egyikhez alkalmazkodni.

Egymillió hektár földet kell feladni a gazdálkodásból a csatlakozással, ezeken a területeken lehetne ártéri gazdálkodást folytatni. A lecsapolások előtt rengeteg hal és gyümölcs származott az árterek vidékéről, ma mindkettő csemege. A nagyüzem önmagában elítélendő a termelés szempontjából is. A pályázat a gazdagoknak, nagyüzemeknek kedvez. Nagyon félrevezető az a mondat, hogy Magyarországon még mindig túl sok ember él mezőgazdaságból. Mert ha Amerika abból élne, amit az a 4-5% termel, akkor éhen halnának.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

A tehetetlenség, amivel a régi formákhoz és elvekhez ragaszkodunk és a realitásokat nem vesszük igazán számba. Ennek van kulturális oldala is. A falu és a vidéki lakosság hátrányos helyzete a kultúra területén is, lelki téren is. A globalizációval a haszonra való beállítottság, ugyanakkor az, amire a diktatúrák ránevelték a magyarokat, önzővé tette az embereket. Nem közösködik, ugyanakkor elmagányosodik. Kopp Máriának van erről egy könyve, a Magyar lelkiállapot címet viseli. Szorongó, kapcsolatok nélkülinek írja le a magyar lakosságot. Ugyanakkor azt is kimondja, hogy ez a hatalomnak az érdeke, mert ilyen embereket tud könnyen irányítani, lecserélni. Ez a szorongáskeltés a születéssel kezdődik, nem szabadna elvenni a csecsemőt az anyától. Kimutatták, hogy azokból lesznek drogosok, akiket gyerekkorukban szigorú órarend szerint szoptattak, és nem vették figyelembe a gyerek sírását. A gyerekkorban minden játék verseny, és arra nevel, szocializál, hogy a másikat totálisan legyőzve nyerjünk. Ezzel szemben a népi játékokban nincs győztes és legyőzött. Rengeteg vesztes van és kevés nyertes, ez frusztrációt okoz, ez pedig agressziót, alkoholizmust, pótcselekvést.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

A hatalom érdeke, hogy ne legyen közösség, ezért rombolja a családokat.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

A közösség élményét kell átadni a gyerekeknek, erre kell nevelni őket. Közösségeket kell teremteni, ösztönözni, hogy ilyenek létrejöhessenek. A mai ember potenciálisan sok közösség tagja lehet.

Mit gondol a globalizációról?

Egyre erősebbé válik az erőltetett magányosítás.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Óriási helyi, ökológiai tudás van a hagyományban. Nem a jelenlegi fejlődést kell fenntartani.

Megvalósíthatónak, vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Létkérdés, hogy változtassunk. A fennmaradásunkról van szó. 1983 és 1988 között megduplázódtak a rossz mutatók. A várható életkor és a társadalmi polarizáció fordítottan arányos.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

Küzdeni a szorongás ellen. A társadalmi igazságosság nem csak egy elv.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Ne szólj szám, ne gondolkodj, nem fáj fejed.

Milyen értékrendet képzelsz el egy fenntartható társadalomban?

Az emberiség hagyományai negatív megítélés alá kerülnek a haladás ellenében. Egy antropológus, Peter William Schmidt a legtöbb törzsi társadalmat megvizsgálta és meglepő módon egy közös etikai mintát talált. Párházasság, betegek, gyerekek, öregek tisztelete védelme. Az legyen az első, aki a legtöbbet teszi a társaiért. Az egyetlen logikus elv a szeretet elve, ennek ellentéte a magány.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Nem tudja megoldani, sem a haszonelvű gondolkodás. Már a krach előtt szenvedünk tőle.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Tanítani minden szinten. Közösséget építő játékok révén, ne legyen versenyjáték a gyerekkorban. Az önzés legegyszerűbb formája a gyávaság, ha nem mondjuk ki, amit gondolunk.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Beszél és úgy él.

Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Előadások, kísérletek.

Beszélgetés Baló Györggyel a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Nagyra kell értékelnem, hogy már az első kérdésként erre vár választ tőlem. De hát legfeljebb néhány megjegyzésre vagyok képes. Megpróbálnám értelmezni a kérdést. Ha arra gondol, milyen értékek vezérlik az életünket, akkor ebben az értelemben sem Magyarország, sem Európa jövőjét illetően nem vagyok derűlátó. Ha arra gondol, hogy a megszámlálhatatlanul sok kihívás közül a legveszélyesebbek Európát, és ezen belül Magyarországot, a világ többi részéhez képest mennyire fenyegetik, ebben az értelemben nem vagyok annyira borúlátó. Föltéve, hogy elfogadom, de nehéz elfogadni, hogy hosszabb távon bárki is függetlenítheti magát a világ egészétől. A világ jelenlegi helyzetében belátható, hogy Európának sokáig kevesebb elemi nehézsége lesz, mint Afrikának vagy Ázsiának. Illetve, részben, más nehézségei lesznek. Messzire vinne, ha elkezdenénk arról beszélgetni, hogyan, mivel, főleg talán milyen érzésekkel tölti napjait egy munkahellyel rendelkező európai „átlagpolgár”, vagy arról, mivel tölti majd napjait, mondjuk 100 év múlva, van-e és főleg, lesz-e olyan munkája, amit, ha nem is szeret, de legalább kedvel, lesz-e, lehet-e munkája egyáltalán? A világ egészének jövőjéről – ebben a terjedelemben – annyit jegyeznek meg, hogy talán minden attól függ, hogy a globális gondok kezelését hogyan közelíti és értelmezi a világ, tehát hogy egyáltalán van-e, lesz-e akarat és szándék ezek kezelésére. Azok az előrejelzések és forogatókönyvek, amiket magam ismerek – eltekintve egy-egy részterületen érdekelt multinacionális vállalatok kötelező és önvállaló veregető derűlátásától – többnyire azt mondják, hogy a fenyegetések előbb-utóbb védhetetlenné válnak. A világ azon az úton jár, hogy megszüntesse saját magát. De az is igaz, hogy a borúlátó előrejelzések bizonyos értelemben lejáratták magukat, mert azok a katasztrófák, amelyeket előrevetítenek, rendre nem következnek be, de, mivel a világ ebben az értelemben lényegében mozdulatlan, az előrejelzések radikalizálódnak, így viszont még távolabbra kerülnek attól, hogy valóban bekövetkezzenek, s ez a folyamat így legfeljebb arra alkalmas, hogy a világ érzéketlenségét erősítse. Összességében mégis kétségtelen, hogy – a helyzet egészének folyamatos romlása mellett – mindeddig nem történt olyan esemény vagy olyan méretű katasztrófa, amely az emberiség egészének egyre magasabbra kerülő ingerküszöbét elérte volna. Nem lehet összehívni az egész világot, hogy az emberiség önmaga elé tárja, aznap hány gyerek halt éhen, s ezért a világ nem is mondja, hogy itt és most húzunk egy vonalat és ezt vagy azt holnaptól másképp csináljuk, mert ez elviselhetetlen és elfogadhatatlan.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Rangsorolásra nem vállalkozom. De három csomag mindenképpen azonosítható. Az egyik környezeti állapotaink egésze és ezeknek az állapotoknak a hatásai: víz, ivóvíz, esőerdők, klíma, levegő, nagyon sok minden mással együtt. (Az ember nem érzi, hogy ha mondjuk Oroszország széndioxid-kibocsátási jogot ad el, mondjuk az Egyesült Államoknak, ettől a föld környezeti állapotai javulnak, vagy kevésbé romlanak).

A másik: a megtermelt javak eloszlásának és elosztásának egyenlőtlenségei, beleértve azt – ez is messzire vezet –, hogy milyen javak megtermelésére van/lenne egyáltalán szükség, hogy mit és mennyit engedhet meg magának a világ.

A harmadik – ezzel szoros összefüggésben – a pótolhatatlan források felhasználása és ennek szabályozása. Itt persze nehéz megállni. El lehet gondolkozni, hogy az úgynevezett fejlett világ, az Észak, vagy a Nyugat olyan minőségű és olyan értékek alapján vezérelt életet él-e, hogy mindezt felismerje, vagy csak kábítjuk magunkat? Pénz, reklám, materiális értékek súlya és szerepe, vagy az, hogy az üzleti szempontok elsődleges, gyakran döntő vagy kizárólagos meghatározói e világ cselekvéseinek vagy éppen a cselekvések hiányának.

Őn szerint mi az oka ezeknek a problémáknak? Ez elég bátor kérdés ezután.

Akkor én is bátor vagyok, hogy egyáltalán megkísérlem, hogy válaszoljak. Ilyen kezelhetetlenül nyitott, gigantikus kérdésekre majdnem csak szemtelenül egyszerű dolgokat lehet mondani. Elsődleges oknak gondolhatnám például - és itt a „például”-nak jelentősége van, mert sok elsődleges ok lehet - szóval azt, hogy a világ nem aktív, létező közösség. Politikusok szeretnek a „nemzetközi közösség”-re hivatkozni. Többnyire azok az országok, amelyek vezetői, illetve valahogyan – nem egyszer ellentmondásosan – meghatározott közvéleményük többsége egy adott témában hasonlóan érez, vagy gondolkodik. Amennyire látom, a tehetős világ sohasem vette komolyan a kevésbé tehetős világ gondjait. Szónoklatok, meg nem tartott elköteleződések akadnak, összpontosított erőfeszítéseket nem nagyon lehet észlelni. A tehetőseket előbb-utóbb megszorogató nagy ügyek még el sem kezdődtek. Például – hogy mikor és milyen formában nyújtják be a gyarmatosítási számlákat? Ki-kik és kinek-kiknek? Amerikában már el-elkezdődnek a rabszolgaperek és ezek távlatait nehéz belátni. Azt hiszem, az tény – persze kevés vitathatatlan tény van, de ezt olyannak érzem -, hogy amióta élek, a különbségek nőnek, nőnek, nőnek. Országok és országcsoportok között is és országokon belül is. A globális mutatók és arányok romlanak. Sokféleképpen kettészakadt vagy sokféleképpen sokféle szakadt világban élünk. A tehetős világ lehangosabban kommunikált gondjai mások, mint a szegény világé. Túlsúly, magas vérnyomás, mozgáshiány, cukorbetegség, keringési betegségek, vagy éppen dohányzás, alkohol, drogok az egyik oldalon, lelki gondok és betegségek, a másik oldalon a pusztaság, ivóvíz, fedél, gyógyszer, oktatás. A világ tehetőseinek nevezett része önmagával van elfoglalva és önmagának, önmagáról kommunikál. Ebben az értelemben úgy érzem, egyáltalán nem tágul a világ. Kenyába, Tanzániába vagy Nepálba szabadságra járunk, nem meghökkenni. Valamikor, nagyon régen, néhány évtizeddel ezelőtt, amikor hirtelen sok országa független lett, Afrikára figyelt a világ és legalább szó volt róla, hogy mit lehetne tenni a földrész felzárkózásának segítésére. Ezt annyira elfelejtettük, hogy már nem is nagyon esik szó róla. Ünnepejük a gazdasági növekedést ott, ahol van. Például Kínában – ez amúgy tényleg lenyűgöző. De hova vezet? Tudjuk? Beszélünk róla? Kína egyenlő – ismerős fordulatok – a 21. század szuperhatalma, a világ legnagyobb és legígéretesebb piaca és így tovább. Amikor az egymilliárd-kétszázmillió Kínában mondjuk 600 millió autó lesz, ennek megfelelő üzemanyag-fogyasztással, akkor az Kínának jobb lesz? Igaz, a „fejlett világ” majd megmondja Kínának, hogy ez veszélyes, hogy ne tegyék tönkre az erdőket az autózással, mert a fejlett világ már tudja, hogy ez milyen veszélyekkel jár. (Miközben autógyártó vállalatok mindent elkövetnek, hogy Kínában gyárthassanak és forgalmazhassanak autókat, aminek következtében a kínai autópiacon évi több mint 50%-al nő...) Egyszerűsítve: nekünk már van autónk, de ők ne fenyegetse a világot azzal, hogy ők is autót akarnak maguknak. Ugyanezt Indiának is értésére fogják adni. (A világon minden harmadik ember kínai vagy indiai, s ha ugyanide csoportosítjuk, mondjuk Pakisztánt, Indonéziát, Egyiptomot és Nigériát, akkor hovatovább a föld minden második lakójáról beszélünk.) Szóval: ne tessenek olyan sok autót, légkondicionálót, fűtött medencét akarni. De hát kik vagyunk mi, hogy ezt megmondjuk? Milyen alapon? Kinek a nevében? Európa – például – ugyan mit tesz a többi földrészért? Arrogáns várat épít magából, s azt mondja, a váron belül mindenki azt csinál, amit akar, oda megy, ahova akar, de a várkapun belülre kerülni egyre nehezebb. Mi az, hogy „világ?” Ünnepi pillanatokban, meglehet, a világ egésze, de hétköznap csak úgy a „mi” világunk, Észak és Nyugat. Tehetős és a világ más részeinek gondjait úgy általában elfelejtő, nem ritkán tudatosan elrejtő kicsiny – ez lényeges, apró - része a világnak. Nem gondolunk Ruandára, Sierra, Leonéra, Bangladesre. Nincs globális segítőkészség vagy globális lelkiismeret vagy globális szociálpolitika. Talán még az sem tudatosult bennünk, hogy a mi magunk jövője érdekében is egészen másképpen kell gondolkoznunk minderről, ezért az sem bizonyos, hogy például Afrikának „segítenünk” kellene, hiszen hosszú távon ez a „segítség” mentheti meg a mi világunkat is. Megjegyzem: ha körülnézünk Magyarországon, azt

tapasztaljuk, hogy Magyarországon belül is van „harmadik világ”, „szegény világ” (még akkor is, ha az infrastruktúra, az egészségügyi ellátás és az oktatás eltérő szinten ugyan, de mindenütt rendelkezésre áll), hogy Magyarország sok értelemben ugyanolyan ketté- vagy többfelé szakadt ország, ahogyan a világ is ketté- és sokfelé szakadt. És a harmadik világ országaiban is vannak nagyon is tehetős szigetek. Miért várnánk el, vagy remélnénk, hogy a világ tehetős országai tegyenek valamit a többiekért, ha önmagukon belül is többé-kevésbé zavartalanul együtt élnek a szegénységgel?

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

Az első válasz – minden eddigi kérdésre is – az, hogy nem tudom. Talán senki nem tudja egyedül. A válaszokhoz nagyon sok vélemény kell. És ezek szintézise. Erre sincs mechanizmusa a világnak, mert az ENSZ ezt nem oldja meg. Annak nyilván semmi realitása, pedig bizonyosan tart már ott a világ, hogy megvan a szükséges elméleti és technikai háttér, dokumentáció és tudás ahhoz, hogy pontosan ki lehessen számítani, hogy – ha egyenlően osztjuk el – egy-egy ember mennyit fogyaszthat a világon megtermelt javakból és erőforrásokból úgy, hogy a világ jelenlegi állapotában maradjon. Magát a számítást meg lehetne csinálni. Menjünk sokkal lejjebb: mi történne, ha Észak és Nyugat csökkentené fogyasztását? (Amihez végig kellene gondolni és meg kellene beszélni, társadalmak egészének kellene megbeszélnie, hogy mire, mennyire van szüksége egy embernek, egy családnak.) A fogyasztáscsökkentésnek nincsenek érvényes modelljei.

Kivonulhat a fogyasztásból néhány ezer ember Kaliforniában vagy a Hortobágyon és mondhatja, hogy ebben a „rat race”-ben nem vesz részt, hogy nincs szüksége autóra, mélyhűtőre, fürdőkádra. Erre vannak példák, de tömegekről, értékelhető, mérhető mennyiségű emberről nem tudok. Tegyük fel, hogy mondjuk 100 millió, vagy félmilliárd ember cselekedne így. Mi lenne ebből? A világ legerősebb és legnagyobb gazdasága, az amerikai úgy működik, hogy a nemzeti össztermék (GDP) 63%-a személyes fogyasztás. Jórészt nem Amerikában gyártott termékek és amerikai szolgáltatások fogyasztása. Tegyük fel, hogy minden amerikai háztartás 10-15%-al csökkentené fogyasztását. Ennyivel kevesebb amerikai szolgáltatást, ugyanakkor ennyivel kevesebb mexikói, guatemalai, kínai, indiai, pakisztáni és malaysiai árut vásárolna. Ha az amerikai fogyasztás (import) csökken, ezekben az országokban gyárak és kisebb-nagyobb műhelyek százai veszítenék el munkájukat. Tehát az esetleges amerikai fogyasztáscsökkentés az országon belül egy darabig jótékony hatású lenne (a megtakarítások növekednének, az amerikai költségvetés hiányának nagyobb részét finanszírozhatnák az amerikaiak), de utána Amerikában is munkahelyek ezreibe, tízezreibe kerülne a fogyasztáscsökkentés. S akit elbocsátanak, az is kénytelen csökkenteni fogyasztását, de mindez csak példa. Mondhatnánk: addig példálózni sem érdemes, ameddig az emberiség nem képes a gondok közös, megbeszélte-megvitatott kezelésére. És egyelőre nem képes. Majdnem mindent jobban tudunk, mint egymással beszélgetni. De az is tény, hogy a világ elmúlt éveinek egyik nagyon is markáns üzenete az, hogy, tetszik vagy nem, elfogadjuk-e őket és a módszereiket, vagy nem, vannak csoportok, amelyek bármi áron, akár brutális és elfogadhatatlan áron is változtatni akarnak ezen a helyzeten. Sikerülni ez így bizonyosan nem fog, de a téma a tehetős világ figyelmének középpontjába katapultálódott és megkerülhetetlen.

Végül, még egy töredékes válaszból sem maradhat ki, hogy a népességszaporodás ütemének csökkentésében vannak tényleges eredmények, de ebben is voltak, vannak és lesznek konfliktusok.

Mit gondol a globalizációról?

Ha nem érti félre, azt, hogy ilyen fejlettségű világban természetes, elkerülhetetlen és majdnem ellenállhatatlan, hogy pozitív és negatív hatásai egyaránt vannak, hogy mindenkit elér és „egy-az egyben” nem lehet ellene védekezni: nincs sem ország, sem országcsoport, amelyek

azt mondhatnák, hogy képesek a globalizáció minden rossz hatásától megóvni magukat – ez így csak vesztes csata lehet. Azon lehet és kell gondolkodni, hogy mit és miért érdemes védeni. Érdemes védeni Petőfi Sándort, Ady Endrét, tehát a magyar lírát, irodalmat, a magyar nyelvet, a magyar kultúrát, a magyar hagyományok megőrzendő és megőrizhető részeit és érdemes mindent megtenni azért, hogy ezeket ne sodorja el a globalizáció. De nem tudom, kell-e őket „védeni”?

Minden bizonnyal érdemes tanulni és tanítani, közpénzeket is adni azért, hogy információs társadalom legyünk, s hogy Magyarországon belül ne alakuljon ki digitális szakadék. De azt, hogy a tőkék és javak szabad áramlásának korában a határon megállítjuk a globalizációt, ezt szerintem el kell felejtetni. És azzal kapcsolatban, hogy minek a megállítására, csökkentésére vagy visszafogására képes a világ, illendő óvatosnak lenni.

Úgy érzem, a globalizáció nem annyira új jelenség, mint ahogyan ezt sokszor gondoljuk. Mindenki régen igyekszik termékét, szolgáltatását, művét minél „globálisabban” terjeszteni. A COCOM-listák korában ez nehezebben ment. A politikai, jogi, adminisztratív és technikai korlátok oldódása elősegíti a terjesztést és a terjeszkedést.

Amennyire látom, az emberiség nincs és nem is igen lesz abban a helyzetben, hogy konszenzusos döntéseket hozzon. Ha és amikor az üzlet, a technika vagy a tudomány képes valamire, a világ aligha fogja azt mondani, hogy ezt nem akarjuk, nem kell, nem szükséges, megállítjuk. Azt szokták mondani, hogy a klónozás lehetséges, de majd megállítja a világ. Nem hiszem, hogy meg fogja állítani. De reméljük, hogy majd a jogászok megállítják. Nehezen hiszem. Nagyon érdekes ellenpélda a Concorde repülőgép: a hangsebesség 2,2-szeresével repül, aki meg tudja fizetni, annak kétségtelenül előnyös, és mégis, leállítják, mert nem lehet finanszírozni. Közben árulják a holdat, „maszek” űrhajósok járják a világűr, génbankok működnek, aki „számít”, annak nemsokára harmadik generációs mobil telefonja lesz. Hogy erre az embernek szüksége van-e? Ez a kérdés föltehető, de a mindennapokban érdektelen. Jórészt a reklám és a marketing dönti el, hogy mire van szükségünk – ha azok közé tartozunk, akikről azt gondolják, hogy ezt megengedhetik maguknak. Nehéz hinni abban, hogy lenne egy csoport, amely az emberiség megbízásából eldöntené, hogy mire van szükség, mire nincs. A globalizált világot a kereslet-kínálat törvényei mozgatják, s ennek előnyei is vannak: új gyógyszerek, DVD, jobb autók, ellenállóbb fajták. Ezek kifejlesztése egyre drágább, s csak akkor éri meg, ha globálisan értékesítik őket. Ebből lesz az egyforma világ. Ez bizonyára hatékony, de veszélyesnek érzem. Egy-egy termékből egyre kevesebb cég fog egyre többet gyártani, ugyanolyan vagy nagyon hasonló tárgyaink lesznek. A globális világ, konszolidálódó világ. Hewlett-Compaq, Ford-Volvo, stb. Magyarországon árulnak olyan zabpelyhet, amelyen – megszámláltam – 24 nyelven szerepelnek a tudnivalók.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Nem tudom. Keveset. Jelszónak bizonyára tetszetős. A világ tehetős része kitalálta magának, s ennek jegyében el tudja fogadtatni saját magával annak egy részét, ami elfogadhatatlan. Mi az hogy fejlődés? Mi az, hogy fenntartható? Nyilván olyan fejlődésre gondolnak, ami nem teszi tönkre az ökoszisztémát. Nem tudom, hogy van-e ilyen fejlődés. És lehet, hogy a fejlődés csak a „növekedés” szót helyettesíti? A ma működő, piaci, üzleti növekedésen alapuló kapitalizmussal ez valószínűleg összeegyeztethetetlen. Vagy az történik, amiről már beszéltünk, hogy nekünk vannak autóink, de akik elkéstek, azoknak ne legyenek. Vagy legyen sokkal kevesebb. Őrizzük meg a privilegizált helyzeteket – de ne szaporítsuk őket? Ha a fenntartható fejlődés források és jövedelmet átcsoportosításával, az elosztás reformjával jár együtt, akkor igen. De ebben nagyon nehéz hinni. Régebben sokat repültem és nagyon sokszor éjjel: egy néhány tízezres amerikai vagy európai város fényárban úszik, Ázsiában milliós városok alig-alig pislákolnak 10-12 ezer méteres magasságból. Ez sokat mond

a világról. Mi a fenntartható fejlődés? Hogy ez így marad? Ki fogja ezt elfogadni? És milyen alapon?

Ezek szerint utópisztikusnak érzi a fenntartható fejlődést?

Részben igen, részben kissé cinikusnak, részben kissé megalkuvónak, részben kompromisszumkeresésnek. Amivel a világ egyik része megnyugtatja és hátba veregeti magát. Ez is olyan, mint annyi más, gyakran használt és főleg hivatkozott fogalom, hogy nagyon keveset tudunk a tényleges tartalmáról. De kellemesen hivatkozható. Mit szólnak ehhez Afrikában és Ázsiában? Vagy Dél-Amerikában? Nem gondoljuk, hogy sokan türelmetlenek, hogy az ingerültség növekszik? A tehetősebb világnak óriási adósságai vannak. Lehet, hogy 100 vagy 500 évig senki nem fog ezekkel foglalkozni, de a számlákat előbb-utóbb benyújtják. Ha másképpen nem, akkor meglehet, hogy egyszer 10 vagy 100 millió afrikai gyalog elindul.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

Sorolhatatlanul sok. Nemzetközileg bizonyára kívánatos a skandináv országok követése abban, hogy nemzeti jövedelmük majdnem egy teljes százalékát adják a harmadik világnak. (De még mindig nem egy teljes százalékát, holott ezt sok éve megfogadták.) Itthon talán a legelső, hogy vonzóvá kellene tenni a politikát, hogy sokkal jobb képességű emberek menjenek el politikusnak. (De hát bármit kérdezne a politikáról, ezt válaszolnám.) Ehhez persze a politikának meg kellene tisztulnia. Vissza kellene szereznie elveszített hitelét. Ez hosszú, s noha szerintem mindenképpen hozzá tartozik ehhez a beszélgetéshez, mégsem fér bele. A lényeg, hogy úgy érzem, a politika nem végzi el a dolgát, mert majdnem kizárólag napi vagy napi hatású ügyekkel foglalkozik. És ezek elveszik a teret, a levegőt a nagyobb, mélyebb témáktól. A fenntartható fejlődés is ilyen. El tudom képzelni, ahogyan egy nemzetközi szervezet tanácskozásán elhatározzák, hogy ebből háztartási jelszót kell csinálni. Kérdezzünk meg 500 embert, Magyarországon, hányan adnak értékelhető választ a fenntartható fejlődésre. Nagyon, nagyon kevesen. Beszélhetnénk arról, mennyire érdeklik a nemzetközi témák a magyar választókat és miért olyan kevésbé. Hogy ebben mi a politika dolga és felelőssége és mi a médiáé. Vagy beszélhetnénk arról, van-e, lenne-e esély arra, hogy erről: „igazságosabb jövő a világban” valamilyen közbeszélgetés keletkezzen Magyarországon. Gondolja el, előállna egy képviselő azzal, hogy szavazza meg az országgyűlés, hogy mostantól a magyar nemzeti jövedelem negyed százalékát afrikai országoknak adjuk, mi lenne? (Ez is sokkal hosszabb téma, mert sok a legitim ellenérv: például az, hogy a pénz jó részét ellopják, mire azokhoz ér, akiknek szánjuk).

Hosszabb távon az oktatásnak és a nevelésnek lehet esélye és eredménye. A gyerekeknek mindezt még el lehetne magyarázni. Nálunk is, másutt is. Minden bizonnyal igaz, hogy a szegénységből elsősorban iskolázottsággal lehet kitörni. A tömeges szegénységből tömeges iskolázottsággal. Tudom, hogy ez sokkal bonyolultabb és összetettebb. De aki többet tud, mindenképpen informáltabban, utóbb bölcsebben dönt. Hiába. A legjobb szándékok mellett is megoldhatatlan feladat lenne a világnak, hogy – mondjuk – Afrika összes gyerekei járhassanak és járjanak iskolába.

És még arról sem beszéltünk, hogy mi mindennek kellene Afrikában, Ázsiában történnie. Hogy mekkora olajjövödelmei voltak, vannak Nigériának vagy Indonéziának és hogy ezekből mit, mennyit kaptak tíz- és százmilliók.

Milyen értékrendet képz el egy fenntartható társadalomban?

A munka érték, az alkotó munka kitüntetés. Azt az időt, amikor nem dolgozunk, el tudjuk értelmesen tölteni. Vigyázunk magunkra és másokra. Az egészség érték. Keressük életünk értelmét és célját. Létrejön egy konszenzus abban, hogy milyen szolgáltatásokra és

javakra van szükség Az életünket méltóság, tisztesség, erkölcs és etika jellemzi. És odaadás, alázat, mások segítése, bensőségesség, mély emberi kapcsolatok Az ember folyamatos feladatának érzi, hogy megpróbáljon másoknak segíteni, másoknak, akik nála kevésbé szerencsések, tehetősek, tehetségesek, képzetek.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Nem hiszem, hogy megoldhatja. Még akkor sem, ha a mai gépek kevesebb energiát fogyasztanak. Talán inkább a technika tudatos keretek, és kényszerek közé szorítása segíthet, de ez valószínűleg lehetetlen, és segíthet az is, ha megpróbáljuk a saját fogyasztásunk határait kijelölni. De ki mondja meg és milyen alapon, hogy hol van az elég? Kilenc évig 26 lóerős Trabantom volt, utána egy 1200-as Ladám, utána egy 1500-as Ladám és amikor azt megvettem, arra gondoltam, hogy ennél jobb autó soha nem fog kelleni és biztos nem is lesz. Ebbe akár mikor beleülhetek és mehetek. Most van egy 227 lóerős autóm, ami ugyan 10 éves és a negyedik tulajdonosa vagyok, de sokkal kényelmesebb – és sokkal nehezebb, és sokkal többet fogyaszt - mint egy Lada. Hol állunk meg? Hol álljunk meg? A lemezjátszónál? A CD-nél? A DVD-nél? A kis tv-nél, a nagyobb tv-nél, a plazma tv-nél, a házimozinál? Az autópiac leggyorsabban növekvő része a terepjáróké. Budapesten is meglehetősen sok új, nehéz, irgalmatlan fogyasztású terepjárót látni. Ezek technikailag bizonyára jobb autók, mint a korábbiak, de szükség van rájuk?

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Hát fontos lenne, de ennél fontosabb és mindennapi értelemben „húsbavágóbb” üzenetek eljuttatása is kétséges. A fenntartható fejlődés kinek-kinek megfoghatatlan és értelmezhetetlen. Az ember nehezen figyel valamire, aminek 1/6 milliárd részben címzettje vagy alanya. Az ember nehezen fogad el valamit, ami korlátozni akarja, vagy úgy érzi, hogy korlátozni akarja. A legtehetségesebb reklámszakembereket kellene bevonni, hogy találják ki: hogyan lehet békésen sokkolni Európa lakóit azzal, hogy a világ – és benne Európa – fölszámolja magát, ha ez így megy tovább? Azt is ki kell találniuk, hogyan lehet elhitetni egyetlen emberrel, egyetlen családdal, hogy rajta, a családján is múlik?

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődésért?

Ön is tudja, hogy erre néhány mondatban csak jelszavakat lehet válaszolni. Ma Magyarországon elsődlegesen azt, hogy legyen támadhatatlanul tisztességes. Ha tisztességes, talán nem is kell különösebben tehetségesnek lennie, csak lehetőleg csinálja azt, amiben profi, és csak olyat csináljon, amiben profi. Ha közéleti ember, legyen nyitott, toleráns, érzékeny és szolidáris. Igyekezzen látni és követni a nemzetközi fejleményeket. Ha képes rá, járjon biciklivel dolgozni. Legyen jövőképe. Legyen a földkerekség állampolgára. Lásson és ítéljen biztosan abban, hogy lehet magyarként is világpolgár és világpolgárként is magyar. Legyen azonos önmagával.

Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Keveset. Itt most várni kellene, mert ez a lényeg, de olvasva nem lehet várni. A válaszhoz sokat kellene beszélnem a magyar televíziózás helyzetéről. Inkább csak annyit, hogy nagyon sok nemzetközi témával foglalkoztam, és sokféleképpen igyekeztem elmondani és megmutatni, hogy nem vagyunk egyedül a világban. De hát az ilyesmit régebben általában gyanakodva fogadta a magyar közönség, mert azt hitte, hogy az internacionalizmussal akarják etetni. A fordulat után megint gellert kapott a „planetáris polgár” fogalma, másképpen lett és maradt gyanús Magyarországon. Mostanában az uniós csatlakozás monopolizálja a nemzetközi témákat és az Európai Unió is inkább önmagával van elfoglalva. A gyerekeimmel nem vagyok ennyire eredménytelen. Beszélgetünk az erdőkről és a földről, leoltják a villanyt,

takarékoskodnak a papírral, tudják, hogy a víz kincs: ők talán érzékenyebb és szolidárisabb felnőttek lesznek, mint szüleik.

Beszélgetés Csányi Vilmostal a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Én nem nagyon hiszek a fenntartható fejlődésben, mert az embernek, emberi társadalmaknak van egy tulajdonsága, amit általában nem vesznek figyelembe, amikor ilyen nagy jövőképekről beszélnek. Ez pedig az, hogy mindig a kiugró kreatív elemek vezérlik a társadalmat. Tehát 10 millióan megegyezhetünk abban, hogy helytelen 60 km/h sebességnél gyorsabb autót használni, mert sok benzint fogyasztanak, szennyeznek a környezetet. De ha valaki vesz egy ilyen, akkor ez státuszszimbólummá válik és a többiek is ilyen akarnak majd, tehát ez reménytelen. Voltam egyszer egy konferencián, ahol arról volt szó, hogy milyen szörnyű a környezetszennyezés és a hallgatók belelovalták magukat a hősi tettekbe, valaki felállt és azt mondta, hogy itthagya az autóját és gyalog megy haza. Na most ez gyönyörű, de 1/6 000 000 000-od rész szennyezés egy kis időre nem jön létre. Ez nem egy követhető út, ezt nem lehet úgy megoldani, hogy sok ezren lemondunk az autónkról, de mert a többiek használják, így előbb-utóbb, kisebb-nagyobb kifogásokkal mi magunk ismét használni fogjuk. Itt a technológiai megoldás helyett egy érzelmi-erkölcsi megoldást erőltetnek. Ezek olyan kisközösségekben működőképesek, mint amilyen kisközösség volt régen egy falu, vagy ma egy vállalat, egy kis egyház, párt. Ahol nagyon szoros közösség és kultúra van, ott el lehet határozni olyan dolgokat, amelyek az ember technológiai érdekei ellen vannak, de erkölcsösek. Tehát, hogy nem teszem a lábam az asztalra, nem szeretem el a más nőjét, nem használok autót, nem használok olyan gázt, ami szennyezi a légkört (bontja az ózont; ha az szennyezte és nem a metán, ami feljött a tengerből mert biztos az ember ebben sohasem lehet). Tehát kisközösségekben ezek működnek. S az ember százezer évekig ennek a módszernek az eredményességével élt, azzal, hogy lehet ilyen elhatározásokat tenni. Amikor a kisközösségek felbomlanak, egyszemélyes csoportok lesznek, megszűnik a kultúrának ez a célok elérhetőségét korlátokkal bizonyos meghatározott utakra terelő tevékenysége, akkor erre hivatkozni csak azt jelenti, hogy az illetőnek fogalma sincs arról, hogy mit hogyan lehet megoldani. Tehát nem az a megoldás, hogy szedjük fel a szemetet az utcán, hanem, hogy takarítsák, a sok munkanélküli egy részét meg kell fizetni oly mértékben, hogy nekik megérje minden nap összeszedni azt. Ekkor meg van oldva, s nem azon múlik, hogy engem furdal-e a lelkiismeret, hogy eldobom-e a kólás dobozomat. Ezt lehet mondani, de nem lesz belőle megoldás. Tehát ez - a szabályozási problémákat kizárólag erkölcsi szinten próbálva megoldani - egy értelmetlen dolog, félreviszi a társadalom gondolkodását. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy dicsérni kell a szemetelőt. Fel lehet használni etikai eszközöket is, de azt hinni, hogy ezek egyedül megoldják a problémákat naivitás.

Fenntartható fejlődés! Szép elképzelni, hogy lemondunk a technológiáról, technikáról és ilyen kis, erdős, ligetes természetes anyagokból épült épületekben, modern kommunikáció nélkül jól érezzük magunkat. Reménytelen. Nem érzem, hogy ha kialakulna egy olyan kulturális közeg, ahol ennek sikere lenne, akkor ez mindent megoldana. Az ember nem ilyen, elképesztő az a naivitás, amit társadalomtudományok ez ügyben tanúsítanak. Az előző rendszer is úgy gondolta, hogy ha a Kossuth rádió bemondja reggel, hogy mindenki korán keljen, rendszeresen dolgozzon, és ne lopjon, s ha ezt mindenki megtartja, akkor pillanatokon belül itt lesz a jó világ. Ez képtelenség. Olyan szabályrendszert kell létrehozni, hogy mindenki korán keljen fel és dolgozzon, mert ez valamiért érdeke és akkor esetleg ebből lesz valami. De a szerveződési szint magasabb fokán lévő intézkedések kidolgozása és végrehajtása helyett erkölcsre meg jóézésre, meg hasonló szép dolgokra hivatkozni, ez egyszerűen felelőtlen. Tehát én nem hiszek ebben, szerintem úgy fog megvalósulni ez a dolog, hogy lesznek nagy katasztrófák, amikor az ember rájön, hogy muszáj tenni valamit. A Szaharát pillanatok alatt be lehetne erdősíteni, visszaállítani a húszézer évvel ezelőtti kellemes állapotot; sok pénzbe kerül. Nem atombombára kellene költeni, meg drága autókra, hanem fásításra. De ahhoz, hogy az

ember ezt megtegye, hogy az adója olyan magas százalékat költsék fásításra, ahhoz nagy félelem kell. Attól kell félni, hogy holnap megfulladunk. Majd ha ez bejön, akkor ez meglesz. Ma az emberiség olyan színvonalon van, hogy röhögve meg tudna egy csomó dolgot valósítani. Ehelyett tovább írja az erdőket. De ez egy versenyfutás, el tudom képzelni, hogy a technológiával mégis előbb jönnek létre azok a módszerek, amelyekkel meg lehet a nagy katasztrófákat akadályozni, és akkor az egész egy értelmetlen dolog volt. Ha meg nem lehet megakadályozni, akkor majd a katasztrófák rádöbbennek az embereket, hogy mit kell csinálni.

Itt volt ez a rendszerváltás, sok embernek negyven évig eszébe sem jutott, hogy másképp is lehetne, aztán gyakorlatilag összeomlott egy fél év alatt. Igenis vannak olyan helyzetek, amikor anélkül, hogy vér folyt volna, háború lett volna az emberek áttértek egy másik hiedelemrendszerre. El tudom képzelni, hogy ha megfelelő közelségbe kerülnek ezek a lehetőségek, akkor igenis az emberiség egyik nap úgy tud felébredni, hogy elég volt a Mercedes-ekből, elfogad olyan korlátokat, amelyek szükségesek.

Minden kultúra az alapvető emberi tevékenységeket nem úgy korlátozza, hogy egyáltalán nem engedi meg, hanem úgy, hogy rituális és szabályozott módon engedi végrehajtani. Tehát nem a szupermarketben kezdünk el enni, hanem meg kell venni a nyersanyagot, haza kell vinni, meg kell főzni és órák telnek el, amíg végül valaki feltalálja, holott, mint az állatok, lehetne enni ott a tett színhelyén. Tehát ez egy korlát, amit mindenki elfogad. A szexualitás terén ugyanígy hosszas rituális tevékenység előzi meg az aktust (bemutatkozás, megismerkedés, stb). Na most ha ilyen alapvető dolgok, mint a szexualitás, és táplálkozás terén elfogadja minden ember ezeket a korlátokat, akkor miért ne lehetne elfogadni a műanyag vicik-vacakok és a levegőszennyezés esetében, a tőke és a termelés működésének módjára vonatkozó, hasonló kulturális kényszereket? Európában valaki (Tobin) kitalálta, hogy a nemzetközi pénzmozgásokat egy tized százalékkal meg kellene adóztatni, de nem szavazták meg. Az ember nem jut szóhoz, hogy hogyan lehet ez? Nem a fenntartható fejlődésen kellene siránkozni, hanem ezt kellene bevezettetni, mert 300 milliárd dollár eszméletlen nagy pénz. Abból minden szegény országot valamivel feljebb lehetne hozni. Nem mindenki tudja, hogy van egy hatalmas virtuális gazdaság és ennek egy kis része a reális gazdaság, és ennek egy kis szelete, ami tényleg szükséges, tehát hogy legyen mindennap ennivalónk, meg télen ne fagyjunk meg. Nem igaz, hogy itt nem lehetne változásokat csinálni. Nem biztos, hogy ezt a fenntartható fejlődés keretében kell, ez annak a súlykolását igényelné, hogy a kultúra az egy szabályrendszer, a kultúra az elfogadott korlátokkal enged bizonyos dolgokat és nem azzal, hogy semmit sem lehet. Mindent lehessen, csak nehezen, csak adóval, csak bonyolultan, meg kelljen küzdeni érte. Szóval a tanulságok megvannak, csak a politikusok és társadalomtudósok igazából nem tudják, hogy hogyan működik a társadalom és ezért állandóan hülyeségeket beszélnek és csinálnak.

Ha a szexualitás, táplálkozás ilyen szabályozott, akkor a fogyasztás mai esztelen volta sem szükségszerűség.

Persze, hát ez a legfőbb probléma! E mögött is van egy nagyon jól követhető dolog. Állatkísérletekből lehet tudni, hogy a teljesítmény és jutalmazás közötti összefüggés nem lineáris, hanem exponenciális. Ez azt jelenti, hogy a dolgoztatott állat ha azt akarom, hogy kétszer annyit dolgozzon, akkor nem kétszer akkora jutalmat kell neki adjak, hanem négyszer akkora. Erről senki sem tud, aki béreket állapít meg. Azt hiszi - előző rendszerben voltak ennek gyönyörű példái -, hogy teljesen lineáris a jutalmazási rendszer. Ami azt jelenti, hogy a takarítónőnél mondjuk kétszer annyit kapjon a mérnök és háromszor annyit a vezérigazgató, már az egy kicsit sok volt, és ha valaki feltalál valamit, amit az egész világ használ, az kapjon még kétszáz forint jutalmat. Ez azt jelenti, hogy senki nem hajlandó azt a plusz teljesítményt nyújtani ekkora jutalomért. Ez elmúlt, a mai rendszer teljesen más. Ma a felső határ a csillagos ég, ha én ügyesen manipulálok a tőzsdén, akkor az én jutalmam legyen tízezerszeres, vagy

százezerszeres. Na most ez nem jelenti azt, hogy az én teljesítményem is ennek arányában növekszik. Ez egy teljesen értelmetlen rendszer, egy olyan rendszer volna értelmes, ami lineáris helyett exponenciális jutalmazást ad, de nem a végtelenségig.

Ugyanez az öröklésnél: nyilván van egy csomó ember, aki könnyen szerzi a pénzt, s akikről nem mondhatjuk, hogy olyan ügyes, de abban a közegben, ahol mozog ezek a szorzók úgy működnek. De miért kell az ő örökségének csak húsz-harminc-ötven százalékát elvenni, miért nem veszik el a kilencvenöt százalékát? Miért nem lehet elindítani minden embert ugyanolyan módon? Tehát itt van egy óriási társadalmi igazságtalanság, egyenlőtlenséggel indulunk, s nem igaz az, hogyha a tízmillió feletti örökösödés 95 %-át elvonnák, akkor leállna a gazdaság. Ettől semmi nem történne, ezek politikai játszmák. A magyar parlamentben egy csomó mindent azért nem tudnak rendesen megcsinálni, mert olyan politikai lobbik működnek, amelyek ezt nem engedik. Holott mindig úgy tálalják, hogy nem lehet ilyen-olyan korlátozásokat hozni, mert akkor leáll a gazdaság, de ez csak egy politikai vélemény, nem igaz és ez ellen politikai harcot kell folytatni. Ezt persze nem azon az alapon, hogy félredobjuk az egészséget, és megint újra egyenlően elosztunk, nem is úgy, hogy lineárisra tesszük a jutalmazást, hanem olyan rendszert kell kialakítani, ami értelmes. Olyan harcokat, amelyek megvívhatóak.

A jelenlegi fejlődés fenntartható-e?

Rossz kérdés, mert ehhez definiálni kellene, hogy mi az hogy jelenlegi fejlődés, mi az hogy fenntartható, meddig. Erre csak hülyeségeket lehet válaszolni. Ha nem tudom, hogy minek a fejlődése, milyen módon történik, és meddig akarják fenntartani, és vajon ha valami egész más megy helyette, akkor az is fejlődése-e? Ilyet nem szabad kérdezni. Ott volt a számítógép, nekem volt ZX 80-om, az első ilyen kis ötven dolláros PC, aminek 2 kbyte memóriája volt és minden programot bele kellett írni kézzel. Azt 1980-ban senki nem jósolta meg, hogy húsz év múlva nekem az Akadémia akkori gépénél százszor nagyobb kapacitású gép lesz az asztalomon, ami az enyém lesz és lesz NET stb. Ha ennyire nem lehet előre látni a dolgokat, akkor milyen alapon beszél bárki itt fenntartható akármiről. Nulla az időhorizont.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Az ideológiai tisztázatlanság. Az, hogy a társadalomtudománynak halvány fogalma sincs arról, hogy a társadalom hogyan változott meg és ennek megfelelően kizárólag ilyen praktikus, technológiai megoldások uralják a helyzetet és nincsenek olyan ideológiák, amelyek mellé lehet állni, vagy épp ellene, és amelyek világos tennivalókat adnának. Ilyenek nélkül nem lehet a problémákat megoldani. Azt gondolni, hogy hatmilliárd ember külön-külön kigondolja, hogy mi a jó neki, és ebből majd összejön valami, ez nem a legjobb elképzelés. Kellenének nagy ideológiák, vagy akár vallások, de nincsenek, ezt látom a legnagyobb problémáknak.

Ezek csírái sem? A fenntartható fejlődés valami ilyesmi próbál lenni.

Ha a legelemibb ellenvetésekre nem tud egy ideológia válaszolni, akkor az erre nem alkalmas.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

A kultúrák dezintegrálása. Nincsenek olyan nagy kultúrák, se nálunk, se másutt, amelyek tartalmazzák az előbb említett alapvető ideológiákat, amelyek valamilyen cselekvési programot diktálnának, szétestek. A keresztény kultúra nem tud cselekvési programot adni, vagy legalábbis a monopóliumok ezt nem hagyják. A kommunizmus megbukott, mi van még, mit tud mondani? Iszlám?

Mit gondol a globalizációról?

Ha az ember az emberiség növekedési görbáját nézi, akkor ez egy régóta tartó és elkerülhetetlen folyamat benyomását kelti. Semmilyen különleges érzésem, gondolatom nincsen. Amióta a postán levelet lehet feladni, telefonálni lehet, repülni lehet, van globalizáció. Egyre inkább van, mi ezzel a probléma?

Valószínűleg az, hogy különféleképpen definiálják.

De hát ez egy rendszerprobléma, egy rendszer szerveződik össze. Régen, ha utazott 1000 kilométert akkor esetleg megették a helybeliek, ma ha megy 1000 kilométert akkor ott egy ugyanolyan repülőtér várja, mint ahonnan elindult, ugyanazt mérik a büfében, ez a globalizáció.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

A nemzetit én nyelvnek értem, tehát azt gondolom, hogy egy kultúrának a saját hagyományait, tradícióit kell ápolnia, mert minden tradíció egy cselekvési program is egyben és éppen az az erőssége, hogy hosszú gyakorlatra néz vissza. E nélkül nem lehet meglenni, ha most hirtelen az emberiség négy éves gyerekekből állna, és mindent elfelejtene, ami volt, akkor valószínűleg nagy bajban lennénk. Ugyan a változások sokkal gyorsabbak, ezek a tradicionális kultúrák sok mindenre rossz választ adnak, de mégis úgy érzem, hogy ez egy olyan kapaszkodó, amit nem lehet elengedni. Elvi okokból, az ember olyan, hogy az egyéni saját történetébe kapaszkodik és egy kultúra is a saját történetébe, ettől nem lehet megfosztani. Aki úgy gondolja, hogy ettől meg lehet fosztani, annak megint halvány fogalma sincs arról, hogy hogyan működünk.

Nemzetközi szinten ugyanez a helyzet, húszezer évvel ezelőtt, úgy számolnak, hogy volt negyvenezer különböző kultúra, különböző kis kultúrák formájában. Ma van százötvenvalahány állam és pár ezer kis kultúra. Egységessé felé megy a világ. Az egységesség nem csak uniformizáltságot jelenthet, ahogy biológiai rendszerekben meg lehet figyelni, különbözőségeken, kölcsönhatásokon alapuló rendszert is jelenthet. Tehát az egységesség csak azt jelenti, hogy bizonyos dolgokat megkönnyítenek és bizonyos korlátokat állítanak. Ez nem azt jelenti, hogy homogenizálni kell, vagy lehet. Én nem látok itt problémát, csak belemagyarázott problémákat.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Milyen értékrendet képzelt el egy fenntartható társadalomban?

Az a baj az értékrendekkel, hogy sokféle értékrendet lehet elképzelni, az a kérdés, hogy milyen eszközei vannak az adott társadalomban az értékrend szocializációjához?

Lehet-e a fiatalokat arra kényszeríteni - minden kultúra kényszer - hogy ezeket az értékeket elfogadják? Addig, amíg az utcai falakat lespriccelik festékekkel, mert az iskolában nem tanulják meg, hogy az épületeknek szépeknek kell lenniük, addig teljesen reménytelen minden. Ha a kultúrának nincs olyan kényszerítő hatása, hogy az emberek szocializációját egy bizonyos kulturális rendszer felé terelje, akkor az egész dolog értelmetlen. Olyan kultúra, amelyben mindenki egy külön kultúra, és azt csinál, amit akar, nem hiszem, hogy jó, vagy optimális vagy élhető kultúra és mi e felé megyünk. Azt gondolom, hogy ez nagyon rossz irány, és ezen idővel változtatni kell, vagy lehet.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Ez egy versenyfutás, a dolog kétesélyes. De ha megoldja, akkor ezek a megoldások nem sokban fognak különbözni az élő szervezetektől.

Hogy lehetne eljuttatni a fenntartható fejlődés üzenetét az emberekhez?

Hát, nagyon sokféleképpen. Azt hiszem, hogy először az embereknek saját magukkal kellene tisztába lenniük, tehát az iskolának, nem valamilyen absztrakt és elvont és csak az iskolában szükséges ismereteket kellene tanítani, hanem az emberről szóló ismereteket, amelyeknek csak egy része a tudomány meg minden egyéb. Az ember mint szociális lény, hogyan viselkedik, mi az hogy agresszió, mi az hogy szerelem, a valódi szerelem, erről a gyerek sehol nem hall. Otthonról kiteszik reggel, az iskolákban csak a tízperces szünetekben jut idő arra, hogy ezeket a fontos kérdéseket érintsék. Amíg ilyen az iskola, addig ez egy reménytelen dolog.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődésért?

Például nem hazudik, nem lop, és próbál úgy élni, ahogy mondja. Nem lesz hipokrata.

Őn mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Én nem gondolom, hogy nekem kellene tenni. Nem gondolom, hogy azért fog megváltozni a fejlődés, mert ezért én valamit teszek. De ez nem azt jelenti, hogy nem fontos meggyőzni az embereket arról, hogy nekik is kell tenni valamit. A probléma az, hogyha én meggyőzőm az emberek hatvan százalékát, hogy hogyan kell tenni valamit, attól még semmi nem változik. Nekem az emberek száz százalékát kell megakadályoznom abban, hogy ez ellen tegyenek valamit. Minden kultúra szól arról például, hogy mondjuk nem szabad ölni. De ez nem úgy működik, hogy a hatvan százaléka úgy gondolja, hogy nem szabad, a negyven százalék meg nyugodtan öl. Ez így nem megy. Ha eldöntöttük, hogy a mi kultúránk egy olyan lesz, ahol nem szabad ölni, akkor aki öl azt felakasztjuk és akkor a rendszer működik. Szent István idejében ha valaki lopott, levágták a kezét, mert csak így lehetett megvédeni a magántulajdon szentségét, ma már kisebb büntetés is elegendő. Vannak dolgok, amelyek csak akkor működnek, ha intézményesülnek. A szenteltvíz nagyon fontos dolog, de az is csak akkor működik, ha mellette ott az intézmény.

Ha ott az ostor mellette.

Az ember ilyen. Nem lehet azt képzelni, hogy az emberek majd racionális jóindulatból olyanok lesznek, hogy minden magától megoldódjék. Ez a legkártékonyabb hiedelem, ami valaha létezik. Mert nem számol azzal, hogy ez nem így van, mert az ember nem racionális, és nem feltétlenül jóindulatú. Rendszerekben kellene gondolkodni. Olyan rendszert kellene létrehozni, ami azért élhető, elviselhető, de rendelkezik azokkal a korlátokkal és szabadságokkal, amelyekre szükség van. Itt mindig vagy a szabadságokat, vagy a korlátokat hangsúlyozzák, és nem azt látják, hogy ezeknek az optimális elegye az, ami egy optimális embert hoz létre és az ideológia az, ami ezeket valahogyan megfogalmazza, de hát nincs.

Köszönöm.

Egyébként szomorú, hogy ilyenek a társadalmi viszonyokról szóló beszélgetések, azaz hogy ezeket a kérdéseket meg lehet válaszolni, és közben nem röhög az, aki megfogalmazza őket. Mert egész biztos kap olyanoktól válaszokat, akik ezt komolyan veszik és a válaszadók azt gondolják, hogy sokat tehetnek ezért, majd hazamennek, és tesznek valamit.

Beszélgetés Hegyi Gyulával a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Hegyi Gyula vagyok, újságíró, író. Sok írásom jelent meg, a rendszerváltás előtt filmkritikus voltam. 1990 után kezdtem politizálni, 1994 óta vagyok képviselő, és elkötelezett környezetvédőnek tartom magam.

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Ez egy általános kérdés. Azt hiszem, hogy tudatosan választhatunk kétfajta jövőkép között. A pesszimista énem azt mondja, hogy a kapitalista társadalom nem alkalmas arra, hogy a profiton túlmutató, vagy a profittal ellentétes nagy változások benne megtörténjenek, tehát e szerint környezeti katasztrófának kell bekövetkeznie ahhoz, hogy az emberek egész élete, a társadalom egésze megváltozzon. Az optimista énem azt mondja- és ennyiben fontos az, hogy baloldali vagyok- a nagy gazdasági válságok hatására a kapitalizmus a szociálpolitikában egyszer már eljutott egy olyan alapvető szemléletváltozáshoz, ami a profiton túl a jóléti szociális szempontokat is beengedte a rendszerbe, legmarkánsabban a skandináv államokban. Ugyancsak Skandináviában látható, hogy bár alapvetően profitorientált a társadalmi rendszer, a gazdaság, ehhez képest a környezetvédelem abszolút prioritásnak számít. Tehát az optimista énem azt mondja, hogy lehet változtatni azelőtt, mielőtt elérnénk egy ilyen környezeti katasztrófához, aminek elég sok előjele van. Hogy a kettő közül melyik fog megvalósulni? Gondolom vegyesen, tehát bizonyos téren nagyon súlyos környezeti válságok, bajok fognak támadni, de talán a társadalmak ezekből időben levonják a következtetést, hogy változtatni kell, és ez egyképp feladata a politikának, sajtónak, civil szervezeteknek, kutatóknak.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

A túlnépesedést szokták alapvető gondnak nevezni, amiről Magyarországon persze nehéz beszélni. Hogy a túlnépesedés mennyiben igazi gond, azt nem tudom megmondani. Az biztos, hogy ha a jelenlegi amerikai fogyasztási modell lenne mindenki számára a cél, akkor a túlnépesedés azonnali katasztrófához vezetne. Ha sikerülne egy alternatív, a természeti adottságokhoz alkalmazkodó életformát választani, akkor a túlnépesedés nem lenne olyan nagy gond, mesterségesen nem kellene mérsékelni, hiszen a jólét növekedésétől magától is mérséklődik a születésszám

Joggal említhetjük a fegyverkezést, ez abból a társadalmi rendszerből ered, amiben élünk. Alapvető fogyasztási gondok is vannak, kiragadott példaként ilyen a marhahús túlzott kultusza. A szarvasmarha, bár ezt nem mindenki tudja, valóságos környezetpusztító gépként üzemel, iszonyú mennyiségű édesvizet fogyaszt és más módon is rombolja a környezet egyensúlyát. Tömeges tartása összekapcsolódik bizonyos fogyasztási szokásokkal, amelyek áterjedtek más társadalmakra is, a steak fogyasztás ma ott is divat, ahol régen az adott természeti környezetbe illő állat húsát ették, vagy kevesebb húst ettek.

Magának a környezetnek a szennyezése, ami egy értékválsággal függ össze, amelyben a természeti értékeknek gyakorlatilag nincs presztízsük és ezeket különböző mesterséges értékek váltották fel. Elég bizarr, hogy a „testszag” visszataszító dolog, az a „menő”, ha az embernek mesterséges vegyszerekből előállított „kozmetikai” szaga van.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

Természetesen különböző okai vannak. Nyilvánvaló oka, hogy az emberiség a természettel hosszú tízezer éveken keresztül harcot vívott, ilyen értelemben a természet, mint legyőzendő ellenfél jelent meg, s ez sokáig természetes volt. Amikor az ember befolyásolni tudta, vagy azt hitte, hogy befolyásolni tudja a természetet, akkor sem változott meg ez az

attitűd, vagy nem kellően változott meg. A másik nyilvánvaló ok az, hogy egy olyan társadalmi rendszer, mint a kapitalizmus, szükségszerűen kitermel környezeti problémákat, aminek az állítólagos alternatívája, az államszocializmus, helyesebben az államkapitalizmus talán még rosszabb helyzetet teremtett. Az is ok, hogy az emberek nem adnak kellő értéket a környezetnek, nincs hosszú távú ökológiai gondolkodása az embereknek. Ami nem is várható el az egyik napról a másikra, tehát ezért nem hibáztatom őket, hanem tényként mondom.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

Legjobb lenne először is fölismerni a problémákat. Hiszen ezzel is gond van. Amikor Európa-szerte minden nyár pokoli kánikulát eredményez és a Balaton soha ilyen alacsony nem volt, akkor komoly vízügyi szakemberek azt mondják, hogy ez teljesen természetes jelenség, képzett meteorológusok azt bizonygatják, hogy semmi szokatlan nincs az éghajlatban. Amikor a szakemberek a létező tüneteket letagadják, akkor nagyon nehéz az első lépést megtenni. Az első lépés annak felismerése, hogy a környezeti terhelés kezd kritikus lenni. Aki ezt elszabotálja, az tragikus bűnt követ el.

A felismerés után a politikai erőben meg kell jelennie a zöld elkötelezettségnek. Ami magától nem fog megtörténni, erre akkor van esély, ha a társadalom kikényszeríti ezt a politikai, tudományos, közéleti szereplőktől. Talán ez az, ami Magyarországon szinte a leggyengébb. A zöld értékek felvállalása ma nem hogy nem hoz plusz támogatást egy mozgalomnak, hanem inkább még vissz a népszerűségből. Mert ezek a kérdések a szavazói bázison nem hálás dolgok.

Ezt tudják mérni, hogyan jutottak erre a következtetésre?

Nem mérjük, de ezt nyilván nem nekünk kellene készíteni, hanem közvélemény kutatóknak. Az jól érzékelhető, hogy egyik pártnak sincs jellegzetes zöld politikusa, ahol van, azt is háttérbe szorítják, vagy eleve a másodvonalba számítják. Csak Szili Kati az egyetlen kivétel, de ő ezernyi más feladata miatt nagyon keveset tud környezetvédelemmel foglalkozni.

Mit gondol a globalizációról?

Írtam néhány könyvet. Nehéz pár szóban megfogalmazni, mindenesetre az biztos, hogy a szónak többféle értelmezése lehetséges. Azon értelmezése, amely Magyarországon használatos, az egyoldalú spekuláns tőkére épülő kapitalizmusnak, az egy hatalmi központból szerveződő, alapvetően spekuláns célokat szolgáló kapitalizmusnak a megnevezése. Ilyen értelemben tehát nem igazán szerencsés szó, de így elfogadva azt kell mondani, hogy a globalizációval kapcsolatban három attitűd lehetséges. Az egyik az, hogy elfogadom. A másik szerint megpróbálok nemzeti alapon tiltakozni ellene, szigeteket kiépíteni, annak idején a kommunista Albániában kísérleteztek ezzel, eléggé lesújtó eredménnyel, most a jobb oldal egy része álmodozik erről. A harmadik pedig az, hogy a globalizációt demokratizálni kell. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a világgazdaság nagy központjai fölé demokratikus kontrollt kell helyezni. A Nemzetközi Valutaalap, vagy a Világbank fölött nincs demokratikus kontroll. Régen a nemzeti parlamentek az ország költségvetésének igen jelentős részét áttekintették, s a vállalatok úgy működtek, hogy valamilyen országba be voltak jegyezve. Abban az országban részint adózás, részint valamifajta demokratikus kontroll révén a társadalom ellenőrizni tudta. Ma a nemzetközi nagytőke 95%-ban mentesül minden demokratikus kontroll alól. Tehát a pozitív globalizáció ott kezdődne, hogy ahogy saját országunkon belül átlátunk tevékenységeket, úgy nemzetközi szinten szintén meg kellene tudni tenni. Ebben a tekintetben a globalizációnak nyilván vannak előnyei is, például az, hogy az antiglobalista tüntetéseket az Interneten szervezik; ez azt jelenti, hogy a meglévő hálózat jóra és rosszra egyaránt alkalmas.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Ez egy jó szlogen. Több értelmezése van, akkor fogadható el, ha ez környezetileg is fenntartható fejlődést jelent. A fenntartható növekedést szokták használni közgazdászok, de kiderül, hogy ebbe nem értik bele minden, a termelésbe, gazdaságba bekapcsolódó nyersanyag újrateremtését, költségeit, feltételeit. Tehát a klasszikus fenntartható fejlődésnek azt tekinteném, amikor ugyanannyi nyersanyag, tiszta víz, levegő maradna, mint a bemenetkor. Ezt valószínűleg lehetetlen elérni, de legalább arra kell törekedni, hogy nagyságrendileg ne csökkenjen a felhasználható nyersanyagok és a természeti kincsek aránya.

Megvalósíthatónak vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Meg kell, hogy valósuljon, hiszen ha fejlődés nem fenntartható és átlép bizonyos korlátokat akkor, mint a prágai Gólem elszabadítója, az emberiség egy olyan válságot indukál, aminek később nem lesz ura. Ilyen értelemben a fenntartható fejlődésnek meg kell valósulnia.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

Ez egy jó kérdés, olyan értelemben, hogy először is van feladata. Nyilvánvalóan mindenkinek meg van a maga feladata. Alapvető feladata van a társadalomnak. Mivel én a civil szférából jöttem a politikába, mondhatom, hogy az egy nagyon rossz elgondolás, miszerint a társadalomnak mindig igaza van. Az emberek többségének magában el kell jutnia odáig, hogy bizonyos értékek fontosabbak, mint más értékek. Ha ez nem történik meg, akkor hiába prédikálnak akármit a Kasszandrák, az emberek tudatosan rohannak bele valami rosszba. A két világháború sem jöhetett volna létre, ha az emberek jelentős része ellent mondott volna az erőszaknak. A környezeti katasztrófát csak akkor kerülhetjük el, ha az emberek valóban el akarják kerülni és ezért áldozatokra is képesek. A társadalom általános felelősségén túl a civil, zöld, globalizáció-kritikus szervezeteknek lenne nagy jelentőségük. Jelenleg is léteznek ezek a mozgalmak, de eléggé átgondolatlanul tevékenykednek. Át kellene gondolni, hogy milyen célokat akarnak elérni, és milyen szövetségeket kötnek, mert összefogás nélkül nem lehet eredményeket elérni.

A politika felelőssége az, hogy csak a fenntartható fejlődést fogadja el, csak a környezetbarát újrahasznosítás alapján működő beruházást engedélyezzen. A tudománynak az elméleti igazságok levonásán túl, valamilyen módon mindenki számára követhető stratégiát kell kínálnia. Hiszen azt mondani, hogy soha többet senki ne szálljon autóba, ez nyilván nem megvalósítható, egy olyan közlekedési modellt kidolgozni, amelyben fontos célokra motorizált járművek is működhetnek, más célokra pedig egy tömeges méretekben kiváltható megoldást kidolgozni, ez sokkal pozitívabb, mint hogy holnap megtiltani a motorizációt.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Azt hiszem keveset tud róla. Ha megértenék az emberek, s a saját kis közösségükre, településükre, családjukra lebontva látnák, miről is szól, akkor valószínűleg rokonszenvennének vele. Pontosan az hiányzik, hogy elmondják nekik, hogy miről van szó.

Milyen értékrendet képzelt el egy fenntartható társadalomban?

Erről nem beszélni kell. Az ember ezzel foglalkozik, erről ír, nem szlogeneket kell mondani róla.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Bizonyosan nem, hiszen a problémák jelentős részét a technika indukálta.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Talán a régi jó módon, ahogy mondják, a mézes madzag és az ostor valamilyen keverékével. Nyilvánvaló, hogy el kell mondani a fenyegető jeleket, világossá kell tenni, hogy ha nem történik változás, akkor milyen válságnak nézünk elébe. De önmagában a riogatás nem elég, mellette fel kell mutatni a környezetbarát életforma előnyeit, amit az emberek - főleg a fiatalok és a gyerekek - megéreznek. Világossá kell tenni emellett, hogy nem csak rezervátumokban, falun és nemzeti parkokban lehetséges a környezetbarát élet, hanem a nagyvárosnak is vannak természeti értékei, sőt, az épített környezet is lehet értékes. Rendezett körülmények között, jól megtervezett közlekedési és infrastrukturális rendszerben egy nagyvárosban is lehet környezetbarát életet élni, és egy zöld nagyváros sokkal jobban élhető, mint a jelenlegi metropoliszok.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Remélhetőleg sok mindent tehet. Közéleti emberként azzal, hogy esetleg ismerik és ezt a létező ismertségét ennek az ügynek a szolgálatába állítja, beszél róla, példát mutat. Amennyiben a politikához köze van, akkor a törvényhozásban, a kormány ellenőrzésében, saját kezdeményezéseivel megpróbálja zöld irányba terelni a dolgokat. Ha lehetősége van publikálni, akkor minden alkalmat meg kell ragadnia ugyanerre, és ha a cikkek, könyvek, tanulmányok esetleg másról szólnak is, minden módon jelezni kell, hogy aki írja, az elkötelezett a környezet iránt.

Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Mint képviselő a környezetvédelmi bizottságban vagyok alelnök, remélem, hogy eddigi munkánk során nem kaszáltunk el egyetlen jó kezdeményezést sem. Amit tudtunk, igyekeztünk támogatni. Előző ciklusban Szili Katalinnal beadtuk a jövő nemzedékek ombudsmanjának törvénytervezetét, amit nagyon fontosnak tartok. Ez a javaslat a zöld társadalom részéről teljes támogatást élvezett. A mai napig is csak jövőidőben tudok róla beszélni róla, mert még nem fogadták el. Nagyobb sikere van az állatkínzás elleni kezdeményezésünknek. Ez nem tipikusan egy környezetvédelmi téma. De ha a gyerekek, a fiatalok, az egész társadalom megtanulják az állatok tiszteletét, akkor talán az egész környezet iránt is nagyobb tiszteletet éreznek majd. Az állatokkal való együttlét az egyik alkalmunk annak, hogy a természet egységében való gondolkodást megtanuljuk. Mint újságíró elég sokat publikálok, szinte minden írásomban valamilyen módon megjelenik a zöld gondolat, a nyáron a Budapesti Plázs kapcsán próbáltam arról írni, hogy a városközpontból az autókat ki kellene tiltani. Nemhogy bővíteni kellene a dunai rakpartok autóforgalmát hanem autómentes övezetté kellene a Duna partját. Épp most készülök Brüsszelbe: az Európa Parlament szervez egy kerékpárutat, amelyen főleg zöld képviselők indulnak el, de nem csak azok, és jó néven vették, hogy a jelölt országokból is vannak résztvevők. Magyarok ketten megyünk, én és Gruber Attila fideszes képviselőtársam.

Köszönöm, én a végére értem, ha hozzá kíván tenni még valamit...

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatban szükség lenne a parlamentben egy Fenntartható Fejlődés Nagybizottságra. Az Európai Integrációs ügyeknek volt ilyen nagybizottsága, amiben a házelnök és a frakcióvezetők vettek részt. Ami nem azt jelenti, hogy még egy plusz bizottság alakuljon, de a környezetvédelmi bizottság nem képes teljes egészében átlátni ezt a kérdést. Hiszen mondjuk a költségvetés ügyében, vagy a laktanyák területén tapasztalható környezetszennyezés kérdésében, az önkormányzati beruházások területén más bizottságok illetékesek. A környezetvédelmi oktatás ügye az oktatási bizottsághoz tartozik, ha az valaha is foglalkozna vele. Rengeteg bizottság van, a környezetvédelmi bizottság presztízse nem túl nagy, tehát szükséges lenne egy fenntartható fejlődés ügyeivel foglalkozó nagybizottságra.

Az éves költségvetéshez hasonlóan minden esztendőben meg kellene vitatni a parlamentben a fenntartható fejlődés állapotát. Fontosnak tartanám, hogy a költségvetéssel

párhuzamosan, vagy egy keresztfélévben, amikor kevesebb a parlament leterheltsége, a kormány készítsen egy jelentést a fenntartható fejlődés állapotáról, ezt minden minisztérium véleményezze, minden parlamenti bizottság vitatkozzon róla és a végén ugyanúgy kelljen elfogadnia a Parlamentnek, mint az éves költségvetést. Ez kiváló alkalom lenne arra, hogy a fenntartható fejlődés ügye a közélet érdeklődésének központjába kerüljön.

Beszélgetés Illés Zoltánnal a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Konrad Lorenz mondta, hogy a környezetvédők patológiusan optimisták. Ez rám nézve is igaz, hisz miközben mindenütt a sűrűsödő gondokat lehet látni, környezetvédő vagyok és betegesen optimista, mert azt gondolom, hogy amit milliók csinálnak a világban a környezet és a természet megvédése érdekében, az hátha azt eredményezi, hogy egy másfajta világ alakul ki. Ez lehet, hogy egyúttal idealizmus is – vállalom - de nem naivitás. Nem érzem magam naivnak, sem környezetvédőként, sem pártban tevékenykedő környezetpolitikusként. De idealista vagyok. Idealizmusom tárgya az, hogy azt gondolom, hogy az a világ, ami jelen pillanatban van, az nem jó. Ennek meghaladását szeretném elérni, s ennek egyik tere, terepe, útja a környezetvédelem, a természet- és állatvédelem. Azaz az élő és holt világ, vagyis a teremtett világ megvédése.

Számomra elfogadhatatlan: a természeti erőforrások kirablása, a mindenképp felett álló önzés, az extraprofitra törekvés, a nem-közösségi gondolkodás, a kizárólagosság eszménye, az erőszak verbális, mentális, fizikai válfajainak jelenléte és dominanciája, az állatvilággal való nemtörődés, a természeti kincsek kizsigerelése (egyéni, vagy csoport érdekeknek megfelelően), mindezek mögé az erőszakszervezetek odaállítása, a törvénykezés manipulálása, s szűk gazdasági érdekcsoportok érdekeinek törvénykezéssel történő megtámogatása. S ugyanígy számomra elfogadhatatlan a tudomány ki- és felhasználása a természet rombolására vagy a környezet elszennyezésére és önző érdekcsoportok kiszolgáltatására – változtatni kell! A Jó Isten által teremtett világ minden eleme és egyede végtelen érték és egyenrangú. A Jó Istent általunk, emberek által „dicsőíteni” többek között azt is jelenti, hogy ezt a világot jó őrzők módjára fenntartjuk. A jó „király”, azaz az ember, nem leigáz, kizsigerel, hanem fenntart és megőriz. Tudatos lényként jól sáfárkodik a rábízott „javakkal”. Kíméletlen az a harc, ami a Földet szűklátókörű egyéni vagy csoportérdekek mentén kirabolni akarók és a velük szembeszegülő „őrzők” között folyik. Azt gondolom, hogy ez egy olyan elementáris küzdelem, ami mindig jelen volt az emberiség történetében globális méretekben is, különböző kontinenseken és zajlott helyi szinteken is. Csak hát ezt a küzdelmet másképp hívták egy-egy történelmi korban.

Kettős kép él bennem pusztuló világunkról, a Föld nevű bolygóról. Az egyik oldalon látom az „Apokalipszis lovasait” közeledni. Felérem ésszel, hogy a természet elpusztítása milyen, - az emberre is káros -, visszafordíthatatlan következményekkel jár. Az eszemmel értem a környezetszennyezés tudományos magyarázatát, s ez a tudás elborzaszt, ugyanakkor cselekvésre készítet. Belső kényszerként tennem kell ellene. Ugyanakkor viszont a szívemmel azt remélem, hogy minden, amit mi emberek egyéneként megteszünk a környezetszennyezés ellen, az a sok millió akarat és kis lépés gátolhatja, lassíthatja, visszafordíthatja a pusztulás folyamatát. Nos, mi között választhatunk mi, emberek? Ölbe tett kézzel, eltűrjük a természet pusztítását, elfogadjuk a környezet szennyezését, nézünk magunk elé, beletörődve a megváltoztathatatlanba és igyekszünk alkalmazkodni az új, szennyezéssel teli, egészségünket is tönkretévő helyzetekhez, vagy harcolunk a szennyezők ellen, csökkenteni igyekezve a Föld, az emberiség és a természet egészét érintő káros hatásokat? Úgy látom, hogy a Föld természeti rendszereit befolyásoló és azt érintő társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok nem a fenntarthatóság irányába hatnak. Ugyanakkor optimista akarok (!) lenni, mi mást is tehetnék?! Hiszen, nekem az optimizmus mindennapi küzdelmeimhez kell, amit környezetpolitikusként nagyon sokszor saját pártbéli társaim nézetrendszerével, érdekkapcsolataival, de akár a környezetvédelem iránti közönyével szemben kell megvívnom. S ekkor ott vannak még a hazai és külföldi gazdasági érdekcsoportok gyakran beálcázva egy-egy döntéshozónak, vagy a pártok háta mögé bújva. De számolni kell a különböző társadalmi csoportokkal is (közülük számos csoport úgy mond „jogos és érthető” szakmai érdekeket képvisel) melyek akár az őket alkotó egyének környezetvédelmi, egészségügyi, jóléti érdekei elé helyezik pillanatnyi csoportszintű

boldogulásuk ügyét. Felélve saját jövőjüket! Ezért van az az érzetem, hogy sajnos globális méretekben rossz irányba mennek a dolgok, már ami a környezetvédelem ügyét érinti. Ugyanakkor, legjobb tudásom szerint, Európában léteznek azok az erők, amelyek a természet- és környezetvédelem ügyét képviselve, szintén egy másfajta társadalmi és gazdasági rendet akarnak, amelyből a földi rendszerek valamifajta fenntarthatósága következik.

Ami meg Magyarországot illeti: megtapasztalva, megélve a '90-es évek utáni politikai, gazdasági, társadalmi változásokat, látva a mélyülő környezeti válságot (vizek fokozódó szennyezése, természetromboló beruházások, mindent elöntő szemét stb.) tudva, hogy a politikai elit számára nem fontos a fenntarthatóság elérése (gyakran még az átlag ember tájékozottsági szintjén sincsenek környezet-, természet- vagy állatvédelmi kérdésekben), ismerve az Európai Unió ide vonatkozó elvárásait és az esetlegesen rendelkezésre álló uniós pénzek nagyságát, felmérve az Európai Unió tagságunkból fakadó, a környezet-, természet- és állatvédelmet érintő változásokat, az ezeken a részterületeken megerősödő, az ezekből a részterületekből élő gazdasági érdekcsoportok térnyerését hat-nyolc év távlatában, amennyiben a mostani parlamenti pártok nem vállalják fel erőteljesebben a környezet- természetvédelem és állatvédelem ügyét, akkor van tere egy új politikai erő megjelenésének. Véleményem szerint ez az új párt nem lehet monomániás, egy ügyre szerveződő párt. Sőt talán még a nevében is kerülendő a zöld kifejezés, mert a 10 millió polgárból, s közülük a durván 8 millió választópolgárból verbuválódó sokaság nem elégséges egy Zöld Párt Parlamentbe juttatásához (figyelembe véve az 5%-os parlamenti küszöböt), mert a magyar társadalom erre nem vevő. Viszont, egyfajta biztos alapként kezelve a zöld ügyet, ebből a zöld alapból kiindulva szükség van ennek a pártnak is megfogalmazni saját részpolitikai elképzeléseit az élet számos területén (pl. szociális kérdések, oktatás, egészségügy, külpolitika stb.)

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Erre a kérdésre csak szokványos választ lehet adni, s én is csak közismert dolgokról tudok beszélni, hisz a témát már sokan alaposan körbejárták. Világunk legnagyobb gondjaként elsőként a szegénységet említem, s az ebből a helyzetből fakadó szellemi, fizikai és lelki kiszolgáltatottságot. Ez ugyanakkor számomra nem csak a Föld Északi féltekéjén lévő gazdag országok szembenállása a Déli félteke szegény országaival, hanem a világ bármely pontján lévő mindenfajta szegénység, munkanélküliség, éhezés, kiszolgáltatottság, elnyomás. A második gond a Föld erőforrásainak nem egyenletes eloszlása, amely helyzetből adódó gazdasági egyenlőtlenségek csak növelik a Föld különböző pontjain élők közötti gazdasági különbségeket. Globális méretekben a túlnépesedés jelensége is a gondok közé sorolandó, amely probléma összekapcsolódik az anyagi javakhoz és erőforrásokhoz való hozzáférés lehetőségével, végső soron pedig globálisan, de helyi szinteken végképp egyet jelent a természet pusztításával, kirablásával.

Tehát a gondok sorrendje valahogy így nézhet ki: szegények és gazdagok ellentéte mindenütt (szegénység), túlnépesedés, s ami ezzel jár, a környezetszennyezés, természetpusztítás, háborúk (ember, ember általi kizsákmányolása és elnyomása az erőforrásokért), s utána pedig az egészségügyi ellátás, az oktatás hiánya stb., stb., stb. A környezet és természet védelmét azért sorolom hátrébb, mert úgy látom, hogy az utóbbi egy évtizedben a környezetvédelmi problémákkal való szembesülés valahogy megszokottá vált az emberek számára, a döntéshozókról nem is beszélve. Én ezt bátran szociológiai jelenségnek merem nevezni. Ugyanis a környezeti fenyegetéssel, veszéllyel szembesülve ugyanúgy, mint más veszélyforrásokkal is, az emberek egy idő után kalkulálnak, megszokottá válik a számukra, s akár a veszély létébe is beletörődnek, elfogadják azt. Hiszen képtelenség állandóan rettegésben élni. De ez azt is jelenti, hogy az emberek az egyre rosszabb környezeti, életminőségi szinthez alkalmazkodnak. A természet egyedei ezt ugyanakkor ekkora nagy toleranciával nem tudják elviselni, így pusztulásuk újabb romlást idéz elő az embert körülvevő

közvetlen világban, ami újabb és újabb alkalmazkodásra kényszeríti az embert, miközben a szennyezés őt magát is elpusztítja. Mindezek közepette a romló környezeti, természeti körülmények, egyre romló gazdasági körülményeket, s ezzel együtt egyre romló társadalmi körülményeket is eredményeznek. Ehhez párosul globálisan az erőforrások eloszlásának egyenlőtlensége, és a szegénység terjedése a nagyszámú emberi populációban, ami a problémákat csak növeli. Az egyén – bárhol is éljen a világban – azzal szembesül, hogy aszály, vagy épp ellenkezőleg, árvíz, vagy agrárválság van, vagy az alapvető termények és más termékek ára növekszik. Ám mindezt, amit ma tapasztal, nem kapcsolja össze azzal, hogy az adott problémák gyökere már sok-sok évtizeddel ezelőtt megvolt. Mára más hatásokkal és folyamatokkal összegződve, teljes méretükben és szörnyű valóságukban törtek felszínre, jelentek meg. Itt van például a Tisza völgyében levonuló árvizek sokasága, amelyet vízhiány és aszály követ. Rendre az egész régióban.

Az elmúlt évtizedben Ukrajnában is bekövetkezett társadalmi változások a „szabadrablásos” kapitalizmushoz vezettek. Az egyéni és állami erdőtulajdonosok az „egyszer élünk” jelszó jegyében tarra vágták a Kárpátok lankáin található erdőket. Ez a folyamat egybeesett a globális klímaváltozás helyi megnyilvánulási formáival, azaz magasabb hőmérsékleti időszakok a tél végén, hirtelen lezúduló nagy mennyiségű eső vagy a felhalmozódott hó hirtelen olvadása. Ugyanakkor az elmúlt 150 év Tisza-szabályozása arra irányult, hogy a folyót keskeny területre zárják, így minél több földet igyekezzenek átadni a termelésnek. Persze ennek már akkor sem volt semmi értelme, a földek alacsony termőképessége miatt, mára viszont az EU-csatlakozás jegyében, az EU-n belüli nagy terményfelesleg miatt épp ezen „termőterületek” termelésből kivonása az aktuális, ezáltal költséget megtakarítva és a természet rendjét, a vizenyős területeket visszaállítva. Csakhogy ez 150 év kártéteményét és az akkor élők előre nem látását jelenti. Így vagyunk mi is, ma élő emberek, akik mai döntéseinkkel úgy befolyásoljuk a jövőt, tesszük tönkre a természetet, hogy döntéseinket pillanatnyi érdekből a lehetőségeinkhez képest is megalapozatlanul tesszük, „nagy mellénnyel”, biztonsággal döntünk, miközben a következményekről semmilyen információnk nincs.

A Tisza-szabályozás másik célja az elmúlt évtizedekben az volt, hogy a víz minél gyorsabban lefolyjon. Az elmúlt évtizedekben a folyó völgye a hegyoldalokról magával sodort talajjal feliszapolódott s ezáltal vízbefogadó képessége csökkent, azaz magasabb gátak kellett, irtatlan költségeket jelentve. A tarra vágott erdők helyén felgyorsult a talaj lemosódása a folyó völgyébe, a tetejében nincs többé ott az az erdő, az a talaj, ami szivacsként visszatartaná a leesett csapadékot.

Belátható, hogy az elmúlt időszak döntéseinek káros hatásai nem csak kizárólag akkor csapódnak le, amikor azokat meghozzák, hanem nagyon sokszor később jelentkeznek, a rákövetkező nemzedékek természeti környezetét tönkretéve, a később élők anyagi lehetőségeit, életminőségét, egészségét veszélyeztetve.

A problémák az egymást váltó generációk során egyre sűrűbben jelentkeznek, de a problémák gyökerei helyett jelenleg csak a tüneteket próbáljuk orvosolni. Ez szintén egy negatív irányba ható spirálisan növekvő tendencia. A tetejében az itt és most élő nemzedékekben nehéz tudatosítani a jövőben bekövetkező, s az ő döntéseiktől függő következményeket, sőt a jövő nemzedékek iránti közönnyel is meg kell küzdeni.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

Alapvetően az emberi társadalmak sajátossága. Magunkat kellene korlátozni, ami szinte lehetetlen. Valójában az emberiség története a természet feléléséről szól. (Persze tudom, van más olvasata is az elmúlt évezredek történéseinek.) Hisz mi hajtja az embereket? Az egyik oldalon a kényelem, a másik oldalon az anyagi javak megszerzése, attól függetlenül, hogy milyen korról, vagy társadalmi rendszerről van szó. Itt van például a már említett kényelem.

Évezredes a vágy, mondjuk, az esőtől való védelemre. Manapság ez a világ nagyvárosaiban esős napon úgy néz ki, hogy az emberek esernyő és a tömegközlekedés helyett az autót választják. Így aztán az autóban az emberek légkondicionált térben ülnek, rádiót hallgatnak vagy mobiltelefonálnak, közben pedig állnak a dugóban. A levegő szennyezése, az okozott zaj, a dugóban ülőknél kialakuló stressz, a gazdasági és egészségügyi károk mind-mind nem játszanak szerepet akkor, amikor teljesen érthető kényelmi szempontból az autót választják. Azt nagyon kevesen gondolják, hogy az eső természetes dolog, attól nem félni kellene, hanem elfogadni és vele együtt élni. A tömegközlekedés persze lehetne kényelmesebb. Azaz ne kelljen sokszor átszállni, újra jegyet fizetni, az évszaknak megfelelően legyenek fűtve, illetve hűtve a járművek, korszerű és vonzó szolgáltatást kapjon az utas. (Pl. őrzött parkolóban tudja hagyni saját autóját, elővárosi vasúton tudjon internetezni, vagy rádiót hallgatni, a tömegközlekedés az agglomerációból bevigye az embereket a központba stb.)

A kényelem, mint fő motivátor mellett, a gazdasági ösztönzés legalább ilyen fontos. Ez utóbbi bemutatására itt van például a szelektív hulladékgyűjtés ügye. Állami támogatás nélkül, gazdasági ösztönzés hiányában kevésbé valószínű, hogy elterjedhet a lakosság körében, sőt vállalkozásként is csak akkor éri meg, ha van benne haszon.

Mindezzel azt akarom hangsúlyozni, hogy az emberek akkor fognak valamit vállalni, mondjuk a környezet védelmét döntéseikkel és tetteikkel szolgálni, ha az a kényelmüket segíti és ha gazdasági előnyük származik belőle. Ez igaz az egyénekre, a csoportokra, a cégekre is. Addig, amíg Magyarországon a gazdaságot nem kapcsolják össze a környezetvédelemmel és a környezetvédelmi intézkedések nem az emberek igényeinek kielégítését szolgálják, hanem más alapokon a környezet és a természet megvédését, addig a „dolog” nem fog működni.

A kényelem és az érdek (pénz) mellett természetesen ott van az oktatás-nevelés ügye is. Azaz párhuzamosan az érdekviszonyok megváltoztatásával, folyamatosan szükség van a társadalom valamennyi rétegénél és minden korosztályában a környezeti, természetvédelmi tudatformálásra.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

A világon nagyon sokan nem csak a saját, szűken szabott érdekeikben gondolkodnak, hanem a világ egészében, a szűkebb és tágabb közösségekben. Ezt a magatartást, ennek az erősítését társadalmilag, jogilag, gazdaságilag támogatni kell. A környezetvédelmet össze kell kapcsolni a gazdasággal, munkahelyteremtéssel, szociálpolitikával, egészségüggyel. Amikor ez megtörténik, akkor az érdekviszonyokat az állam szintjén, vagy a kisebb közösségek szintjén is úgy változtatják meg, hogy az, amennyire csak lehet, az optimumot jelentse a természet és az emberi társadalom között. Amikor ezt az optimumot valamilyen oknál fogva nem lehet elérni, akkor a jövő nemzedékeinek érdekében is a környezet- és természetvédelemnek kell, hogy prioritása legyen.

Végző soron én ugyan becsülöm a környezettudatos embereket, (Magam is így igyekszem élni. Vásárlási és egyéb más, kisebb-nagyobb léptékű döntéseimben, de cselekedeteimben is igyekszem érvényesíteni a környezet-és természetvédelmi szempontokat.), mégis azt vallom, hogy az egyén szintjén mindegy, hogy a tudatos egyéni választások, vagy az árakat megfelelően módosító öko-adóterhek vezetnek arra a vásárlókat, hogy a termékekből környezetbarátabb változatot vegyék meg.

Mit gondol a globalizációról?

Először is sokszor csodálkozom, amikor a globalizáció kapcsán csak a negatívumokat említik. Ugyan nem vagyok nagy híve a mesterséges rendszereknek, például az Internetnek, ugyanakkor a globalizációnak azt a részét méltányolom, amelynek révén rengeteg információ szabadabban mozog. Sokkal több dologról lehet nagyon rövid idő alatt tudomást szerezni, sőt talán az emberiség közös tudáskincséhez is könnyebben lehet hozzáférni. Persze az is

felmerülhet kérdésként: na és akkor mi van? Sőt az is: jobb lesz a világ, ha róla, meg egymásról többet tudunk, többet hallunk? Úgy vagyok a globalizációval, meg az eszközeivel, mint a világ más dolgaival is. Mindennek van jó és rossz oldala. A kérdés pusztán csak az, ki és mire használja inkább ezeket az eszközöket. Azt is gondolom, hogy ennek a folyamatnak, amit globalizációnak hívnak, a negatívumai eddig is megvoltak, legfeljebb nem globalizációnak hívták. Hanem lehetett mondjuk öko-gyarmatosításnak hívni. Pl. az Aurul bányavállalat globalizációtól függetlenül a világnak ebbe a szegletébe jön, mindenfajta eszközzel eléri a román hatóságoknál, hogy cége arany és ezüst kitermeléséhez használatos cianidos technológiájára, amely technológia Ausztráliában már betiltott, megkapja az engedélyeket. Ez most akkor globalizáció vagy mégsem annak a hatása?

A jelenséget akárhogy is hívjuk, az Aurul környezetszennyező és természetpusztító tevékenységét eddig is, évtizedek óta így végezte a világ különböző pontján, ahol az Aurul oldaláról nézve az arany és ezüst kitermelés haszonnal kecsegtetett.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

A fenntartható fejlődés fogalmával az 1980-as évek közepén ismerkedtem meg. Részt vettem a Brundtland-bizottság munkájában, annak magyarországi szakaszában, amelyet akkor Láng István akadémikus úr vezetett, én pedig a BME Zöld Kör vezetőjeként tevékenykedtem benne. A mai napig, sokszor vagyok úgy vele, hogy ez a hangzatos fogalom, a fenntartható fejlődés, valójában egy fából vaskarika. A II. világháború utáni világban az ipari fejlődés káros következményeit egyre többen tapasztalták meg. A vezető döntéshozók, az emberek százmillióival egyetemben az egyik oldalon érzékelték a problémákat, a másik oldalon tudták a realitásokat. Azaz felmerült a kérdés: mit nem lehet tenni a problémákkal szemben, illetve látni lehetett, hogy milyen erők és érdekviszonyok játszanak szerepet az egész világ természeti rendjét tönkretévő folyamatban. A fentieket figyelembe véve a fenntartható fejlődés egy kétségbeesett kísérlet egy olyan modell felállítására, ami kárpótolja a „kecskének és a káposztának” is megpróbál egyszerre kedvezni.

Azt gondolom, hogy a fenntartható fejlődés a világunkban megjelent kihívásra egyfajta válasz, ami arról szól, hogy még mindig fenntartani azt az életminőséget száz és százmilliók számára, amelyet elértek, de ugyanakkor rávenni őket, hogy sokkal takarékosabban, hatékonyabban értsék azt el. Miközben a világ másik kétharmadának egy kicsit megemeljük az életszínvonalát akár az előzőek életszínvonalának visszavételével, de azzal kikötéssel, hogy elfogadják, hogy nekik alacsonyabb életszínvonalon, de ugyanolyan takarékos módon kell az erőforrásokkal bánniuk.

Megvalósíthatónak vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Nem tartom utópisztikusnak de nem tartom teljesen megvalósíthatónak sem. Valami felé tartva, köztes állapotnak tekintem. Arra tett kísérletnek tartom, hogy miként lehetne az ideális jót és a pragmatikus rosszat valahogy összeegyeztetni, tehát a realitásokat, vágyakat, a fölmért veszélyeket és az azok elkerülésére tett kísérleteket, miként lehetne egységgé formálni. Azt látni kell, hogy a globális rendszer bonyolultsága és kezelhetetlensége miatt a fenntartható fejlődés, mint idea létezhet, de a realitásokat nem tudja nagymértékben befolyásolni.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

A nemzeti politikában az a kérdés, van-e olyan társadalmi akarat, hogy egy igazságosabb társadalom alakuljon ki? Az átmeneti demokráciákban ezt kevésbé lehet érzékelni. Nem a 200 éves demokratikus tradíciók hiánya miatt elsősorban, hanem mert a magyar társadalom számára még friss élmény, hogy anyagi vágyait ilyen habzsolva elégítheti ki. Na persze csak bizonyos emberek. De a vágy milliók életét határozza meg ilyen vagy olyan

formában. Mi, tízmillióan, mindnyájan formáljuk az ország sorsát, persze van aki kevésbé, van aki jobban, ugyanakkor követendő mintául is szolgálunk mindazok számára, akik nem tudnak annyit fogyasztani. Ez a mostani helyzet jelenleg háttérbe szorítja az igazságosabb, szociálisan érzékenyebb társadalom kialakulásának lehetőségét. A társadalom ennél persze sokrétűbb, sokszínűbb és párhuzamosan nagyon sok egyéb más folyamat is zajlik benne, de az is biztos, hogy az igazságosabb, kevésbé kiszolgáltatott társadalom érdekében megtett, alulról jövő kezdeményezések esetében is nagyon sok időnek kell eltelnie, amíg ezek hatásai megváltoztatják a társadalmat alkotó egyéneket, s jelentős változások következnek be. Ez ugyanolyan, mint a környezet-, természet- és állatvédelem térnyerése. Valószínű itt is a társadalmi katasztrófák felé haladás. Nagyon nagy elégedetlenkedések, nagyon nagy társadalmi és környezeti kataklizmák kellene, éhínség, rossz gazdasági körülmények, munkanélküliség ahhoz, hogy egyénenként, de össztársadalmi szinten is felülbíráljuk értékrendünket és napi gyakorlatunkat. Nem gondolom azt, hogy a társadalmi kataklizmák feltétlenül előre viszik a világot, de létrejöttüknek a természet pusztítása közepette és talán éppen emiatt reális veszélye van akár globális méretekben, akár helyi szinteken.

A nemzeti politikát alakítók felelőssége az, hogy egy igazságosabb elosztási rendszer, a társadalmi béke fenntartása, és a nemzeti gazdaságok létalapját biztosító természet és egészséges környezet fenntartása érdekében a világban zajló folyamatok hatását is (amennyire csak lehet) figyelembe véve a természet-gazdaság-társadalom egységét megvalósítsa, a köztük lévő optimumot megtalálja. Ehhez azonban nagyon felvilágosult vezetőkre, politikai és gazdasági döntéshozókra van szükség. Magyarországon sem ez nincs, sem az alulról jövő kezdeményezések nem elég jelentősek ebben a tekintetben. Mert lehetne bízni abban, ha már a vezetők nem felvilágosultak, de legalább a nép lenne az. Viszont az is igaz, ha a társadalomban nagyobb lenne például a környezeti tudatosság, vagy az elesettek iránt érzékenység, akkor az emberek közül kikerülő vezetők is másnyelven lennének. Itt is tetten érhető tehát, mint más ügyekből kifolyólag az a közkeletű vélekedés, mely szerint minden mindennel összefügg!

Az alulról jövő kezdeményezés kevés, a társadalom nagy része kizárólag az egyéni felhalmozással, gyarapodással foglalkozik, s akik gazdasági téren nagyon sikeresek, sem adakoznak nemes célokra. (Így volt ez mindig a világ történetében!)

Akik a politikai vezetés élén állnak sem gondolkodnak a társadalmi igazságosságban, legfeljebb olyan esetekben, amikor ígéreteik fontosak, hiszen a választásokon szavazatokká konvertálhatóak. De mindez csak színjáték, s a politikai haszon elérése érdekében történik. Magyarország e tekintetben sem különbözik a világ más országaitól. Itt sem létezik az a politikai garnitúra, egyik oldalon sem, - persze egyének másfajta mentalitással mindenütt vannak – amely hosszú távon gondolkozna. Az egész szituációt sok minden más is befolyásolja: történelmi hagyományok és folyományok, az ország gazdasági helyzete, geopolitikai elhelyezkedése, környezetében élő más népek, országok érdekei. Az egész egy roppant bonyolult rendszer, globális méretekben aztán végképp.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

A társadalom nagy része nem tud róla. Egy sokkal kisebb része – aki tud róla- passzív, akik meg ismerik ennek mibenlétét, azok egy része ugyanúgy nem képes saját mindennapi életvitelében, gyakorlatias döntéseiben ezt megvalósítani. Szerintem nagyon kevesen próbálnak úgy élni Magyarországon, hogy saját életükön belül a fenntarthatóság szempontjait érvényesítik, s ennek jegyében cselekednének.

Milyen értékrendet képzelt el egy fenntartható társadalomban?

Azt hiszem, hogy a korábbiakból ez megfogalmazható. Nevezetesen olyan értékek, amelyek nem az önzésre, nem a kizárólagosságra alapulnak. Ehelyett a szűkebb és tágabb emberi közösségekben való gondolkodás, a természeti javak megőrzése, az oktatás és a kultúra

fenntartása, az esélyegyenlőség megteremtése, a megtermelt javak igazságosabb elosztása jellemezne egy ilyen társadalmat. Ez azonban megint egy olyan nehéz feladat, amit igazából az emberiség története alatt sosem sikerült tökéletesen megoldani. Azonban nincs választási lehetőségünk, mert ha mindnyájunk érdekében csak egy kicsit is jobbá, élhetőbbé akarjuk tenni ezt a világot, akkor a tökéletesre kell törekedni, még akkor is, ha tudjuk, teljes körűen ez nem valósítható meg.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Én ezt tagadom. Műszaki végzettségemmel együtt azok közé tartozom, akik azt gondolják, az a kitétel, mely szerint a technika megoldhatja a problémákat: egy mítosz. Egy mítosz, amit mesterségesen gerjesztenek azok, akik a technikai fejlesztésekben érdekeltek. Azt is mondhatnám, hogy az emberiség története során a technika csak látszólag oldotta meg a problémákat, ám az adott megoldásokról nagyon gyorsan kiderült, hogy vagy pillanatnyi megoldásokról van szó, vagy pedig nem oldott meg semmit sem, hanem csak újratermelte a már azelőtt is létezett problémákat, csak más társadalmi viszonyok közepette és a fejlettség más szintjén.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Ahogy már említettem, az emberek akkor tesznek meg valamit, ha megéri nekik és kényelmes. Olyan törvények, gazdasági ösztönzők kellenek, amelyek mentén megéri az embereknek cselekedni a környezetszennyezés elkerülése, megelőzése és a természet megóvása érdekében. Másrészt párhuzamosan ezekkel az ösztönző rendszerekkel, az óvodában és az iskolákban is, de az iskolákon kívül is folyamatos, rendületlen oktatási, nevelési, tudatformálási munkára van szükség, amelyre az állam pénzt biztosít. Megteremteni az egyén tudásalapját és egyben az igényt is kialakítani nála a természet megóvására. A valóságot kell kommunikálni az emberek felé, és tudatosá kell tenni őket, sőt tudatosítani kell bennük, hogy a fenntartható fejlődésnek milyen ára van és hogyan kell azt megvalósítani, milyen döntések következnek belőle az egyén, a kisebb közösség és az egész társadalom szintjén.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Minden ember, minden közéleti ember más. Az én közéleti ember-eszményem vállalja a konfliktusokat, amelyekkel szembesül. Mérlegel, majd - akár saját érdekeit is háttérbe szorítva - önfeláldozó módon dönt. Az igazság motiválja, s nem az érdek. Képes felmérni, látni és láttatni az érdekeket, de az érdekek szolgálata önmagában nem vonzza, sőt a velük szembeni jogos harc élteti még akkor is, ha pillanatnyilag a küzdelem az adott érdek ellen reménytelen. Mert nincs olyan kicsiny emberi cselekedet a környezet- és természetvédelem területén, aminek előbb vagy utóbb, akár áttételeken keresztül ne lenne hatása. Semmi sem hiábavaló a természet megóvása érdekében. A közélet színterei helyről-helyre mások és időben is különböznek egymástól. Nagyon sok „közéleti” ember tevékenykedik minden időpillanatban. Ők formálják mikro- és makroszinten is a világot. S csak annyival lehetnek (esetleg!) többek másoknál, hogy tudatosan viselik el a környezet- és természetvédelem érdekében (azaz sokszor az ember érdekében, mert a természet köszöni szépen, nélkülünk is jól megvan!) meghozott döntéseik személyüket, életüket, sorsukat, karrierjüket hátrányosan érintő hatásait.

Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Az előbb elmondottakból mindez már kiderült. Én tudatosan és következetesen az életemet a természet-, környezetvédelem ügyének képviselőjére tettem fel. Ugyan tudom, hogy nagyon sokszor ezen a területen is kompromisszumokat kell kötni. Ahogy megboldogult parlamenti képviselő társam, Varga Laci bátyánk mondta – s mondása mára már hitvallásommá vált - „Aki politikusként nem képes kompromisszumokra, az ne menjen politikusnak. Ám az,

aki elvtelen kompromisszumokat köt, az távozzon erről a területről.” Az ugyanis nem kompromisszum, ha két érdek közül az egyik nem jelenhet meg, azaz a napi gyakorlat szerint a gazdasági érdekek mellett a környezet-és természetvédelmi érdekek. Számomra csakis az lehet kompromisszum, ha a környezet- és természetvédelem valamint más társadalmi vagy csoportérdekek között valamilyen egyeztetéssel, valami fajta megoldás található, egyezés alakul ki. De ha ez nincs, akkor nincs kompromisszum. Azt is tudom ugyanakkor, hogy vannak olyan helyzetek, amikor az emberek érdekében, a természet-, a környezetvédelem érdekében nincs helye semmiféle kompromisszumnak. Akkor vállalni kell a konfliktusokat. Én vállalom, még akkor is, ha ebből hátrányom származik! S teszem ezt azért, mert Istenbe vetett hitem erősebb, mint a pillanatnyi világi érdekek.

Beszélgetés Karátson Gáborral a fenntartható fejlődésről

Előrebocsátom, hogy az úgynevezett a fenntartható fejlődésben nem hiszek. A fejlődés gondolatában viszont igen; akár egy ember, egy embercsoport, egy ország, vagy akár az emberiség is természetesen fejlődnek. De ennek a fejlődésnek egészen más szempontok szerint, más előfeltételekkel és más célokkal kellene lezajlania, mint amiről a mai közbeszédben szó esik. Az erkölcs terén, vagy a művészetekben megfigyelhetőek bizonyos fejlődési folyamatok, helyi fejlődési formák. A művészettörténetben például ezt nagyon jól meg lehet figyelni. Hullámozva halad és változik, vannak nagy csúcspontok és nagy visszaesések, de értelmetlenség volna Rembrandtot Duccióval összehasonlítani. A művészek mindig mások, én ilyesféléképp képzelem az evolúciót is. A fenntartható fejlődés nevű torzszülemény viszont halott dolog, mert valamilyen egyenes vonalú egyenletes fejlődést tételez, amelyet alávett helyzetből kellene szolgálnunk, és ha valahol elakadunk, annak nemzetközi szankciók lesznek a következményei.

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

A Föld, vele Európa és Magyarország is jelenleg egy katasztrófa kellős közepén áll. Ami a vágyaimban él, az egy viszonylag autonóm magyar fejlődés; bármerre jártam Magyarországon, úgy láttam, hogy ez lehetséges volna. Nem értem, hogy egy ország, amely valaha önellátó volt, most miért nem lehet az? Úgy érzem, hogy ezek erőteljesen irányított folyamatok. Nem szimpatikus folyamat, hogy sok hazai termék azért szűnik meg, mert nem EU-konform, holott ízre többnyire sokkal jobb, mint ami aztán helyette kapható.

Európát illetően annak örülnék, ha nem kerülnénk nagyon amerikai befolyás alá, minden szinten a helyi, minél helyibb, annál jobb álláspontján volnék. Európának érzem magam, de a régi kínai kultúra is nagy erőforrás számomra. Egyoldalúságnak érzem, hogy állandóan Európáért kell lihegni és közben sok mindenre nem figyelünk. Itt van pl. az iszlám világ, hogy mást ne mondjak, az a kultúra és az azt képviselő emberek nem fognak eltűnni csak azért, mert nem foglalkozunk velük. Fontos volna, hogy valamilyen élhető relációba lépjünk velük. Egy gazdagon tagolt világgal rokonszenvezek. A helyi színek mérhetetlenül sok barátságosságot hoznak ki az emberekből. Ezzel szemben az a generált szürke szósz, amellyel most elöntik a Földet, senkit sem tesz alkalmassá arra, hogy kedves legyen a másikkal, a világon egy idegenkedő mentalitás uralkodik el. De Európa autonóm törekvései egy kis reményt adnak.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Tulajdonképpen mintha egy probléma volna, ami szétbomolna különböző részekre. Hogy egy alosztályt mondjak rögtön, az ökológiai krízis egyik alosztálya a férfiak és nők egymáshoz való viszonya a túlnépesedést korlátozó születésszabályozás világában. Hogy Magyarországra ez miként vonatkoztatható, arról megoszlanak a vélemények, általában az embereknek ma már tényleg nem lehetne sok gyerekük. Állítólag azonban a nomádoknak sem volt sok gyerekük, amellet az életmód mellett nem is lehetett, és erről elég kemény eszközökkel gondoskodtak. Amikor aztán letelepedtek és gazdálkodni kezdtek, akkor sok gyerek kellett, persze sok meg is halt közülük, de nem volt ez a mostani dilemma, hogy egyáltalán mit tegyünk? Adjuk föl a testi szerelmet? Ez nyilván az emberek legtöbbszörének leküzdhetetlen borzalom, a különféle fogamzásgátló módszerek használata viszont nagyon megterheli a kapcsolatokat, szárazzá teszi őket, az abortusz még jobban megterheli; azt hiszem, hogy ez is oka a sok válásnak, mert a test nem hiszi el, hogy nem lehet több gyereke. Rettenetes súlyos probléma ez, írt róla Karl Friedrich von Weizsäcker is, ő azt gondolja, hogy ez az emberiség egyik legsúlyosabb problémája, mert a legtöbb embert személy szerint érinti.

Az élet ellen fordíthatja az embert a ma már általános nekrofilia is. Ma már az emberek a halott dolgokat szeretik, jobban szeretik az autót, mint a nyulakat vagy a hársfákat. Az ember lényegét jelentő ösztönvilág a jelen körülmények között nem élhető. Nagyon súlyos kérdés ez is.

A tudás mikéntjének a krízise is jelentős. Husserl ír erről, hogy az európai természettudomány nagy ütemben fejlődik, és a kutatási eredmények nyilvánvalóan helytállóak, de valahogy nem felelnek meg a földi valóságnak. Mert ha megfelelnének, akkor nem állna elő ez a helyzet, hogy minél többet tudunk, annál rosszabb a helyzet. A tudást hovatovább csak életellenes célok szolgálatába lehet állítani.

A véletlent, amely az élet sava-borsát adja, hovatovább csak kiküszöbölendő tényezőnek tartjuk; pedig a nőt, akivel együtt él majd az ember, azt is véletlenül ismeri meg.

Honnan van ez a bámulatos dolog, a véletlennek és az intuíciónak ez a keveréke, erre nincs igazán magyarázat. Ezt a tudományosság teljesen kiszűri, erre a tudomány alkalmatlan. Bizonyos dolgokra azért rájöttek: a középkori gazdálkodási mód jobb volt, mint az intenzív mezőgazdaság, amikor a termőföld kiég, kiszárad, sivatagosodik. Akárhogy is, minden felülről irányított rendszer életellenes, annak ellenére, hogy az ember szeret rendet tenni, ez az apró részletekben nyilván helyes, de az egész szisztémát nem rendezi, mert ha minden rendezve van, akkor mi a cél?

„Cél” csak az lehet, ami felé most haladunk, hogy pusztítsuk el az egészséget. Mert különben az esetlegességeknek ez a hihetetlen bősége a jó. Hamvas Béla mondta, hogy az életünknek nem célja, hanem jelentése van. A cél ugye egy végpont, nem tudjuk, hogy a halál e a cél, mert azt reméljük, hogy akkor majd megint lesz valami, de különben csak a megsemmisülés lehet a cél. Ez jelen van minden dologban, például hogy az autó, vagy a vonat minél gyorsabban menjen. Egy bizonyos ideig kellemes, ha az IC gyorsan levisz Pécsre, s nem kell döcögni öt órát, de ha már nagyon föl van gyorsítva, akkor teljesen megszűnik az utazás emelkedett szépsége. Ezek tehát önmérsztő rendszerek. Tervezni viszont csak így lehet, és minden tervezőnek az a célja, hogy egyre jobban meggyorsítsa az utazást. Illetve vannak bizonyos esetek, amikor egy új találmányt egy rossz cél érdekében nem terjesztenek, mondjuk hogy az olajra épülő közlekedés hasznát maximalizálják. Tehát ott is a lineáris eszme uralkodik.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

Valahol a Bibliában, talán Ézsaiás könyvében van egy mondat, hogy az Isten azt mondja: „az én útjaim nem a ti útjaitok, az én gondolataim nem a ti gondolataitok”. Ha ezt a földi valóságra vonatkoztatom, akkor azt mondom, hogy teljesen értem. A földi világ máshogy gondolkodik, de nem úgy gondolkodik, hogy mi azt ne érthetnénk. Mert nyilván az észak-amerikai indiánok, meg az ausztrálok, meg a busmanok, akiket olyan szerencsésen kiirtottak, azok ezekből nagyon sokat érthettek. Edmund Husserl „Az európai tudományok krízise és a transzcendentális fenomenológia” című könyvében nem a matematika ellen beszél, én sem a matematika ellen beszélek, hogy is merhetnék, csodálatos dolog, de ez a matematizált gondolkodás, elvonatkoztatva mindentől, amint valamiféle tökéletességet céloz meg, tévút. A tökéletesség eszméje, ahogy megfogalmazatlanul létezik fejünkben, az a káros. A tigris vagy a búbos banka a maga nemében nyilván tökéletes, de nem úgy tökéletes, mint egy gép. Tökéletességünkben nagy szerepe van a szépségnek, vágyaknak, szenvedélynek, levegőnek és mindenféle dolognak.

Én meglehetősen keresztény vagyok, de azt hiszem, a kereszténység is nagyon sokat hibázott, amikor egy olyan tökéletesség eszményt állított az emberek elé, amely életszerűtlen. A házastársi hűség csodálatos valóság, ha valóság. De nem lehet kikényszeríteni, mondjuk más dolgok rovására, hogy mondjuk az ember szereti nézegetni a többi nőt is. Ha ezt megtiltják neki, akkor megbolondul, megtelik gyűlölettel és szét is robbantja az egészséget. Az élet bonyolult

minták szerint mozog. József Attilát idézve: Valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben.

Tehát hogy ez is kell, meg az is kell, ez egy mező, és ezen belül lehetnek célok is, amelyeket szorgalmaz az ember. Például mondjuk, hogy szeretem a családomat. De ezt nem lehet úgy kikényszeríteni, hogy idegen embereket ne szeressek, hanem aki szeret élni, aki szereti az embereket, a természetet, vagy a Jóistent, az érzékeli, hogy itt van egy ilyen minta, ami nagyon is egyértelmű. Az óráimon szoktam mondani, hogy a Tao, az az út, földút nyilván, és amikor az Úr Jézus azt mondta, hogy én vagyok az út, az igazság és az élet, akkor nem mondhatta azt, hogy én vagyok az autópálya, a verifikálhatóság és a klónozás. Ilyenné formáltuk a valóságot. Pedig az úthoz hozzátartozik az esetlegesség, a hepehupáság, hogy néha kanyarodik, ahol nem is lehet érteni, hogy miért nem tart toronyiránt, de nem úgy megy. Ezt érzem én, hogy ezt a földi mintát mintha egyáltalán nem tanítanák. Az iskolában erre egyáltalán nem oktattak bennünket, vonalzóval kellett egyenes vonalat húzni, de soha nem mondta a tanító néni, hogy most szabad kézzel próbáljatok meg egy olyan girbe-gurbát rajzolni, ahogy lélegezték. Miért nem mondta? Mert ez az eszmény, az egyenes vonal. Miért foglal el gondolkodásunkban olyan központi szerepet az egyenes vonal, amely a természetben csak a kristályok élén található meg, ott is kicsit repedeztetten? Firenzében a San Miniato gyönyörűen megmunkált márvány küszöbe nem csak a kopástól olyan hullámzó vonalú.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

Ha ezen a helyzeten változtatni akarunk, akkor megint tervszerűen akarunk változtatni rajta, és ugyanott vagyunk, ahol voltunk: megterveztem egy másik rendszert, és ez nagyon könnyen ugyanúgy begörcsöl. Egy lehetőség van, hogy akinek erre tehetsége és ereje van, az megpróbál a saját benső törvényszerűségei szerint élni és terjeszteni ezt a dolgot, és akkor erről beszélni is lehet, de létre lehetne hozni valóságokat, tárgyakat, épületeket és így tovább. Ez is része lehetne az oktatásnak. Társadalmi szinten többet kellene beszélniük egymással az embereknek, akár a metrón is. Sokkal több barátkozás lehetne a világon, mint amennyi van, igaz, jó okunk van, hogy állandóan résen legyünk és gyanakodjunk, hogy a másik akkor majd akar valamit, mégis, ezt valahogy vállalni kellene.

Persze mit lehet kezdeni a nagyhatalmakkal? El sem tudom képzelni, hogy mit lehetne kezdeni velük, holott borzalmasak. Váltják egymást, és szörnyűségeket követnek el és ez hatással van a világra; de igazuk van azoknak is, akik szerint sok minden kimarad a történelemből: „mennyi szeretetre méltó ember volt a legszörnyűbb korszakokban is és azok mézgaként tartották össze a világot”. Amikor Julis néni hoz egy pohár bort a vándornak, azt nem jegyzik fel a krónikák. Nem csak a gonosz hatalmak vannak, hanem létezik az is, ami a nép volt régen. Én csak azt tudom elképzelni megoldásként, ami alulról indul ki, bár ennek a hatóereje mindig gyengébb.

Én ezekben a polgári körökben is bízom, ha meghívnak el is megyek, de nem tudom, hogy ez mennyire erőteljes. Van a magyarságban egy tehetség, amit mindig szétvernek, ez irtózatos. Nem lehet egy országot mindig szétverni, hogy öt év múlva újból talpra álljon, mert egy csomóan meghalnak, elmenekülnek, meg széttöredezik az életük. Másban nem bízhatom, mint abban, hogy ez a képesség valahogy mégis összeáll és valamit megváltoztat, különben lefeküdhetnék a földre a falnak fordulva; de nem fekszem.

Mit gondol a globalizációról?

Csupa rosszat. Először is van a Glóbusz, azt már a Jó Isten egyszer megteremtette, nem lehet Földgömbbé tenni. Ez megvan, ezt a hatalmas testet már nem kell átalakítani– ezt csak azért említem, mert van ez a szómágia. A Változások könyve szerint „a föld visszhangzik határtalanul”. Ebben a visszhang a lényeg, hogy különböző jelenségek vannak rajta, s az az érdekessége, hogy ezek egymással bizonyos visszhangzó relációban állnak. Ha ezt

megszüntetjük, és azt akarjuk, hogy ugyanaz szóljon mindenütt, akkor megszűnik ez a visszhang, és értelmét veszti az egész.

Egy hegyen különféle növénytársulások élnek, más él a keleti, nyugati, északi s déli oldalán, más a tövében is, ez amellett, hogy gyönyörűség, így is helyes. Már a hittérítők is valahogy ez ellen dolgoztak, mert azt gondolták, hogy nekünk van egy nagyon jó vallásunk, és akkor a többieknek is ebben kellene hinnük. Ez nem igaz. Múltkor láttunk egy nem túl jó filmet, és azt kérdezte egy zsidó kislány az apácától, hogy miért van, hogy annyiféleképpen imádkozunk, ha egy Isten van, mire az apáca azt mondta, hogy a Jó Isten így szereti hallgatni. Ebben a sokféleségben élvezetet okoz, hogy van tigris, meg van bárány, meg van ló, meg van földműves. A kínaiak régen nagyon szerették a tigrist, mert megtisztította a tájat a kártevő állatoktól, ha néha megeszik egy földművest, hát Istenem. Tehát nem üldözték. Én ezt gondolom a globalizációról. Nem vagyok közgazdaságtanilag művelt és nem tudok így gondolkodni. A közgazdász ismerőseim fejtegetik, hogy a globalizációnak vannak jelentős előnyei, meg szükségzerű, de én ebben nem hiszek. Számomra az, hogy valami van, nem feltétlenül jelenti azt, hogy szimpatizálok is vele. A Világháborúban, a bombázások alatt menekültünk a Gellért-hegybe. Hulltak a bombák, de én nem gondoltam azt, hogy ez egy reális tendencia, és úgy kell elfogadni, ahogy van, hanem hogy borzalom. A globalizáció is csak olyan, mint a bombázás. Igaz, szeretem a banánt, de nagyon lemondanék a banánról, ha nem lenne globalizáció. Alapjában véve nem szomjazom ilyen távoli portékákra, és hosszas utazásokra. Agyrém. A repülőgépek hatása a légkörre káros, mégis használják. Irracionális találmány és a globalizáció egyik fontos eleme. Az emberiség ma az illúziók világában él, ami egy luciferi valami, egyik illúzió a másikat éri, egymásba bonyolódva és úgy gondoljuk, hogy ez a mi életünk, és hát joggal, mert ez most így van, de ez egy folytathatatlan vállalkozás, tényleg nem fog menni. Az autó például önmaga akadályát szüli. Én ilyen maradi vagyok, szeretnék megmaradni, s nem tudom, hogy nem a maradiság rejti-e magában mégis valami jövőbeli fejlődésnek a lehetőségét; mert hát csak jobb gyalog járni, mint gépkocsin utazni. Egyáltalán nem értem, hogy az autóban mi volna a jó, létrejött a technikai fejlődésnek ezen a fokán, de azt érzem, hogy ez a fok irreális. Nyilván bonyolultabb a kérdés, ha jobban bele akarnánk menni, én is többet tudnék mondani.

El lehet képzelni, hogy – mert mindennek lehet valami haszna is - egy üstökös majd a Föld felé tart és akkor egy atomágyúval szétlővik, tulajdonképpen ez az egyetlen, ami eszembe jut, amikor elkezdek tünődni azon, hogy ennek a rohamos technikai fejlődésnek mi haszna lehetne. Még ha erre egyszer sor is kerülne, kérdés, hogy megéri-e az addig vivő sok szenvedést? Tulajdonképpen az összes fejlesztés meghosszabbítja némely emberek élettartamát, míg más emberek élettartamát lerövidíti. Én szeretek élni, de nem vagyok meggyőződve arról, hogy az élettartam állandó növelése tényleg annyira fontos cél volna. Mert egyszer úgy is meg kell halni, meg lehet, hogy az nagyon érdekes is lesz. A halálfélelem megnövekedése hajszol bele a technikai fejlődésbe, a technikai fejlődésből lesznek a környezeti ártalmak, mire próbáljuk tovább növelni az élettartamot, de néha pont ez életellenes.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Ez egy zord halálos ítélet. Czako Gábor mondta, hogy csak örültek és közgazdászok gondolhatják azt, hogy egy véges struktúrában, mint a Föld, egy végtelen gazdasági fejlődés elképzelhető volna. Hogy lehet ezt egyáltalán komolyan venni? Erthetetlen, hogy az emberiség jelentős része ezt, hogy veszi be mégis. Nem biztos, hogy a saját sírjukat ássák, de az biztos, hogy az életfogytiglani börtönüket építik. 1956 nyara óta járok a gyimesi Setétpatakra. Ott havasi gazdálkodás folyik, és az a maga nemében tökéletes. Azon javítani – ezen sokszor tünődtem – nem lehet, csak rontani. Mondjuk most néhány helyen fürdőszobát építenek, ami magában véve nem árthat, mert egyszerűen bevezetik a forrásokat, de akkor mindjárt építenek angol vécét is, az pedig mérgezni kezdi a patakot, a talajt. Fokozatosan romlik minden a

fejlesztések mentén, részben az EU miatt; jön a tej mondjuk Hollandiából, nagy tartálykocsikban, ők pedig fejk a tehénkéket, jön egy bácsi reggel szekérral és fölmege az esztenákig, ott összegyűjti a tejecskét, ledöcög a vasútállomásig és ott jön valamikor egy vonat és ott feladják. Na most ez nyilván nem versenyképes dolog. Ezt fejlődésnek, vagy haladásnak is lehet nevezni, de nem értem, hogy mihez képest haladás. Amennyire Magyarországot ismerem, vagy visszaképezem magam a múltba, amikor még nem is éltem, hát akkor is a legtöbb helyen jobb volt. Nyilván bizonyos dolgokon lehetett volna javítani, de Magyarország most, úgy ahogy van, el van rontva. Kolhozosították, akkor a földművesek elmenekültek a nagyvárosokba, lett egy ilyen irtóztatóan nagy lakosság a lakótelepeken, akik már nem falusiak, de nem is igazán városiak, és szerintem borzasztóan rossz nekik ott, bár ugye úgy néz ki, hálát éreznek a kéz iránt, amely őket oda kényszerítettte. Én ismerem a falut, egy falusi gyereknek ezerszer jobb, mint egy lakótelepi gyereknek, az ottani hiányosságokkal együtt is. Hamis büvszó a fejlődésé, az abba vetett hit, hogy a dolgok állandóan javulnának. Maga az élet sem tud állandóan javulni. Az élet törekenységére egyáltalán nem gondolnak.

Megvalósíthatónak, vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Utópisztikusnak érzem és megvalósíthatatlannak, de egy rossz utópiának.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

A nemzetközi politikában nem helyeslem a nyugati demokrácia erőszakos terjesztésének elvét. Ökológiai szempontból maga a modern, választási demokrácia sem olyan nagyszerű dolog. Egy ökológikus kormánynak, ha volna egyáltalán ilyen, nagyon népszerűtlen intézkedéseket kellene hoznia, ezért ezeket nem hozzák meg. Nem az emberek határozzák meg, hogy miként éljenek, azt demokratikusan megmondják helyettük. Van talán néhány ország, például Svájc, a paraszti eredetű Izland, ott lehet, hogy ez még valamilyen formában életképes, de semmiképp nem gondolom, hogy ez egy olyan magasabb rendű dolog volna, amit fegyverrel kellene terjeszteni.

Én nem szeretnék a mullahok alatt élni, de ha a mullahok azt mondják, hogy az amerikai civilizáció a Föld gyilkosa, akkor az is tény. A Föld gyilkosa ne másnak prédikáljon, hogy hogy kellene, hanem ő maga próbáljon tanulni, és akkor ez lehet, hogy tényleg üdvösen hatna az iszlám országokra is. Nem kéne exportálni ezeket az eszméket. A fehér faj – akikhez mi szerintem nem egészen tartozunk – próbálja kicsit átgondolni, hogy mit vétett a Föld, meg a többi kontinensek népei ellen. Iszonyatos vétségeket követett el, mindenki tudja hogy a demokratikus ausztrál kormány mit művelt az úgynevezett őslakosokkal, elvették a gyermekeiket, nem volt szabad használniuk a nyelvüket. Egy ilyen ember, ha csak angolul tud, csak alkoholista lehet, hisz elszakították a csodálatos gyökerektől. Akármerre nézünk ez folyt.

Egy holland hajós egy kocsmában egy japánnak elmondta, hogy mi úgy csináljuk, hogy először jönnek a hittérítők, aztán a kereskedők, aztán a katonák. Erre a japánok 8000 japán keresztényt feszítettek keresztre a tengerparton és lezárták Japánt. Kegyetlen dolog, de ha megnézzük, hogy mit csináltak a nyugati hatalmak más országokkal, akkor keserű gondolatok támadnak bennünk. Komoly önvizsgálatra volna szükség, hogy mit tettünk. Nagyon messzire vissza lehetne menni, és nagyon döbbenetes dolgok derülnének ki, mert a gyarmatosítók, azok természetesen önmagukat is gyarmatosítják. Magyarország a nemzetközi vízügyi lobby áldozata, ahogy ide építenek egy vízierőművet, meg mi egyebet, s ennyi terheléstől egy ilyen kicsi ország szinte kilyukad. De Amerika önmagát is gyarmatosította, átalakította magát egy sivatagszerű valamivé.

Az önálló fejlődést tartanám megfelelőnek. A nemzeti politika terén legalább annyira támogatnám az elszakított területeken élő magyarságot, mint az Orbán-kormány.

Őn szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Sután és tudatlanul.

Milyen értékrendet képzels el egy fenntartható társadalomban?

Azt gondolom, hogy ontológiai változások mennek végbe az emberiségben. Megint oda kell vissza menni, amiről már beszéltem, a nemek közti kapcsolatok katasztrófájáról. Embernek lenni ma egészen más, mint ezelőtt száz évvel volt, vagy mint akár az én gyerekkoromban. Ebben a művészeknek - akik ezzel szintén nem olyan sokat törődnek - meg a politikusoknak, meg ha volnának államférfiak, azoknak feltétlenül, illetve az egyházaknak - akik szintén nem nagyon mennek a kérdés mélyére - az emberiség segítőinek kéne lenniük. Mert az emberek föltenni is félnek ezeket a kérdéseket, olyan félelmetesek. Ha valakinek van egy bizonyos reménysége afelől, hogy ezek az isteni dolgok valahogy mégis csak léteznek, és hogy talán éppen végletes és elnyomott helyzetben jobban meg tudnak mutatkozni, vagy legalábbis itt is megmutatkoznak, akkor ezt ki kéne fejezni, ki kéne fejteni, és bele kéne menni ennek a tárgyalásába. Olyan fenyegetések vagy feladatok jönnek az emberek felé, amelyekhez nem kapnak támogatást.

Ha nem az az alaptónus, hogy az életnek jelentése van, ami tulajdonképpen egy vallásos nézet, akkor minden összeomlik. Ez a jelentés azonban nagyon problematikussá van téve, azáltal, hogy rengeteg minden megváltozott, akár csak az elmúlt húsz évben is. Én szeretem az egyházakat, bár nem vagyok rendszeresen templomba járó ember, főleg Erdélyben szoktam templomba járni, de szeretem, hogy vannak, fontosnak érzem a rítusokat, de úgy érzem, hogy az egyházak nem igazán támogatják, nem igazán segítik a nyájaikat. Ez fontos volna, de azon kívül van egy csomó más ember, aki nem tartozik semmilyen egyház kötelékébe és ezekkel is kellene valakinek beszélni. Ha nem az az alapkiindulás, hogy az életnek jelentése van, akkor beszélhetünk lyukat a hasukba, azt mondják, hogy mit akar ez tőlem. Mert most nagyon sokan mondják azt, hogy ennek az egésznek semmi értelme nincs. Akkor meg nem nagyon tud lelkiileg egészséges lenni az ember. Először ezt az értelmet, vagy jelentést kellene megtalálni, nem tudom, hogy aki ezt a kérdést megfogalmazta, az ki volt, de a kérdés csak úgy hangozhat el, ha aki felteszi, az suba alatt, vagy valahogy hiszi, hogy az egésznek van értelme, azok számára is, akik mongol idiótáknak születnek vagy fehérvérűnek. Különben nincs miről tárgyalni, akkor valóban csak ez az üres valami van, ahol a győztesek harca folyik, reménytelennek látszó győzteseké, akik nyilvánvalóan erős nihilizmusban szenvednek.

Én bizonyos tekintetben individualista vagyok, megyek a saját fejem után, de nem gondolom azt, hogy ez nagyon sok ember számára járható út volna. Hogy ez a nagyon sok ember erre képes lenne, hogy a tömeges individualizmus egyáltalán kívánatos volna. Itália egy Leonardo da Vincit képes volt elviselni, de már kettő is valószínűleg túl sok lett volna. Az, hogy a vallás az ember magánügye, és ő maga oldja meg Istennel a dolgát, téves állítás. Amikor Gyimesben vagyunk, mindig eljárunk misére, hiába vagyok én református, ott szeretek templomba járni. A táj meg az életük, meg a munkájuk, meg a kultusz, egyetlen egységet alkot; ez nem arra való, hogy ott valaki protestáns módon, Soren Kierkegaard módjára elmélkedjék (úgysem tenné meg.). Imádkoznak, meghajolnak, letérdelnek; teljesen jó. Ami az értékrendet illeti, azt kellene elérni, hogy az emberekre az áldás terítve érkezzon mint egy szénaboglya, és akkor tényleg lehet, hogy valaki fönn áll és rakja a szénát, más meg csak összeszedi a kezét és átveszi az egészet. Hogy a nép egységben élje át ezeket a dolgokat, meg azt hogy hogyan helyes élni, élni meg csak úgy helyes, ha az áldás valahonnan érkezik. Mert amúgy semmi sem helyes, mert akkor állandóan föl lehet tenni a kérdést, hogy emberi szabadság, meg öngyilkosság és vége-hossza nincs. Ez mind igaz a maga nemében, de csak a prófétákban van meg az ehhez szükséges erkölcsi komolyság. A közember nem tud mindenről gondolkodni, a nagyon okos közemberek sem mindenről gondolkodnak, halálosan kifáradnának.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Cár úr, a vízvezeték szerelő meg tudja javítani, ha tönkremegy a csap, és én ezért nagyon tisztelem. A súlyosabb problémákat azonban semmiféle technikus nem képes megoldani, hiszen azokat nagyrészt maga a technika okozza. Bár látunk ígéretes találmányokat, némelyik, megfelelő etosszal párosítva, talán megoldhatna valamit. Mert azt nem lehet kívánni az emberektől, hogy a villanyáramról mondjanak le. Biztos ki lehetne találni egy lágy technikát, de akkor azt nem a jelenlegi technika lineáris meghosszabbításaként képzelem el, hanem egyúttal, egy másfajta gondolkodásra való átnyergelésként is. Bizonyos területeken csak romlás van, a régi asztalosok ugye milyen kiválóak voltak és az élet értelme volt, olyan asztalokat, meg szekrényeket csinálni. Most bővlik vannak és elvették az élet értelmét azoktól, akik egykor asztalosok voltak.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Először meg kellene mondani, hogy ez a mondat mit jelent. Az életet fenntartani, az más, mint a fejlődést fenntartani. Mi történt mostanáig? Óriási energiaráfordítással rúgtunk magunknak egy hasonlóan óriási öngólt.

Nyilvánvaló azonban, hogy az élet fenntartásának vágyán túl él az emberben egy másik tendencia is, az ember szeret mindig valamit kitalálni. Egy küszöbön állunk és vagy átlépünk rajta, vagy nem. A fejlődés eszméje mélyen belénk van oltva, és lehet hogy egészen magas, transzcendentális aspektusai is vannak. De egy bizonyos ponton ennek át kellett volna lépnie egy másik síkra. Fejlődni lehet, de egy idő után már nem annyira materiális síkon kellene fejlődni, hanem máshogyan. Nem értem, hogy a mezőgazdaságot miért kellett gépesíteni és kemizálni, egyáltalán nem hiszem el, hogy „ennyi embert” csak így lehetne eltartani.

Ha jól értem amit a biokémikusok mondanak az élet ciklikusságáról, az nagyon rímel a keleti tanításokban található ciklikussággal. Valahogy a lineáris gondolkodásunkat – ami úgy látszik, hogy inherens részünk – össze kellene dolgozni a világ ciklikusságával. Nem helyes teljesen kiugrani a szokványból, de bennünk él az újítás vágya is.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Tehet? Iparkodnia kell. Ismerje föl kellő helyen és időben, hogy mi az, amiért érdemes magát bevetnie, és ott próbáljon másokkal összefogni.

Ön mit tesz, tehetne a fenntarthatóság érdekében?

Vízlepcsőellenes küzdelem, Védegylet, Duna Charta, népszerűsítő cikkek írása, tanítás, tanulás. És a kínai fordítások. A Változások könyve több ezer éve íródott, és a fenti kérdésekre jó válaszokat ad. De hát nem egy körkérdésre adott válaszként született.

Beszélgetés Kopátsy Sándorral a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

Én most már 80. évemen túl vagyok, az én életemben többet változott a világ, mint előtte több ezer év alatt, és aligha látok valami okot arra, hogy ez a tempó csökkenni fog, a technikai fejlődés egyre újabb kihívások elé állítja a gazdaságot is meg az embert is. Tehát a társadalmi életformát, annak gazdasági szféráját, egyre gyorsabb változások fogják jelentkezni. Egyrészt azért, mert a fejlődők gyorsan fejlődnek, másrészt azért, mert - ha nem is annyira, amennyire reménykednek benne, a világmegváltó tudósok - egyre növekszik azoknak a népeknek a száma, akiknek a helyzete nem reménytelen a felzárkózásban. Ez elsősorban Kínára vonatkozik szerintem. De a közép-európai országokra is, mert az elmúlt száz évben ők maradtak le a legjobban, de nagyon szegények sose voltak Nyugat Európához képest. Szerintem ez a felzárkózás ebbe a körbe, ahogy most az EU kibővül, itt megvalósul. Ugyanakkor azt állítom, hogy a pravoszláv országok sosem lesznek EU tagok és egyre jobban le fognak maradni. Én mániákusan hiszek abban, hogy a gazdasági teljesítménynek első sorban kulturális, tudati feltételi vannak. Ez azt jelenti, nem tudom Max Weber mennyire ismeri, ő mondta ez előtt kb. száz évvel, hogy a kapitalizmust, a nagyipari, gyáripari termelést csak a protestáns etikával rendelkező országokban lehet megvalósítani, ezt a tényekből látta. Csak az Alpoktól északra, és Észak-Amerikában, másutt nem. Ez annyiban módosult, hogy azt kellett volna mondania a protestáns helyett, hogy puritán. Mert a holland katolikus, meg a Rajnavölgyi német ugyanúgy tud gazdálkodni, meg demokráciát, gyáripart felépíteni. Ettől délre, tehát az Alpok övezete és a francia térségben lényegében lezajlott a felzárkózás, a Madrid – Róma tengelytől északra. De miért nincs a Madrid-Róma vonaltól délre felzárkózás? Mert az a kultúra alkalmatlan erre. Latin Amerikában is alkalmatlan, óriási természeti kincsekkel is. Aztán a 20. században a kelet-ázsiai puritanizmus is átvette a nyugati tapasztalatokat, és ma azt tudom mondani durván, hogy minden puritán ország Európában és minden felvilágosult katolikus ország gazdag, ezen kívül egy sem gazdag. Ezt nem lehet vitatni, nincs kivétel, kész. Most az EU tagságnál kiderült, egyetlen pravoszláv országot sem vettek fel. A tőkeáramlás: kb. hatszor annyi tőke áramlott a csatlakozó országokba, mint a pravoszláv országokba. De ugyanezt tudom mondani, hogy a bérszínvonal, a nemzeti jövedelem minden katolikus, nyugati keresztény országban nagyobb, mint kilencvenben volt, és minden pravoszláv országban kevesebb, mint kilencvenben volt. Maguk nem látják ezeket?

A pravoszláv kultúra alkalmatlan a demokráciára és a piacgazdaságra.

Ön szerint milyen útja, feladata van a pravoszláv országoknak?

A növekedés nem azért van, mert feladat van. Mindenki akar növekedni, csak nem tud. Én azt állítom, hogy Kína, Észak-Vietnám esetleg fejlődik, de Indonézia, Afrika, illetve Amerikának azon részei, ahová a latinok mentek gyarmatosítani iszonyú lemaradásban vannak.

Ön szerint a jelenlegi világrend fenntartható?

A jelenlegi világrend minden világrendnél hatékonyabban működik, de nem tartható fenn semmilyen világrend, ha megváltoznak az alapjai. Ahogy nő az iskolázottság, ahogy fejlődik a technika, biztos, hogy hozzáigazodik a világrend is, mert ebben Marxnak tökéletesen igaza volt, a világrend felépítménye a gazdaságnak. Most a munkaerő minőségén alapul a társadalom, de ez biztos nem marad így. De hogy hogyan változik, ezt előre nem tudjuk. Én a tervehivatalban dolgoztam, mi már akkor azt mondtuk, hogy bolond aki azt hiszi, hogy öt évre előre lehet látni. Okosan kitaláltunk - pedig minden eszköz a kezében volt a diktatúrának - nem azért, mert kicsúszott a hatalom a kezéből. Bármilyen hatalma van, nem az történik, amit akar, ezt még máig nem értik meg, mindegy hogy ki a miniszterelnök. Majdnem azt mondhatom,

hogy a kis országok alig tudják irányítani a sorsukat, de annál jobban élnek. A városállamok voltak pl. a leggazdagabbak, nem politizáltak, hanem kereskedtek.

Hogy érzi, melyek jelenünk legfőbb problémái?

Az, hogy a gyorsan változó világhoz alkalmazkodni kell. Eddig nem volt ilyen gyors a változás, generációk követték egymást, egyik ugyanúgy élt, mint a nagyszülője. Most meg az én életem során többet kellett alkalmazkodni, mint előtte ezer év alatt. Erre az ember nincs genetikailag fölkészülve, mit mondhatnék? Magyarországon, hogy kell-e csatlakozni, vagy nem kell csatlakozni, hát hol vagyunk még ettől tudatilag?

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémának?

A gyorsan változó világ.

Ezt Ön szükségszerűnek tartja?

Azt, hogy mindennap kitalálnak valamit?! Itt félelmetes technikai fejlődés van. Régen még a nagypapa szerszáma érték volt, mert ugyanazzal lehetett később is dolgozni.

Milyen módon lennének megoldhatók ezek a problémák?

Nem megoldható, az élet tele van problémával, hát hogy oldjuk meg, hogy örökké éljünk? Afrikában a szappannal tíz évvel meg lehet hosszabbítani az életet, Magyarországon milliárdos beruházások kellenek, hogy egy évvel növeljük az átlagéletkort. Japánban meg még nehezebb. A gyorsulás sem rajtunk múlik, nem akaratos. A lakosság képzettsége, életmódja, térbeli mobilitása eljutott egy olyan stádiumba, hogy gyorsabban reagál arra, amit a tudomány napról napra hoz.

Mit gondol a globalizációról?

Megint azt mondom, hogy törvényszerű, de minél magasabb az életszínvonal, a fogyasztásnak annál nagyobb hányada, - egy bizonyos szinten túl, Amerika már azon a szinten van, hogy az összfogyasztásának egyre kisebb hányada globalizált termék. Helyette egyedi igényeket elégítenek ki, millió szolgáltatással. Mindenkinek saját kívánsága van, a gazdag ember nem házgyári épületben lakik. Ha egy fogyasztói kosarat megnéz, a gazdag ember nem Pepsi Colát iszik, hanem egyedi bort, neki megvan a kedvence, és azt egy kistermelő termeli. Megint azt mondom, az autók között ma egyre több márkát kell csinálni, és az autógyárak között ma a versengés nagyobb, mint a 100 éve volt. Mert mindenhová eljut. Tehát a globalizáció növeli a versenyt. De hozzáteszem, hogy épp ma voltam egy papíripari mérnöknél, aki csinált egy kisüzemet és középkori merített papírokat gyárt különféle alkalmakra; hát alig győzi a megrendeléseket. De ki venné ezt meg háromszoros ötszörös áron, ha nem volna globalizáció?

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Én vitatom ezt a fenntartható fejlődés fogalmát, mert ebből az érződik, hogy az emberiség azért fejlődik, mert akart. Hát mindig akart, de nem mindig fejlődött. Az emberben benne van, hogy jobbat akar, irigyli a másikat, utol akarja érni a másikat. A fejlődésnek nem közgazdasági okai vannak, a közgazdaság lereagálja az adottságokat. Nyugat-Európában az életszínvonal százötven évvel ezelőtt azokban az országokban volt a legmagasabb, ahová a Golf-áramlat hatása elért, és jók voltak az adottságok: szénbányászat, vasérc. Most a 21. században pedig, ugyanezen helyeken, rosszak az adottságok.

Ezt nem értem.

Az Alpok vidéke, ahol se ásványkincsek nincsenek, se termőföld, a leggazdagabb. Nevet rajtam, hát nem járt az Alpokban?! Most Japán, vagy Németország úgy vesz minden nyersanyagot és gazdag. Aki termel, Oroszország, az arab országok drágán adják el az olajat, és mégis szegények lesznek. Mert a butának minél több pénze van, annál butább lesz.

Megvalósíthatónak, vagy utópisztikusnak érzi-e a fenntartható fejlődést?

Minél nagyobb egy társadalom felkészültsége, annál fenntarthatóbb a fejlődés. Ennek még van egy külön oka, az hogy nincsenek válságciklusok olyan mértékben, mint ahogy voltak. Ez egy örület, amit most beszélnek, hogy 1%-ot nő a gazdaság akkor válság van. Hát 30 %-kal csökkent amikor válság volt. Ezelőtt száz éve eszébe nem jutott senkinek, hogy ha csak kicsit nő a gazdaság, akkor válság van. Ez a mi bolondériánk. Szerintem azért nem lesznek válságok, mert a társadalmi berendezkedés olyan, hogy a vásárlóerő alig függ a termeléstől. Ha valaki elveszti a munkáját, kap munkanélküli segélyt, egy nyugati munkás alig él jobban, mint egy munkanélküli. A régi gazdasági válságban az volt, hogy sok áru volt és nem volt jövedelem, ma a jövedelem független attól, hogy nyugdíjas, dolgozó, mindenki megkapja a jövedelmet.

Ön szerint milyen feladatai vannak a nemzetközi és nemzeti politikának egy igazságosabb jövő megteremtése érdekében?

Én azt hiszem, hogy az emberiség legnagyobb haszna, ha a politika nem szól bele a dolgokba, hanem hagyja spontán fejlődni. A kicsi országoknak, pl. Luxemburnak milyen politikája van? Semmilyen, és ettől gazdag. Dánia sem akar világhatalmat, nem akar, mint Orbán, közép-európai nagypolitikát csinálni. A kicsi országok gazdagabbak, mert nem tudnak politizálni. No de ha ezt tanítanák, akkor mit csinálnának az egyetemi tanárok? Olyan sokan élnek ebből! A kor nagy találmányait a szükség diktálta és nem a tervgazdaság. Például a Microsoftnak nem a kormány mondja meg, hogy mit fejlesszen a programjain, és ezek többet jelentenek minden politikánál.

Jövedelem újraelosztást kellene csinálni, mert a munkateljesítmény mentén annyira differenciálódik a jövedelem, hogy a társadalom egy része piaci viszonyok között éhen halna. Na de ezt nem lehet, ehhez kell a szociálpolitika, de nem a gazdaságpolitika. Tud rá példát, hogy valaha valamilyen kormány kitalált valamit, ami versenyzett azzal, amit a feltalálók, meg a tőkésék kitaláltak?

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

Az, hogy milyen a magyar társadalom fejlődése, az sokkal jobban függ a magyar kultúrától, mint hogy mit akar a politika. Az, hogy Románia lemarad, ez nem a szándékokon múlik! Én azt szoktam mondani, az, hogy egy ország mennyire fejlődik, megállapítom abból, hogy elmegyek a WC-be egy állomáson és megnézem. Én bejártam egy világot, ez még nem csapott be soha. Az még maszlag, amit a közgazdaságtudomány mond, hogy ha mi okosan politizálunk, akkor gyorsabban növekszünk. Ehelyett motivációkat lehet adni, mert ha azt mondom, hogy az emberek házat vegyenek meg autót, az az életmódjukra hat. De aztán a részleteket, hogy honnan vegyenek autót, meg milyen házat építsenek abba ne szóljanak bele; gyönyörű stílusok alakultak ki minden központi irányítás nélkül. Önálló házak kellene az embereknek, a házgyárak lehet hogy olcsón épültek, de ha megnézzük, hogy ezekhez mennyi rendőr, börtön meg kórház kell, akkor nagyon drága.

Milyen értékrendet képzelt el egy fenntartható társadalomban?

De azt hiszi, hogy társadalom nem fenntartható, hát minden társadalom fenntartható. Hogy ezer évig tart a magyar állami társadalom, ezt megint az élet fogja megoldani. Egy csomó térség az EU-ban máshogy fog orientálódni, mint ahogy a politika, meg a nyelv orientálta

eddig. Változni fog a világ, de azt ne lássuk előre! Mondom, én tervhivatalban dolgoztam, ez egy mániája az embernek, hogy majd én megtervezem a jövőt. Csak egyet mutatnának, aki eltalálta. Mert csak olyan jövőmondókat ismerek, akik szélhámosok voltak. A tudomány nem jósolta meg, hogy Japán, meg a Távol-Kelet gyorsan fog fejlődni. Tíz évvel ezelőtt a Világbanknak olvastam egy tanulmányát, hogy Ukrajna 25 éven belül utoléri Franciaországot. Hát valaki azt gondolta, hogy van szene, meg szántóföldje akkor fejlődni fog, ehhez képest vészesen marad le.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Minél fejlettebb lesz a technikánk annál több lesz a problémánk. Egy nagyon egyszerű embernek alig van igénye. Egy nagyon gazdag embernek nagyon sok igénye van és ezek az igények egyáltalán nem tipikusak. Két gazdag ember fogyasztási struktúrája között óriási a különbség, két szegény között alig.

Őn szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

Az emberek többségének jót tesz az optimizmus. Tehát önmagában azt mondani, hogy bízzatok, mert a jövő ígér valamit, ez egy jó feladat. Az egész kereszténység annak köszönheti a sikerét, hogy a másvilágra sokat ígért. A reménytelen embert nem lehet úgy használni, mint a reménykedőt, csak azt ne higgyük, hogy a reménytől lesz gazdag, annak más okai vannak. Nő az irigység, nő a különbség, de az elmaradtak is gazdagodnak. Az utóbbi hetven évben, a fejletlen országokban is 50 százalékkal nőtt az életkor. Az életkorkülönbség még mindig nagy, differenciálódás van, de ennek a morzsáiból is meggazdagodnak. Épp a napokban néztem, hogy a globalizáció oda vezetett, hogy ma a bicikligyártás 95%-a Kínában történik. De a bicikli ára ötödére csökkent. Úgyhogy Afrikában tíz év alatt megháromszorozódott a biciklin járók száma. Hát ez nem pozitívum? Én olyan világban nőttem fel, amikor a bicikli még luxuscikk volt, és elmenni a szomszéd faluba, meg mozogni, óriási dolog. Tehát nem igaz, hogy nem fejlődnek, csak lemaradnak. India és Anglia között 100 évvel ezelőtt 4,5 volt a jövedelmek aránya, ma 70. De az indiai a harmincszorosa, az angliai a tizenkétszerese. „Nem baj, ha én nem gazdagodom, csak a másik se tegye!” Hát ebből lett a zsidógyűlölet is.

Mit tehet egy közéleti ember a társadalom fejlődéséért?

Erkölcseben mutasson példát, mert egyelőre fordítva van, a közéleti erkölcs rosszabb, mint az országos, főleg Közép- és Kelet-Európában.

Beszélgetés a fenntartható fejlődésről Makovecz Imrével

Három hetet töltöttem Egyiptomban. Tapasztaltam, hogy a lakások 70 %-a földszintes és egyemeletes vályogház. Kitűnő lakások az ottani körülményekhez legjobban illeszkedő megoldások. Kupolás tetejük van, két ellensége az eső és a földrengés. Bagdad 5 milliós város, hasonló berendezkedésű, mint az előbb leírt Kairó. Vannak olyan bombák, amelyek hat emelet mélységig lemennek, és olyan detonációt okoznak, ami földrengésszerű hatást vált ki. Bagdadban a lakások 85 %-a maga alá temette az embereket. Nem annyi ember halt meg, mint ahányat közölnek velünk, hanem több százezer. Tömeggyilkosság volt Bagdadban. Sokkal nagyobb mint ami Hannoverben, Drezdában, Münchenben történt, ahol százezreket öltek meg az angol-amerikai légi erődök a II. világháborúban. Azoknak akiknek részben az olajra van szüksége, fontos a Tigris és az Eufrátesz között még megtalálható emlékek - amelyek a babiloni kort megelőző kultúrát is hordozzák - megsemmisítése is az új embertípus kialakítása céljából, hogy az amnézia teljes legyen. Valamint cél az, hogy azt az egymilliárdnyi iszlám hitű embert eltávolítsák az útból és leválasszák a volt Szovjetunió vonzáskörzetéből az országokat. Éppen Szíriával nem tudnak megegyezni. Afganisztánt sikerült kilőni, Pakisztánt már kilőtték. Így Kínának a hátába tudnak jutni, levágva az orosz érdekszférát. Ez egy hosszú folyamat része és nem számít, hogy hány ember hal meg. Ha Ők hirdetik meg a fenntartható fejlődés gondolatát, nagyon finoman akarok fogalmazni, akkor az én számomra ez gyanús. Ez az egyik fele. A másik fele, hogy egy olyan világ, ami nem hajlandó foglalkozni azzal, hogy a Teremtő Isten fenntartja és kormányozza a világot és a világ, a megteremtett világ egylényegű a Teremtővel, ezzel olyan a viszonya, hogy ezt legyőzni és kihasználni akarja, ha ez a feltétele annak a fogalomnak, amit fejlődésnek hívunk, akkor én nem kérek ebből a fejlődésből. Tudniillik első lépésben, ha a környezetről és természetről van szó és ebbe a saját természetemet és magamat meg magát is beleértem, akkor nekem fontosabb ennek a környezetnek, mint a fejlődésnek a fenntartása.

Igen, a telefonban is említette a fenntartható környezet fogalmát.

Igen ezt nem én találtam ki, hanem Nádasdy Ferenc gróf úr, aki száműzetéséből visszatérve megszervezte a Nádasdy Alapítványt, ahol rendszeresen jönnek össze és gondolkodnak a kiutakon, ami kivezethet ebből a nyilvánvalóan katasztrófába tartó trendből. Hadd legyen rendkívül egyszerű a fejlődéssel kapcsolatban: Velünk elhittették, hogy a korszerű vásárlási forma az, hogy van egy nagy áruház, oda elmegy az ember az autójával, egy kitűnően kiképzett parkolóba és minimum egyhetes kvantumban vásárol. Vannak ezzel kapcsolatban ízlésbeli és tartalmi mondanivalóim. A városokat 1956 után a megszálló szovjet csapatok körülvették a laktanyákkal és nagyteljesítményű benzinkutakkal. Amikor a szovjetek elmentek innen, akkor ezek a területek fölszabadultak és a szennyezés eltakarítása után ide egy másik hadigazdaság hadtápegységei helyezkedtek el, hatalmas raktárakat építettek és egy bizonyos propaganda révén az embereket arra kényszerítették, hogy ide járjanak vásárolni. A propaganda úgy szólt, hogy ez a kultúrált vásárlási mód. Mi a dolog lényege? Valóban óriási árudömping, jelentéktelen mértékben olcsóbb mint egy belvárosi kis szatócsüzetben, de a kereskedő, aki nem válik kiskereskedővé egy hatalmas raktárt tart fenn. Megspórolja a bérlet, terítés, alkalmazottak költségét, ugyanakkor nem csökkenti az árait annyival, mint ezekből következne. Ezek a nemzetközi cégek bekapcsolódtak a meglévő magyar árrendszerbe, egy fillérrel sem mentek le az árakkal. Ugyanakkor tudjuk, hogy a vállalkozások fenntartásához szükséges rezsi 89-től máig 6-ról 40 százalékra növekedett. Ez összefügg azzal, hogy a stratégiai (villany, telefon) ágazatainkat is eladjuk. Sorozatosan mennek tönkre a városok központjában működő kis cégek, ezek helyén a METRO, Auchan, stb. luxusüzleteket hoz létre. Azaz átszervezik a lakosság vásárlási struktúráját. Ha a lakosság élelmiszer és iparcikk ellátását

nézem, akkor fejlődés helyett én inkább a leépítés szót használnám. Noha ezt tekintjük ma a trend szerint fejlődésnek. Ilyen alapon megkérdőjelezhetjük az összes többi fejlődésnek nevezett viszonylatot.

1992-ben a közlekedési miniszter úr jónéhányunkat összehívott és Budapest közlekedésének csődjéről beszéltünk. Kértünk egy forgalomszámlálást, ebből kiderült, hogy a főváros közlekedésének 25%-a átmenő forgalom, 25%-a vidékiek ügyintézése Budapesten. Úgy döntöttünk, hogy meg kell építeni a körgyűrűt, északról és délről a körgyűrűt be kell kötni az alsó rakpartra, hogy az ügyintézők az itt kiépített nagy befogadóképességű parkolókig jöjjenek csak. Ezt az akkori SZDSZ és MSZP gátolta meg.

Ugyanakkor miközben a fővárosból kitelepítették az ipart, a 4. metrót erőltetik, kinek? Én a fenntartható fejlődés fogalmát, ahogy van, manipulatívnak érzem. Ha komolyan is beszélgetnének, akkor ez az egész engem sosem érdekelt és sosem fog érdekelni. Mindkettőnknek nagyjából 70 év van itt a földön, ahol vendégségben élünk egy „Nagy Úr vendégeként”. Ebben a 70-ben semmi fejlődésről - magammal kapcsolatban - nem tudok, mert nagyjából ugyanaz vagyok, aki voltam 3, 14, 20, 33, 42 évesen. A kérdés az, hogy ez alatt az idő alatt mit csináltam? Saját magam belső konstrukciójának szempontjából megtettem-e mindazt, amihez úri jó kedvem odavezényelt, jól éreztem-e magam, és el tudok-e számolni a végén, mert egy vendégségnek egyszer vége van. Számomra a vendégségben az is benne van, hogy valahonnan jöttem és valahova megyek. Ebből a szempontból a fejlődés csak üres fecsegés, amit egy papagáj ereget. Akit a gazdája betanított. Mit akar még tudni? Mert ennél tudományosabban nem tudom elmondani!

Ehhez képest tudunk-e modellezni olyasmit, ami élhetőbb lenne?

Természetesen igen. Balogh János bácsit, akit 168 óra megölt. Aki elment még Madagaszkár mellé egy szigetre, ahová újra és újra visszatért, nézni azt, hogy a fajok pusztulnak-e vagy sem. Mert évtizedek alatt tapasztalta az általa megfigyelt fajok pusztulását. Azt tapasztalta, hogy a fajok eltűnésének sebessége gyorsabb, mint a jégkorszakot megelőző időszakban. Az öreg azt mondta, hogy egy súlyos válságra kell tudni felkészülni, amihez nem kell más, mint hogy szüneteljen az elektromos áram. Ez esetben az egész virtuális világ - a TV, az Internet - amin ez az egész nyugszik megszűnik. Semmi más nem segíthet minket át, mint az önellátó parasztgazdaság. Amelyik 10-15 hold földön dolgozik, állatokat nevel és a fölösleget piacokon eladja. Nem a mennyiségi termelés és nem a bővített újratermelés az, ami a jövőt biztosítja. Tehát nem az, hogy egy autót három évre terveznek meg, hogy egy újabbat kelljen vásárolni, hanem ez. Magyarország abban a helyzetben lehetett volna, hogy a családi gazdaságokat megerősítik, olyan hitelkonstrukciókat hoznak létre ami az embereknek megfelel. Miért egyből a hitelről beszélek? Azért, mert a magyarságra egyetlen szót lehet mondani, ami jellemző: *nincstelen*. Vállalkozói szemmel nézve, nem rendelkezik azzal a törzstőkével, ami bármiféle önálló tevékenységet tudna folytatni. Predesztinálva van az elmúlt ötven év folytán az alkalmazotti létre. Ez pedig számára külföldi befektetőket jelent. Ez azt jelenti, hogy a magyarság, történelmében először de facto cseléd. De jure is az.

A vállalkozások ma diszkriminatív helyzetben vannak. A '80-as években több ezermilliárd forintot vittek ki az országból, azt az értéket, amit a 1949-es államosításkor elvettek az emberektől. Ezt az állami vagyont a spontán privatizációban nemzetközi pénzcsoportokhoz kötötték a külföldi bankokon keresztül. Visszajött Magyarországra, mint külföldi befektető. Ez az első öt évben adómentes és a nyereséget kiviheti az országból, és nem fizet nyereségadót. A magyar vállalkozó az első naptól kezdve adóköteles és nyereségadót fizet. Mit csinál a vállalkozó? Ezért vannak számlagyárak, költségeket gyárt, és ha netán jut annyira, hogy visszaforgathatná és bővíthetné cégét, akkor nem ezt teszi, hanem újabb vállalkozást kezd, mert fél, hogy az APEH észreveszi, hogy neki mekkora vagyona van. Tudatában a mai vállalkozó még mindig a '70-es, '80-as években él, mert nincs bizalma

azokkal a szervezetekkel, amelyek kommandókkal keresik a magyar vállalkozóknál a pénzt, miközben a másik oldalon „szabad a gazda”. Addig, amíg ez a diszkrimináció létezik, addig - és most már majdnem hogy késő van - a magyar vállalkozók nem lehetnek partnerei, versenytársai egy külföldről bejött akárcikinek. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdaságra. A mezőgazdasági fölvásárlást, feldolgozóipart már réges-rég eladták. Mit mondjak? 370 millióért építettünk egy házat Sevillában a Világkiállításra. Mielőtt bezárt, felbecsültettük egy madridi céggel, 10 millió dollárra becsülte. Ezt 1996-ban a Hungexpon keresztül a Magyar Állam eladta 300 ezer dollárért egy nem létező konzorciumnak. Ez egy ilyen folyamat, ez a folyamat jellemző a vállalkozók termékeinek értékére vonatkozóan. Ilyen emberek képviselik a jövőt. Bármilyen jövőképet rajzolok, nem tudom képviselni. Ilyen jövőképet csak akkor tudok, ha azon dolgozom, hogy kialakuljon előbb utóbb egy olyan népképviselő, ami csak nagyon lassan tud kialakulni. Csak fiatalokban tudok gondolkodni és nem érdekel a jobboldali érték, meg a baloldali érték. Az érték az érték. A legnagyobb beavatott egyiptomiak egyike, Mózes addig járatta a zsidókat a sivatagban, amíg el nem felejtik, hogy honnan jöttek, utána fölmegegy egy szent hegyre, ott az égő csipkebokorban megjelenik neki az Úr és lejön két táblával. Azon föl van írva, hogy mit nem szabad csinálni azért, hogy kitessek a jó. Tehát szabad embereket akar nevelni, mert ő maga is szabad ember. *Azt hogy mi az érték, azt egy szabad ember tudja megmondani, a pénz rabszolgái ezt nem tudják megmondani. Az uzsorás a kereskedő sose tudta, ő csak közvetítő eszközök voltak, hogy kiegyenlítsék a termelés és fogyasztás közötti egyenlőtlenségeket. Na most ma ilyen emberek akarják megmondani, hogy mi a jó. Ma a szabad szellem deviáns. Csak azt lehet tudni, hogy mi a következő feladat. Az már elmúlt, hogy ideologikusan fogalmazzunk meg bármit. Ez a döntési fáknak a korszaka. Az első lépésből következik a következő. Az első lépés az, hogy kitermeljünk olyan embereket, akik képesek valóban közéleti emberként mások érdekeit is képviselni. Erre pillanatnyilag egyetlen műhelyt ismerek, ami erre alkalmas, ez a polgári körök világa. Amiből több mint 10 000 van és előbb utóbb feloldódik bennük a félelem annyira, hogy foglalkozni fognak a járdával, foglalkozni fognak az áramszolgáltatással és meg fogják követelni az önkormányzatoktól, hogy sok minden ami elviselhetetlen, elviselhetővé váljon, s ezek az emberek fogják kitermelni azt a tömegbázist, ami képes lesz az új néppártot olyan irányba terelni, amelyik az országnak megfelel. Ezért én a választások előtti karácsonytól heti két előadást vállalok. Tegnap Szentlőrincről jöttem haza késő éjjel. Dolgozni kell, fiam! Föl kell vállalni és csinálni.*

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom fenntartható fejlődéshez?

Passzív áldozatként viszonyul hozzá. Tekintettel arra, hogy a tömegkommunikáció nem tájékoztatja a reális viszonylatokról, sem országon belül, sem nemzetközi területen, ezért sajnos abszolút kiszolgáltatott. Magyarul, nem viszonyul.

Beszélgetés Vitray Tamással a fenntartható fejlődésről

Ön szerint hogyan alakul a világ, Európa és Magyarország jövője?

E három egység jövője sok tekintetben nem gondolható el egymástól függetlenül. A világ jövőjétől erőteljesen függ Európa és azon belül Magyarország jövője is.

A világ jövőjével kapcsolatban tulajdonképpen aggódom. Magamért kevésbé, ez életkori sajátosság, de az utódaimért már sokkal inkább. Ennek egyik oka, hogy a fejlődésnek azzal a részével, amivel találkozom, nem vagyok egyértelműen elégedett, s ez egyaránt érinti a világot, Európát és Magyarországot is. A képet kicsit árnyalva: Magyarország közeli jövőjét illetően már bizakodóbb vagyok, hisz hazánkban van még hova fejlődnie a világhoz és Európához képest, ezért az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkat pozitív fejleménynek vélem, még akkor is, ha ez részben kényszerűségekkel is jár, úgy gondolom, hogy összességében a csatlakozás az ország javát szolgálja.

Ön szerint melyek jelenünk legfőbb problémái?

Lehet, hogy banalitás, de a környezeti problémákat érzem a legsúlyosabbaknak. S ez a probléma attól válik nehezen kezelhetővé, sokszor olyan közvetett módon, áttételesen jönnek létre különféle szennyezések, hogy észrevehetetlenek és észlelhetetlenek a tényleges kiváltó okok. Egy alattomos betegséghez hasonlóan: hétköznapi teendőink minden momentumában ott van a környezeti rombolás, anélkül, hogy észrevennénk. Ez a jelenség kiegészül azzal, hogy minél inkább luxuscikkról, vagy szolgáltatásról van szó, annál nagyobb szennyezést okoz, hiszen annak előállításához is több erőforrást vett igénybe. Előnyünkre, élvezetünkre, kényelmünkre szolgáló dolgok észrevehetetlenül gyilkolnak bennünket és a jövőnket; s ebbe az is beletartozik, hogy hol építkezünk, mit építünk, mennyit építünk, mit tartunk meg épségben, mivel táplálkozunk, mivel tápláljuk a táplálékunkat.

Ön szerint mi az oka ezeknek a problémáknak?

Ez sajnos szervesen együtt jár a civilizációs fejlődéssel. A világ errefelé halad, nem lehet megoldani.

Milyen módon lehetne megoldani ezeket a problémákat?

Nem látok kiutat, mert hiszen jómagam is, aki most ilyen szép okosan elmondom, semmit nem teszek azért, hogy e folyamat irányán változtassak. Illetve az a kevés, amit teszek az olyan minimális, és elsősorban magamért teszem, hogy az nem megoldás, hisz nem rólam van szó, hanem milliókról.

Mit gondol a globalizációról?

Túl általános kérdés. Vannak olyan elemei, amelynek révén olyan érték érkezik hozzánk, ami globalizáció nélkül nem érne el bennünket, emellett vannak más elemei, amelyek károsak. A helyes egyensúlyt megtalálni csak ott lehet, ahol erre a gazdasági feltételek megvannak, míg ha a globalizáció elemei kényszerűen köszöntenek be, akkor nincs mit tenni velük, egyszerűen gazdasági kényszer, hogy így legyen. Ez utóbbi esetben minden egyéb, ami vele jár vadhajítás, a hatalmas bevásárlóközpontok például csak a jelei, tünetei s nem ezek maguk a globalizáció. Ezek járulékos tényezők, jelentős részük igenis nyereség. Egy egyszerű példa: a gyorséttermek elterjedése miatt helyi ízek, termékek tűnnek el, de ugyanakkor a gyorséttermek higiénikus, friss, egészséges, szépen csomagolt, könnyen szállítható élelmiszert jelent nagyon sok ember számára. S megint az alattomos hatás: ellep mindent a használt csomagolóanyag, aminek az újrahasznosítása vagy megoldott, vagy nem. Magyarország nincs felkészülve a recyclingra.

Mit gondol a fenntartható fejlődésről?

Ez valami, ami még nem létezik. Nem lehet tudni, hogy mi az, ami ebbe a kategóriába tartozik és mi az, ami nem. Mi az, ami úgy fejleszt, hogy pusztít? A tudomány szerintem még messze nem tart ott, hogy ebben határozott útmutatásul tudjon szolgálni. A tudósok megosztottak ezekben a kérdésekben. Gondoljon bele, olyan egyszerűnek gondolható kérdésekben, hogy mondjuk a tej, vagy a só egészséges-e vagy sem, hány kampányon és ellenkampányon estünk már át! Időszakonként erről homlok egyenest ellentétes állításokat hallhattunk a tudomány hiteles képviselőitől.

Ha ilyen szintű kérdésekben ekkora a bizonytalanság, akkor azt hiszem, joggal mondhatom azt, hogy nem tart ott a tudomány, illetve amilyen területen esetleg egybehangzó a tudósok véleménye, ott is erősen fennáll a veszélye annak, hogy különböző érdekeknek esik áldozatul. Nem hiszek abban, hogy már létezik egy esszencia, ami pontos cselekvési utakat jelölne ki a számunkra, s amelyet pusztán követnünk kell.

Ön szerint hogyan viszonyul a magyar társadalom a fenntartható fejlődéshez?

A magyar társadalom ugyanúgy viszonyul, mint minden más társadalom. A Nyugathoz képest gazdaságilag kevésbé fejlett országokra, így Magyarországra is jellemző, hogy elfogultan várja, vágyja a fejlődés által ígérteket, s arra kevésbé figyel, hogy Nyugaton már mennyi fejlesztésről, találmányról kiderült, hogy korántsem váltotta be tökéletesen a hozzá fűzött reményeket. A globalizáció elvben lehetne segítőtje annak, hogy bizonyos káros, vagy értelmetlen fejlődési szakaszokat átlépve haladjunk tovább, tehát hogy bizonyos eljárásokat ne vegyünk át, hanem egyből a modernebbet, kevésbé szennyezőt, de a gazdasági érdek sajnos ellene dolgozik ennek.

Hogyan képzelne el egy olyan társadalmat, amelyben nem aggódna? Milyen értékrendet képzel el egy fenntartható társadalomban?

Ez egy nagyon utópisztikus kérdés! Nem érdemes erről fantáziálni; pontosan azért nem, mert annyi szempont befolyásol minden jobbító szándékot, tervet károsan, hogy ezek megvalósulására nem látok reményt. Egészen triviális dolgokra nem lehet rávenni az embereket, nem hogy arra, hogy gondolkodjon egy számára ideális, vagy közelítőleg ideális társadalmi felálláson és ennek megvalósításáért hozzon következetes döntéseket, s cselekedjék így hosszú távon.

Mit gondol arról, hogy a technika megoldhatja problémáinkat?

Hát természetesen nem, de még hogy mennyire nem. A technika ártalmait sokszor rettenetesen alattomosan mutatkoznak meg. A film és a számítástechnika korunkban lenyűgöző dolgok megjelenítésére képes, valóban lenyűgöző látványokkal találkozhatunk manapság filmen és a kompjuter-grafika területén. Ez tény, de az is tény, hogy az én gyermekkoromban a meséket felolvasták nekünk, később mi magunk olvastuk, és ez alkalmat adott, hogy elképzeljük a szereplőket, helyszíneket. A mai gyerekeknek nem szükséges fantáziálniuk, hisz készen, gombnyomásra megjelenik előttük egyfajta képe a mesehősnek. Szenzációs, hogy a technika mit tud, tényleg az, káprázatos. Mondhatnám azt, hogy ezt felejtsek mind el? Dehogyan felejtsek el! Ki tud szelektálni? Az unokám ül a tévé előtt és futballmeccset játszik, de a fantáziája csökevényesedik, mert én az utcán sétálva közvetítettem magamban - nagy Vasas drukkerként – az elképzelt meccset.

Ön szerint, hogyan lehetne eljuttatni a fenntarthatóság üzenetét az emberekhez?

A problémák komoly tálalásával, ami végső soron nem más, mint ijesztgetés. Az emberek felvilágosítására manapság legalkalmasabb dolog a TV. De melyik csatorna vállalná fel ezt a feladatot, amikor ma minden a kereskedelemről, a nézettség-növelésről szól? Amikor a

nagyobb nézettség miatt a műsorszerkezetet úgy állítják össze, hogy az minél alacsonyabb színvonalú, minél alantasabb ösztönökre ható legyen. Lehetetlennek érzem, hogy ebben a „szellemi” környezetben, a TV-ben a fenntartható fejlődésről beszéljen bárki úgy, hogy ennek jelentékeny hatása legyen.

Helyi, fenntarthatósági programok művelői

Beszélgetés Borsos Bélával a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Na, ez a legnehezebb kérdés. A nevem Borsos Béla, és ezekkel a kérdéssorban szereplő felvetésekkel kb. 15-20 éve foglalkozom. Ami a háttéremet illeti, van egy állatorvosi diplomám, sokáig környezetvédelemmel foglalkoztam, tulajdonképpen most is ezt teszem, hiszen ezek a fejlődési koncepciók a környezetvédelmi csomagnak a részei. Tanítok a pécsi egyetemen, korábban az ELTE-n tanítottam egy olyan tantárgyat, aminek a tantervét én magam dolgoztam ki. Ez az ökológia és az emberi társadalom természetátalakító tevékenységének kapcsolatát elemezte. A megélhetésem ettől teljesen független, szakfordításból élek, úgyhogy abban a luxusban van részem, hogy nem megélhetési okokból kell ezt vagy azt tennem, azt teszem, amit szeretek, viszont kevesebbet tudok vele foglalkozni, hiszen meg kell közben valamiből élnem.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Egy paradoxont. Én azt hiszem, hogy ez egy olyan jól hangzó jelszóvá vált, aminek egész egyszerűen semmi köze nincs már sem a fejlődéshez, sem a fenntarthatósághoz. Különösen amióta fenntartható növekedésnek is szokták nevezni és ez alatt kifejezetten gazdasági növekedést értenek, mindenesetre nincs ilyen, hogy fenntartható fejlődés. Az utolsó tíz évben végzett tanulmányaim pontosan azt mutatják, hogy nincs ilyen. Meg lehet tenni szlogennek és erre alapozva mindenféle dolgokat csinálni, de már maga Gyűrűfü is arra bizonyíték, hogy egészen komoly társadalmi átalakulások nélkül ilyen nem létezik.

Melyek lennének ezek az átalakulások?

Röviden ezt úgy szoktuk meghatározni, hogy a végtelen gazdasági pályáról a véges gazdasági pályára való átállás. Amit senki nem tud, hogy hogyan kellene csinálni, nagyon kevesen próbálkoznak ezt megfogalmazni. Herman Daly megpróbált egyfajta jóléti mutatót bevezetni, de mindezt a nyugati társadalom paradigmáján belül nem lehet. Most itt a példa, az iraki háború, meg az amerikai hegemon törekvések, egyszerűen ez nem fog működni, amíg össze nem omlik a mostani világ.

Mi volt az oka a kezdeményezésnek?

Hát az, hogy próbáljunk meg valamit kitalálni, hogy lehet-e valamit másképp és jobban. Az én szemléletem már akkor is a rendszerelmélet felé fordult, tehát én úgy gondoltam, ezt másképp nem lehet, mint rendszerben csinálni. Annak semmi értelme, hogy egy lakótelepet, vagy egy organikus gazdaságot hozunk létre külön-külön, hanem arra gondoltam, hogy egy emberi társadalmi fejlődési modellt kéne kialakítani. Ami a maga kicsi kereteiben meg is valósult, legalább is ami a fizikai részét illeti, csak hát egyszerűen nem megy anélkül, hogy környező társadalmi realitásokat az ember figyelembe ne venné és azoknak a hatása pedig ez ellen irányul. Az Azóta eltelt tíz év azt mutatja, nem igazán van arra esély, hogy elkerüljük ezt a csapdát.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

Én azt hiszem, hogy ezt nagyon sokan és nálam pontosabban megfogalmazták már előttem. Vannak olyan alapelvek, amelyek megkerülhetetlenek és épp ennyire teljesíthetetlenek is. Az egyik alapelv, hogy anyag- és energiatakarékos megoldásokat, helyi anyagot és munkaerőt használunk a fizikai struktúra kiépítésénél. Csökkentjük a közlekedési igényt,

lehetőség szerint helyben, összevontan próbáljuk kihasználni a megélhetés, a lakhatás és a szocializáció feltételeit. Ezek nagyon szépen hangzó alapelvek és a valóságban kinek jobban, kinek kevésbé sikerül egy-egy elemét megvalósítani, de ahhoz, hogy az egész fenntartható módon működjön, ahhoz valószínűleg ennél sokkal mélyrehatóbb változásokra van szükség.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

A folyamatosan romló társadalmi feltételrendszer. Amikor mi ezt 1990-91-ben elkezdtük, akkor egyrészt volt egy társadalmi támogatottság, nagyon sok embert érdekelt ez a dolog. Persze ma is nagyon sok embert érdekel, de ezek többsége budapesti lakásokban él, mint most jómagam is, akik elmennek megnézni, hogy hogyan is zajlik egy ilyen kísérlet, de eszük ágában sincs részt venni benne. Az emberek egyszerűen leszoktak arról, hogy kísérletezgesse az életükkel, beidomították őket szépen a valós világba, ott megmondják nekik, hogy miről mit kell gondolni, utána elmennek a szupermarketbe, bevásárolnak, majd hazamennek és nézik a tévét. Ez a fajta társadalmi igény, ha nem is szűnt meg, de egészen máshogy hat, mint annak idején.

A másik, ami folyamatosan hátrányunkra változik az a jogi és adminisztratív szabályozás. Rengeteg példát lehetne mondani, hogy totális kontroll van kialakulóban, ezt az Európai Unió már mesteri tökélyre fejlesztette, vannak írországi barátaim, akik egész egyszerűen nem tudnak egy ökofalut létrehozni, pedig a pénz meglenne rá, csak éppen nem kapnak rá engedélyt.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Az új törvények egyre rosszabbak és még ami jónak látszik, az is rossz. Most voltam nemrég egy tájékoztatáson az EU Strukturális Alapjához való hozzáférésről, ott számomra az szűrődött le, hogy még kevesebb és még nehezebben hozzáférhető forrásunk lesz, ugyanis a kis pályázatok a nagy EU-s pénzekre való hivatkozással megszűntek. Nincs olyan, hogy az ember egy- vagy kétmilliósi beruházást meg akar csinálni, függetlenül mindenki mástól és a saját kis köreiben belül. Csak mesterségesen egymásba gabalyodott régiókat szolgálnak ki, az alsó határ 160 millió forint és kell hozzá a 40-60 százalékos önrész.

Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket!

Sok és nagy. A mi esetünk abban különbözik más próbálkozásoktól, hogy mi a semmiből akartunk valamit csinálni. Ugyanilyen a Galgafarm is, ők is a semmiből akartak valamit, ott semmi nem valósult meg, és három évvel előttünk kezdtek. Nekünk annyiból jobb a helyzetünk, hogy 15 épület áll, még ha nem is mindegyik van befejezve, meg a használatbavételi engedélye sincsen mindnek kiadva. Ez mindenképp egy hatalmas nehézség volt, az első hat évet tervezéssel, hivatalok meggyőzésével és egyebekkel töltöttük. A másik nehézség az emberállomány, egy ilyen projektre embereket találni nagyon nehéz. Legutóbb be is bizonyosodott, hogy nem is igazán sikerült, jelenleg elég komoly problémáink vannak.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Egy diverz és megengedő gazdasági környezetre lenne szükség. Pontosan az ellenkező irányba haladunk. Azt hiszem ezt mindenki más is elmondta, például házi vágások megtiltása, pálinkafőzés, kendertermesztés, a mák stb., tehát egy olyan totális kontroll, ami elől nincs menekvés. Arra lenne szükség, hogy helyi piacon, saját magunk által rugalmasan változtatható termékeket mindenféle engedély és hatósági felügyelet nélkül lehessen értékesíteni, kicsiben, ahol nincs profitról meg egyebekről szó: az ember azért termel, hogy megéljen.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Erre általánosságban egy dolog mondható: vertikális ismeretű emberekre lenne szükség. Ez azt jelenti, hogy ahol az ember él, ott a dolgok a társadalmi, természeti, műszaki környezetével a lehető legjobban megismerkedjen, addig a szintig, amíg az ő életviteléhez szükség van rá. De nem kell, hogy Hong-Kongban, vagy Tokióban ugyanazokat az ismereteket próbálja meg alkalmazni teljesen más természeti és társadalmi körülmények között. Mégis pontosan ez történik, az oktatás, a képzés, a munkaerő igény is azt sugallja, hogy az embereknek csak egy bizonyos szeletet kell a társadalmi tudásból elsajátítani, de azt viszont bárhol a világon tudják alkalmazni.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

Kétféle helyi embert ismerünk, az egyik, aki mint helyi lakos van kapcsolatban velünk. Megint csak különbözzük a többi kezdeményezéstől abban, hogy mi teljesen szűz területen építkeztünk, tehát viszonylag kevés embernek van közvetlen érdeke ezzel kapcsolatosan. Nem akarjuk az ő életüket megváltoztatni, nem akarunk belefolyani a környező falvak életébe, mi egy modellt szeretnénk kialakítani, és mint ilyen, ez egy lombikban van és így viszonylag korlátozottak a kapcsolódási pontok a környező településekkel. Viszont ami van, azt kezdetektől fogva igyekeztünk egyenrangú partnerként és kooperációs lehetőségeket felajánlva alakítani, tehát nem akartunk rátelepedni a környező emberekre. Ez nagyjából sikerült is, hosszú időn keresztül mi voltunk a legnagyobb munkaadója a környék falvainak, amíg a házak építése folyt; ez most már kevésbé jellemző, de van egy-két bejelentett dolgozónk.

A másik része a dolognak a helyi hivatalok képviselői, velük is jó a kapcsolatunk, persze vannak súrlódások, például a jegyzővel, földhivatallal. Most már a vadásztársasággal is kicsit könnyebb a dolog, úgyhogy sokakkal jóban vagyunk. Persze okoznak nehézségeket, mert őket is kötik a szabályozók, amelyek egyre rosszabbak, nehezkesebbek.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Azt hiszem, hogy negatív és pozitív eredmények egyaránt vannak. A negatív az az, hogy hogyan nem szabad csinálni. Nagyon hosszan lehetne sorolni, a legfontosabb az, hogy nem lehet ilyen úttörő kiscserkészésként nekiállni, ahogy azt annak idején elkezdtük, ez tapasztalatlanságból eredt, meg idealizmusból. Azt hiszem, hogy tíz év alatt elég sokat változott a gondolkodásom, hogy ilyet többet ne ajánljak senkinek. Tehát alaposan megszervezett és előre kidolgozott szabályozás birtokában szabad csak nekikezdeni a tényleges megvalósításnak. Ez türelmetlenség volt a részemről, hisz tudtam, hogy sokáig fog tartani, hisz az erdő közepében akartuk megcsinálni. Nálunk az volt a legnagyobb hiba, hogy egy alapítványt hoztunk létre azzal a felkiáltással, hogy annak nincs tagsága, nem kell vele foglalkozni, mi úgyis egymás között fogunk dönteni és az alapítvány csak kifelé egy jogi képviseleti forma. Ez hosszú időn keresztül működött is, de azt a tévképzetet alakította ki az oda betelepülőkből, hogy ez akkor most már törvény. Amikor olyan dolgok kezdtek felmerülni, amelyek nem egészen voltak összeilleszthetők a jogszerű és törvényes magatartással és az alapítvány vezetősége ezt kifogásolta és bejelentette, hogy innentől kezdve nem fogadja el azokat a döntéseket, amiket ilyen össznépi banzájban hozott a társaság, onnantól kezdve fölforrott a hangulat és azóta tart egy ilyen rendkívül kellemetlen huzakodás. Ez az emberi oldala.

Amit pozitívumként tudok mondani, hogy sikerült létrehozni egy olyan település szerkezetet, amit tudok mindenkinek ajánlani, a dunántúli vidékeken mindenképpen. Azért ez helyi specifikum, mondtam, hogy vertikális tudásra van szükség, amit mi tanulságként le tudunk vonni az nem minden esetben működik ugyanúgy, mondjuk az Alföldön. Nagyon sok

mindent sikerült megvalósítani, ami azelőtt Magyarországon nem létezett, önálló szennyvíztisztító és vízellátási rendszertől az épülettechnikai és épületgépészeti megoldásokig. Például rutinszerűen tudunk döngölt fal technikával házakat építeni, bár ezt nem mi kezdtük. Az viszont egyedi, hogy ezer hektáron a vegyszerek teljes mellőzésével organikus gazdálkodást lehet folytatni.

Mit gondol a hagyományokról?

A hagyományok azért hagyományok, mert az adott környezetben évszázadokon keresztül használhatóak voltak. Azt már végig kell gondolni, hogy azért volt használható, mert nem volt jobb lehetőség, de ezeknél jobbak is vannak, vagy pedig azért volt használható, mert az adott környezetben ez a legjobb. Nagyon konkrét példát tudok mondani: a földház úgy ahogy van, most is egy tökéletes megoldás, teljesen alkalmas a huszonegyedik századi életmódra is, azzal a különbséggel, hogy a régieknek nem volt vastaglemezük, hogy leszigeteljék, meg nem tudták beton alapra építeni. Ezt a kettőt mi beépítettük és ily módon tökéletesen, több száz évre biztosítható az épület egyensúlya.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Megint az a kérdés, mit nevezünk fenntarthatónak. Ez a kezdeményezés a mai viszonyok, a mai jogszabályi követelmények között élő kezdeményezés. Nagyon sok függ majd a személyes vitáktól, hogy a dolog ténylegesen tovább megy és fejlődik-e. Ezen vagyunk most mindnyájan, új embereket várunk, akik már tiszta és rendezett viszonyok közé érkeznek. Ha ez megtörténik, akkor viszont fenntarthatónak ítélem, mert nincs benne olyan elem, ami akadályozná, hogy ott folyamatosan emberek éljenek. Megépítettük azt a bekötőutat, aminek hiánya annak idején Gyűrűfű kihalását okozta, villany és telefon is van.

Gyűrűfű mennyire különbözik egy átlagos falutól?

Sajnos azt kell mondanom, hogy ma már nincsenek átlagos falvak. A falvak kétféleképpen változnak: az egyik irány, hogy az aprófalvak elhalnak, a másik típus elvárosiasodik és nem lesz más, mint alvótelepülése a környező városoknak. Ebben az értelemben Gyűrűfű az utóbbiakhoz tartozik.

Köszönöm, kíván még valamit hozzáfűzni?

Általánosságban csak annyit, hogy nagyon képmutatónak találok ezt az egész stratégiát, hogy most azt mondjuk, fenntartható fejlődés így meg úgy. Az Európai Unióban minden van, csak fenntartható fejlődés nincsen, ehhez mi most próbálunk idomulni és közben azokat az elemeket, amelyek által még egy kicsit fenntarthatóbbak lennénk, mint a többi európai ország, tehát azt a paraszti kultúrát, azt a természeti környezetet, a vegyszermentes földeket, amelyek előnyeink lehettek volna, azokat szépen szisztematikusan likvidáljuk és közben meg csináljuk a FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS Stratégiát az ország számára.

Beszélgetés Czumpf Attilával a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Czumpf Attila vagyok agrármérnök, humánökológus és úgy valósítom meg az élethosszig tartó tanulást, hogy folyamatosan képezem magam az „élet iskolájában”. A tapasztaltakat a napi gyakorlatba is átteszem, kipróbálva olyan dolgokat, amit nálam okosabb emberek találtak ki. Megpróbálom ezeket hasznosítani és közhasznúvá formálni. Egyéb iránt állami köztisztviselő vagyok, a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóságának munkatársa, a Gerecsei Tájegység vezetője, hivatásos természetvédő. Egy állami hivatalnok, a törvények legfőbb őre és betartója, és mint ilyen, munkája során szükségképpen nem végez olyan feladatokat, mint egy civil szervezetben dolgozó. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy amikor az aktákat becsukom, a civil életemben folytathatom azokat a kísérleteket, olyan módszerek alkalmazását, melyek a természetes rendszerek épségének megővését célozzák meg. Így tartom ezt kereknek és becsületesnek, ha ennek gyakorlati példái megvalósulnak és tökéletesedve ajánlások vagy bemutatható rendszerek formájában kerülnek ki azokhoz, akiknek a körében szeretnék ezt elterjeszteni.

Mit jelent a kezdeményezők szempontjából a fenntartható fejlődés?

Először önmagunkat kell alkalmassá tenni arra, hogy ezt megértsük, befogadjuk és alkalmazzuk. Itt van a lehetőség saját modellterületünkön, ahol begyűjtjük az előttünk járók tapasztalataiból, ami nálunk megvalósítható. Értem ez alatt egy életvitel felépítését, ami jelenti a házat és a működéshez szükséges berendezéseket, kvázi az önfenntartáshoz szükséges gazdaság kialakítását, a különböző mesterségek elsajátítását. Amin túlhaladt az idő, és megérett a cserére, azt tökéletesíteni szeretnék, úgy hogy az „oktatócsomag” mások számára is vehető, vihető legyen. Tehát itt tartunk, már jócskán van tapasztalatunk, úgy a saját magunk átállításában, mint a közösség építésében, ami igen fontos dolog, hiszen e nélkül nehezen állítható talpára ez az egész.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

A modell felépítése és rendszerszerű működtetése, a szempontok együttlátása. A nagy állami programok sokszor ott buknak el, hogy minták nélkül, csak elképzelések alapján próbálják, nagy pénzért megvalósítani. Ha „kicsiben” nincsenek modellek, működő rendszerek, melyek még időben átállítható, kicserélhető elemeket hordoznak, akkor egy nagy program sok pénzbe, és keserű tapasztalatokba kerül, az erkölcsi kár értékéről nem is beszélek. Ezért mi úgy gondoltuk, hogy a „kicsi szép” vagy a „legyen olcsó ami természetes” elvén próbáljuk a modellt megvalósítani. Ennek helyszíne lakóhelyemtől Agostyántól egy kilométerre található, egy 20 hektáros területen, amelyet Ágoston-ligetnek neveznek. Helyi anyagokat használunk, különféle technológiákkal kísérletezünk. Van itt préselt vályogtéglá ház, és van szalmabálás házunk. A kombinált könnyűszerkezetes épületünknek meglepő módon római mintái is vannak a területen. A házak fűtésrendszere, víz és energiaellátása már eljutott egy olyan fokra, ami számunkra is élvezhető és mások számára ajánlható. A gazdaságunkban az állatfajokat és fajtákat úgy válogattuk össze, hogy a szükséges „területrendezői” feladatokat elvégzik, négylábú útítársaink, pl. a kecskék az első „csapásmérői” a bokorerdőnek, melyből később legelőket, illetve gyümölcsöst akarunk kialakítani. Utánuk jönnek a birkák, a baromfik, melyek szintén sokféle feladatot végeznek el. A ló természetesen nem maradhat ki ebből a sorból, vele munkát is végzünk. A vaddisznóval kevert mangalicák sajátos helyet foglalnak el a rendszerben, mert ezek mocsaras területeken túrnak, ott, ahol régen is volt helyük. Persze megfelelő módon irányítva, hogy ne tegyék tönkre az erdőtelepítéseket, illetve, ne piszkolják össze az ivóvíz bázisainkat. Így követve az erdőszéli gazdálkodók régi vákácncos gazdálkodási

hagyományait, akik fakitermelők is voltak, erdőirtással is foglalkoztak, hogy így nyerjenek termőföldeket. (Mi az erdőszélt használjuk, és az erdőt neveljük, ápoljuk.) Elődeinknek voltak állataik is, amelyeket bőségesen eltartott a természet, nem sok takarmányt kellett adni, főleg nem tápokot és kiegészítőket. S a végtermék, a hús igen egészséges összetételű volt. A disznók meg időnként keveredtek a vaddisznókkal, hiszen a „szerelem” egyformán érte utol a házi disznót, és vaddisznót, a „frigyből” kitűnő utódok születtek. Az ilyen háziasított változat jól megtalálja a helyét a mi területünkön is, olcsón takarmányozható, a húsának összetételéről nem is beszélve.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések magvalósulásának?

Kevés meggyőző példát látunk magunk körül. A műhelyek dolgoznak, de a dolgok nincsenek összefogva, nevesítve. Megfelelő háttérre, segítségre is szükség lenne, amit a civilek nem tudnak megadni, csak a mindenkori felelős kormányzat. Itt azoknak a támogatásoknak is meg kellene jelenniük, amelyek ilyen típusú házépítést, ilyen típusú gazdaságot, tehát magát a rendszert kis mértékben és kis csomagokban is hajlandó segíteni.

A közösségépítés egy másik probléma, ami ott kezdődik, amikor az emberek tudják, hogy mit akarnak, hova költözzenek, milyen elvek szerint szervezik az életüket, de ennek a saját portán kialakított rend az alapja. Jó minták vannak, amelyek szigetszerűen léteznek, de terjedésüket nem tartom elég gyorsnak. Egy fogyasztói társadalomban - és egyre inkább oda kapaszkodó hely vagyunk -, nem könnyű minden elvárásnak megfelelni, jóllehet csak az egyik út járható. Ezeket egymásmellé téve, ez egy harmadik probléma.

Milyen tényezők segítik elő a helyi kezdeményezések magvalósulását?

Az emberekben, akikben van energia, és segíteni szeretnének magukon, fel kell ébreszteni ezeket a gondolatokat, és meg kell mutatni, hogy hol vannak ilyen lehetőségek. Mi már a saját példánkat meg tudjuk mutatni, és bizony messziről is eljönnek megnézni. Úgy érzem, hogy minden ép gondolkodású emberben megvan az igény a változtatásra, hiszen nem nehéz belátni hogy jelenleg egy olyan rendszerben élünk, ami valahová tart, de a fenntarthatóságát nagyon nehéz elképzelni. Ennek a gazdasági, szervezési, és egyéb problémáira – például az energiaproblémára - nehezen lehet megoldást találni, és ezt nem is kell bizonyítani.

Foglalja össze a program magvalósítása során tapasztalt nehézségeket!

A legnagyobb nehézség, hogy egy rendszerszemléletű programot nem igen támogatnak, mert a hivatal nem tud vele mit kezdeni. A kiemelkedően közhasznú szervezetként átvállalt állami feladatokat is részekre szedik, és ezzel rettenetesen megnehezítik az egymásra épülő részmegoldások létrejöttét, az „egész” működését. Egy irodát pillanatok alatt létre lehet hozni, - számítógép, fax, telefon – s ugyanilyen gyorsan meg is lehet szüntetni. Viszont teljesen más egy élő rendszer, ahol fákat ültetünk, erdőt nevelünk, házat, istállót építünk, állatok születnek, és ezek utódait is fel akarjuk nevelni. Mindez együtt van, sőt mindennek az oktatása is folyik. Ezt nem könnyű máról holnapra fenntartani, jóllehet az ilyen rendszerek idővel eltartják magukat, ha megvan a kellő segítség az indulásnál. Én ebben látom a fő problémát.

Milyen gazdasági környezetre (szabályzók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

A társadalomnak elég érettnek kell lennie a dolgok megértéséhez. Meg kell határozni a cél- és eszközrendszert. Olyan csoportok esetében főleg - és itt a vidéki embereke gondolok -, akiknek alapvető érdeke, hogy fenntartható módon rendezkedjenek be. Egy kis falunak az a legnagyobb tragédiája, hogy elkezd városiasodni. Ekkor elhagyja azokat az értékeket, amelyek valamikor erőssé, valamiféle önálló „hatalommá” tették. Ma már mindenki annak tapsol ha

„bejön” a gázfűtés, pedig megszűnik a helyi munkamegosztás, és a helyi mesterségek művelése, vagy az eredeti tájhasznosítás vagy annak a most is művelhető változata. Nem a régi technológiák konzerválására gondolok, hanem az eredeti megtartó erőt kellene jobban ápolni, használni, élni vele. Ha ezek megszűnnek, akkor utána jönnek a bevásárlóközpontok és a máshol végzett munka megjelenése. Tulajdonképpen mini lakóparkokká válnak a kis faluk. A gazdag helyeken a régi házakat átalakítják, új „csodákat” beépítve. A szegény helyeken segélyekből élnek, és a fogyasztói társadalom változata szerint várják a vevőt, aki megveszi azokat a termőalapokat, amiből ő is fönntartotta magát. Ezt a tudást elveszítve, pénztelenül, álságos gondolataival, átalakított céljaival, boldogan eladja mindenét, mint azok a boldogtalan természeti népek, akik mikor már nincs más, akkor a szűz lányokat és a tűzhányókat is kínálják a vevőnek.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Mindig kitalálunk valamit, amit igazából nem kellene kitalálni. Ugye ha a szubszidiaritás elvéta a gyakorlatban tudnánk alkalmazni, akkor az önkormányzatnak is kellene, hogy legyen egy programja, hiszen ő a legközvetlenebb mozzgója a helyi társadalomnak, ebben segíteni kellene. Ez további munkamegosztást tesz lehetővé, amivel megint eljutunk a helyi modellig, ahol igazából ott vannak a kérdések, amelyeket meg is lehet válaszolni. Ha program szerint meghirdetjük, megfizetjük, akkor ezt kerekre lehet formálni.

A Ti programotok kapcsán van lényeges kapcsolat az önkormányzattal?

Mivel a Természetes Életmód Alapítvány kiemelten közhasznú szervezet, minden olyan érintettel van kapcsolatunk, akinek érdeke, hogy ilyen segítséget kapjon. Az önkormányzat fontos partnerünk az értelmes együttműködés jegyében. Országos hatáskörű tanácsadó, és bemutatóhely vagyunk. Fontos feladatunk, hogy az összegyűjtött tapasztalatainkat a környezeti nevelés, oktatás és képzés eszközeivel adjuk tovább, minden korosztályhoz eljutva, az óvodástól az egyetemistáig. A szemléletformálást nem lehet elég korán elkezdni, a világlátás alakításában a szóbeli közlés kevés, ezért tevékenységközpontú programokat szervezünk, gyakran az önkormányzat anyagi, szakmai segítségével, és ezt ajánlunk fel az intézményeknek, családoknak. Tábor, erdei iskola, egy és többnapos kirándulások, „szabad ég alatti” órák, rendhagyó nevelőtestületi értekezletek, stb. Akkreditált 90 órás továbbképzésünket „Környezeti nevelés szobában, szabadban” címmel, állami feladat átvállalásként Labanc Györgyi (kuratóriumi elnök) szakmai irányításával hirdetjük meg minden évben. Úgy érzem, hogy ezen a vonalon is kellene, lehetne még többet tenni, hiszen a fenntarthatóság gondolata így terjed a legjobban.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítéléte a programról?

15 éve élek itt Agostyánban. Ez egy kedves, zárt, sváb falu, ahol mindenkit az érdemei szerint tartanak számon. Úgy érzem, itthon vagyok. Ehhez kellett, hogy időnként megnyerjem a borversenyt, ami tekintélyt ad, vagy tudjak használható tanácsot adni a gazdáknak, akik alakítják a saját gazdaságukat. A gyerekek és a családok is gyakran jönnek hozzánk, az alapítvány Természetvédelmi és Humánökológiai Oktatóközpontjába, Ágoston-ligetbe; itt vagyunk a falu tözsomszédtségében. Persze ahhoz hogy tanácsot tudjak adni előbb nekem is le kellett tölteni a tanulóidőt: Szülői ház, állami gazdaság, Dánia, saját gazdaság, sok kis és nagy mester segített az utamon. A faluban is van egy házam, a kapcsolat napi szinten is jól megvan a lakossággal, ennek az az oka, hogy nem veszünk részt rosszul elsülhető politikai csatározásokban, amelyek nem az ügyet viszik előre. Viszont az ügy érdekében szövetkezünk mindenkivel, aki ebben tud valamit tenni. A programot először a külső körökről kezdték figyelni, de mostanában bent vannak, s ez nyitott hely, ahonnan bárki veheti, viheti az ötleteket.

Természetesen minden újdonságnak be kellett bizonyítani a létjogosultságát. Ilyen volt pl. egy szőlőtermesztési technológia régi fajtákkal és gyepsávos műveléssel, vagy olyan gazdálkodási elemek, amelyek valószínűleg régen itt is ismerősek voltak, csak mára feledésbe merültek. A különböző házépítési technológiákat a helyszínen tanulmányozhatták. Az érdeklődés főleg akkor indult meg, amikor a vízgyűjtő terület túlsó végén feltárták a mai községet megelőző Árpád-kori település maradványait a baji Öreg Kovács-hegyen, melynek történetét hétszáz évre dokumentálva ismerjük oklevelekből. A régészeti ásatások 10 éve folynak dr. Petényi Sándor régész vetésével, aki szerint ilyen koncentráltan sehol sem jelenik meg Magyarországon a középkor. Ismerjük a település történetét, megvan az udvarház, a körtemplom, a házak egy része, a temető, a paplak, a tímár műhelyek. Az egyik feltárás során Gyulai Ferenc (archeobotanikus) megtalálta azokat a magvakat, gabonákat, amit már a XIII. sz-ban is termesztettek. A tenyésztett állatokról is jó képet tudunk alkotni, szintúgy van minta vadászott állatokról, és az ételek elkészítéséről, mindez felkeltette az érdeklődésünket. Legjobb lehetőség a tanulásra egy ilyen hely újragondolt működtetése. Információt a leírásokból is tudunk szerezni, de ez nem olyan, mint kipróbálni a dolgot. Így jött a gondolat, hogy felépítjük ennek a falunak három hangsúlyos épületét: a körtemplomot, az udvarházat és csatolt részeit, valamint a fogadót, melyet működésbe hozunk, hiszen van hozzá alapanyag és régi receptek is.

Amikor a török elfoglalta Tatát és már 40 éve itt volt, a környéken, a falu lakói bizony évekig nem jöttek elő az erdőből. Mégis ettek, ittak, működtek. A régész szerint egészen jól. Bizonyára volt valami titkuk, ami biztosította őket. Manapság rengeteg kényszeres dolgunk van, amiből óhatatlanul újabb igények merülnek fel. Egy lassító programmal rengeteget lehetne spórolni, s ez lenne a fenntarthatóság egyik kulcsa. Ezt a történeti, ökológiai programot most rakjuk össze, a fogadó már készen van. Ott kipróbálhatjuk, a saját bőrünkön, hogyan élte életét Alsó Lendvai Bánfi familiárisa, mit evett, miből készítette ételeit. Később majd megnézzük, hogy napi szinten mit jelentett az életvitel abban a korban egy tehetős, gazdag embernél, akinek mindene megvolt, megnézzhetjük, mit is jelentett a „fenntarthatóság”. Mostani fogalmaink szerint ez valószínűleg a remete élet nagyon egyszerű komfortjával egyenlő. A körtemplom pedig egy olyan hely lesz, ami szükséges ahhoz, hogy nekünk további erőt adjon a Teremtő. A Teremtő nagyon sokféle nyelven ért, az Európai Unió összes nyelvén, de szanszkritül és szuahéliül is, akivel időnként érdemes találkozni és a legfőbb segítséget, ha máshonnan nem jön, akkor tőle várni. Azért én bízom, hogy máshonnan is fog érkezni segítség, de amíg ezt várom, időnként felballagok a rotundához és elgondolkozom a fenntarthatóságról.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is hasznosítható eredményei?

Akkor nagyon konkrétan: az épületeink, működésük, gazdaságunk, a környezeti nevelésünk, és az előbb említett történeti, ökológiai programunk, mind külön életet élnek. De jó lenne ezt együtt kezelni.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Nem vagyok annyira okos, hogy ezt meg tudjam ítélni. Szeretnék találkozni azokkal az emberekkel, akik ezzel foglalkoznak, és akkor együtt mondjunk erről véleményt. Mi idáig jutottunk, és ezt mindenkivel szeretnénk megosztani és új ötleteket venni tőlük.

Beszélgetés Matthew Hayes-el a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Angliából származom, 1995-ben jöttem Magyarországra - az akkori feleségem magyar volt - dolgozni az egyetemen, ahol volt egy komposztálási projekt. Volt egy kísérleti üzem az egyetemen, ez kb. két évig tartott. Volt is konkrét kísérlet, egy gyümölcsgyárnál komposztálással, hulladékgazdálkodással. Az volt a cél, hogy a mezőgazdaságba vissza lehessen küldeni a gyárból a komposztot. Amikor ennek vége lett már ment a biokert projekt (1998) - mert én biokertész vagyok -, az első évben a Környezetgazdálkodási Intézetben belül. Ennek három célja volt, illetve három és fél. Az első, hogy fenntartható módon gazdálkodunk egy kis területen, a második egy kis gyakorlati bemutató kert a KTI hallgatóknak. A harmadik cél, hogy a helyi fogyasztóknak számára legyen friss biotermék, főleg zöldség. Az első két év Szarítópusztán volt, 1999 után pedig Babatpusztán. Az indulástól működött a biokert. Nem csak hogy biokert, hanem megpróbáltunk megtalálni egy fenntartható értékesítési módot. Próbáltuk a Közösség által támogatott mezőgazdaságot elterjeszteni, ami azt jelenti, hogy direkt kapcsolat van a termelő és a vevő között. Létre kell hozni egy vevő kört, hogy ők támogassák a termelőket, akik egészséges, környezetbarát módon előállított élelmiszerhez jutnak ez által. A lényeg, hogy hosszú távon lehet együtt dolgozni, kommunikálni a vevőkkel, nincs kereskedő közöttük. A cél nem csak az, hogy gazdaságosan, bár ez fontos, de a szociális szempontból és környezeti szempontból is legyen fenntartható. 1999-ben alapítottuk meg a Nyitott Kert Alapítványt. Mert az kiderült, hogy jobb ha van egy önálló intézmény. Célunk, hogy a vegyszermentes zöldségek kereskedelme egy helyi elosztási rendszerbe épüljön, váljék maga egy élelmiszer lánczá. Ne legyen ekkora import, mert az nagy környezetszennyezéssel jár.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Nekem három szempontból - környezeti, gazdasági és szociális - kell gondolkodni. Nem lehet különválasztani ezeket a dolgokat. Inkább figyelni kell mind a háromra. Nekünk fontos, hogy próbálunk létrehozni egy helyi élelmiszer rendszert. Mert nekem nem elég, hogy bio legyen, az nagyon fontos, de nem elég. A közeli embereknek kell, hogy hozzáférhetővé legyen. Zöldbab Tazmániából decemberben, szép, drága, biztos, hogy bio, de nem fenntartható. Ugyanakkor nem tudjuk, hogy szociális szempontból milyen volt az a termelés. A fenntartható fejlődés azt jelenti, hogy váltani kell a rendszert. A fenntartható fejlődés nagyon nagy felelősség a fogyasztóknak. Olyan világban élünk, ahol a kapitalizmus a motor. Ennek nem nagyon lehet ellenállni. Pedig meg kell tanulni a fogyasztóknak, hogy tudatosan nézzenek utána, hogy hogyan termelik azokat a dolgokat, amelyeket ők fogyasztanak. Dönteni kell, hogy az kell-e nekem. Ha ez sok embernél jó irányba változik, akkor tudunk elindulni igazán. Ezt elég lent kell kezdeni.

Mi volt az oka a kezdeményezésnek?

A valóságban, az életben létrehozni valamilyen fenntartható mezőgazdasági és élelmiszer rendszert. Nekem fő motiváció a környezetvédelmi szempont volt. De nem lehet különválasztani, ahogy mondtam. A Nyitott Kert nem csak az én ötletem volt, a kollégáimmal együtt kezdtük el.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

Gyakorlatban próbálunk megtalálni egy valóságos utat, hogy hogyan lehet kicsit másképpen megoldani a szükséges élelmiszerek előállítását. A fenntarthatóság egy elég fontos alapelv. Fontos, hogy a szociális szempont érvényesüljön, hogy az embereknek megfelelő

életminősége legyen, a munkahely, munkaidő hossza és minősége, hogy fontosnak érezzék a munkájukat az emberek.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Akadály, hogy ez egy ideál, nem így működik a világ. A legnagyobb akadály az emberi szokásokhoz való ragaszkodás. Ez akkor gond, amikor az a szokás rossz, magának az embernek, illetve a környezetnek, társadalomnak is. Anyagi gondok is voltak, hogyan kezdjük el. De nagyobb akadály, a társadalmi berendezkedés, hogy mindenki rohan, ennyire csak a nukleáris család érdekeit nézik, és nem marad se idő, se energia a közösségnek. Ha a közösségek kialakulnának, megerősödnek, akkor sok mindent meg tudnánk oldani. Ahogy én látom, csak egy dolog fontosabb, mint a biogazdálkodás. A mezőgazdaság mindenütt ott van és a mainstream változata nagyon terheli a környezetet. Egy dolog fontosabb, az olajfelhasználás, a személyautó használat rabul ejti az embereket.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Emberi energia, önkéntes munka. Szerencse volt, hogy volt lehetőség, elég nyitottak voltak a kollégák, tudtunk találni egy helyet, ahol el lehetett indítani a projektet.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Mi próbálunk működtetni egy ideális rendszert, de közben változtatni kell a világot, hogy jobban működjön, amit mi dolgozunk. Kell egy vevőkör, akik tudnak figyelni, elég stabil az anyagi helyzetük, hogy tudnak egy kicsit többet fizetni, mert nem tudunk konvencionális árakat ígérni, mivel az nem reális, mert sok támogatás van, ami az átlagos mezőgazdaságot támogatja, minket viszont nem. Ezzel nem tudunk konkurálni.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

A fenntartható tudások (környezettudatosság) legalább egy réteg számára, akik nem csupán az egzisztenciális kérdésekkel foglalkoznak. Létre kell hozni a társadalomban egy ilyen réteget. Ez egy tudati kérdés, amihez kell idő. Kicsit elitistának hangzik, de nem az, mert én teljesen értem, hogy miért kell konvencionálisan dolgozni az embernek. Amíg nem stabilizálódik az emberek anyagi helyzete, addig luxusnak tűnik, azzal törődni, hogy amit esznek az bio és fenntartható legyen.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

Ez egy egyetemi tanácsadás, a helyiek sok mindent láttak már ott. Láttak egy új társaságot, kicsit hosszabb a haja, kicsit bolondabb ruhák, akkor biztos gondolták, ez lehet, hogy bolond, lehet, hogy komolytalan. De később ez változott.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Nyilván nem lehet egy az egyben importálni és megvalósítani egy ötletet. A CSA egy mozgalom, mint mondjuk a békemozgalom. Benne van az elméletben, hogy nem lehet általánosítani, mindig helyben kell kitalálni, nem nagyon lehet átadni egy az egyben a tapasztalatokat. Amerikában sokkal többet tudnak önkéntesen dolgozni az emberek, itt nem nagyon. Eredményeink nem nagyon vannak, sokkal inkább sok hibánk. Lehet hogy az a tapasztalatunk, amit át lehet adni, hogy ne féljetez hibázni! Csak tanuljatok a hibákból, csak így működik, ha nem olyasmit csinál, ami teljesen ki van találva, akkor el kell fogadni ezt. Ez

szerintem hiányzik a magyar zöld mozgalomban, hogy kicsit lazák az emberek. De szerintem nem lehet lazán megváltoztatni a világot.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Még nem. Mert anyagilag még nem tartható fenn. Környezeti szempontból nem rossz, jól csináljuk. Van sok mindent, amit meg kellene változtatni, pl. használunk üzemanyagot, még nem látom, hogy hogyan tudunk árut szállítani kocsik nélkül. De környezeti szempontból nem túl rossz. Szociális szempontból többet kell fejleszteni, de sok jó visszajelzés van. Sok ember szeret itt dolgozni jó a hangulat. Néha nehéz, néha kaotikus, de nagyjából szeretnek itt dolgozni.

De gazdaságilag még nem stabil. Nem a vevő kevés, hanem nincs elég befektetni való tőke.

Beszélgetés Lantos Tamással a fenntartható fejlődésről

Kérlek mutasd be magad pár szóval, mit mondanál el annak, aki nem ismer?

A nevem Lantos Tamás. Több, mint tíz éve foglalkozom, olyan dolgokkal amelyek vidéken, főleg itt a Dráva mentén fontosak lehetnek. Próbálok közben tanítgatni, ebből élek és ami a legfontosabb, ha már maradunk a fenntartható fejlődés szóhasználatnál, hogy amit én ez alatt értek, azt próbálok hitelesen képviselni a magánéletemben.

Mik azok a dolgok, amelyek itt a térségben fontosak, mikre utaltál ezzel?

A térségben? A fenntartható fejlődésről beszélünk. Az a kérdés, hogy van-e és hogy mit értünk alatta. Ezt mindig érdemes tisztázni, de én most nem akarom elmondani, hogy ezen mit értek én és mit ért más, és ezek hogy vannak összhangban egymással mert az hosszú ideig tartana. De mindenesetre azt szeretném itt, ebben a térségben elérni, hogy azok akik és amik itt vannak - érték ezalatt minden élőlényt -, tartósan képesek legyenek biztonságban élni egy adott életet. Ami alatt azt is értem, hogy a külső támadások ellen is fel legyenek vértézve. A fenntartható fejlődés pályáján lévőknek fel kell készülniük a védelemre, saját maguk megvédésére. Szinte sosem belső erők zúzzák szét megfelelő termésünket, hanem kívülről jövő hatások. Úgyhogy itt is azt tartom fontosnak, (különösképpen ha bármit csinálunk, jómagam és családom, vagy amit szeretnék, de ez nem azt jelenti, hogy meg is történik), hogy az itt élő emberek úgy éljenek, hogy ne legyenek támadhatóak, ne legyenek kiszolgáltatottak. Meggyőződéseim, hogy egy táj és az ott élő emberek, semmi nehézséggel nem rendelkeznek, egészen addig, amíg nem jönnek a fenntartható fejlődéssel foglalkozó szakemberek, és el nem kezdik őket züllesztetni. Tehát azt szeretném elérni, hogy ne legyünk rászorulva különböző fejlesztési szakértőkre, szakemberekre, szervezetekre, támogatásokra, és hasonlókra, ez a lényeg.

Hol tart ennek a védelemnek a kidolgozása, milyen szempontok szerint lehet ezt kialakítani?

Ennek sok szempontja van, amit természetesen nehéz rövid beszélgetésben elmondani, de talán az egyik legfontosabb - amivel természetesen még nem találtam fel a spanyol viaszt -, hogy a lehető legnagyobb önállóságra és önellátásra tegyünk szert. Ez sohasem 100%, csak egy minél magasabb szint, azért, hogy ne szoruljunk rá külső erőforrásokra (a legtágabb értelemben, ami alatt értek tőkét, pénzt, tudást, kultúrát, embert, közösséget szóval mindent, energiát, táplálékot stb.). Tehát, ha ezt mind meg tudjuk termelni saját erőnkéből - márpedig meg lehet, ha nem akadályoznak benne külső tényezők - akkor ez óriási függetlenséget jelent. Ha így összefoglalhatnám, ez talán az egyik legfőbb szempont.

A másik az, hogy képesek legyünk meghatározni, hogy mi jön be hozzánk és mi távozik, vagyis hogy tudjuk irányítani a saját határunkon folyó forgalmat. Persze ez mind ellentétes a mai irányvonallal, nem felszabadítani és megnyitni szeretnénk, hanem lezárni a határokat, de hát ez abból az alaptényből adódik, hogy a rendszer alulról működik, stabilabb önellátó, önrendelkező, önszabályozó alrendszerekből áll. Ha ezeket az önellátó rendszereket feloldjuk az egészben, egy elfolyósodott masszává válik, mint amilyen a mai uniós irányvonal. Most mondtam két fontos tényezőt, de hát van még sok, most itt nem akarom felsorolni mindet.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Nem kezdeményezők vagyunk. Mi egy életet élünk, így hát nem hiszem hogy ez egy kezdeményezés. Olyan értelemben kezdeményezés, mint bármi más, ha az ember valamit csinál, kezdeményez, mi ezt csináljuk, ezt kezdeményezzük, más meg más bizonylatot kezd el kitölteni és ez a kezdeményezés. Ez nem kezdeményezés, ez egy élet, ez egy élet élése.

Az így élők szempontjából mi a fenntartható fejlődés?

Itt a nehéz probléma, hogy a fenntartható fejlődés kifejezés szerintem önellentmondás, következésképpen ezért mi nem is használjuk, de nemcsak önellentmondás, hanem egy olyan tartalmat takar, ami kifejezetten negatív lehet, olyan típusú fejlődés számára, amelyet mi néhányan jónak tartunk. Ezt pár mondattal elmondom, hogy miért. Bár tudom, hogy pl. Gyulai Iván nagyon utálja a fogalmat boncolgatni, mert ő azt mondja, hogy fogadjuk el, ahogy van, mert ne a fogalommal foglalkozzunk, hanem a tartalmával. Csak hogy a szónak fontos jelentése van és éppen ezért, szerintem, érdemes ezzel foglalkozni.

Én azt mondom, hogy ha fejlődés, akkor először is meg kell különböztetni a fejlesztéstől. Ma már, azt hiszem, nem nagyon használják, hogy fenntartható fejlesztés, csak néhány elavult helyen. Amikor mondják, hogy fenntartható vidékfejlesztés, az alapvetően rossz fogalom, mindjárt elmondom miért. De kezdjük a fejlődéssel; ha tekintünk egy entitást, egy rendszert, mely saját belső tényezői által változik, tehát az önmaga általi változás a fejlődés, amelyre ha kívülről próbálnak hatást gyakorolni, akkor ez lehet a fejlesztés. Ha ez tudatosan valamilyen irányban történik, akkor abba az irányba változtatja meg egy adott rendszer fejlődési irányát. Hogyha fejlődésről beszélünk, az azért nem lehet fenntartható, mert nincs, ami fenntartsa; a rendszer önmagát tartja fenn. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy fenntartható önmaga által, de ez szerintem nem sok értelmet takar. Tehát egyszerűen csak fejlődésről és nem fenntartható fejlődésről kellene beszélni ebben az esetben.

A másik, ha kívülről hatnak egy rendszerre és úgy akarják megváltoztatni valamilyen módon, akkor ugye két dolgot változtathatnak: a változás trendjét, vagy irányát és annak sebességét. Az utóbbi esetet azért nem tartom fenntarthatónak, mert ha segítségre szorul az adott táj vagy közösség, vagy bármi, amit fejleszteni akarunk, tegyük meg azt a segítséget, aztán vonuljunk háttérbe, tűnjünk el a színről. Hiszen ha állandóan csak fejlesztjük, valószínűleg nem érjük el a célunkat, hiszen az lenne a cél, legalábbis szerintem, hogy valami önmagára találjon és aztán képes legyen fejlődni. De ha úgy csinálunk, mint a pszichoterapeuta, amelyik nem hagyja leválni magáról a lelki beteg embert és egy életen át kell terápiára járnia, akkor az egy negatív értelmű fejlesztés, ezt degradálásnak nevezem.

Éppen ezért úgy gondolom, ha azt mondjuk, hogy fenntartható fejlődés, abban benne van az a hátsó gondolat, hogy mi állandóan fenn akarjuk tartani a fejlesztést, vagyis magunknak egy jól jövedelmező tevékenységet, vagy státuszt akarunk biztosítani a társadalomban, de nem akarunk segíteni azon, amit fejleszteni akarunk. Akkor akarunk segíteni, ha fejlesztjük azt, elvonulunk a színtérről és magára hagyjuk a rendszert, az entitást vagy bármit. Ebből az is következik, hogy a fenntartható degradálás, az egy jó szókapcsolat. Hiszen ha egy rendszert degradálunk, vagyis akadályozzuk a fejlődésében, vagy lepusztítjuk, vagy lerontjuk, akkor azt valóban fenn kell tartani. Mert a rendszer mindig fejlődni akar és állandóan fenntartható módon, így állandóan képesnek kell lenni arra, hogy a fejlődésében akadályozzuk, tehát a fenntartható degradálás, az számomra egy elfogadható szókapcsolat. De a fenntartható fejlesztés az nem teljesen, ez egy olyan gondolkodásmódot hordoz magában, ami a mindennapi konkrét cselekvésekben is megmutatja magát, vagyis helytelenül cselekszünk ezen a területen. Nem tudom érthetően mondtam-e el?

Nagyjából igen.

Ezért a továbbiakban én így kezelem. A fenntartható fejlődésben értelmetlen a fenntartható jelző, illetve a fenntartható fejlődés kifejezetten negatív lehet, mint jelző. Ezek után beszélhetünk fenntartható fejlődésről vagy fejlesztésről.

Persze én nem akartam azt mondani, hogy ezt így kell értelmezni, de én ezt így értelmezem. A magyar nyelv jelentéstartalma szerint és szerintem is, jó figyelembe venni a szavak jelentését, hogy mi mit jelent. Ha Molnár Géza szavait idézem, akkor azt mondhatom, hogy a szónak mágikus hatása van, márpedig ha az van akkor nem célszerű egy olyan

szókapcsolatot alkalmazni a fejlesztésre, amit pont az ellenkezőjéhez, a degradáláshoz rendelünk hozzá. Ezért nem tartom szerencsésnek, ezt a fenntartható jelzőt.

Önmagában nem igaz az, hogy fenntartható fejlődés, fejlesztés, fenntartható település?

Nem, miért kell fenntartani egy települést? Ki tartja fenn? Fennmarad a település, saját maga által, tartósan létező, tartósan fejlődő, de nem fenntartható, Ki által lehet fenntartani?

De ebben benne van az, hogy ha az adott rendszer fejlődését nézzük, akkor én úgy gondolom, hogy a rendszer elemei nem fejlesztik a rendszert. Mert azok, ha akarják, ha nem, hozzájárulnak a rendszer folytonos fejlődéséhez és változásához, akkor is ha tudatosan akarják fejleszteni. Tehát ha itt lakom Drávafokon, ahol tényleg lakom, akkor bármit teszek én nem fejlesztem. Mint egy eleme hozzájárulok a fejlesztéséhez, ugyanúgy, mint egy feketerigó vagy egy giliszta a földben, semmi különbség nincs, de ha idejövök Pécsről, mint egyszer korábban, vagy bárki Budapestről és azt mondja, hogy nem egészen jó, ahogy zajlanak a dolgok, és valahogy máshogy kellene és elkezd valami hatást gyakorolni erre a térségre, akkor az fejlesztés.

És nem fenntartható.

De fenntartható, de akkor ez kifejezetten negatív számomra. Ha fenntartja a fejlesztési tevékenységét valaki, akkor az azt jelenti, hogy degradálja a térséget, nem engedi, hogy magára találjon, fent akarja tartani, uralkodni akar rajta.

Mi volt az oka annak, hogy elkezdtétek a munkátokat?

Amikor 12 évvel ezelőtt elkezdtek, kifejezetten szakmai, presztízskérdés volt. Úgy gondoltam, hogy meg kell találnom a helyemet a világban, és úgy gondoltam, hogy ez egy hasznos hely, eljövök ide, és itt a cigányokat, a lepusztult közösségeket próbálom, olyan irányban elindítani, amit én jónak találok, vagyis hát nem fenntartható fejlesztőként akartam jönni, akkor még nem is használták ezt a szót, illetve használták, de nem volt annyira elterjedve. De akkor ezért jöttem, jó megélhetés volt, ilyen egyszerű. Később jöttem rá - nem mintha olyan nagy dolog lett volna rájönni erre, de nekem kellett ehhez egy hosszú időszak -, hogy ez teljesen értelmetlen dolog, nem láttam még igazán sikeres fejlesztést, azt igen, hogy átalakítottak térségeket, embereket vagy közösségeket, de abban nem volt sosem köszönet.

Azaz ez volt az ittlétünk oka, s ez folyamatosan változik, ahogy változik a világ és ahogy változunk mi emberek.

És hogy változtak a kezdeti presztízskérdéshez képest?

Úgy, hogy kezdetben is szakmai ambíció vezetett néhányunkat. Aztán amikor rájöttünk, hogy a szakmai ambíció alapvető erkölcsi normákkal, sőt szakmai logikai érveléssel is ütközik, akkor már nem akartuk tovább ezt az ambíciót folytatni, mert ez nem szolgálta volna azt az érdeket, hogy felmutathassuk, hogy valami nagyon okosat tettünk a világnak. Így aztán egy idő után átváltozott személyes kérdéssé a dolog. Például az Alapítvány egyik legfőbb alapelve, hogy éljük azt az életet, amit hirdetünk, tehát ne javasoljunk, ne próbáljunk rábeszélni senkit, ne próbáljuk terjeszteni, ne használjunk PR technikákat, meg ilyen örültségeket, ne adjunk ki kiadványokat fölöslegesen, amiben meggyőzzük az embereket. Hanem éljük egy életet, mondván, hogy egy ember élete is egy a 6 milliárdból, minél több ilyen egy ember van, annál nagyobb a változás, ha meg nem lesz, akkor úgy fejlődik a világ, ahogy fejlődik. Szóval egy kicsit visszafogtuk az ambícióinkat. És a nagy regionális szintű, vagy akár kárpát-medencei szintű elképzelésből egy pici-pici kis, helyi szintű, személyessé váló elképzelés és ambíció lett. Úgyhogy most már ezek az alapok, végül is ugyanazok az értékek és ugyanazok a szakmai elképzelések, csak elméleti megfontolásokból alapvetően más a módszer.

És a tanítás, amit említettél? Miből áll? Kiket tanítasz?

Nagyon sokáig abból éltem, hogy úgynevezett tréningeken tanítottam. Gyorsan abbahagytam, itt is erkölcsi problémáim voltak. Megint arról volt szó, hogy itt egy idegen kultúra transzportja zajlik hozzánk, amikor a különböző technikák és a nonprofit szektor dicsőítését bízták ránk, ezt adjuk tovább. A nonprofit szektor nem idevaló dolog, nem eleme a társadalmunknak, csak egy olyan társadalomnak, amelyet kívülről próbálnak ránk kényszeríteni. A menedzsment úgy, ahogy én azt megismertem és tanultam Amerikában, nem idevaló, kifejezetten lepusztítja, vagy megakadályozza azokat a folyamatokat, amelyek jók és hasznosak és itt vannak. Ilyeneket már nem tanítok, abbahagytam pár éve. Bár ezzel nagyon jól lehetett keresni, mindig azt szoktam mondani, hogy ami hasznos azért sosem fizetnek, ami haszontalan, sőt káros, azért jól teletömik az ember zsebét pénzzel. Ez nem véletlen, nyilvánvaló, hogy a pénzt azok adják, akiknek érdeke, hogy elpusztítsuk ezeket a kis fejlődési kezdeményeket, hogy a te szavaiddal éljek. Ha tehetem és van rá lehetőségem, akkor ilyen gondolatok mentén szoktam tanfolyamokat tartani még az egyetemen is, ahol próbálok egy gondolkozásmódot és egy megfelelően pesszimista hozzáállást képviselni.

Akkor esetleg az önszerveződést is károsnak tartod?

Dehogyan tartom károsnak, az a fejlődés kategóriája, ha egy rendszer egy alacsonyabb szerveződési szintről egy magasabbra jut, mindenképpen jót tesz neki, legalábbis ha élő rendszerről van szó. Itt elsősorban arra gondoltam, ha mondjuk veszünk egy falut, akkor ott szerinted, mindenki csak csinálja a maga dolgát vagy járjanak is össze, egyeztessék érdekeiket és ezt kommunikálják ki a külvilág számára vagy már ez is egy kényszerhelyzet eredménye, egy tévút?

Amennyire én ismerem, bár egyáltalán nem ismerem jól a múltbéli közösségek sorsát, sikeres emberek mindig csak sikeres közösségekben tudtak élni. Ha ez egyének nem szerveződnek magasabb szinten, akkor nem lehetnek sikeresek az életben, tehát nyilvánvaló, a szerveződés az egyik legfontosabb téma. Nem azt mondom, hogy önszerveződés, ezért nem is mondom, hogy szociológiát tanítok, mert a szociológusok nem nagyon veszik figyelembe, hogy a társadalmon kívül vannak más dolgok is. Nem azt mondom, hogy a közösségnek szerveződnie kell, hanem hogy a tájba kell szerveződnie. A helyi társadalom és közösségek szerveződjének egy magasabb szinten, a táj elemével egy magasabb rendű rendszerré. Amennyiben ezt meg tudják tenni, akkor lesznek valóban stabilak, működő- és fejlődőképesek, illetve olyanok, ahol - ilyen persze nem lehet mondani - jól érzik magukat, mint az ott levő elemek, élőlények. Nemcsak az emberek, hanem minden, természetesen a maguk korlátain belül. Van aki sohasem érzi jól magát, de a lényeg az, hogy az önszerveződés fontosabb, mint a közösségek szerveződése. Ahol a folyamat megáll a közösségeknél, ott a tájtól elidegenedett közösség jön létre, ami előbb-utóbb fel fog bomlani, ha megnézik az általam jól ismert „Vadak” projektterv filmben bemutatott helyzetét vagy a régi ártéri gazdálkodást folytató közösségeket, ott mindig ez zajlott. Volt egy jól szervezett, fejlett intézményrendszerrel rendelkező közösség, amely szinte tökéletesen tagolódott bele egy magasabb rendű rendszerbe, a tájba. Azaz kell az önszerveződés, ez a lényeg, ez az élet lényege. De nem a szervezés, hanem a szerveződés.

Milyen elveken, elvi alapokon indult el és működik most az Ormánság Alapítvány? Beszéljünk mindkettőről, hogyha ez változott?

Az elvi alapok egy részét elmondtam, hogy hogyan értelmezem én a fejlődést, fejlesztést. Különösen azt, hogy mi fejlődési tényezők akarunk lenni, nem fejlesztők. Következésképpen feladtunk egy csomó olyan tevékenységet, ami fejlesztésnek felel meg és mondhatnám így, visszavonultunk magánéletünk burkába, ami nem vereséget s talán nem is pesszimizmust jelent, hanem egy stratégiát. Tehát ez egy fontos elv. Így nagyon nehéz elvi

hátterekről, vagy értékrendről beszélni, arról hogy mi alapján működünk. Már csak azért is, mert ez nehezen megfogalmazható.

De példaként mondok néhány megfogalmazható dolgot, én például fontosnak tartom azt, hogy az embernek közvetlen kapcsolata legyen a környezetével, akár egy panellakásban is élhet, ott is van környezete, csak nem a szép természeti környezet. De egy vidéki faluban, tájban élve is figyelje a környezetét, folyamatosan kommunikáljon, hogy a mellékvágányokat, a zsákutcákat elkerülhesse. Mindennapi gyümölcsösben végzett tevékenységeink alapján fejlesztjük önmagunkat, ilyen értelemben a fejlesztés szó el is maradhat. Most megjelent írásomban leírtam részletesen az elveket (Hélix folyóirat).

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Tehát most megint lefordítom és azt kérdezem: mi a fenntarthatóság? Érdekes az angolból vették át, ezt a sustainability-t és sose tudom, hogy minek a sustainability-je, valahogy mellé kellene rendelni egy tárgyat vagy alanyt, hogy mi és mit akar. Tehát, hogy mire jó, hogy mit értesz fenntarthatóság alatt? Szerintem nagyjából a jóhiszemű emberek ugyanazt gondolják, mint te, hosszútávon életben maradó vagy lenni tudó közösség vagy település.

Ha az a kérdés, hogy tájak, amelyek embereket magukba foglalnak - vagy mondhatunk közösségeket is vagy helyi társadalmat -, tartósan megfelelő módon tudjanak élni, annak szerintem az egyik legfőbb akadálya - és ezt nem viccből mondom, vagy hatásvadászatból - a fejlesztők tevékenysége tehát a külső beavatkozások. A beavatkozások zöme főleg fejlesztés, vagy pontosabban a fejlesztést deklaráló történet, ugye Irakot is azért rohanják le az amerikaiak, mert fejleszteni akarják. Tehát mindig a fejlesztés az örök bűvszó, és ha így értem a fejlesztést, akkor a fejlesztés a legfőbb akadály. Az ártéri gazdálkodásnak is a fejlesztés címszóval zúzták szét a fokait, vagy a nagy folyókat is a fejlesztés címszóval szabályozták, úgy hogy tönkrement az egész Kárpát-medence, mindent fejlesztenek és furcsa módon a fejlesztés mindig a legfőbb oka annak, hogy valami nem fejlődik, tehát ez a legfőbb akadály.

Egy településnek vannak más típusú kapcsolatai is a külvilággal, más külső hatások is vannak a fejlesztésen túl, amelyet nem tudom mennyire lehet figyelmen kívül hagyni.

A következő, amelyek szerintem csak másodrendű okok, azok a nagy globális hatások. Főleg a gazdasági hatások, de a mai világban már nyugodtan mondhatjuk, hogy az erőszakos hatások, hiszen a vak is látja gondolom, hogy ez nem az emberi jogok vagy a demokrácia terjesztése, hanem az erőforrások nyérése. Tehát kifejezetten rablás, hódító háború, ez az Amerikai Egyesült Államok háborúja, azaz erőszak és gazdasági értelemben is ezek a globális hatások nagy akadályai. Hozzáteszem, hogy mindezek között a legfőbb globális hatás a kulturális, a globális kultúrák hatása, ami a helyi kultúrát kultúrátlanítja, s ez tudatosan történik. Hiszen bizonyos szervezetek, gazdasági erők, nem tudom megnevezni, hogy pontosan mik révén - nem lehet lokalizálni, nem lehet kötni igazán senkihez és semmihez -, de jönnek azok a hatások, amelyek itt, a mi térségünkben is tapasztalhatók. Ha az információim megfelelőek, akkor az egész világon használhatatlanná változtatják, a hosszú évek alatt kiérlelt kultúrákat és helyette egy szemét kultúrát próbálnak ráerőltetni a térségre. Ennek része egyébként a demokrácia ráerőltetése a közösségekre, olyan közösségekre is, ahol nem a demokratikus rend érvényesült korábban. Vagy azoknak az értékeknek az erőltetése, amelyek nagyon fontosak más közösségben és előremutatóak, itt viszont degradáló hatást fejtenek ki. Például a nők helyzetén való javítás. Gondoljatok csak arra, hogy a nyugatról jövő támogatásoknál mindig prioritás a nők helyzete, ami egy hülyeség ott, ahol ez nem kérdés. Még lehetne mondani sok ilyet, kulturális degradálás, tudatos vagy nem tudatos, vagy spontán, de hogy a hatás létezik, azt tapasztalni lehet, ez talán a legfőbb akadálya és oka a katonai és globális hatások érvényesülésének. Valahol itt van a kutya eltemetve, itt van a legfőbb ok.

És milyen szinten lehet szerinted kezelni ezt a problémát? Azaz elképzelhető egy olyan program, amely az állam feladatait fogalmazza meg és tenni próbál e hatások ellen?

Úgy gondolom, hogy az állam valamiben megtestesül, valamilyen testületben, nevezzük ezt kormánynak és intézményeinek és hasonló. Ezeknek az itt élő embereknek nem érdeke, hogy bármit is tegyenek azért, hogy egy ország vagy egy társadalom valóban fejlődjön. Ha részletesen végignézzük, meg lehet indokolni, miért nem érdeke, de nem mondom ezt, mert szerintem régen nem erről van szó.

Nem mi használjuk saját szervezeteinket erőforrásként, ami ugye a klasszikus menedzsment terminológiában azt jelenti, hogy azért hozzuk létre a szervezeteket, hogy hatékonyabban érjük el a céljainkat az adott keretek között. Most már megfordult a helyzet, szervezetek akarnak fennmaradni és az embereket arra használják, hogy a fennmaradásukat biztosítsák, úgy mint ahogy mi használjuk a kőolajat vagy bármilyen forrást, ami fenntart bennünket.

Ez a jelen. De milyen szinten lehet megközelíteni a problémát? Lehet-e kezdeni a problémával valamit és milyen szinten?

Azt akartam elmondani, most már eszembe jutott, hogy most már nem egyéni döntésekről van itt szó, az egyének nem tudnak úgy dönteni, ahogy akarnak, megszűnt az egyén szabadsága, most már úgy döntenek, ahogy egy szociológiai értelemben vett szervezet rájuk kényszeríti a döntést. Lényegében azt lehet erről mondani, hogy egy szervezet, amit nevezhetünk bürokráciának is, három lehetőséget ad az egyénnek a cselekvésre.

Az egyik az, hogy behódol a bürokrácia rendjének, hiszen a bürokrácia egyik alapvető jellemzője, hogy egy adott rend szerint működik, legfőbb jellemzője a szabályrendszere. Akkor a bürokrácia részeként tevékenykedik és szolgálja a bürokráciát, de nem az embereket természetesen, mert a kettő már régen szétvált.

A másik az, hogy forradalmat csinál az ember, megpróbálja megülni a bürokráciát, szétzülleszteni, ez is lehetőség, de általában nincs realitása, mert inkább ők morzsolódnak fel és nem a bürokrácia.

A harmadik pedig, hogy nem hódol be a bürokráciának, ebben az esetben soha nem is kerül be a bürokráciába, vagy csak kívülálló lesz, illetve ha bent van, kipottyann belőle, vagyis a bürokrácia kiszorítja önmagából, ugyanúgy ahogy mi egy testünkbe nem illő elemet kilökünk a szervezetünkéből. Ilyen kényszerítő körülmények között, amikor a bürokráciák tartják kezükben a teljes Föld irányítását, hiszen azok alkotják a szabályokat, azok hozzák a döntéseket, illetve az őket képviselő emberek, az előbb említett korlátok között, akkor nem tudunk mit tenni.

Vannak-e biztató jelek, mire lehet építeni akkor, mondjuk itt helyben?

Én nem látok semmi biztató jelet. Egyszerűen azt mondom, hogy két eset van: vagy meggyilkolom magamat, mert nincs lehetőségem normálisan élni, vagy teszem azt, ami a legkevésbé rossz, nem jó de legalább kevésbé rossz. Ez az, amit teszek, egyáltalán nem biztató, egyáltalán nem hiszem azt, hogy bármi meg fog változni. Minden jelből arra következtetek, hogy alapvetően rossz irányban zajlik a Föld egészének a fejlődése és Magyarország fejlődése is. Rásodornak minket egy olyan pályára, ami senkinek sem jó, tehát ha az eredeti fenntartható fejlődés szókapcsolatot elfogadjuk akkor ez nem fenntartható fejlődés és nincs esélye a fenntartható fejlődésnek, nem látok semmi jelet, ami mellette szólna, az ég világon semmit. Az Európai Unió törvényei kifejezetten fenntartható fejlődés ellenesek, a globális hatások is fenntartható fejlődés ellenesek, a mai agresszió a világban fenntartható fejlődés ellenes, az emberek gondolkodásmódja és fogyasztói magatartása kimondottan ez ellen van, mondjatok valamit ami mellette szól, nagyon örülnék neki.

Mi csak kérdezzünk.

Azt, hogy néhány deviáns ember próbál valamit csinálni, beleértve magamat is, ez a világ folyásában az ég világon semmit nem fog változtatni. Kicsi kis hősök vagy áldozatok lehetünk vagy mindkettő egyszerre.

Említetted a cigányokat az elején, velük csak eleinte dolgoztatok együtt, vagy volt olyan program, amely őket célozta meg?

A cigányság azért érdekes kérdés, mert az Alapítványban eltöltött 12 évem során sok csapdába belementünk. Szinte mindig az volt a csapda, hogy felkínálták nekünk kívülről egy lehetőséget fejlesztési céllal és megtámogatva pénzzel, hogy ezt kell csinálni, mert most éppen ez a divatos, vagy úgy gondolták valakik, hogy ez problematikus. Tudok sok ilyen példát mondani, ebből egyik a cigánykérdés; miután 4 évet, sok időt, lelkesedést, tudást, amink volt és különösen rengeteg pénzt beleöltünk, kiderült, hogy az égvilágon semmi eredményt nem értünk el.

Konkrétan mi volt ez?

Mindjárt, csak azt akarom mondani, hogy akkor be kellett vallani magunknak, hogy értelmetlen volt, amit csináltunk és ebből az is következik, mivel ugyanazt tettük, mint bárki más az országban, kicsi különbségektől eltekintve, hogy az egész országban nem jól kezelik a cigánykérdést. Pontosabban arra kellett rájönnünk, hogy nem kell a cigánykérdést kezelni, ez volt az egyik végső következtetésünk. Hogy miből jöttünk rá az nagyon egyszerű, Gilvánfán dolgoztunk, egy 350 fős tiszta cigány faluban, illetve most már azt kellene mondani, hogy romák laknak benne, mivel hogy átpolitizálták a cigányokat, hiszen akik a politikai érdekek síkján tevékenykednek azok romáknak nevezendők. Ezeket a fejlesztők által elrontott cigányokat nevezem én romáknak. Valamikor cigányok voltak, most romák. És velük nagyon sok programot csináltunk, szerintem nagyon sikeresnek látszó, de csak látszó, programokat. Az volt az egészben az érdekes, hogy mikor abbahagytuk az egészet és elvonultunk a faluból, akkor nem kellett hozzá több, mint egy-két hónap, hogy ugyanott folytassák, ahol azelőtt tartottak, mint amikor mi odaérkeztünk volna. Vagyis visszazuhantak mintegy 4 évet, holott mikor ott voltunk 5 évig, ebben a viszonylag hosszú periódusban viszonylag kifordítottuk sarkaiból a falut. És mondom, pár hónap alatt visszarendeződött pontosan oda, ahol előtte volt, de ez nem azért volt, mert mi rosszul működtünk, hanem azért mert rossz volt a koncepciónk. Nem kell cigánykérdéssel foglalkozni. Úgy gondolom, nem cigányokról van szó, hanem emberekről van szó, akik különböző pozíciókat töltenek be a társadalomban, különböző módon tudják a hatalmat gyakorolni. Inkább ezzel kellene foglalkozni, hogy kinek milyen hatalma, kinek milyen kultúrája van, a kulturális sokféleség hogyan tud egy nagyon stabil helyi társadalmat létrehozni, de nagyon fontos, hogy a kulturális sokféleségben egyenrangúan ott vannak a horvátok, a cigányok, a magyarok, a székelyek és mindenki, tehát ez egy egész más hozzáállás, semmiféle pozitív diszkriminációt nem tartunk helyesnek. Végül is ez egy önellentmondás, sokak által demagóg módon emlegetett dolog, hogy pozitív diszkrimináció, ami ugyan az összes nem pozitívan diszkriminált számára, negatív diszkrimináció, következésképpen ugyanúgy diszkrimináció, tehát nem szabad ilyet csinálni.

Milyen nehézségeitek voltak a munkátok során?

Rengeteg. Az egyik, s talán legfőbb nehézségnek a bürokráciát tartom. Azt szokták mondani, hogy a nonprofit szervezetek egyik előnye az, hogy viszonylag hatékonyan tudnak a bürokratikus útvesztőben eligazodni, nincs annyi bürokratikus teher a vállukon. A valóság pont az ellenkezője: sokkal nagyobb bürokrácia van rajtuk, mint bármilyen vállalkozáson, sőt mint az állami intézményeken. Véleményem szerint ennek nagyon egyszerű oka van. Egyrészt mint vállalkozó is eleget kell tenni a törvény által előírt bürokratikus elvárásoknak, és ugyanakkor a csak nonprofit szervezeteket sújtó egyéb bürokratikus eljárásoknak is meg kell felelni. Például

a támogatásokkal kapcsolatos pályázatok rendszere, együttműködési - persze fiktív - nyilatkozatok gyártása, elszámolások bonyolult, hazugságokkal teletűzdelt rendszere. A hazugság belekeveredése óhatatlan, mert olyan a támogatási rendszer, hogy aki nem hazudik, az nem kap támogatást. Ezek után annyira bonyolulttá válik az egész, hogy a bürokrácia megzabálja a szervezeteket. Véleményem szerint ez a legfőbb korlát és ennek csak egy következménye a pénzhiány. Hozzáteszem, hogy csak bizonyos esetekben hiányzik a pénz, például amit mi most konkrétan csinálunk az alapítványnál, annak legfőbb célja az, hogy bebizonyítsuk: nem kell pénz ahhoz, hogy az ember nagyon jó dolgokat csináljon, illetve csak annyi kell, amennyi minden állampolgár számára könnyedén rendelkezésre áll, mondjuk segélyekből, minimálbérekéből. De ennél nagyobb tőke nem kell ahhoz, hogy valaki értelmesebb módon tudjon élni és megélni. Tehát a pénzhiány sem olyan egyértelmű akadály. A bürokrácia a teljesen egyértelmű akadály.

A másik legfőbb akadály a bürokrácia mellett, hogy egy kulturális versenyben vagyunk kénytelenek létezni. Ha lehetek olyan szerénytelen, hogy azt mondom, az én gondolkodásmódom helyes - ami persze egyáltalán nem biztos, de én így gondolom -, akkor azt kell mondanom, hogy van egy másik gondolkodásmód, egy másik kultúra s értékrend, ami viszont nem helyes és a kettő között óriási hatalmi, erőviszonybeli különbség van. Nevezetesen az, hogy amit mi képviselünk, amellé nem rendelnek hatalmat és pénzt (a kettő persze összefügg), amit mások képviselnek, amellé rendelnek hatalmat és pénzt, következésképpen egyszerűen nem vagyunk versenyképesek a gondolkodásmódunkkal a kultúra piacán. Következésképpen nem értenek bennünket az emberek, csak a mai magyar társadalom már emlegetett vékony deviáns rétege az, aki ért bennünket, illetve ahol értjük egymást. Az emberi tömegek viszont értetlenül viszonyulnak hozzánk, mintha másik dimenzióban élnénk, ez pedig óriási akadály, hiszen ez az egész csak akkor működik, egy tájmozgalom működtetése csak akkor lehet hatékony s életképes, ha ott tömegek együtt tudnak lélegezni, együtt dobban a szívük és egy cél érdekében cselekednek. De hát nem ez történik, hiszen szétforgácsolódik az emberek tevékenységének iránya, és a mi irányunk- természetesen ezer ok miatt - a legkevésbé vonzó az emberek számára. Összefoglalva 3 akadály van: a bürokrácia, a kulturális verseny, amelybe kényszerülünk és ahol eleve vesztes helyzetben vagyunk, illetve a pénz. Ezt a hármat tartom a legsúlyosabbnak.

És mi lenne konkrétan ez az életmód, vagy program, amivel bizonyítani akarjátok a pénztelen jó dolgok létrehozásának lehetőségét?

Az életmód szó helyes, a programot ne mondd, mert az olyan, mintha azt mondanám, hogy menedzselem a családomat, meg marketing tevékenységet végzek a gyerekemnél ahhoz, hogy megegye az ebédet, és hogy ezt vonzónak tüntessem fel. Nem hiszem, hogy ezek az általam nagyon megvetett fogyasztói világ fogalmai itt alkalmazhatók, mert ha azt alkalmaznánk, akkor úgy tennénk, mintha ugyanaz lenne, pedig lényegi különbségek vannak ezek között. Hogy mi a lényege az életmódnak? Nehéz ezt elmondani. Cselekedni lehet, mondani nehéz. De ha megpróbálom verbálisan kifejezni néhány elemét, akkor ilyeneket mondhatok:

Először is kicsiben szeretek élni. De ez az én egyéni igényemnek felel meg. Nyilván sokan így vannak vele. Van, aki nem szereti a kicsi mozgásteret, azok nem ezt csinálják. Például ti, amikor ezt a riportot készítitek, nagyban mozogtok, egy vagy több szinttel feljebb vagytok, mint a lokális cselekvők sokasága.

Aztán – amint már mondtam – a maximális önállóságra törekvés. Az önállóságnak egy lényeges feltétele az önellátás, tehát akkor lehetek önálló, ha önellátó vagyok, hiszen ha kiszolgáltatottja vagyok az energiának, az élelmiszernek, a kultúrának és egy csomó egyéb dolognak, akkor nem lehetek önálló, mert akkor meg kell vásárolnom, meg kell szereznem valahogyan, adományt kell elfogadnom, ami nem jó, vagy üzletelnem kell, ami pedig a

gazdasági rend elfogadására kényszerítene. Persze ez csak vidéki lakosokra érvényes, a város egy egészen más életmódot jelent. Tudom, hogy ez nagyon csúnyán cseng manapság, mert nem divat ilyet csinálni. Ez a mindennapi konkrét valóságban úgy néz ki, hogy a rendelkezésünkre álló kis területen, ami mondjuk háromnegyed hektár/fő (hogy konkrét adatokat is mondjak, ezt nagyon szeretik a menedzsmentben, hogy adatok is legyenek a beszélgetésben, ne csak homályos elvek), a mi ökológiai viszonyaink között, a mi klímánkon, talajviszonyainkon stb., egy négytagú család, mint amilyen a miénk, ragyogóan meg tud élni úgy, hogy gyakorlatilag élelmiszerben, közösségben, természetben, fogyasztási cikkekben nem igényel semmit kívülről, mert mindene megvan. Még sok minden szépség van ebben, pl. az impulzív jószágok. Van olyan természetes, amit igénylünk. Használok számítógépet, meg esetleg mosógépet, meg veszünk pelenkát meg ilyesmit. Azokra pedig jövedelmet kell termelni, hogy meg lehessen vásárolni a piacon, vagyis magyarul az önellátás mellett némi jövedelemre is szert kell tenni. De olyan kevés ez a jövedelmi kényszer, hogy azt könnyedén meg lehet tenni a mai körülmények között és nem kell ezért rákapcsolódni a globális piacra. Most csak néhány elemet mondtam, de ezek specifikusak, tehát nem azt akarom mondani, hogy az egész világon ez így működik. Itt nálunk ennek van esélye, ennek van realitása. Minden helyen, minden tájban meg kell találni azt, ami a járható út, úgy, hogy az ember megőrizze a függetlenségét is, meg a kultúrája által szükségesnek vélt fogyasztási cikkeket is meg tudja szerezni. Tehát itt egyensúlyra kell törekedni.

Ezek lényeges elemek és természetesen közben már beszélgettünk, hogy nagyon fontos az, hogy hozzájáruljunk ahhoz, hogy minél magasabb szinten egy szervezett rendszer részei legyünk és itt a különböző szintek fontosak. Hogyha a magam nevében beszélek, akkor az egyéni szintemen egészséges legyek, jól érzem magam, ismerjem magamat stb. A családi szinten ugyanez legyen, legyen meg a lehető legtöbb dolgunk anélkül, hogy valakit károsítanánk, vagyis legyen nagymértékben önellátó háztartásunk, de az a háztartás tagolódjon bele egy falusi közösség háztartásába, ami szintén egy magas szintű önellátást tud elérni. Ez a falu tagolódjon be egy még magasabb szintre, térbeli, topográfiai szintre gondolok. Ha ez egy bizonyos szintet megütne - optimális az lenne ha európai szinten ez így zajlana -, akkor azt mondanám, hogy ahol élünk, az egy marha jó világ. Természetesen nem lehet továbbmenni, egy ilyen kis falusi szinten megvalósítható ez az életmód, szerveződés, de a falusi szint felett már bejön a képbe a fejlesztés, a külső törvények, a külső gazdasági rend stb.; attól már nem tudja függetleníteni magát.

Tételezzük fel, hogy ezekkel a felismerésekkel, amelyeket ti az Ormánságban dolgozó emberek tíz év munkájával elértetek, rendelkezik a magyar kormány. Akkor ők milyen gazdasági körülményeket teremtenének, hogy támogassanak egy olyanfajta kezdeményezést, mint a tietek?

Az ilyen feltételezés lehet, hogy jó játék, de nem lehetséges.

Játszunk egy picit, ha szabad kérni.

Nekem tényleg van elképzelésem arra, hogy ha lenne hatalmam, mit tudnék csinálni, ami persze sosem lesz, mert ilyen elképzeléseim vannak, tehát eleve kizárja azt, hogy hatalmam legyen. De az például nagyon fontos, hogy a bürokráciát meg kellene szüntetni. Vagy legalábbis ezt a típusú bürokráciát.

Örülni fog a kormány ennek a kijelentésnek.

Egy másféle gondolkodásmód kellene, azt mondani, hogy a vidék és a mezőgazdaság egy olyan helyszín, amely nem igényel semmiféle támogatást. Csak akkor igényel támogatást ha rosszul végzik, és nekem meggyőződésem, hogy ez így is van, csak ezt senki nem így gondolja azok között, akiknek nagy méretekben beleszólása van a vidék életébe és a mezőgazdaságba, ha ugyanis ez lenne, akkor azon szorgoskodnának a magas pozícióban levő

döntésképes emberek, hogy vidéken olyan területhasználatra álljanak át az emberek, ami tényleg a megélhetésüket biztosítja, anélkül, hogy külső támogatásra szorulnának rá. Támogatás alatt nem csak pénzt értek, hanem kultúrát, technikát, intézményrendszert is, amit rátestálnak a vidéki emberekre. Ha ez így lenne, nyilván egy - a ti szóhasználatotokkal élve - fenntarthatatlan mezőgazdaságot, vagy mondhatnám, egy fenntarthatatlan életmódot nem támogatnának a végletekig, mert ez a lehető legrosszabb, amit csinálni lehet. Egyrészt, mert itt sosem lesz normális, stabil és fenntartható élet, másrészt folyamatosan elvonja máshonnan a vidék az erőforrásokat. Hogy honnan, az egy más kérdés, de az biztos, hogy valahonnan el kell vonni a forrásokat. Szerintem ez a dolgok szemléleti háttere.

Ebből az is következik, hogy nem kellene támogatni a vidéket, hanem hagyni kellene, mert a vidéken élő ember megtalálja, hogy mi a helyes területhasználat, a helyes életmód. Csak azért nem találja, mert valamilyen hatással próbálják eltéríteni. Mondhatnám, hogy olyan bődületes mértékkel butítják a vidéki embert, jobban mondva csábítják, átverik, tréningekre viszik, függőségben tartják, és még mondhatnám ezeket a jó módszereket, hogy aztán végképp kusza állapotot teremtenek a fejükben. Hozzáteszem, az én fejemben is, nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha kivétel lennék. Fogalmuk sincs, hogy mi a jó, mit kellene csinálniuk és annyi tényezőt kellene figyelembe venniük, amelyek kívülről jönnek, amiknek nem szükséges jönnie, hogy nem tudnak döntéseket hozni és nem tudnak racionálisan mérlegelni és ettől fogva az uniós reklámkampánynak lesz fogékonysága, hatása, mert egy előkészített agyat céloztak meg vele. Nem racionális, hanem érzelmi, demagóg hatást kell gyakorolni az emberekre, pillanatnyilag az emberek racionálisan nem képesek belátni, hogy mi a helyes és mi nem. Valahogy ebben kellene változtatni.

Hogy egészen konkrét legyek, ha már támogatást adnak és én nem vagyok a támogatás ellen, csak szerintem nem a fenntartható támogatás ami jó, hanem egy átmeneti helyzetben segítő támogatás. Például az Unióban egy folytonos támogatás lesz a mezőgazdaságban, nem is gondolnak arra, hogy a mezőgazdaság valaha nem fog támogatást kapni. Erre áll rá az egész rendszer, a bürokrácia, Magyarországon is ezt a gyakorlatot próbálják követni, ha nem ezt követnék, hanem csak alkalmilag adnának támogatást és azt nem így adnák, akkor az is segítene. A támogatások alapvető eszménye - még mikor korábban a Minisztériumban dolgoztam akkor is ezt tapasztaltam -, hogy az aki támogatást kap, az csal. Olyan fifikás és bonyolult ellenőrzési rendszert és dokumentumokat rendelnek a támogatásokhoz, aminek lehetetlen megfelelni, következésképp az emberek elkezdenek csalni. Tehát azért csálnak, mert feltételezik róluk, hogy csálnak. Ez egy önmagát beteljesítő jóslat.

Tehát ha például másként, mondjuk bizalmi alapon adnák a támogatásokat, annak az lenne a következménye, hogy sokan csálnának, de nem tudnának csalni akkor, ha az eredményt ellenőriznék, de csak az eredményt. Akkor itt hatalmas gátlás alól szabadulnának fel az emberek. Például azt mondanák, hogy adok 10 millió Ft-ot ahhoz, hogy 5 hektáron gyümölcsöst hozz létre és próbálj megélni belőle. Nem érdekel mi van a pénzzel, odaadom a zsebedbe a pénzt, 5 év múlva mutasd be a gyümölcsöst, ez a lényege, semmi papír nem kell. Miért kellene? Mutassa be a gyümölcsöst, akkor rendben van és ha nem csinált gyümölcsöst és látszik, hogy nem is próbálta meg, akkor ugyanott van, mintha egy bonyolult ellenőrzési folyamat során, rábizonyítanák, hogy a pénzt máshova szánta, mint amire adták. Tehát fölösleges bürokráciát nem tennék az emberek nyakába.

A harmadik, persze ez összefügg a támogatásokkal, hogy nem erőltetnék külső rendszereket egy működő belső rendszerre. Ezt úgy is lehet mondani, hogy nemcsak a technológiai transzportot kellene elkerülni, hanem a társadalmi intézményrendszerek, a kultúra transzportját is. Hiszen egy társadalom működésének is van egy technológiája, ezt nevezhetjük demokráciának, avagy hierarchikus társadalomnak vagy bárminek. És nem hiszem, hogy az a jó, ha egy uniformizált rendszert minden társadalomra ráerőltetnek. Minden társadalom megtalálja a maga működési technológiáját, ezt ne erőltesse a kormány, ne erőltesse az Unió és

ne erőltesse az Egyesült Államok, senki se erőltesse. Hanem hagyják békén a megfelelő társadalmat. Ez csak néhány apróság. Aztán persze nem lehet elkerülni a médiát, azt a médiát, amely persze legfőbb eszköze az emberek agyi elsilányításának, hogy csúnyán fejezzem ki magam. Itt azért tenni kellene valamit. Ezzel azt szeretném mondani, hogy nem szabad a legfőbb kultúraformáló tényezőt a piac kénye-kedvének és a politika kénye-kedvének kiszolgáltatni. Azt persze nem tudom, hogy ennek mi a gyakorlati realitása, valószínűleg semmi. De itt vannak azok a főbb csomópontok, ahol lendületet lehetne adni az ilyen térségek fejlődésének. Hozzáteszem, a legtöbb lehetőség abban van, hogy nem tenni a dolgokat, nem pedig abban, hogy tenni a dolgokat. Egyenlőre ennyi, de még tényleg hosszan lehetne sorolni.

Milyen a helyi emberek viszonya ehhez az egészhez?

Azt hiszem ezt már említettem abban, hogy belekényszerülünk egy kulturális versenybe, s hogy melyik kultúra szimpatikus az embereknek. Itt, ahol a média jelentős támogatásával egy ellenkultúra uralkodik, mondhatnám úgy is, hogy egy rurális térségben egy urbánus kultúra vette át a hatalmat, ennek megfelelő a viselkedés és a fogyasztási mód.

A mi másféle fogyasztásunk, másféle viszonyunk a természethez nem nyerő, következésképpen - hogy egyértelmű választ adjak a kérdésre - nincs tömegbázisa annak, amit csinálunk. Nagyon-nagyon kevés ember veszi észre egyáltalán, hogy teszünk valamit, még aki észreveszi, azon belül is csak egy kicsi hányad érti, és egy kicsi hányad ért egyet vele és amikor észre is veszi, érti is és egyet is ért vele, akkor eljutunk oda hogy egy-két emberről van szó a több tízezerből és ez azt hiszem nem egy nagy arány. Ezért mondtam, hogy amit mi csinálunk, az egy szűk réteg, néhány embercsoport játéka, nincs meghatározó szerepe sem a világ, sem a kisebb közösségek fejlődésére, legfeljebb falusi szinten, tovább nem megy.

Vannak-e általánosítható, mások által is használható eredményeitek?

Szerintem rengeteg eredményünk van, de csak azok által hasznosíthatók, akik átlépnek egyik dimenzióból a másikba. Tehát abban a fogyasztói dimenzióban, aminek a bűvöletében ma az emberek élnek, semmi sem hasznosítható abból, amit mi csinálunk. Aki képes egy fogyasztási szerkezetváltásra - és hangsúlyozom, ez nem a fogyasztás visszafogása, nem kisebb fogyasztást jelent, sőt sokkal nagyobb fogyasztásról van szó, csak mást fogyasztunk, mint a média által meggyűrt emberek -, illetve aki elfogadja és szereti ezt, annak rengeteg tapasztalatot tudnánk átadni. De hát ilyen ember nagyon. Vagyis van egy piacra dobható termékünk, egy tudás, amire nincs kereslet.

Marketing. Marketing.

Ez fennmarad-e hosszú távon? Nem fenntartja valaki - persze fenntarthatja valaki, ha megvan a képessége erre -, hanem hogy fenn tud-e maradni azok által, akik ezt képviselik, csinálják. Van esély rá, de arra még nagyobb esély van, hogy akik ezt az életmódot élik ezt a szemléletet képviselik a mindennapi valóságban, azok egyre inkább marginalizálódnak, a társadalom peremére sodródnak. Hogy ennek mi a következménye, azt nem tudom, de semmiképp sem jó a társadalom peremén éledgelni. Az ember társas lény, nem szeret kiközösítve lenni.

Mondjuk ennek következtében valószínűleg a „nagy összeomlás” is jóval kevésbé érinti a periférián élőket.

Ez így van. Mindig szoktam mondani a kedves feleségemnek, hogy én most két dolgot tehetek egy ilyen háborús földön, ahol élünk, olyan globális gazdasági körülmények között amelyek körülvesznek bennünket. Ki kell költözni a perifériára, mert a központok mindig veszélyben van. Nem csak topográfiai értelemben, hanem ahol a fontos dolgok vannak. Ezért önellátásra kell berendezkednünk. Mert akkor bármi történik, még az erőszakos behatások sem

minket fognak érni, hanem a centrumban élők, és hogy ha leállnak a szolgáltató rendszerek, amelyek ma alapvetően függőségben tartják az embereket, mi csak nevetünk egyet és azt mondjuk: végre! Végre nem zaklatnak minket a különböző Family Frostok és hasonlók.

Bár még nagyon-nagyon messze vagyunk attól, amit el lehetne érni, hiszen két városi ember kiköltözött falura, s két év alatt nem nagyon tud olyan rendszert beállítani a semmiből, ami aztán rögtön olajozottan működik, mégis két év múltán azt mondhatom, hogy ha most azt mondanák, hogy ezentúl semmit nem kapunk a társadalomtól, semmiféle szolgáltatást, egészségügyit sem, minden boltot bezárnak, nem lesznek hivatalok, nincs kormány, nincs semmi, magunkra hagynak bennünket, akkor az égvilágon semmi bajunk nem lenne. Az a bajunk, hogy nem hagynak bennünket. De így van esélye, hogy fennmaradhasson.

Egyébként én arra számítok, hogy a világnak ez a rendje előbb utóbb összeomlik, ez senki által nem fenntartható. Lehet, hogy én sokkal előbb meghalok, lehet, hogy még a gyerekem is előbb hal meg, mint ahogy összeomlik, de hogy előbb-utóbb összeomlik az nyilvánvaló. Ebben az esetben, ahogy mondtad a perifériák fognak túlélni és ezekből majd kicsíráznak az új életek. Én a jövőnek dolgozom.

Igen, hát azon én is szoktam gondolkodni, hogy az íjkészítést például célszerű megtanulni.

Az a helyzet, hogy nagy tudás halmozódott fel az emberiségben, hogy hogyan lehet együtt élni a természettel. Ezt persze nem használja, de megvan. Ha azt mondanám, hogy hagyjanak békén és akkor én nagyszerűen megélek, akkor ezt ezer évvel ezelőtt nem mondtam volna akkora biztonsággal, mint most. Egyszerűen ismerem, mert megtanították, hogy hogyan használjak egy gyümölcsöst, korszerűen vegyszerek és gépek nélkül. Kéziszerszám, az igen. Aki azt uralja, az uralja önmagát, aki a gépet és vegyszert használ, az kiszolgáltatja magát. Szóval ma akkora tudással rendelkezünk, hogy bármit meg tudunk tenni, szépen harmonikusan tartósan tudunk élni, de sajnos nem erre használjuk a tudásunkat.

Beszélgetés Molnár Gézával a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

A folyó életét kutatjuk egy lelkes kis csapattal, keressük a természettel való együttműködés lehetőségeit. Most egy olyan mintaterület kialakításán dolgozunk, ahol be tudjuk mutatni ennek az együttműködésnek a konkrét példáit. Így kerültünk el a Bodroghözbe, ott indítottunk el egy olyan gazdaságfejlesztő programot, aminek az alapja egy vízjáráson alapuló gazdaság.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Ha azt mondom, hogy semmit, akkor gyakorlatilag mindent elmondtam. Ezzel együtt igyekeztünk egy olyan gazdaságfejlesztési programot kidolgozni, amelyben ezek az elvek érvényesülnek. De a hangsúlyt nem az elvekre, hanem azok érvényesülésére kell helyezni. Néhány év(tized)en belül kiderül, sikerülhet-e mindezt a gyakorlatban bemutatni.

Mi volt a kezdeményezés oka?

A Tisza-völgyben az elmúlt évszázadokban irracionális tájhasználatok váltották egymást. Ezen elsősorban azt kell érteni, hogy hosszútávon felélték vagy megsemmisítették saját létalapjaikat. Hogy csak egy példát említsek: a nedvesebb időszakokban érkező víz elvezetésével felsivatagi-sivatagi körülményeket teremtünk, hogy elsősorban búzát és kukoricát termelhessünk. Emellett fokozatosan felszámoljuk azokat a természetes rendszereket (erdők, árterek) amelyek a víz visszatartására rendezkedtek be. Ezzel kiszolgáltatjuk magunkat egy száraz-kontinentális éghajlat szélsőségeinek. Olyan tájhasználatra volna szükség, mely lehetőséget teremt a szélsőségek kiegyenlítésére. Az iparszerű mező- és erdőgazdálkodás helyett olyan tájgazdálkodás szükséges, mely az egyes rendszerek közti együttműködésre alapoz. Tudomásul kellene venni, hogy egy természetes rendszer a táj életében betöltött szabályozó szerepénél fogva sokkal többet ér, mint a belőle kitermelhető gazdasági haszon.

Hol tart most a program?

1996-ban kezdtük, szinte csak baráti beszélgetésekkel. 2000-ben néhány önkormányzat is bekapcsolódott a munkába. Talán azért, mert nem bombáztuk őket ajánlatokkal, és nem kértünk pénzt, csak dolgozgattunk, felmértük a területet, kerestük az együttműködés lehetőségeit. Két évnyi kitartó munka után tizenkét önkormányzat és három civil szervezet megalakította a Bokartisz Kht-t. Ettől a pillanattól kezdve egy egész komoly, kutatásokra épülő tervezésbe kezdtünk. Felvázoltuk egy tájgazdálkodási rendszer koncepcióját, bekapcsolódtunk a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztésébe, ami óriási lökést adott ennek a munkának. Most komoly lehetőség előtt állunk: a tervezésből a gyakorlatba léphetünk.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

- a természet nem forrás hanem társ,
- gazdagítva gazdagodás elve,
- együttműködés elve,
- partnerség,
- jó gazda elve (tartamosság),
- természeti folyamatokban való összekapcsolódás elve,
- folyamatsegítés,
- egység, rendszerszemlélet (analógiák tana),
- a kicsi szép,

- önellátás,
- felelősség – kötelesség - rend,
- időléptékekhez igazodó tervezés,
- helyreállítás

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Minden: a tájhasználat, a gazdálkodás, a támogatás, a vidékfejlesztési politika, gyakorlatilag a körülöttünk lévő világ szinte teljes egészében.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Ha valakinek szög és kalapács van a kezében, az szögelni tud, akkor is, ha léggömböt adtak neki. Meg kell várni, míg a szög és a kalapács kiesik a kezéből. Itt gyakorlatilag ez történt. Az iparszerű mezőgazdaság érezhetően ellehetetlenül, kialakult egy légtüres tér. Ilyen helyzetben az első gondolata az embernek az, hogy el kell menekülni innen, ha nincs hová, vagy már nincs miért, akkor kezd el azon gondolkodni, hogy lehet-e változtatni. Most úgy véljük ez az egyetlen esélyünk. Sokan vannak a Bodroghözben, akik látják ezt, néhányan szervezik is a változást. Persze vannak akik légkalapácsot szeretnének, de sokan érzik, hogy más eszközökre lenne szükség.

Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket?

A legfőbb nehézség az, hogy a gazdálkodásunk épp arra alapul, hogy a rendszer hosszú távú fenntartásához nélkülözhetetlen forrásokat haszonként kivonjuk a rendszerből. Ez biztosít magasabb életszínvonalat. Azt mondani az embereknek, hogy ők maguk mondjanak le erről a haszonról és fordítsák a természet, a természetes rendszerek fenntartására, nem lehet. Az agrár-környezetvédelmi program segítségével eljutottunk oda, hogy már mondhatjuk az embereknek, hogy a természetes rendszerek fenntartása ökológiai szolgáltatás, amit az állam megfizet. De ezt még kevesen látják.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Ezt nem tudom meg mondani.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Körülbelül olyan, mint a gazdaságiakra. Össze lehetne foglalni ilyeneket, hogy a helyi szinten kell érvényesülni a dolgoknak, de ezek az alapelvekben már benne vannak.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

Ez is változó, sokan csendes bolondoknak tartanak, mások veszélyesnek, valakik meg együttműködnek velünk.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Ha az ember összeszedi magát biztosan fel tudna sorolni néhány általános, „nagy igazságot”, viszont ha őszinte akarok lenni, akkor csak azt tudom mondani, hogy egy ilyen programban semmi sem általánosítható. Nagyon jól kell ismerni a helyi adottságokat, a helyi embereket, és meg kell tanulnunk együttműködni, egymással is, a tájjal is. De receptek e téren nincsenek.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Röviden: nem. A jelenlegi helyzetben nincs fenntartható kezdeményezés. A természettel való együttműködés nagyon sok mindenre jó, de aki erre alapoz, nem tudja háromévenként lecserélni a kocsiját, hogy csak egy példát említsek. Ehhez külső forrásra van szükség. És itt tényleg forrásról van szó. Ezt biztosíthatná pl. az agrár-környezetvédelmi program. Ha viszont a megélhetést, a létfeltételek megteremtését és fenntartását veszem alapul csak ez a program fenntartható.

Beszélgetés Sárvári Attilával a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Sárvári Attila vagyok, a Borsodi Mezőség, Mezőcsáti vidékfejlesztési kistérség vidékfejlesztési menedzsere. Mintegy 10 éve foglalkozom a terület- és vidékfejlesztési tevékenységgel. Munkám eddigi legmagasabb elismerése a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt, melyet 2002. aug. 20.-án kaptam a Köztársasági Elnök Úrtól a Környezetvédelmi Miniszter Asszony előterjesztésére. Ez a kistérség környezetileg érzékeny terület. Az elmúlt öt-hét évtized agrárpolitikai beavatkozásai kapcsán ezek a területek a halálukon vannak. Kistérségünk Tisza-menti falvai a megsemmisülés szélén tántorognak, az egész Tisza-mente valamennyi hasonló adottságú falvával együtt. A VÁTI legfrissebb jelentése szerint a szomszédos Tiszabábolna a leggyorsabban elnéptelenedő település, húsz év alatt harminc százaléki népessége „fogyott el” és a lakosság reprodukálása már tudatos beavatkozás, mondhatni „betelepítés” nélkül nem oldható meg. De a „betelepítés”-nek is feltétele, hogy úgy változzanak meg a külső gazdasági körülmények, hogy ezek a területek képesek legyenek egy optimális, reprodukálódni képes népesség megtartására. Mert erre jelenleg nem képesek. A népességmegtartó erő elsődlegesen meghatározó eleme - a mi felfogásunk szerint - a helyben megtermelhető jövedelem, ami helyben is marad. Nem viszi el a külső tőkés, hanem itt marad. Ezt a filozófiát fogalmazta meg annak idején a Borsodi Mezőség CÖTKÉNY néven megkezdett és elhíresült vidékfejlesztési programja. Aminek a végső eredményeként mindenképpen azt szeretnénk, hogy a természeti környezet, helyi gazdaság és a helyi lakosság egy olyan mértékű szimbiózis, összefonódása következzen be, ami mindegyiket életben tudja tartani. De ezek mind piaci tényezők és mindaddig, amíg a világpiac nem volt hajlandó honorálni azokat a társadalmi szolgáltatásokat, amelyeket a környezetvédelem és az agrár-környezetvédelem területén produkálnak ezek a területek, addig teljesen egyértelmű volt a folyamatos népesség fogyás, a biodiverzitás és egyéb társadalmi, környezeti feltételek folyamatos pusztulása. Most az ökoszociális piacgazdaság egyre inkább erőre kap, magyarul szólva az emberi társadalmak észbe kapnak, és nem teszik tönkre azt a környezetet, amiben ha tetszik, ha nem élniük kell és ezt hajlandók megfizetni azoknak az embereknek, akik ezt karbantartják. Ebben az esetben tudnám elképzelni, hogy a környék új erőre kaphat és életben maradhat.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Hát ez egy jó elméleti kérdés. Egyáltalán, mi a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban egyetlen dolgot tudunk elképzelni. Ez egy ősi paraszti filozófia, nem más. Az egészséges lelkű paraszt világ életében szüretelt, nem kiirtotta a számára megélhetést biztosító területeket, hanem kezelte, gondozta és azt a plusz erőt, amit ennek eredményeként a természet és Isten odaadott, azt ő teljesen megérdemelten elfogyasztotta és abból élt. Ez számunkra a fenntarthatóság, és semmi más.

Mi volt az oka a kezdeményezésnek?

Végső soron annak felismerése, hogy mi fog történni. Piaci alapon kezdődött ez a dolog, azt kezdtük el vizsgálni annak idején, hogy még ebben a tetszhalott állapotában is gyönyörű természeti környezetben, hogyan lehetne olyan beavatkozásokat elvégezni, amelyek a környezet, a gazdaság és a helyi társadalom előnyére lennének. Ebből származott ez a bizonyos CÖTKÉNY program.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

A kiindulás az volt, hogy a természetföldrajzi környezet milyen állapotban van. Láttuk, hogy az elmúlt ötven év alatt a tetszhalál szélére sodorták azzal, hogy a bükki vizek és a Tisza árterének az utolsó találkozási pontját elvágta. (Azért mondom, hogy utolsó, mert itt 1941-ben vágta csak el a pusztát a vizektől). Addig szabadon járta a pusztát a Tisza, és a bükki patakok vizei. A nagyüzemi agrártermelés érdekében lecsapolták, kiszárították a talajt, de ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket és jelenleg közel nulla gazdasági eredmény van a területen. A legfontosabb célunk, ami már a megvalósulás állapotában van, a pusztai vizes élőhelyeinek a visszaállítása, ami két módon lehetséges: az egyik a Bükk felől érkező patakok betelése a megfelelő helyekre, a kiépített meliorációs csatornák átalakítása megfelelő műtárgyakkal, hogy vízkormányzásra, vízvisszatartásra is alkalmasak legyenek és ne csak a víz elvezetésre. A másik a Tisza felőli vízvétel. Ez minimálisan is több éves, talán egy évtizedes átmeneti állapottal jár, azután lehetséges majd a vízszint optimalizálását megpróbálni. Addigra utoléri ezt a folyamatot az a társadalmi akarat, hogy ezt a tevékenységet agrár-környezetvédelmi kifizetésekkel támogassa.

Ez a terület a helyi lakosság élettere annak a 20 ezer embernek, akiknek évtizedekkel korábban jóval nagyobb lélekszáma élt ezen a területen. Ez a terület biztosította a megélhetést, nekik sehol másutt nincs helyük a világban, csak itt. A terület minden haszonvételi lehetősége az ő megélhetésüket kell, hogy szolgálja. Nem a külső tőkését, nem a köztisztviselőknek a magasabb szintű megélhetését, hanem kizárólag a helybeli polgárok, a helybeli parasztember megélhetését kell, hogy biztosítsák.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

A politikai akarat hiányát tartom a legfontosabbnak. Mindent lehet, mindenre van pénz, összehasonlítva például a Vásárhelyi-tervvel: a mi területünket is igénybe akarják venni árvízi vésztározókhoz. Mi megfogalmaztuk, hogy mi nem árvízi vésztározó akarunk lenni, hanem olyan üzemi ártér, ami esetenként vésztározó szerepet is képes betölteni. Meghatározott vízmagasság befogadásával, amit még végletes pusztulás nélkül képes befogadni az ökológiai rendszer. Mert ugye jelenlegi formájában a Vásárhelyi-terv szerint meghatározatlan időközönként, de mintegy 10-15 évenként egyszer egy 4-5 méteres iszonyú vízszlop jelenne meg a területen, ami egy mesterséges ökológiai katasztrófa. Ez az iszonyú víztömeg pangana a területen, ami alatta van azt mind kipusztítaná, az érintett gazdák egyszeri kártérítést kapnának, a 9 aranykoronás földjeiken megtermelt búzának az ellenértékét. Hogy a két árasztás közötti, köztes 15 évben ugyan mire mennek ezzel a búzával a világpiacon, azzal nem törődik a politika.

Mi azt akarjuk, hogy itt igenis, ökológiailag megfelelő vízháztartás legyen, akár a Tisza felől, akár a Bükk felől, amire visszatelepíthető az extenzív állattartás, halgazdálkodás, meg mindaz a modernizált változatú haszonvételi lehetőség, amit a fokgazdálkodás valaha biztosított. Na most teljesen abszurd a dolog, hiszen mindenki beszél ártéri gazdálkodásról, de a modern gazdasági körülmények közé helyezéséről senki nem tud. A világ azóta megváltozott, hogy ezt alkalmazták az emberek. A rövid távú célunk az, hogy a jelenlegi piacgazdasági körülmények, feltételek között, megteremtjük a természeti feltételeit annak, hogy újrathonosíthassuk azokat a termékeket, amelyek gyakorlatilag önmaguktól, tehát nem feltétlenül támogatásra számítva, ezek nélkül is képesek egy minimális fenntarthatóságra. Mindkét tevékenység még önmagában kevés jövedelmet biztosít arra, hogy a helybeli embereket megtartsa, de mégis egy olyan ökológiai kapacitás megőrzését szolgálja, ami nagyrészt a térség népességmegtartó erejének alapvető potenciálját jelenti, nem engedi azt tovább romlani, sőt merem azt mondani, hogy minden ilyen beavatkozás csak növeli ezt a kapacitást. Aztán, majd ha 50, vagy ki tudja hány év múlva, amikor ez az idegbeteg és idióta és szerintem fenntarthatatlan gazdasági növekedés összeomlik, hogy akkor majd mi lesz, azon nem a mi dolgunk elrágódni. Egy valami azonban biztos; ha megőrizzük a terület ökológiai

kapacitását, akkor az „ükunokáinknak”, az akkori embereknek nagyobb esélyük marad a társadalmi, biológiai túlélésre.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Kicsit úgy vagyunk vele, mint az egyszeri viccben a zsidó kereskedő, aki abból él, hogy vasárnap zárva tart. Sokszor az is elég lenne, ha nem akadályoznák azokat a dolgokat, amelyeket itt mi próbálunk. Főképp adminisztratív eszközökkel, dezinformációval, az emberek hitének a rongálásával, az életkedvük további gyengítésével, - hogy úgysem lesz ebből semmi - mondják ezt az átlagpolgárnak azok, akik most is az agrártámogatási rendszer egyéb elemeinek a legnagyobb hasznát húzzák, ugyanakkor ők már készülnek arra, hogy a következő időszak agrár-környezetvédelmi meghatározottságú legnagyobb hasznát is zsebre tegyék. Ők azok, akik azt mondják a kisembernek, hogy neked ebből megint nem jut semmi, úgyhogy ne is kapaszkodjál rá. Azt természetesen eltagadja, hogy ő már ott nyüzsög a leendő húsfazék körül. A terület több évtizede degradálódik, ennek minden hátrányát a helyi lakosságnak kellett elszenvednie. Most amikor esély van arra (az agrár-környezetvédelmi támogatások által), hogy a területnek előnyei is lesznek, akkor nem szeretnénk, ha a helybeli lakosság újra, immár behozhatatlan hátrányba kerülne a külső tőkékkel szemben. Akik egyébként már most itt nyüzsögnek, Miskolcra, meg Pestről, (sőt külföldről is) mert ott van a kft-jük bejegyezve, és azt mondják, hogy két helybeli cseléddel majd ők megmutatják, hogy hogyan kell agrár-környezetvédelmet csinálni, amit ennek a két cselédnek a nagyszülei, dédszülei nagyon nagy eredményességgel csináltak annak idején.

Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket!

Vannak. Ezt tíz éve csináljuk, és még legalább tíz év, amire valami mindenki által érzékelhető, kézzel fogható eredménye lesz. Fejlesztési kritikus tömeg fogalma: hiába csinálunk négy-öt projektet egy 35.000, sőt most már 50.000 hektáros területen olyan léptékben, hogy két hektáron lehet mutogatni valamit. Ezzel semmit nem érünk, kizárólag az a megoldás, hogy olyan mennyiségű és minőségű projektet kell életre kelteni, - ez esetenként száznál több, esetleg több száz helyi érdekeltségű, kisebb-nagyobb projektet jelenthet - ami már kézzelfoghatóan és visszafordíthatatlanul mutatja, és biztosítja azt, hogy az a bizonyos fenntarthatóság, amit mi célul tűztünk ki, az nem veszt el semmilyen hatásra. Tehát addig, amíg ezt a tömeget el nem érjük, addig bizonytalan az egész rendszer. Voltaképpen, ha időben annyira elhúzódnak ennek a rendszernek a felépítése, hogy egy relatív rövid idő alatt nem jön be annyi pénzbeli és egyéb segítség, ami ehhez kell, hogy ezt a változást meg tudjuk csinálni, akkor az apránként csöpögetett változás, még a jó szándékú is, egész egyszerűen el fog sikkadni. Sokkal többre megyünk, ha egy adott területre összpontosítva, beviszünk megfelelő mennyiségű pénzt, tudást és egy területen megmutatjuk, hogy hogyan kell ezt csinálni. Ha viszont az a tendencia érvényesül, mint ami most is pl. az agrár-környezetvédelmi program kapcsán, hogy nevétséges 2,5 milliárd Ft-ra - körülbelül tíz pesti villának az ára - kell pályáznia az ország összes parasztjának, versenyezniük kell egymással, ez így nem működik. Megfelelő mennyiségű, garantált pénzügyi források nélkül mindez csak hangzatos politikai szólam, „kipipálandó” EU elvárás és csupán annyit ér, mint hasba lőtt embernek a manikűr.

Mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a jó előkészítettség miatt, relatív nagy tömegű pályázónk indult, és egyébként még nagyobb tömegű maradt le. De mégis csak olyan ereje és híre van a Borsodi Mezőségben az agrár-környezetvédelmi kifizetések rendszerének és az ehhez a filozófiához kapcsolódó környezetkímélő gazdálkodásnak, hogy itt már nem igen hiszem, hogy visszajára lehet fordítani. Ez nagyon kevés még, mert az lenne az optimális, hogy minden ember, aki felvállalja ezt a gazdálkodási csomagot az alanyi jogon jusson hozzá, és ne kelljen pályáznia, pusztán a feltételrendszernek kelljen megfelelni. De amíg ennyi pénz nincs, addig miről beszélünk?

Na most az lenne az egyik célunk, hogy miután nekünk van tapasztalatunk az agrár-környezetvédelmi kifizetések rövid időtartamában, ezt a tapasztalatot megpróbáljuk a Vásárhelyi-terv más vésztározóként érintett terület lakóival is megismertetni. Mert ők még abba a helyzetbe vannak kényszerítve, hogy úgy kell döntenük, hogy nem is tudják, hogy mi van a serpenyő másik oldalán, mert ezt meg eltagadja előlük mindenki. Tehát ők nem is ismerik az agrár-környezetvédelmi jellegű kifizetések lehetőségét és lényegét, az Uniónak a második pilléres kifizetéseit.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

A Borsodi Mezőség természetföldrajzi adottságai olyanok, hogy nem alkalmas intenzív mezőgazdaságra, és innentől kezdve az Unióban a közösségi agrárpolitika átalakításának a metodikája kell, hogy érvényesüljön. Környezetileg érzékeny terület vagyunk, ahol a majdan lehetséges jövedelmek kisebb hányadát adják a piaci áru értékesítéséből származóak, nagyobb hányadát meg az agrár-környezetvédelmi szolgáltatás jellegű kifizetések tennék ki elméletileg. Az köztudott, hogy Magyarországon, pillanatnyilag csak az első kategória létezik, tehát csak a piaci bevételekre támaszkodhat, azt pedig már réges-régen tudjuk, hogy ez kevés ahhoz, hogy a népességet megtartsa. Addig, amíg széles körben el nem terjed a környezetkímélő szolgáltatások állami díjazása, addig semmiféle esélyt nem látunk arra, hogy ezt a folyamatot fenn lehet tartani. Szerencsére mi benne vagyunk az első körben, tehát nálunk ennek már vannak nyomai, de hogy ez mikor lesz az országban általános azt nem tudjuk megmondani. Ahogy a trend mutatja, 2000-ben kellett volna ezt beindítani 6,5 milliárddal, 2001-ben 6,5 milliárddal, 2002-ben szintén. Ehhez képest 2000-ben 0 Ft, 2001-ben 0 Ft, 2002-ben meg 2,5 milliárd. Ezzel az ütemmel nem fogjuk sosem elérni.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Ezt az itteni parasztnak két szempontból lehet lemérni. Először is több évszázad óta élnek itt emberek, és az akkori színvonalhoz képest nem is olyan rosszul éltek, nyilvánvaló, hogy az élet azóta megváltozott, de ezek tényadatok. A másik tényadat az, hogy amikor a természetidegen mezőgazdasági eljárásokat kezdték rájuk erőltetni, onnantól kezdődött a falvak hanyatlása és ezt a helyi családok úgy védték ki, hogy elkezdték taníttatni a gyermekeiket: Tanulj fiam, hogy el tudj innen menni! Most ennek az ötven vagy akárhány éves degradációnak a végső szakaszában vagyunk; aki itt maradt az már nem tud hova menni, mert a kontraszelekciónak olyan szintjére jutottunk, hogy innentől már nem nagyon van lefelé, csak a nulla állapot. Ez mutatja azt, hogy az itteni embereknek mindenkor volt egyfajta életbölcssége, és egyfajta túlélési stratégiája. A mostani túlélési stratégia az, hogy a piac által kínált lehetőségeket azonnal és gyorsan megtapasztalják és megpróbálnak hozzá alkalmazkodni még ebben a leromlott állapotukban is. Lehet, hogy a jelenlegi lakosság nem lesz képes azt a kapacitásbeli űrt betölteni, amire most lehetőség van, hogy az egész területet tudja kezelni. Tehát nem zárkózunk el attól a gondolattól, hogy olyan embereket hívjunk be külső területekről, akik hajlandóak lennének itt letelepedni és egy kicsit a korfát pozitív irányba eltolni, mert ezek gyakorlatilag teljesen elöregedett területek és már reaktiválódásra nagyon nehezen alkalmas népességek. Valamilyen humán tőkét kell behozni, illetve elsősorban piaci feltételeket kell biztosítani, és csak harmadsorban a pénztőkét.

Az az alapelvünk, hogy a rendszerünkön belül támogatott vállalkozásnak vagy helyinek kell lennie, vagy azzá kell válnia, mert csak így tudjuk biztosítani a népességmegtartó erőt.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

A helyi lakosságot gyakorlatilag három részre lehet osztani. Az egyik a már mindent megélt és gyakorlatilag csak a sírt célzó réteg és itt nem az életkorára gondolok, hanem az abszolút céltalanságára, és személyiségvesztésére, akikkel nem lehet már mit kezdeni; a lakosság nem jelentéktelen hányada ilyen. Aztán van egy egészen szűk, aktív réteg, aki ugyancsak a haldoklás szélén áll és a mezőgazdasági tevékenység feladásának gondolatával játszik, de mégis megpróbálja fenntartani belőle a családját. Az ő számukra volt utolsó mentőöv az agrár-környezetvédelmi kifizetés. Aki belekerült ebbe, az a túlélésre megkapta a mentőövet, aki pedig nem, az meg a mentőövek a kötelét szorongatja, hátha neki is nemcsak elméletileg jár, de jut is a megfulladás előtt. Ők adják a fenntarthatóság társadalmi bázisát. A harmadik csoport, akik közömbös állapotban vannak, akiket még esetleg lehet befolyásolni pozitív és negatív irányba is, de ez is egy igen szűk réteg.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Ez nagyon érdekes dolog. Még csak egy-két éve folyik az a rész, ami már pénzt is hoz. 8 éve tart az előkészítő munka, ami csak vitte a pénzt. Azt kell mondani, hogy ez a kevéske kis tapasztalat is olyan aktivitást éleszt az aktív lakosság körében, ami reményeket kelt arra, hogy ha ez a rendszer, - nem csak nálunk, hanem országszerte - hozzáférhető és elérhető lesz széles körben, s olyan mértékű lesz, hogy eléri a kritikus fejlesztési tömeget, akkor a kifejezetten rurális térségeknek egy teljesen új szerepkört és szemléletrendszert fog adni. Ez bele fog kerülni az országnak egy pár milliárdjába, de azt még mindig nem számolta ki senki, hogy mi a különbség: a karbantartott területeken élő lakosság megtartása-e az olcsóbb az ország számára, vagy pedig megvárni, amíg szép lassan kipusztulnak és addig eltartani őket valami állami segélyszerű vacakból, aminek gyakorlatilag semmiféle kézzelfogható eredménye nincs. A környezetvédelmi szolgáltatások kifizetéséhez olyan erős feltételrendszer csatlakozik, ami mindenféleképpen nagyon komoly értékteremtő munkát jelent, a helybeli embereknek is, akik egyébként a természetvédelmet, mint olyat nem nézték túl sokra. Nagyon érdekes volt egyébként, amit a nagykorú polgármester úrtól hallottam - és teljesen osztom a véleményét -, hogy a paraszt nem búzát akar termelni a földjén, hanem hasznot. Ha a tűzokot fizetik meg neki, akkor azt fog tartani. Nálunk megy a tűzokvédelmi program és nagyon érdekes, hogy februárban amikor leesett a hetven centis hó és a természetvédelmi őr tanácstalan volt, hogy akkor most mit csináljon és hogy kellene a tűzoknak letakarítani a repceföldeket, akkor leszólt a mezőcsáti gazdakör elnökének, hogy valamit csináljanak már. Az meg nevetve mondta, hogy tegnap kint voltunk hatan, 800 hektárról letúrtuk a havat. Mert érdekes módon maguktól is volt annyi eszük, hogy látták, hogy ott van az a nyomorult jószág, meg télen amúgy is kevesebb dolga van a parasztnak, tehát nagyon szívesen megcsinálják ezeket a munkákat. Azon a pár liter gázolajon nem múlik, főleg mikor kapott négy-öt millió forint agrár-környezetvédelmi kifizetést. Szóval egészen más a lépték és szemlélet, az egész gazdálkodási rendszerüket hozzáigazítják. A gyakorlatban gyorsan érvényesül az a filozófia, mely szerint a paraszt nem búzát, hanem hasznot akar termelni. Keresi az új termékszerkezetet, nézi, hogy hogyan tud legalacsonyabb költséggel legmagasabb hasznot elérni, és nem ragaszkodik a búzához.

A Cötkény Szövetség egyik feladata, hogy ebben segítse őket. Nem mi fogjuk megoldani, ez nyilvánvaló, mi csak segítünk, szakértők bevonásával, stb.

A fejlesztési programunkon együtt dolgozó barátaim, munkatársaim voltak kint Brüsszelben, a Natura 2000 konferencián, 2002. dec. 12-én. A WWF Európai Politikai Osztálya 5 darab Európa-szerte követendő fenntartható vidékfejlesztés mintaprogramot ajánlott a konferencia figyelmébe, ami és mi voltunk az egyik.

Programunk olyan léptékű, ami már majdnem eléri a kritikus tömeget, mert 50 000 hektár, 13 település, 20 ezer ember elég nagy lépték a látványos akciókhoz, ugyanakkor elég kicsi ahhoz, hogy ha valami beavatkozás történik, akkor az ne kerüljön százmilliárdokba. A LIFE programnál bent van egy nyertes pályázatunk, onnan 800 000 eurót tudunk költeni a

tájrrehabilitációra, a vizes élőhelyekre. Az 190 m Ft, vagy így valahogy, ez akkora pénz, ami az Uniónak semmi, de nekünk?! Ott már megjelenik az, hogy 350 farmot akarunk erre a területre rátelepíteni, és itt vannak azok a kategóriák, hogy hány hektár az a terület, ami ezek mellett a piaci feltételek mellett képes eltartani egy családot. Mert 5 hektár nem, az biztos.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Csak és kizárólag ezt tartom fenntarthatónak, és semmilyen mást. Jó, elfogult is vagyok, és alaposan csak ezt a területet ismerem, ezért nem tudok és nem is akarok beleszólni más adottságú területekbe. Itt nálunk egészen biztos, hogy ez a szimbiózis, amit emlegettem, csak ez az egyetlen útja, annak hogy ez fennmaradjon.

Az agrár-környezetvédelmi kifizetések kapcsán gondolkodott-e már azon, hogy lehetne még jobbá tenni, vagy teljesen elégedett vele, ahogy most működik?

Az Unióban most van változóban az egész agrárium szabályozási rendszere. Az köztudott, hogy az EU büdzsájének mintegy 50%-át az agrár rendtartásokra fordítandó kifizetések teszik ki, tehát egy elképesztően nagy összegről van szó, és ennek a pénznek a nagy részét eddig az intenzív termelési rendszerek kapták, az áruhoz kötődő kifizetések. Na most ez egy túltermelési válságba torkollott, teljesen fenntarthatatlan a rendszer, mert olyan árucikkeket támogattak termelési szempontból, amelyeket aztán export támogatásokkal kell kituszkolni az országból, és akkor nincs világpiaça, mert akinek szüksége volna rá, az nem tudja megfizetni, akinek meg van rá pénze, annak meg nincs rá szüksége, mert ugyanezek a termelési rendszerek a rendelkezésére állnak. Ez ismerte fel az Unió, és azt mondta, hogy nem a túltermelést fogja finanszírozni, hanem sokkal inkább a minőséget, a környezetvédelmet és a jól kezelt és jól védett környezetben, egy magasabb értékű, de kevesebb élelmiszer alapanyag előállítását. Viszont ahhoz, hogy a paraszt ahol van megmaradjon, biztosítani kell ugyanazt a jövedelemszintet, mint amit az intenzív termeléssel korábban el tudott érni. A támogatásra fordítható közpénzek összege nem nagyon fog változni, viszont a struktúrája igen, tehát nem a termeléshez, hanem a termelési módszerhez kötik majd a magasabb kifizetéseket. A jövedelmek ugyanakkorák lesznek, csak más kedvezményezettekkel. Ennek nagyon jó példája volt a koppenhágai csúcson a csatlakozási tárgyalások utolsó fejezete, meg kell nézni, hogy melyik ország milyen pozíciót harcolt ki magának, és kiderül, hogy mi vagyunk a sereghajtók. Ebből az következik, hogy Magyarországnak nincs szüksége kb. 2,6 millió hektáron környezetkímélő gazdálkodásra és az ott élő 1.800.000 ember megtartására. Nincs szüksége. Úgy látszik, hogy a lengyeleknek szükségük van, mert ők fajlagosan kétszer annyit kértek a második pillérből, mint mi. Ángyán tanár úréknak az összehasonlító adatai fõnt vannak az Interneten, szamizdatként terjednek, mert semmi nem hozza az országos médiában. Meg kell nézni, hogy amikor a 39.000 forintos búza támogatást elérték a tárgyaló partnerek, akkor Baló György a Hét című műsorában körmölte föl és vezette le, hogy miért nagyon jó Magyarországnak a búzatermelés, de arról, hogy létezik egy második pilléres kifizetés, ami a környezetileg érzékeny területeknek az egyetlen túlélése, arról egy árva szót nem mondott az országos sajtó.

Beszélgetés Tóthné Szita Klárával a fenntartható fejlődésről

Mi volt az oka a kezdeményezésnek?

A projekt fő célkitűzése keresni azokat a lehetőségeket, amelyek a háztartásokat fenntarthatóvá teszik. Hogyan alakítható ki 2050-re a fenntartható háztartás, és ehhez milyen stratégiákat kellene kidolgozni. Az alapkoncepció a Faktor 20-as környezeti hatékonyságnövelésből származik. Ha 2050-re a népesség megduplázódik, a jólét ötszörösére, a környezetterhelés gyakorlatilag kétszeresére nő, akkor húszszoros terhelést kell elviselni a Földnek. Ahhoz, hogy a fenntarthatóság megvalósuljon 2050-ben, ma úgy kell tervezni a különböző tevékenységeket, hogy le kell csökkenteni huszadrészére a jelenlegi terhelést. Ez input és output oldalra egyaránt vonatkozik. Tehát az erőforrás felhasználásra és a szennyezés kibocsátására is.

Miért a háztartás?

A háztartás azért került kiválasztásra, mert ez a legkisebb társadalmi egység. Nagyon sok terület került már vizsgálatra, de komplexen a háztartást még nem vizsgálták, pedig rendkívül erős a környezetterhelése, hiszen a különböző tevékenységek energiát, vizet igényelnek és óriási mennyiségű hulladék is képződik. Három háztartási funkciót választottunk ki. Az egyik a lakáskörülmények, amelynek környezeti hatása fűtés- és hűtésrendszerektől függ. A másik a ruházkodás, a ruhákhoz szükséges anyag megtermelése, energiaigénye, a mosás energia- és vízigénye, a harmadik funkció, pedig a táplálkozás. Ezt úgy neveztük, hogy shopping-cooking-eating (bevásárlás, sütés-főzés és étkezés), ami szintén nagy energiaigénnyel és hulladéktermeléssel párosul.

A projekt holland kezdeményezéssel indult, és öt különböző európai ország hat kutatócsoportja vett részt benne. Az előbb említett háztartási funkciókat három-három kutatócsoport vizsgálta. Mi egyetlenegy funkcióvizsgálatban vettünk részt, ez a táplálkozás, amit a hollandokkal és az angolokkal közösen vizsgáltunk. A ruházkodást és a lakáskörülményeket a németek, az olaszok és az angolok vizsgálták. Gyakorlatilag a faktor 20-as követelményrendszer megvalósítása volt a cél mindhárom funkcionál. Emellett valójában egy jövőkutatási módszertani fejlesztést is végrehajtottunk. Ki kellett dolgozni azt, hogy hogyan lehet előre jelezni 50 évre, hogyan lehet scenáriókat kiépíteni, és hogyan lehet bevonni a különböző érintetteket. A jelen érintettjeinél ez sokkal könnyebb, mint a jövő - 2050 - érintettjeinek esetében. Kik lesznek azok a stakeholderek (érintettek, döntéshozók), akik megvalósítják az általunk kidolgozott javaslatokat, és milyen módon? Módszertanilag több kérdés is felmerült, pl. hogy az érintettekkel való kapcsolódás hogyan valósuljon meg, vagy a projekt céljainak elérése, milyen módon, milyen megközelítésekkel lehetséges? Azt is vizsgálni kellett, hogy a stratégia, amit kidolgozunk hogyan fogadtatható el az érintettekkel, a fogyasztókkal; gazdaságilag ez mennyire értékelhető az üzleti szféra szereplői számára, hisz ez egy új megközelítést igényel; és végül azt is elemezni kellett, hogy mekkora a környezeti nyereség? Ezekhez a vizsgálatokhoz környezeti hatásvizsgálatokat, életciklus elemzéseket, közgazdaságtani elemzéseket, a fogyasztási szokásokat vizsgáló felméréseket alkalmaztunk. Részben kérdőívvel, interjúval, workshopokkal (műhelymunka), brainstormingokkal (ötletroham), backcasting workshopokkal (tanulmány elemzés) valósultak meg a kitűzött feladatok. Egy nagyon jól megtervezett program volt, amit két és fél év alatt sikerült teljesíteni. Különböző scenáriókat (forgatókönyv) fejlesztettünk ki, minden területre. Azt lehet mondani, hogy 2050-re valójában nem fogunk kevesebbet fogyasztani a háztartásokban. Ha csak az étkezésre gondolunk, nem fog annyira átalakulni az emésztőrendszerünk, hogy mennyiségében huszadrészére lecsökkenjen a tápanyag. Viszont más utakon, más módon kell ezeket a fogyasztásokat megszervezni, és ehhez nagyon sok új termékre, új technológiára, új

szolgáltatásra is szükség van, hogy lecsökkenjen az energia és lecsökkenjen a környezetterhelés.

Milyen forgatókönyvek kerültek kidolgozásra?

A táplálkozásra vonatkozóan, - ez rajta is van a honlapon (<http://www.sushouse.tudelft.nl>) - jól visszatükröződnek az országok sajátosságai a scenáriókban. Öt forgatókönyvet dolgoztunk ki. Minden országnak volt egy jellemező országspecifikus programja. Pl. a magyaroknál ez „**vidéki kertek csúcstechnológiával**”. Egyetlen országban sincs annyi hobbikert, ahol részben kényszerből, részben gazdasági motivációkból, ilyen mennyiségű élelmiszert termelnek a háztartások. A szabadidő eltöltés, pihenés, stb. e formája sem az angoloknál, sem a hollandoknál nem ismert. Ennek pedig lehet jövője, mert ha csökken a munkaidő, megnő a szabadidő, és ha a csúcstechnológia odamegy a kertbe, (a számítógéppel vezérelt öntözéstől kezdve, a nyomon követhető kontrollált adagolású különböző vegyszerekig, vagy akár biotechnológiai módszerek alkalmazásáig), ott lehet a székhelye a pihenésnek, a rekreációnak, akár a munkahelynek is. Ez jelentős szerepet tölthet be az élelem előállításában és ezzel nagyon sok megtakarítást lehet elérni. Ott helyben, frissen, csomagolás nélkül elő lehet állítani az élelmiszert ami fogyasztható. Ezzel szemben a holland sajátosság a „**közös konyha**”. Nincs minden háztartásban szükség konyhára, mosogatógépre, gáztűzhelyre, edényekre, stb., ki kell alakítani egy lakótömbben egy közös konyhát, és ott akár zseton rendszerrel mindenki elkészítheti magának a szükséges ételt. A közösségi szellem náluk teljesen más és akkor ezzel lehet spórolni, hiszen az a háztartásonkénti megsokszorozódott eszközállomány iszonyú energiát fogyaszt és ha mondjuk húsz háztartásnak van egy közös konyhája, akkor ezzel máris huszad részére le lehet csökkenteni a tartós fogyasztási cikkek energiafogyasztását. Az angolok viszont azt mondják, hogy „**e-shopping**”, tehát mindent elektronikus úton be lehet szerezni. Utcai terjesztők odaviszik házhoz az élelmiszert, ami gyakorlatilag nem jelent külön energiát, és intelligens módon meg lehet oldani a vásárlást. Mindhárom ország számára elfogadható scenárió volt a „**high-tech eating**” Ez azt jelenti, hogy nagyüzemben is hatékonyan elő lehet állítani, az élelmiszert olyan technológiai megoldásokkal, amelyek lényeges energiamegtakarítást jelentenek és ugyanakkor olyan korszerű technológiákat alkalmazni, amelyekkel a beltartalom megőrizhető, a csomagolás is kisebb anyagigénnyel valósul meg. Gyakorlatilag, ha ezt jól megszervezik, akkor lehet megtakarítást elérni az erőforrásokban és a környezeti hatásokban. Az ötödik scenárió a „**local green**” volt, és nagyon érdekes, hogy ez minden országban megjelent: helyi zöld étel, a helyben megtermelt étel. Helyben dolgozzák fel, nem túlfeldolgozott, nincs agyoncsomagolva. Emellett a szállítás és a csomagolás megtakarítással energiában és hulladékban is sokat nyerni lehet. Itt felmerült az is, hogy minek nekünk minden évszakban egzotikus gyümölcsöket, vagy szőlőt enni, hiszen ez hatalmas szállítási költséget (energiát) igényel, ami megtakarítható. Tehát vissza kellene térni a nagyanyáink étrendjére, és szezonális élelmiszereket fogyasztani. Tavasszal a friss zöldséget, télen meg a hüvelyeseket. A forgatókönyv kiépítések a műhelymunkán alapultak, és a kifejlesztett javaslatok az ún. Design Oriented Scenario-k, vagy rövidítve DOS-ok, a tervezést segítik. A jövőben, ezek a DOS-ok segítik, hogy hogyan, s milyen stratégiai elemekkel lehet megvalósítani a fenntarthatóbb háztartásokat. A back casting workshopon a jövő érintettjeivel kontrolláltattuk az általunk kidolgozott scenáriókat, ahol egyfajta korrekcióra is sor került. Ezeken a workshopokon megnéztük, hogyan élünk 2050-ben, és hogyan jutottunk el oda. Ez egy nehéz feladat volt, mert ide a jövő stakeholdereit kellett meghívni, akik 2050-ben a mai óvodások. Bár ők nem igen jöhetnek szóba egy ilyen kutatásnál, de a középiskolások, mint érintettek, már bevonhatók. Azok a jövő stakeholderei - az üzleti szférából - akik valamilyen formában az újnak a képviselői, azok a kutatóintézetek, akik azokkal a jövőt meghatározó technikákkal foglalkoznak, ami az energiahatékonyság növelésében fontos lehet, vagy a biotechnológia, informatika, e-kereskedelem képviselői. A

kutatás számára ezért fontos volt, hogy ők hogy látják a jövőt. Mert ha ők nem is, de a szektor megmarad a jövőben, és végső soron ennek segítségével próbáltuk a scenariókat tesztelni, úgy, hogy ott már bemutattuk az általunk elkészített közgazdasági elemzéseket, környezeti hatásvizsgálatokat és a fogyasztói reakciókat is. Ezt előzetes kérdőíves felméréssel teszteltük, majd clusterekbe (osztályok, kategóriák) soroltuk őket (mint említettem a jövő szempontjából is fontos csoportok voltak jelen): olyan emberek, akik minden új kipróbálói, hagyományok követői vagy a zöld fogyasztói kategóriába tartoznak. Nagyon érdekes volt a megítélésük. Nyilvánvaló, hogy egy fiatal számára vonzó volt a high tech green, mert a csúcstechnológia önmagában egy kedvező dolog. A high-tech rural garden-t úgy ítélték meg, hogy elsősorban a tradíciókat követők számára volt vonzó, és a többgenerációs család számára lehet egy életforma háztartásmodell. A helyi zöld étrend kevésbé volt vonzó a fiatalok számára, mert ha már elérhető a déligyümölcs, akkor miért mondanának le róla. Nyilván ebből az következik, hogy valakinek ez, valakinek az tetszik, megosztott a társadalom, ezek a scenáriók nem lehetnek kizárólagosak. Egy rendkívül vegyes kép alakult ki, sőt ezek közt is még átmenetek vannak. Nagyon erős a kulturális hatások és a tradíciók jelenléte is. Ugyanakkor erősödik az egyszemélyes háztartások száma, ez a fenntarthatóság ellen hat. (A hollandoknál legnagyobb a single-k aránya, ott megoldás erre a kérdésre a közös konyha lehet.)

Ennél jóval nehezebb feladat volt a környezeti hatásvizsgálat elvégzése, amit életciklus megközelítésben végeztünk el. A táplálék a nyersanyag-előállítás kezdetétől a fogyasztás utániig mekkora terheléssel jár most és 2050-ben? Először meg kellett határozni a jelenlegi helyzet terhelését, (energiában, vízben, hulladékképzésben) a különböző szinteken. Az első szinten, a háztartásban: a bevásárlás, otthoni főzés, tárolás, mosogatás hatásait, a második szinten a mezőgazdaságban, illetve az élelmiszeriparban, az élelmiszerek termeléséhez kapcsolódó hatásokat vizsgáltuk. A harmadik szintet a táplálékláncba bekerülő különböző vegyszerek jelentik, amelyek az egészséget befolyásolják. Mindhárom országban azonos módszerekkel és indikátorok alapján próbáltuk meghatározni az elfogyasztott élelmiszer mennyiség alapján azt, hogy ehhez mekkora környezetterhelés párosul. Az elfogyasztott élelmiszer átlagosan 1500 kg/háztartás/év, amihez borzasztóan nagy MJ energia- és m³ vízigény, valamint 300 kg hulladék társul. A jelenlegi helyzethez viszonyítva vizsgáltuk az egyes jövőképek környezetterhelését. Hol, melyik indikátornál lesz csökkenés, vagy milyen vonatkozásban lesz esetleg növekedés? Mert az is elképzelhető, hogy pl. a csúcstechnológiájú vidéki kertben a bevitt energia mennyisége az nagyobb, mint a jelenlegi kiskertekben. De a működésükhöz felhasználhatók az alternatív energiaforrások is, mint a szél, a Nap, a biogáz, ráadásul komposzt termelhető és a hulladékok visszaforgathatók. Most nem tudom pontosan megmondani az egyes scenariók környezeti hatásának mértékét, de az ötvenes évekre a húszas faktort nem tudtuk elérni, de átlagosan 30-50 százalékos hatékonyság növelést igen. Valójában a huszadrészre csökkentés felfoghatatlanul nagy mértékű változást jelent. Az, hogy a fosszilis energiahordozókat ilyen mértékben megújulókkal helyettesítsük, az is nehezen megoldható. Az elfogyasztott anyagmennyiségben és a vízben sem lesz olyan nagy mértékű változás, hogy huszadára csökkenjen. Amin nyerni lehet, az a csomagolás. Itt fontos szerepe lesz a biotechnológiának, mind a biológiailag lebomló csomagolóanyagok gyártásánál, mind ezeknek a természetes körforgásokba való visszajuttatásával. A kimerülő erőforrások felhasználásával készült eszközök visszaforgatásával is lehet megtakarításokat elérni. Azonban nem elég, hogy környezeti nyereséget tudnak produkálni ezek a tevékenységek, azt is meg kell vizsgálni, közgazdaságtanilag mennyire fogadhatóak el. Ezekben a scenáriókban a gyártóknak mást, máshogyan kell termelniük, máshogy eljuttatni a fogyasztóhoz és az üzleti élet változatlanul szeretne nyereséget produkálni. Az vonzó, ha a biotechnológiai módszerekkel, vagy új gépek gyártásával, használatával sokkal hatékonyabban és kevesebb veszteséggel lehet feldolgozni élelmiszereket. Bár ezek még fejlesztési lehetőséget jelenthetnek, de a fenntartható termékek kidolgozásának trendjét határozzák meg. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a kulturális

hatásokat, a fogyasztói elvárások változását. Nálunk nem jellemző, hogy elmenjünk ebédelni étterembe, ami a hollandoknál, angoloknál gyakoribb. Emellett számolni kell a gyorséttermekben elfogyasztott ételek hihetetlenül gyorsan növekvő mennyiségével, és a „take away” formával is. Ez nálunk is kezd kialakulni. Ezeknek a szolgáltatásoknak a fenntarthatóvá alakításával is sokat lehet lendíteni a háztartások fenntarthatóbbá tételén, mert ott az előállítást meg tudják oldani kevesebb eszközzel és energiával. A fenntartható szolgáltatás kialakítása, a fenntartható termékrendszerek minden forgatókönyvnél előnyösek. A helyi étrendnél, a vidéki kertek csúcstechnológiával szemlélésénél, s az internet shoppingnál is, a szállítás jóval kisebb mértékű. Ha egy utcai disztribútor kocsival viszi az árut, akkor csak egy autó logisztikailag jól megtervezett fogyasztásával kell számolni. Ilyen szempontból tehát azt mondhatjuk, hogy megtalálhatják az üzleti élet képviselői a számításukat, és vonzóvá lehet tenni ezeket a jövőképeket a számukra is. Ezekhez természetesen rengeteg eszközt kell kifejleszteni, hogy előreléphessünk a fenntarthatóság felé. A vidéki kertek csúcstechnológiával csak akkor valósulhatnak meg ha annak a feltételei jelen vannak. Igényli az informatika fejlődését, azokat az intelligens eszközöket (megfelelő méretben, és elérhető áron) amelyek a kiskertek működéséhez kellenek. Az is felmerült, hogy nem kell feltétlenül mindenkinek tulajdonosnak lenni, hanem közösen birtokolhatják, bérelhetik azokat.

Ezek a scenáriók azonban nem kizárólagosak, többféle átmenet előfordulhat, hiszen közben változik a technika, a szolgáltatás, a társadalom és különböző kulturális hatások érvényesülnek, viszont az alapötletekből sok-sok projekten keresztül közelíthetünk egy fenntarthatóbb modell felé.

Beszélgetés Pócze Vilmossal a fenntartható fejlődésről

A Krisna völgy egy lelki faluközösség, ahol megpróbálunk önellátásra berendezkedni, mégpedig nem a társadalomtól elszigetelten, hanem egy nyitott, példaértékű szigeten élni, egy lelki közösségben.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Véleményem szerint nagyon nehezen kivitelezhető ez a fajta fejlődés, számunkra nem feltétlenül egy jövőbeni dolog jelent fejlődést, hiszen olyan hagyományos kultúrákat is ismerünk a világban, amelyek működőképesek voltak, csak elhagytuk őket. Az is fejlődés, ha újraélesztünk egy működő társadalmi rendszert, ami képes a természetbe illeszkedni. A Krisna-völgy egy példa erre, a védikus hagyomány szerint próbálunk élni, amelynek fő elve - s ennek nyilván van egy lelki tartalma - hogy Isten által teremtett világnak tekintjük a körülöttünk lévő világot s benne magunkat. Ebben a világban mindannyian úgy foglalunk helyet, hogy gondoskodással tartozunk a környezetünk felé, felelősségteljes viselkedéssel és a világ lehető legkevesebb fel-, és kihasználásával. Ez az erőszakmentesség, szanszkrit nyelven ahimsa, ami valójában a minimális erőszak elve. Fölöslegesen nem terheljük a környezetet, a földeket, azért próbálunk biogazdálkodást folytatni, mert számunkra a föld is az isteni teremtés megjelenése és mivel vegyszerek nélkül is lehet természeteni, akkor fölösleges kizsákmányolni és nagyobb haszon reményében mondjuk mérgekkel szennyezni. Az egyszerű életvitelünk miatt kevesebb szükségletünk van, de ezek a szükségleteink valóságosak, nem a fogyasztói kultúra által diktált álszükségletekből állnak. Inkább próbálunk a valódi fenntartás felé fordulni, ez mind az élelmiszerekben, mind a ruházatkodásban, a háztartásban megnyilvánul. Szerintünk a fenntartható fejlődést sokkal inkább a működőképes múltban lehetne keresni, mint a jövőben valami újat kitalálni. Mert úgy látjuk, hogy a fogyasztói kultúra megpróbál egy magasabb kényelmi szintet kialakítani, és ahhoz keres megoldásokat, amivel ezt fenn tudja tartani. De fölösleges fenntartanunk ilyen örült magas kényelmi szintet.

Mennyire rímelnek a zöld értékek a védikus kultúrára?

Minden nagyon személyes a védikus kultúrában. Ugyanúgy a személyt látjuk a természetben zajló folyamatok mögött, minthogy ennek nagyon tervszerű és törvényszerű a működése. Így elfogadjuk azt az elvet - és a szentírásaink is ezt támasztják alá -, hogy e mögött egy tudatos intelligencia áll, és mivel ezt látjuk mögötte, mindennel kapcsolatban úgy érezzük, hogy a lehető legkisebb kárt szabad benne tennünk. Nem fogyasztunk húst, halat, tojást. Állatot tartunk, de csak tejért, illetve az ökrökkel dolgozunk, a földeken vetésforgóval, vegyszermentesen termesztjük a zöldséget, gyümölcsöt, gabonaféléket. Vannak gyógynövényeink is, az egészségügyi problémákat igyekszünk természetgyógyász módszerekkel orvosolni, szeretnénk is egy természetgyógyász klinikát létrehozni. Ma azt nevezzük bionak, meg ökonak, amit száz éve a paraszt bácsi otthon csinált.

Mi volt a kezdeményezés oka?

Az egyik, hogy nekünk fontos, hogy egy Krisna hívőnek a mindennapja Krisna-tudatos legyen. Minden nap, minden percünket átítatja ez. Ha e szerint szeretnénk élni, akkor nagyon jó, ha ezt közösségben tudjuk tenni. 35 évvel ezelőtt jutott át a nyugati kultúrába ez a védikus hagyomány. Indiában van a főág, de meg lehet találni nyomokban több helyen a világban. Srila Prabhupáda volt az, aki újra áthozta a nyugati kultúrába, megmutatta és a saját példájával tanította. Neki az volt az elve, hogy azok, akik ezt az életet szeretnék folytatni, mert látják a példa alapján, hogy ez az ő életükben is kedvező változást hoz, lehetőséget kell biztosítani,

hogy egész életükben követhessék. Ő hozott létre, alapított meg több mint 40 Krisna tudatos faluközösséget a világon. Az ő egyik tanítványa alapította meg ezt a farmot 1993-ban.

Mennyire sikerült az önellátás?

Ha holnap nem tudnánk elmenni sehová boltba, akkor nem halnánk éhen. Ivóvízben ugyanígy, építőanyagban kicsit nehezebb, építőanyag volna, de a technológia még nem egészen kiforrott. Sok minden vályogból épült nálunk. Fa van, erdők van, ezt még bővítenünk kell, mert a tüzelőanyagot kívülről kell, hogy hozzuk. Van egy patakunk, amiből két kis tavat is kialakítottunk, tehát az ivóvíz is biztosított. Van egy artézi kutunk is. Áram nincs, különösebb igényünk nincs is rá, világítást olajmécsesekkel oldjuk meg. Napelemek, szélgenerátorok vannak, de ez sem létszükséglet. Egy olajtű műhelyt tervezünk építeni öt éven belül. Az irodánk még kinti áramon működik, de át lehet tenni analógra is. Úgy építjük fel a rendszert, hogy ha bármi történik, akkor működőképesek maradjunk. Az alapszükségleteket nem bizzuk a véletlenre.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

Mint mondtam, a védikus kultúrán. Ennek fő célja, hogy a követőiből egyfajta lelki mozgalmat kovácsoljon, amelyben mindenki helyet találhat, s amelynek központjában természetesen Isten áll. Azért vannak ezek a farmok, hogy a követőknek legyen megfelelő helyük az életmódjukhoz, illetve be tudják mutatni másoknak, akik még nem követők. Kettős célja van: élni és példát mutatni. Reklám nélkül is évi 20 ezer látogatónk van. Van persze egy minimális reklámunk, mert mi nem elszigetelődni akarunk, hanem hogy minél több ember lássa ennek az életvitelnek az előnyeit. Az embereket érdekli, hogy lehet-e így élni, sokan úgy jönnek vissza, hogy már valamit elkezdtek abból, amit itt láttak.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Egy jó szakképesítés, ami nem feltétlenül iskolát jelent, hanem azt, hogy újra kell tanulnunk ezt a fajta önellátó, a földdel közvetlenebb módon dolgozó életformát. Nincsenek élő hagyományok, ezeket újra kell tanulnunk, erre kell egy idő, amíg kialakul, addig egy keverék-kultúra jellemez bennünket, hiszen addig eszünk gyümölcsöt, amíg terem, és utána ha akarunk inni, akkor megvesszük a dobozos gyümölcslevet. Kell egy idő ahhoz, hogy erre megérjen a közösség. Egy új családnak időbe telik, amíg megszokja a helyi körülményeket.

Ha ezek a mesterségek, és hagyományok újraélednek, akkor nem lesz probléma, hogy hogyan élnek meg itt az emberek. Ma ha valaki földből akar élni, akkor az EU-ban 300 hektár termőföldet javasolnak, nekünk 150 hektárunk van és 160-an vagyunk. Élelmiszerben nem kell háromszáz hektár, ha valaki nem intenzíven akar gazdálkodni és nem az EU-s piacokat keresi. De biztos, hogy nekünk is bővítenünk kell a területet és ehhez külső forrásokat veszünk igénybe.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Bevételek, adományok, könyvek eladása, turizmus. Pályázatok civil szervezetként.

Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket!

A nehézségek főleg abból adódnak, hogy ha belekezdünk egy fejlesztésbe, akkor arra is kell gondolni, hogy azt később fenn kell tartani, sok esetben a kezdéshez van forrásunk, de a fenntartáshoz kevésbé. Gyorsabban épül a farm, mint ahányan itt élünk és ezért néha több a munka, mint amennyit el tudunk végezni, ekkor kell gépi, vagy külső segítséget igénybe vennünk.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Jó lenne, ha az egyéb ökológikus szemléletű közösségekkel erősebb lenne a kapcsolat, és az egymás közötti tapasztalatsere. Másrészt jó volna, ha lenne egy külső felvevő piac is. Nekünk elsődleges az önellátás, de néha van valamennyi feleslegünk, amit szívesen eladnánk. Nem nagyon akarunk ipart, tehát, hogy az emberek eljárjanak ingázni. Eddig senkinek nem kellett elhagyni a falut, hogy megéljen, mondjuk ezt részben az egyház támogatása biztosítja. Sokkal inkább az a célunk, hogy mindenki találjon magához illő házi foglalatosságot.

Milyen társadalmi környezetre lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Békés és kicsit kevésbé materialista. Azért működünk, hogy ezt sugalljuk az embereknek, hogy ne legyenek annyira materialisták. Ha egy politikai rendszer kiegyensúlyozott és ott minden érdek képviselve van, akkor az megfelelő ahhoz, hogy egy ilyen kis közösség működni tudjon. Fontos, hogy a kisebbségek érdekei is képviselve legyenek.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról?

Amikor idejöttünk, sokan nézték tágra nyílt szemmel, hogy mi fog itt történni, sokan elleneztek, de szerencsére a polgármesternek volt annyi mersze, hogy mellénk állt. A falunak is jót tett, nő a népessége, némi munkát is tudunk adni a helybélieknek. Jó a kapcsolatunk, eleinte sokat segítettek, sok mezőgazdasági munkában tanultunk tőlük, cserébe mi is próbáljuk segíteni őket, a rászorulóknak viszünk péksüteményt, kenyeret, néha meleg ételt. Nincs probléma, egy-két ellenző van, de ez elenyésző. A hozzánk érkező látogatók bevételt jelentenek a falu számára.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Nálunk nagyon jól működik a közösségépítés. Ez egy hierarchikus rendszer, ami csökkenti a személyi ellentétet, amelyekből más ökofalvakban több van. De egy hierarchikus rendszer csak akkor nem válik diktatúrává, ha a legtetején Isten van. Az is fontos, hogy hogyan viszonyulunk a gondokhoz, ehhez kell egyfajta lelki kulturáltság. Ebben segít bennünket a több ezer éves hagyomány. Más egyébben csak a törekvéseink lehetnek a példák. Azt hiszem minden élő falu elmondhatja, hogy próbál önfenntartó gazdaságot létrehozni, egy emberközelibb oktatást bevezetni, helyileg amit lehet megoldani saját munkával; nagyjából mi is ezt követjük.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

A jelenlegi tervek alapján igen. Főleg így, hogy növekszik a közösség, egyre sokfélebbek leszünk, s annál több tevékenységet tudunk magunk ellátni. Ez a természetben is így működik, minél diverzebb, annál biztosabban marad fenn. Úgy látom, hogy kell 200-250 fő, hogy kialakuljon és faluként működjön, amikor már mindenki megtalálja a maga számítását és békésen tudja gyakorolni a lelki életet.

Beszélgetés Tömösváry Tiborral a fenntartható fejlődésről

Mit kell tudni a Somogy Természetvédelmi Szervezetről?

Az egyesület Kaposváron kezdte meg tevékenységét, 1989-től kezdtünk el területeket vásárolni, hogy az azokon található természeti értékeket a lehető leghatékonyabban védjük. 170 hektárt vásároltunk Somogy megyében, ezek vizes élőhelyek, a TSZ halastavai voltak. Egyrészt érzelmileg kötődünk a boronkai tavas vidékhez, másrészt akkor sok Somogyra jellemző faj élt – például vidra - azon a területen. Ugyanakkor láttuk, hogy az emberek kezdik fölvásárolni horgásztónak, szabadidőközpontnak, s ezek vélhetően veszélyt jelentettek volna az ott élő védett fajokra. Abban a történelmi jelentőségű időszakban könnyebben lehetett külföldről tőkét gyűjteni ilyen célokra, illetve egyesület is vásárolhatott földet. A megvásárolt területen egy bizonyos mértékű turizmust, illetve külterjes gazdálkodást terveztünk, mindkettőt természetesen úgy folytatva, hogy a természeti értékek fennmaradása elsődleges szempont legyen. Ahogy birtokosává váltunk a területeknek mi is megváltoztunk; ha az ember egy föld gazdájává válik, akkor gondját viseli, igazi gazdává válik. A fenntarthatóság gondolatvilága ekkor már részét képezte a stratégiánknak. Elsődlegesen egy tájhasznosítási modellt akartunk létrehozni, ami sikerült is. Kezdetektől fogva a helyi lakosság bevonásával dolgoztunk, hisz az ő aktív részvételük nélkül a természeti értékek megóvása nem lehetséges. Ehhez szemléletváltásra van szükség, ezért nemzetközi ökológiai partnerkapcsolatok kiépítésébe fogtunk, Somogyfajs és az észak-német Schnackenburg például partnerek. Ugyanígy Ludwigsburg és Somogy megyék között is létrejött egy együttműködés. Ez a tevékenységünk nyitottá tette a helyi önkormányzatokat is, ami oda vezetett, hogy pont tíz éve áthelyeztük központi irodánkat Somogyfajszra. Azóta lettek legelőink is. Az állam javaslatunkra 1991-ben Boronka-melléki Tájvédelmi Körzet néven vette védelem alá a területet. Jelenleg itt tartunk, a modell megvalósult.

Milyen problémáik vannak a program kapcsán?

Mi itt működünk, vannak legelőink, csikó, borjú születik, gazdálkodunk, szürke marháink vannak, foglalkozunk turizmussal, lovas túráink vannak, foglalkozunk oktatással, de a hozzánk hasonló programok (pl. Tiszatáj és Pro Vértes Alapítvány) jelenleg zárványként léteznek. Egy hasonló programokból álló országos hálózatra lenne szükség, hogy a különféle szervezetek területeket gondozzanak és tartsanak fenn. Ma már e szervezetek nem tudnak földhöz jutni, ez jogilag és anyagilag is sokkal körülményesebb. Egy halovány esély talán, hogy a földalap vásárolhat területeket, és ezeket kiadhatja, viszont ha meghirdeti, akkor versenyhelyzetbe kerülnek egymással az ilyen és más elvek mentén felhasználni szándékozó vevők. Másrészt a jó földek nyilvánvalóan már elkelték, s a maradéktól túl nagy csodát nem lehet várni, az uniós támogatásokkal és agrár-környezetvédelmi programokkal együtt sem. Szerencsés helyzetben vagyunk, jók a terület adottságai, vannak irodalmi, történelmi, építészeti emlékek, amelyek miatt nálunk működik a turizmus. Ezzel szemben úgy érzem, hogy alaptalanul sokat várnak a megyében a turizmustól. A Balaton közelsége miatt szembetűnő a tömegturizmus és a szelíd turizmus ellentéte is. Óriási probléma a humán erőforrás terén tapasztalható hiányosságok: nincs pályázatiíró, nincs pásztor. Somogyországban a nagybirtokrendszer idején a földbirtokos iskolát hozott létre és a zselléreket maga oktattatta, gondolt a jövőre, biztosította az utánpótlást, most mindent előlről kell kezdeni. Fekete Julianna szlávokat telepített be a török után kipusztult vidékre, épp most tárjuk fel kis templomának maradványait, amivel annak idején hitet hozott az embereknek. Most mintha újra a török után lennénk, egy erodálódó vidéki társadalomban, így a falu több mint ötszáz lakosából kevesen alkalmasak nehéz és felelősségteljes munkára. Kintről kell behoznunk embereket, ami

emberileg, és anyagilag is sok problémát vet fel. De vannak konfliktusok is, például felszántják és beakácosítják a legelőt.

Mit jelent a kezdeményezők szempontjából a fenntartható fejlődés?

Mi elsősorban a helyi hagyományokat szeretnénk feléleszteni. Ezeket az idő igazolta, újat nem nagyon lehet itt kitalálni. Somogy megyében ezeken az erőforrásokon kétszer-háromszor ennyi ember élt a nagybirtokrendszer idejében, az akkori legeltetés, a hagyományokon alapuló gazdálkodás el bírta őket tartani. Valljuk azt, hogy az emberi lélek nélkül a táj gyakorlatilag élettelen, a helyi lakossággal együtt akarunk úgy gazdálkodni, hogy a természeti értékek se sérüljenek, de ezt nem úgy akarjuk elérni, hogy a tájat elzárjuk az emberektől. Ezzel szemben sajnos a természetvédelmi kormányzati szervekre a táj ellelketlenítése jellemző, megvásároltak területeket és elvették azoktól, akik ezáltal az agrár-környezetvédelmi támogatásoktól elestek. Az is ellentmondás, hogy például a patak egyik oldalán mi próbáljuk állami támogatásból fenntartani a homoki gyepet, a túlszéljén szintén állami támogatásból akácosítanak.

Mi az, amire építhetnek?

Fontos teendő a történelmi emlékek leporolása, van egy török kori vár, az előbb említett templom, amit beborított a föld, egy eklektikus kastély, ahol jelenleg vagyunk. Ha ezeket sikerülne megújítani, az sokat javítana az itt élő emberek önértetén, identitásának megerősödésén. A hely kisugárzása egyébként olyan, hogy marasztalja az embert, nem hiába, Fajszy fejedelem is idetalált, mi is itt maradtunk. A helyi emberek közül is van 10-15, aki szívesen fogadott bennünket, támogat és a maga módján megérti azt, amit mi akarunk. A falu vezetői anyagi fellendülést várnak a programunktól, s ezért helyet adtak számunkra, jelenleg támogatnak is bennünket. Oktatási intézmények ökoturisztikai programok kapcsán támogattak, megkerestek, vannak külföldi partnereink, a területfejlesztési ügynökség is pozitívan viszonyul hozzánk.

Milyen gazdasági és társadalmi környezetre lenne szükség a program fenntarthatóság érdekében?

Az agrár-környezetvédelmi program részben működik itt is, jó ösztönző. Az országnak ki kellene dolgozni azt a jó és ellenőrizhető ökoszociális támogatási rendszert, amit Dr. Ángyán József professzor és munkatársai javasolnak. Ezt a támogatási formát egyébként az EU is következetesen vallja. Feltétlenül szükségesnek tartanám a hasonló gazdasági egységek, társadalmi szervezetek, magánkezdeményezések sokaságát, ezek nélkül nehéz komoly változást elérni. Ma túl uralkodó az állami természetvédelem, e téren át kellene tolni a hangsúlyokat a társadalmi szervezetekre, vagy más gazdasági és jogi formákra, hogy ezek minél több állami feladatot vállaljanak át. A vidékfejlesztéssel foglalkozók között van egy újabb generáció, amely sokkal jobban ismeri Brüsszelt, mint a hazai falvak életét, ezeket a fiatalokat jobban fel kellene készíteni, több terepmunkát kellene velük végeztetni, mert e nélkül nem tuják jól ellátni a feladataikat. Ezen a területen elengedhetetlenül fontos a helyi környezet, helyi emberek ismerete, sőt tovább megyek, az ehhez való kötődés is.

Milyen a helyi emberek ítélete a programról?

Sikerült beilleszkedni, de még mindig nem tökéletes a helyzet, annak ellenére, hogy 25 embert foglalkoztatunk szociális és egyéb szférában, s így az önkormányzat mellett mi vagyunk a legfőbb munkaadó a faluban. Mi alkalmazunk juhászt, kistérségi vidékfejlesztési menedzsert és működtetünk egy idősek otthonát is a faluban, illetve különféle technikai személyzetet is. A munkahelyteremtés azért is fontos, mert a munkán keresztül sok alkalmunk van az emberek szemléletét is megváltoztatni, tudjuk őket ösztönözni. De ha már a munkáról

beszélünk nem szabad azt elfelejteni, hogy azért ezek nem versenyképes vállalkozások, itt vidéken értelmetlen azt mondani, hogy ami nem versenyképes, azzal ne foglalkozzunk. Ezért is lenne fontos, hogy a munkahelymegtartó támogatások is magasabbak legyenek. A program helyi elismertségéhez az is hozzátartozik, hogy ha érzik a program anyagi biztonságát, akkor ez ösztönzőleg hat az emberekre, ezen keresztül hitet lehet adni az embereknek, és lehet egy kicsit nevelgetni őket, a helyi természetben, a helyi erőforrásban való hitre. Magam nem vagyok vallásos ember, de itt a vallásos emberek sokat érnek. Megint vissza kell, hogy térjek Fekete Juliannához, aki hitet hozott az itt élőknek, adott nekik egy kis földet, legelőt, betöltötte lélekkel a tájat, és aztán már meg tudott telepedni itt az ember. Jelen pillanatban ennek romjain hevergetünk, és próbálunk újra hitet hozni az embereknek, s hogy ez fenntarthatóság-hit vagy sem, az más kérdés, de ezt valamilyen úton-módon meg kell adni nekik.

Fenntarthatónak ítéli a kezdeményezést?

Ha elterjednek az ehhez hasonló programok, akkor igen, ha ilyen zárványként marad, akkor nem, az információáramlás lehetne jobb is. Meg hát komoly külső gát, hogy ha valaki jön és felvásárol 5000 hektárt, és földönfutóvá tesz mindenkit, ugyanakkor ő maga egy ekkora területet csak nagyon közvetve, gépek útján tud kezelni, akkor nem tud felelős gazdájává válni sem. Ez ellen intézményi háttér nélkül nehéz bármit tenni.

Melyek a kezdeményezés mások által is használható eredményei?

A legfontosabb tanulság az, hogy ha egy társadalmi szervezet elég felkészült és kilép egy ilyen területre, akkor meg tudja vetni a lábát. Azt azért hozzá kell tennem, hogy én nem nagyon látok Magyarországon igazán jól működő, a fenntarthatóság szempontjait kellő mértékben képviselő helyi programot, mi magunkat is beleértve. Bár a fenntarthatóság az sosem lehet 100%-os, az mindig csak cselekvési irányzék. Az biztos, hogy a mi programunk működik, a természetvédelem és a gazdálkodás csak együtt művelhető, a vidrák beleszámolhatóak a haltenyésztésbe, a rétisas szintén része tud lenni a rendszernek és ezzel együtt is lehetséges az emberek számára megélhetést biztosítani. A helyiek sok halhoz jutnak, a turisták csodájára járnak a legelőerdőnek, gyönyörű szürke marháink vannak, de ezek mind a hagyományos életmód felelevenítésének eredményei. A helyiek közül néhányan átvesznek tőlünk gazdálkodási módokat, egy-két követőnk akad közülük, de nem lehet biztos az ember a dolgában, mert például a marha, az agrár-környezetvédelmi program hektáronkénti támogatása miatt gazdaságos, de nem lehet tudni, hogy ez meddig tart. Amikor nagy lendülettel elindultunk azt gondoltuk, hogy megmutatjuk, hogy ki tudunk mi többet hozni a halgazdaságból. Mára tudjuk, hogy nem; ez a terület az extenzív haltenyésztésre alkalmas. Azt meg tudtuk mutatni, hogy a táj szeretete, a tulajdonlás, a magadénak érzés azt jelenti, hogy megőrzöd, fenntartod, törődsz vele. Helyi munkaerő alkalmazását is megvalósítottuk, még több embert is tudnánk alkalmazni megfelelő képzettséggel.

Beszélgetés Varga Gézával a fenntartható fejlődésről

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Úgy biztosítani a jelen szükségleteit, hogy ne veszélyeztessük a jövő generáció jogát, lehetőségét ugyanerre. Ezt nagyon sokan hangoztatják, ezzel szemben elenyésző azok száma, akik a gyakorlatban is megpróbálják következetesen megvalósítani. Maga az egész programunk is válasz erre a kérdésre.

Mi volt a kezdeményezés oka?

Az alapítás fő célja az volt, hogy a láthatóan nem fenntartható társadalomban egy, a fenntarthatóságot szolgáló paradigmaváltást támogassunk azáltal, hogy létrehozunk egy ökofalut. Ez egy olyan társadalmi egység, ami fenntarthatóság elvei szerint épül fel és működik, tehát úgy biztosít életteret, munkahelyet a benne élő emberek számára, hogy közben nem zsarolja ki, nem mérgezi meg, és nem pusztítja el a természeti környezetét, hanem a természettel együttműködve létezik, és így hosszú távú fennmaradást biztosít. A célok megvalósítása érdekében létrehoztunk egy 36 fő bentlakásos oktatására alkalmas intézményt. Emellett az alapítvány kezdeményezésére szövetkezeti formában működött tovább a Galgafarm, ami az első magyar organikus mezőgazdasági szövetkezetként került bejegyzésre, melynek keretében 1992 óta a vegyszerek teljes kizárásával gazdálkodunk 300 hektáron. Alapanyagot nem adunk el, hanem mindent a hozzáadott értékkel növelve árusítunk, így vidékfejlesztési szempontból jellemző szám, hogy nekünk 8-10 hektárra van szükségünk egy munkahely megteremtéséhez, míg a nagyüzemi módon ehhez 80-100 hektár szükséges. Ez rávilágít, hogy mi a különbség a vidék és mezőgazdaság fejlesztése között. A fenntarthatóságnak fontos követelménye, hogy a vidék ne néptelenedjen el, ebben a programban természetesen ezt a szempontot is figyelembe vettük.

A program a '80-as években kezdődött el, akkor egy fiatalok orvosokból, tanárokból, közgazdászokból, agrármérnökökből, fizikusokból álló baráti társaság kezdett el gondolkodni azon, hogy miként lehetne meghaladni a manapság jellemző igen környezetterhelő életformát. Ebből alakult ki a galgahévízi ökofalu koncepciója. 1988-ban, az új egyesületi törvény után hoztunk létre egy egyesületet, azóta több jogi személyiséggel is rendelkezünk, mindegyik a fenntarthatóbb jövő modelljének kidolgozásának célját szolgálja. A helyszín kiválasztásába 1988-89-ben kezdtünk és Galgahévizre esett a választás, ebben szerepet játszott az is, hogy a tanácselnök itt fogadóképes volt, illetve TSZ hajlandóságot mutatott, hogy 100-200 hektárt bérbe adjon nekünk. 1989-ben létrehoztuk az Alsó-Galgamenti Népfőiskolát, itt próbáltuk felnőtt oktatás formájában átadni a fenntarthatóság szellemiségét a falu lakóinak. 60-70 hallgató vett részt ebben évente 1995-ig. Ez a helybéliekkel való kommunikáció terén nagyon hasznos volt, felkészítettük a térséget, hogy befogadja ezt az új gazdálkodási módot, ami egyben új szemlélet és új életmód is. Amikor a szövetkezeti törvény megváltozása lehetővé tette, hogy – hatásunkra - sokan kihozták földjeiket a TSZ-ből akkor jött létre a Galgafarm, az első magyar organikus szövetkezetet.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

A fenntartható fejlődés elvein. Röviden: számunkra ez azt jelenti, hogy társadalmi, gazdasági és környezeti szempontból hosszú távon fenntartható módon élünk. A fenntarthatóság kifejezés a környezetvédelemből érkezett, a Brundtland jelentéssel a '80-as években terjedt el, mi akkor felfigyeltünk rá és el is fogadtuk. A közbeszédben sajnos cinikus félremagyarázásait is hallani, következetesen fenntartható gazdasági növekedésről beszélnek a hírekben, pedig ha nem élnének vissza vele, akkor egy nagyon jó munkahipotézis lenne.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Legelső problémánk a modellfaluhoz szükséges földterület megszerzése volt. Ha a szükségletekből indulunk ki, akkor élelmiszer, ruha, hajlék, és a többi egyéni és csoportos szükségletek; ezek előállításához, biztosításához elsősorban földterületre van szükség, ami nem állt rendelkezésünkre. Az akkori tanácselnök látszólag szimpatizált ügyünkkel, de az elvek tisztázása során komoly ellentétek körvonalazódtak. Ekkor hosszú küzdelmet és kampányt kezdtünk az emberek meggyőzésére, az emberek nagy figyelemmel kísérték a nyílt vitákat. Egy ilyen alkalommal fölmértük, hogy milyen fejlesztések voltak az ő vezetése alatt működő TSZ-ben, és mi milyen jellegű fejlesztéseket szeretnénk, így a falubéliek részletes képet kaptak arról, hogy mi a különbség a régi és az új megközelítés és módszerek között. Ez a vitasorozat az új szövetkezeti törvénnyel okafogyottá vált, mert onnantól kezdve nem függünk a TSZ-től, az emberek kihozták a földjeiket, és háromszázhatvan hektáron elkezdtük a munkálatokat. A területek egy része távol volt, ezért az észszerűség miatt háromszáz hektárra csökkentettük a megművelt területet.

Egy teljesen más szinten jelentkező probléma, hogy az emberekre sajnos napjainkig jellemző egyfajta farizeusság. Azokra is, akik környezetvédelemmel foglalkoznak, fiatalokra, idősebbekre egyaránt. Ez a farizeusság abban áll, hogy beszélgetés és deklaráció szintjén mindenki egyetért a fenntarthatóságban megfogalmazottakkal, de ezt nem vonatkoztatják saját életükre, sokan nem is gondolnak arra, hogy nekik is csökkenteniük kellene fogyasztásukat, és a tettek helyett magyarázkodások vannak. Ez a társadalom általános érdeklődése a programunk iránt. Voltak persze anyagi nehézségek is, ezeket mindig lehet említeni, akár első helyen, de ezeket egyelőre túléltük.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását?

Elsősorban a sikeres pályázatoknak köszönhetjük létünket, egyelőre rá vagyunk kényszerítve a támogatásra, annak ellenére, hogy az alapítvány nagy erőfeszítéseket tesz, hogy önálló legyen, e célból több vállalkozást is indítottunk.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Az államnak több erőt kellene szánni a helyi gazdaságok kialakítására. Emellett ki kellene alakítani a piacgazdaság alternatíváját. Kívánatos lenne a helyi termelők támogatása, ami helyi munkalehetőséget, kevesebb szállításból következő szennyezést és tartósítást jelentene.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Oktatni kellene az ökológikus gazdálkodást vidéken. Javítani kellene az esélyegyenlőségen, szükséges lenne egy valódi demokráciát kialakítani, hogy az emberek maguk dönthessenek minden őket érintő kérdésben. A versenyképesség helyett előtérbe kellene helyezni a társadalmi jólét megteremtését.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

A helyiek többnyire gyanakvóak, ez néha sajnos gonoszságba csap át, ami nehezen kezelhető. De ez egy természetes védekező mechanizmusnak is felfogható és időben változhat.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Legfontosabb tanulság, hogy az elvek szigorú betartásával is el lehet jutni idáig. 300 hektáron gazdálkodunk, vegyszer nélkül, a megtermesztett növényeket feldolgozzuk, és ezeket

bio termékeként árusítjuk. Hamarosan elkezdődik az ökofalu építése, ami szintén példa értékű lesz.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Ez a program minden módon a fenntarthatóságra törekszik, vannak még kijavítandó részei, de a célt nem tévesztettük szem elől.

Beszélgetés Zaja Péterrel a fenntartható fejlődésről

Kérem, mutassa be magát pár szóban!

Zaja Péter vagyok, nem Somogyban születtem, hanem a Mátraalján. Budapesten, a Műszaki Egyetemen tanultam, alapító tagja voltam a BME Zöld Körnek, (1985), ott tevékenykedtem 1993-ig, de már korábban gondolkodtunk azon, hogy szélmalomharcok azok az akciók, amelyeket csinálunk. Egy nagyon tisztességes, vállalható, de don quijotei tevékenység. Ezért jutottunk többen is arra a következtetésre, hogy inkább személyes példánkon át, életmódunk megváltoztatásával érjünk célt. Elkezdtünk gondolkodni a kérdésen, és közben helyszínt kerestünk, s amikor a feleségemmel rátaláltunk Visnyeszéplakra, akkor mondtam, hogy kár tovább keresni. 1992-ben költöztünk ide, tehát több mint tíz éve.

Mit termeltek meg magatoknak?

Mi szinte mindent, sőt azt azért nem, de mondjuk például a búzát is megtermeljük közösen, van saját kis malmunk, megőröljük, kenyeret sütünk belőle. Tehát ez a kör maximálisan bezárul, emellett zöldség, gyümölcs, gyakorlatilag minden megterem. Bizonyos szintű cserekereskedelem is létezik. Van, aki pl. sajtot készít (kecskesajtot, tehénsajtot) és azt adunk cserébe, amit mi termelünk.

Mit jelent a kezdeményezők nézőpontjából a fenntartható fejlődés?

Ez manapság ugyanolyan sablonos kifejezéssé vált, mint az ökofalu. Mindenre ráhúzzák ezt a dolgot, ami pedig mögötte van, az leginkább reklám. Most nem a zöld mozgalomra gondolok, hanem a politikára.

Én az életmódunkat értem alatta. A hagyományos magyar paraszti kultúra szerintem teljes mértékben tükrözte ezt a kifejezést, és valamilyen szinten, valamilyen mértékben ennek kellene visszatérnie, legalább is a falvakban. Ezeket az elveket kellene kitűzni, illetve mi ezeket is tűztük ki, és szerintem elég jó úton haladunk e felé. Gondolok itt az önellátásra, arra, hogy a helyi erőforrásoknak és adottságoknak a maximális figyelembe vételével éljünk, és e szerint alakítsuk az igényeinket. Ez persze nem megy egyik napról a másikra, hanem egy hosszú folyamat.

Mi volt a kezdeményezés oka?

Ezt inkább személyes példámon keresztül mondanám el. Két legyet ütni egy csapásra, egyrészt ezt láttuk annak idején. Én mindenféle akcióban benne voltam a '80-as évek végén. Attól kezdve, hogy lezártuk a körút forgalmát, és engedély nélkül közlekedési dugót csináltunk, egészen addig, hogy tanulmányt írtunk Budapest szelektív hulladékgyűjtéséről vagy éppen konferenciákat szerveztünk. Tehát én minden szinten próbálkoztam, de annyira minimális eredménnyel, hogy ez igen elkésérítő volt egy idő után. Ez valahogy jött magától, hogy akkor próbáljuk meg a saját életünkben megvalósítani az elveket, és ne csak beszélni róla. Úgy éreztem, személyes életemnek ez kell, hogy legyen a célja. De többen érzik így, mert egyre többen vagyunk, egyre többen szeretnének ide jönni, holott nem hirdetjük magunkat. 10 család költözött eddig ide, s a helyiekkel együtt 90-en vagyunk.

Milyen elveken, alapokon nyugszik a kezdeményezés?

Természetesen ökológiai elveken. Mi hoztuk magunkkal ezeket a zöld alap gondolatokat, a társaság másik része a régi tánckörös mozgalomból jött. Érdekes, hogy ez is a Műegyetemről (R-klub) indult, ők pedig a hagyományörzést hozták magukkal. Erdélyben sokat jártak, székely falvakban, csángóknál. Ez a két szellemiség ötvöződik, ám ha úgy vesszük, ebben a hagyományos életmódban teljességgel benne vannak a zöld gondolatok.

Melyek a fő akadályai a helyi fenntarthatósági célkitűzések megvalósulásának?

Azt kell mondjam, hogy elsősorban nem a pénzhiány, pedig általában ezt szokták mondani. Mi nagyon sok mindent elértünk úgy, hogy energiát fektettünk a dolgokba, a szűkösen rendelkezésre álló pénz ellenére. Inkább jogi, közigazgatási szinten akadályoznak minket, s kóválygunk a bürokrácia útvesztőiben. Hát igen, pl. iskolaügyben is elég sok helyet bejártunk (hogy saját iskolánk legyen, saját épülettel), a mi szintünkön már elég sok pénz ment rá, és gyakorlatilag a 22-es csapdjának a foglyai vagyunk. Ez az egy dolog van, amihez pénzre lenne szükségünk, szeretnénk egy nagyobb épületet, mivel egyre több gyerek van, és magukat a közösségi összejöveteleinket sem tudjuk már gyakorlatilag megrendezni. Ehhez megvan a területünk is, már kész az épület tervrajza, még támogató is lett volna rá a tavalyi évben, csak nem kaptuk meg az engedélyeket a hatóságoktól, különféle kifogásokkal, hogy pl. nincs kövesút. Tehát ahol nincs kövesút, ott nincs élet, ott nem élhetsz, nem építhetsz mondjuk iskolát. Néha így rengeteget dolgozunk és már azt hisszük, hogy kiismertük magunkat a hivatalok útvesztőiben, és akkor mindig koppintanak egyet a fejünkre, mintha így figyelmeztetnének, hogy na most elmehetsz eddig, de nem tovább.

Sok tervünk van, de nem mindenre van energiánk. Pl. helyileg védett természetvédelmi területté szeretnénk nyilvánítani a települést, magából az adottságaiból kifolyólag (sok a régi gyümölcsös, legelők, kis erdők, sajátos településszerkezet stb.). Itt is vannak akadályok, és elég bonyolult. Ha lenne valakinek energiája, akkor könnyebb lenne, de nagyon le vagyunk terhelve az egyéb dolgokkal. Remélem, hogy idén azért ezt sikerül összehozni. Emellett sok más tervünk van, csak már annyi társadalmi munkát végzünk, hogy nemigen lehet ennél többet.

Milyen tényezők segítik elő, teszik lehetővé a helyi kezdeményezések megvalósulását? Mi az, ami segíti a munkátokat?

Hát azt hiszem, hogy elsősorban a közösség ereje. Az, hogy át tudunk menni egymáshoz, ha valamit csinálni kell, és közösen sokkal több mindent tudunk tenni. Emellett néha írunk egy-egy pályázatot, de nem mindig nyerünk. Nem is biztos, hogy feltétlenül jó, hiszen csak növeljük vele bürokratikus teendőinket.

Működik itt olyan, hogy falugondnoki szolgálat, ami egy országos hálózat, ez szociális jellegű segítséget jelent, azokat az ellátásokat pótolja, amelyek hiányoznak az ilyen kis falvakból. Itt például nincs orvos, bolt, gyógyszertár stb. A falugondnoki szolgálat egy gépjárműből (jelen esetben terepjáró) és egy ehhez kapcsolódó állásból áll, a működési költségeket állami normatíva fedezi. Így aztán el lehet orvoshoz vinni a beteget, kenyeret, gyógyszert kihozni stb. Persze ennek is utána kellett járni, tehát nem volt olyan egyszerű, ám nagyon nagy segítség, és ezt köszönhetjük a Szociális és Családügyi Minisztériumnak, illetve egy nagyszerű munkatársának, Szanyi Évának.

Foglalja össze a program megvalósítása során tapasztalt nehézségeket!

Van egy kihelyezett tagozatú iskola nálunk, s megszerveztük pl., hogy a környezettel kapcsolatos órákat kint a szabadban tartjuk. Illetve mondjuk a madarokról olyan ember - közlünk valaki - tartson órát, aki jobban ért hozzá még a tanítónál is. Ezt, tehát a helyi adottságokra építést a rugalmatlan oktatási rendszer nem képes tolerálni.

Az elején voltak fizikai nehézségek, például nálunk nem volt áram egy évig. Nem volt falugondnoki szolgálat, kevesen voltunk, amikor a házamat újíttam, akkor ez sokkal több energiát vett igénybe, mint ma, amikor többen vagyunk és könnyebb ezt megoldani. De ezek ilyen nemes nehézségek voltak, mert erősítették az embert.

Milyen gazdasági környezetre (szabályozók, ösztönzők, piac, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Mi leginkább azt szeretnénk, ha békén hagynának minket az ilyen macerálásokkal. Például van itt egy biokultúra csoport, ami már évek óta működik, és gyakorlatilag semmi előnyét nem láttuk eddig annak, hogy mi most tényleg ökológiailag gazdálkodunk, egészséges termékeket termelünk, mert nem tudjuk elérni azokat a támogatásokat, amelyek elvileg járnának egy ökológiai gazdálkodáshoz. Ugyanis nem azt a rendszert alkalmazzuk, amit ők elvárnak. Nincs pl. tíz hektár bio-paradicsomunk, mert mi kicsiben gondolkodunk, és ha szabad ezt mondani: permakultúrás elvek szerint. Tehát a lakókörnyezetünket szerves egységnek fogjuk fel, és ha ide való egy gyümölcsfa, akkor ideültetjük, de mellette gondozunk egy kis kertet is, ami a hely adottságainak leginkább megfelel. Nem 10-100 hektárban gondolkodunk, hanem kis szerves egységben, mint ahogy talán valaha lehetett. Ez számukra nem mérhető. De ezek egészségesebb termények, mert itt még azokat a vegyszereket sem kell használni, amelyek engedélyezettek a biogazdálkodásban, de ezt igazán nem díjazza nekünk senki. Van egy atomizált gondolkodás, ami megpróbál mindent skatulyákba szorítani, és ebbe mi általában nem férünk bele. Így van más szinten is, pl. az iskola esetében. Nem tudnak minket hova tenni. Azt, hogy jogilag ezt miként lehetne megoldani, nem tudom. De a hivatalnokoknak többet kéne gondolkodniuk.

Az más kérdés, hogy a vidékfejlesztést is újra kellene gondolni, mert hogy ipart nem szabadna a faluba vinni. A rendelkezésre álló lehetőségeket kellene kihasználni, nem kihozni idegen dolgokat a faluba, hogy munkahelyet teremtsünk. Az ilyen kicsi falvakban vannak még leginkább az emberekben a hagyományos szemlélet maradványai - ami persze már rombolódott -, ezt kellene kihasználni, hogy ezek az emberek azt tegyék, amihez értenek, amit szeretnének. Olyasmiket kellene támogatni, mint pl. a kézművesség. A vidékfejlesztésről döntő hivatalnokoknak szakmai tapasztalatot kellene gyűjteni a legkisebb falvakban is, biztos átgondolnák az elméleteiket.

Milyen társadalmi környezetre (ismeretek, szemlélet, jogi szabályozás, intézményrendszer, szociális rendszer, stb.) lenne szükség a helyi programok fenntarthatósága érdekében?

Én ezt konkrétan nem tudom elmondani, mint eddig.

Milyen a helyi/nem helyi emberek viszonya, ítélete a programról (a program megbecsültsége, elismertsége)?

Ez egy nagyon jó kérdés. Hasonlóan a legtöbb ilyen kezdeményezéshez, lehet, hogy először kicsit idegenkedtek, hogy ezek a városról jött 'gyűttmentek' nem értenek semmihez, ugyanakkor örültek, hogy történik valami, mert már alig néhányan éltek itt Visnyeszéplakon. Ez egy kettős dolog, és személyfüggő. Egyes emberekkel jól megvannak, aki meg kicsit rátartibb, vagy távolságtartóbb, azzal kevésbé. Különösen az idősek között vannak olyanok, akik nagyon szívesen segítenek. Mindent megmutatnak, kedvesen, meghívnak egy pohár borra, elbeszélgetünk velük a régi dolgokról. Ezek nagyon jó dolgok, főleg télen.

Mennyire vonódnak be a helyiek? Mennyire lett egy közösség?

Sok mindennel próbálkoztunk az első időkben, nagy erőt fektettünk a helyi és a betelepült lakók összehozásába. Ez addig a szintig jutott el, hogy ha van egy mise, akkor eljönnek többen a helyiek közül. Emellett a hagyományos Szent Mihály-napi búcsúra azért eljön mindenki, ott van egy-két rendezvényünk: focimeccs a visnyeiekkel, napközben különféle programok, este mulatság. Ezekre eljövögetnek, de a szorosabb kapcsolat nem annyira jellemző. Bár az egyik őslakos fia most visszaköltözött, és ő azért elég jól azonosul a mi dolgainkkal. De ez kuriózum, bevonni a helyieket csak programokba lehet, így, közösség szintjén nehéz.

Melyek a kezdeményezés általánosítható, mások által is használható eredményei?

Nehéz konkrétumokat mondani. Az alaptapasztalatokat lehet hasznosítani. Az egymásrataltság, a közösség nagyon fontos, a sok bejövő pénz akár bomlasztó is lehet. Emellett nagyon jó, hogy sok gyerek van, ez is erősíti a helyet, az iskola ebből a szempontból kulcsfontosságú. Nagyon lényeges a helyi adottságok kihasználása, ahelyett, hogy szabványokat vinnénk át egyik helyről a másikra. Az ember úgy jár a legjobban, ha talál egy-két öreget, akikkel napokig elbeszélget arról, hogy mi volt itt régen. Nem lehet idegenül odamenni. Csak ha életet viszünk bele, és valamennyire a hagyományokra építünk.

Egy szép példa, hogy mi itt mit tudunk elérni pénz nélkül. Minimális segítségre lenne szükségünk, de ahhoz sem tudunk hozzáférni, mert nem illünk bele a rendszerükbe. Pedig ez egy olyan önellátó, autonóm kis közösség, település, ami tényleg mintaként szolgálhatna. Ugyanígy a többi ökofalu, élőfalu is tudna ilyen példát mutatni. Nem csak a vidékfejlesztés számára, hanem a zöld mozgalom számára is: hiszen működik rengeteg szekció, ami mondjuk a levegővel, fogyasztáscsökkentéssel vagy alternatív technikákkal foglalkozik- ezeket mi mind egy rendszerben próbáljuk megoldani, de mégsem keresnek bennünket a zöldek. Holott nekik is tanulságos lenne megnézni, vagy akár segíteni is, mint ülni a városi irodában és pumpolni a pénzt, hogy most írjak ilyen vagy olyan szórólapot.

Fenntarthatónak ítéli-e a kezdeményezést?

Úton vagyunk a fenntarthatóság felé, és egyre többet valósítunk meg a céljainkból. Egyre erősebbek vagyunk, szerintem ez fenntartható, bár vannak pillanatok, amikor az ember elkeseredik. Olyankor, amikor valami kudarc éri, elsősorban valamilyen hivatal részéről.